

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
İNGİLTERE’NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)

GÖRKEM OZAN ÖZALP

DOKTORA

DANIŞMAN: PROF.DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
İNGİLTERE’NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)

GÖRKEM OZAN ÖZALP

DOKTORA

DANIŞMAN: PROF.DR. KEMAL ÖZCAN

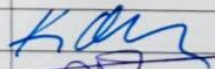
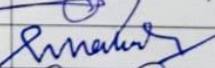
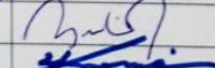
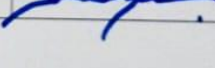

KONYA 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	GÖRKEM OZAN ÖZALP
	Numarası	158105011015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	PROF.DR. KEMAL ÖZCAN
	Tezin Adı	İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA İNGİLTERE'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA İNGİLTERE'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920) başlıklı bu çalışma 17/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Kemal ÖZCAN	
2	Prof. Dr.	Caner ARABACI	
3	Prof. Dr.	Ömer AKDAĞ	
4	Doç.Dr.	Cağatay BENHUR	
5	Dr.Öğr. Üy.	Yakup KAYA	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	GÖRKEM OZAN ÖZALP		
	Numarası	158105011015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İNGİLTERE'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

GÖRKEM OZAN ÖZALP
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Görkem Ozan Özalp		
	Numarası	158105011015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
	Tez Danışmanı	PROF.DR. KEMAL ÖZCAN		
Tezin Adı	İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İNGİLTERE’NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)			

Türk kültür ve tarihi açısından önemli bir yere ve değere sahip olan Türkistan bölgesi her dönem birçok gücün mücadele alanı olmuştur. Sahip olduğu doğal kaynaklar ve merkezi konumu sayesinde önceleri bölgede yayılmacı bir politika izleyen Rusların hedefi, daha sonra ise Hindistan güvenliği ve transit konumu sayesinde İngiliz politikaları için önemli bir unsur haline gelmiştir. İngilizlerin Türkistan bölgesine duydukları ilgi özellikle Rus devrimleri sonrasında daha da artmıştır. Tüm Asya kıtasında başta petrol olmak üzere birçok ticari ve stratejik menfaati bulunan İngilizler, Çarlık Rusya’sının çöküşü ve yaşanan devrimler ile bölgeye askerî açıdan müdahale etme fırsatı yakalamışlardır. Bölgedeki çatışma ortamından faydalanmak isteyen İngilizler Türkistan’ın birçok merkezinde istihbarat faaliyetlerini artırmış, bölgeyi hem siyasi hem de askerî açıdan incelemişlerdir. Bolşevik ideolojinin İngilizler açısından bir tehdit unsuru haline gelmesi ile birlikte müdahale kararı veren İngiliz yetkililer bir yandan kuzeyde operasyonlara başlarken bir yandan da Türkistan bölgesini ele geçirmek üzere General Malleon komutasındaki askeri birlikleri bölgeye göndermişlerdir. Çalışmamızda İngiliz askeri ve siyasi bürolarının çok gizli raporları çerçevesinde İngilizlerin Türkistan bölgesine yönelik siyasi ve askeri politikaları ele alınmıştır. Ayrıca bu politikaların geliştiği dönem, uluslararası siyasal durum, ideolojiler, güvenlik kaygıları, arka planda çalışan ancak gerçek mücadeleleri yürüten gizli servisler ve faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, İngiliz Siyaseti, Bolşevik Devrim, Malleon, Rusya

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Görkem Ozan Özalp		
	Student Number	158105011015		
	Department	Tarih Anabilim Dalı/ Tarih Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☒	
	Supervisor	PROF.DR. KEMAL ÖZCAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İNGİLTERE'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1907-1920)		

Turkestan region, which has an important place and value in terms of Turkish culture and history, has been the area of the struggle of many forces every period. Because of its natural resources and its central location, it has been the target of the Russians who are following an expansionist policy in the region. It has become an important element for British policy, thanks to its safety and transit status. The interest of the British in the Turkestan region has increased especially after the Russian revolutions. The British, who had many commercial and strategic interests, primarily in oil, had the opportunity to intervene in the region after the collapse of Tsarist Russia and the revolutions that followed. The British, who wanted to take advantage of the conflict environment in the region, increased their intelligence activities in many centres of Turkestan and examined the region from both political and military point of view. With the Bolshevik ideology becoming a threat for the British, the British authorities decided to intervene in the north, while they also sent military units under the command of General Malleon to seize the Turkestan region. In our study, the political and military policies of the British to the Turkestan region were discussed within the framework of the secret reports of the British military and political offices. In addition, the period during which these policies were developed, international political situation, ideologies, security concerns, secret services and activities that worked in the background but carried out real struggles were examined.

Keywords: Turkestan, British Politics, Bolshevik Revolution, Malleon, Russia

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
HARİTALAR DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.1. İngiliz Dış Politikasının Temel Unsurları	24
1.1.1. Ülke Savunması Açısından İngiliz Dış Politikası	24
1.1.2. İngiliz Dış Politikasını Etkileyen Faktörler.....	27
1.2. Asya'da Sömürgeci Varlığın Başlangıcı	31
1.3. İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Yükselişi	35
1.4. İngiliz Politikaları Açısından Hindistan'ın Önemi.....	38
1.5. Ekonomik Sorunların Mevcut İngiliz Dış Politikalarına Etkisi.....	41
1.6. İngiliz Dış Politikasında Değişim	44
1.7. Rus Tehdidi Karşısında İngilizlerin Politika Arayışı.....	47
1.8. İngilizlerin Bölgedeki Tampon Politikası.....	56

1.9. Askeri Zayıflık Karşısında Diplomatik Girişim	58
1.10. Almanya İle İttifak Arayışı	61
1.11. İngiltere'nin Güvenlik Politikalarında Değişim	62
1.12. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN TÜRKİSTAN BÖLGESİNE YAYILMASI VE İNGİLİZ-RUS REKABETİ

2.1. Rusya'nın Türkistan Bölgesine Yayılması	71
2.2. Rus Yayılmacılık İdeolojisi	80
2.3. Rus Devrimi	83
2.4. İngiliz-Rus Rekabetinin Kökenleri	90
2.5. İngilizlerin Değişen Politikası	95
2.6. 23 Aralık 1917'de Gizli Olarak Yapılan İngiliz-Fransız Anlaşması.....	99
2.7. İngiliz Müdahale Alanının Önemi	105
2.8. Yeni Rus Politikaları ve İngilizlerin Tepkisi	108
2.9. Türkistan İsyanı ve Bölgede Gelişen Olaylar	111
2.9.1. Yedisu Hariç Rusya İllerindeki Durum.....	115
2.9.2. Yedisu'daki Durum.....	118
2.9.3. Hive'deki Durum	119
2.9.4. Buhara'daki Durum.....	120
2.9.5. Hokand'daki Durum	121

2.10. Devrimin Türkistan'a Yayılması	122
2.11. Alman Politikalarında Türkistan'ın Yeri.....	126
2.12. Türkistan'daki Alman ve Avusturya Savaş Mahkumları	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA İNGİLİZ FAALİYETLERİ

3.1. İngilizlerin Askeri Müdahale Politikası.....	137
3.2. Askeri Müdahalenin Başlaması	152
3.3. İngilizlerin Endişesi ve Malleson Misyonunun Ortaya Çıkışı.....	159
3.3.1. İngilizlerin Malleson Planı.....	165
3.3.2. Malleson Misyonunun Kökenleri.....	166
3.3.3. Malleson Misyonu Çerçevesinde İngilizlerin Bölgedeki Amaçları	177
3.3.4. Malleson Misyonunun Gelişimi (Şubat-Temmuz 1918)	181
3.3.5. Türkistan Birliği.....	187
3.3.6. Malleson Misyonu ve Aşkabat Hükümeti.....	189
3.3.7. Askeri Operasyon.....	191
3.3.8. Malleson Misyonu ve 26 Bolşevik Komiserin Öldürülmesi.....	193
3.3.9. Birinci Dünya Savaşının Sonlanması ve İngiliz Askeri Politikalarına Etkisi	194
3.3.10. Askeri Harekât ve Misyonun Bölgeden Çekilmesi.....	196
3.3.11. İngilizlerin Bölgeden Çekilmesi Sonrası Devam Eden Faaliyetler.....	202
3.4. Türkistan'da Bailey Misyonu	220

3.4.1 Bailey Misyonunun Faaliyetleri	223
3.4.2. Bailey Misyonunun Amacı	230
3.5. İngilizlerin Türkistan Bölgesine Yönelik Pan-Turancılık Politikası	231
SONUÇ	258
KAYNAKÇA.....	264
EKLER	294
ÖZ GEÇMİŞ	338

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Hindistan Arşivinde Yer Alan Turancılık İdealini Yansıtan Harita

Harita 2: P.T. Etherton'un Çizdiği Türkistan Haritası

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
- a.g.m.** : Adı Geçen Makale
- Bknz.** : Bakınız
- CAB** : Cabinet Papers (Meclis Dökümanları)
- CAUMILAGE** : Caucasus Military Agency (Kafkas Askeri Birimi)
- ÇEKA** : CHEKA-Chrezvychnaia Komissia
- DİA.** : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör
- IOR** : India Office Records
- M.Ö.** : Milattan Önce
- NCJSU** : Natsional'nyi Soviet Evreev Sibiri i Urala (Ulusal Sibirya ve Ural Yahudileri Konseyi)
- POW** : Prisoners of War (Savaş Mahkumları)

PRO : Public Record Office

S. : Sayı

s. : sayfa

ss. : Sayılı sayfa

ÖNSÖZ

İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Türkistan Siyaseti (1907-1920) adlı bu çalışmada dönemin büyük gücü olan İngilizlerin Türkistan bölgesine yönelik politikaları her yönüyle incelenmeye çalışılmıştır. İngiliz ekonomik menfaatleri ve büyük güç olarak prestijini sürdürebilmesi açısından önemli bir yere sahip olan Türkistan bölgesi, özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde merkezi konumu dolayısıyla İngiliz siyasetinde önemli bir unsur haline gelmiştir. İngilizler Türkistan'da etkin olabilmek ve tüm bölgeyi İngiliz hakimiyeti altına alabilmek için birçok gizli ve açık askeri faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında süregelen olaylar dizisi İngiliz güvenlik politikalarında Türkistan'ın öneminin daha da artmasına neden olmuştur.

Bu kapsamda Türkistan bölgesine yönelik İngiliz siyasetinin ve güvenlik politikalarının anlaşılmasında fayda sağlayacağıma inandığım bu çalışmamda emeği geçen ve desteğini benden esirgemeyen herkese şükranlarımı sunarım. Özellikle bu konun tarafıma verilmesinde, çalışmalarım boyunca her zaman pozitif yönde katkıları ve bölge hakkındaki deneyimleriyle bana destek veren danışmanım Prof. Dr. Kemal ÖZCAN hocama minnet ve şükranlarımı arz ederim. Çalışmamın oluşmasında görüş, yardım, zaman ve önerilerini benimle paylaşan tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Caner ARABACI ve Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN'a, ayrıca tez savunmamda değerli görüş ve önerilerini paylaşan hocalarıma ve çalışmam boyunca gerekli olan belge ve dokümanların sağlanmasında gösterdikleri nezaket ve kolaylık için İngiliz Devlet Arşivleri, İngiliz Askeri Müzesi ve İngiliz Ulusal Kütüphanesine ayrıca şükranlarımı sunarım. Uzun süren araştırmam boyunca her zaman ve her yerde benden desteğini esirgemeyen sevgili eşim Gülpınar hanıma ve çocuklarım Ahsen ve Yusuf Eymen'e ayrıca teşekkür ediyorum. Şüphesiz ki, bu çalışmanın eksiklikleri olabilecektir. Ancak yapılan bu çalışmanın, daha sonra yapılabilecek araştırma ve incelemelere ışık tutacağını ve faydalı olacağını umuyorum.

Görkem Ozan ÖZALP

GİRİŞ

Dünya coğrafyasının yeniden şekillenmesinde önemli bir dönem olan XX. yüzyılın başları Türk tarihi açısından da birçok önemli olayın yaşandığı zaman dilimini yansıtmaktadır. Özellikle araştırmamız açısından ele alınacak olan 1907-1920 yılları, dünya siyasetinde kırılmaların yaşandığı ve Rusya ile İngiltere'nin yüzyılı aşkındır sürdürdükleri karşılıklı çatışmaların bazı ortaklıklara evirildiği zamanı kapsamaktadır. Bu zaman düzleminde inceleyeceğimiz konu dünya siyasetinde olduğu kadar Osmanlı devleti üzerinde politik ağırlığı olan İngiltere'nin Türkistan bölgesindeki politik, askeri ve istihbari faaliyetleri ve tüm bu bileşenlerin oluşturduğu genel Türkistan politikası hakkında olacaktır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan gibi beş Sovyet Asya Cumhuriyeti için beklenmeyen bir bağımsızlığın müjdesi olmuştu. Uluslararası toplum ise bölgedeki bu “yeni milletlerin” doğuşunu merakla izlemişti. Ancak gerçekten yeniler miydi? ve bu devletler gerçekten ayrı birer ulus muydu?

Yıllardır bölge Sovyet Orta Aya'sı olarak biliniyordu ve artık bölgenin nasıl tanımlanması gerektiği tartışılmaya başlanmıştı. “İç Asya”, “Orta Asya”, “Asya”, “Orta Asya ve Kazakistan” vb. birçok kavram adeta birbiriyle yarışyordu. Bu kavram karmaşası içerisinde Batı literatürü ve bu literatürden etkilenen Türkiye’de de genel olarak Orta Asya kavramı öne çıkmıştı. Ancak bu gerçekten doğru bir tanımlama mıydı?

Bir bölgenin tanımlanmasında ulusal kimliğin ve bölge hakkındaki politik duruşun önemli bir faktör olması, söz konusu bu kavram karmaşasının doğru bir şekilde analiz edilmesini ve tanımlanmasını gereklidir. Kullandığımız tanımlamalar düşünürken, eleştirirken, iddia ederken, açıklarken ve analiz yaparken kullandığımız temel araçlardır. Ayrıca siyasi gerçekliği anlamamızda vazgeçilmez unsurlardır. Bu nedenle Türklerin anayurdu olan söz konusu bölgenin Türkistan ismi ile ifade edilmesi önem arz etmektedir.

Araştırmamız kapsamında Rus işgallerinin tarihi ve politik açıdan önemi, nasıl bir ideoloji çerçevesinde yürütüldüğü ve Türkistan bağlamında nasıl bir siyaset ve strateji benimsendiği çalışmamızda bu konuya değinmemize neden olmuştur. Rus yayılmacı ideolojisi İngiliz Savaş bakanlığının da özel önem verdiği bir konudur. Yeni kurulan Bolşevik Rusya'nın İngiliz önderliğindeki müttefik güçlerce çevrelenmesi bu ideolojinin kendileri tarafından iyi anlaşılmasının bir sonucudur. Ayrıca İngilizlerin bölge politikalarında bakış açısını derinleşmiştir.

Çalışmamızın da yer verilen diğer bir konu ise İngiliz politikalarının temeli ve onu yönlendiren temel saiklerdir. Küçük bir ada ülkesinden dünya gücü olmaya giden süreçte kendisini yönlendiren politikalar nelerdir ve hangi temeller üzerine kurulmuştur? Doğu politikalarını yönlendiren temel unsurlar nelerdir? Hindistan'ın keşfi imparatorluk siyasetini ve Türkistan siyasetini nasıl etkilemiştir? Tüm bu sorular bizim İngilizlerin Türkistan siyasetini araştırmaya yönlendirmiş ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde söz konusu bu soruları cevabı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde İngilizlerin Türkistan'daki politikalarını yürütmelerinde önemli bir endişe kaynağı olan Turancılık ve Türkçülük konuları incelenmiştir. İngiliz arşivlerindeki Türkistan siyaseti ile ilgili araştırmamız süresince Turancılığın bölgedeki etkisinin azaltılması ya da sınırlandırılması için İngilizlerin Ermenileri bir tampon olarak öne sürme politikası benimsediğini gördük. Türkistan bölgesinde ise Turancılığın Almanlar ve Türkler açısından bir silah olarak kullanılabilir olması İngilizleri bir çıkmaza sokmuştur. Bu çıkmaz Curzon'u Turancılığın engellenmesi ya da kendi taraflarına çekilmesi için Türk Hükümeti lehine Azerbaycan bölgesinden vazgeçme düşüncesine bile sevk etmiştir.

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bilindiği üzere siyasi bakış açısı belirli ideolojiler ve kazanılacak zarar-menfaat dengeleri üzerine kuruludur ve belirlenen amaç veya hedeflere ulaşmaya yönelik karar ve eylemler bütününe yansıtılmaktadır¹. Bu kapsamda ana problemimiz olan İngilizlerin Türkistan bölgesine duydukları ilgi ve geliştirdikleri politikalar incelenecektir. Ayrıca bu politikaların geliştiği zaman, uluslararası siyasi durum, ideolojiler, güvenlik kaygıları, arka planda çalışan ancak gerçek mücadeleleri yürüten gizli servisler ve faaliyetleri incelenecektir.

Bu politikaların uygulandığı yer olan Türkistan'ın nasıl bir etnik ve ideolojik yapıya sahip olduğu ile inanç yapılarındaki farklılıklara değinilecek ve politik alana yansımaları değerlendirilecektir. Bu kapsamda İngiliz gizli servislerinin Pan-Turancılık raporları incelenecek ve söz konusu ideolojilerin politik alanda nasıl kullanılmaya çalışıldığı ortaya konulacaktır. Ayrıca İngilizlerin Ruslara karşı yürüttüğü "Büyük Oyun" olarak bilinen hâkimiyet mücadelesinin 1907 ve 1920 arasındaki nasıl bir gelişim gösterdiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızda temel amacımız 1907-1920 yılları arasındaki dönemde hâkim güçlerinden biri olan İngiliz devletinin Türkistan bağlamındaki politikalarını ortaya koyarak gerçek amaç ve hedeflerini anlamaya çalışmaktır. Söz konusu dönemde İngiliz devlet politikalarının oluşumunda yer alan kurumlar, ideolojik anlayış ve araçların incelenmesinin yanı sıra özellikle Türkistan'daki politik ve askeri

---

¹ Bilindiği gibi Siyaset ve Politika sözcüklerini eş anlamlı sözcükler olarak kullanmasına rağmen her iki kavramda farklı tarih ve kültürlerden türemiştir. Örneğin İngilizcede policy, polity, politics aynı kökten türetilmelerine rağmen farklı boyutları ifade etmektedir. "Polity" siyasetin kuramsal ve kurumlarla ilgili yanına vurgu yaparken "politics" kavramı karar alma süreci, çatışmalar, anlaşma vb. gibi olgulara atıf yapmaktadır. "policy" kavramı ise, siyasetin içerik ve maddesel olan kısmını ifade etmektedir. Herhangi bir kavram karmaşasına neden olmaması adına çalışmamızda genel olarak her iki kavram da aynı anlamda kullanılacaktır. Bkz. Seçkin Aköz, "Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması ve Bilimsellik Tartışmaları Bağlamında Devlet Olgusuyla İlişkisi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.3. S.5, 2018, ss. 160-180.

mücadeleleri ve sonuçları incelenmiştir. Bu mücadele kapsamında kurduğu ilişkiler, diğer hâkim ülkelerin politikaları ve bölgede etkinliği olan gizli yapılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Türkistan özellikle incelediğimiz zaman aralığı olan 1907-1920 tarihleri arasında birçok çatışmanın yaşandığı bir bölge içerisinde yer almaktadır. Kültür, dil, inanç ve etnik yapı açısından Türkiye Cumhuriyeti'ne yakınlığı ve bağları bulunan bölge halklarının geçirmiş olduğu tarihi süreç önemli bir konudur. Türklerin binlerce yıldır yaşadığı söz konusu bu bölge Osmanlı tarihi ve siyasi tarih açısından da araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Özellikle İngilizlerin uyguladıkları Türkistan politikalarının anlaşılması Osmanlı imparatorluğunun parçalanma nedenlerine de ışık tutacaktır. İnceleme kapsamında gizli servis yapılarının ortaya konması ve İngiliz istihbaratının politika oluşumundaki etkileri araştırmanın önemini artırmaktadır. Bununla birlikte İngiliz dış politikası ve İngiliz imparatorluğunun var olma etkenlerinden biri olan Hindistan güvenliği açısından önemli bir yere sahip olan Türkistan, İngiliz politik aklının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

İngilizlerin Türkistan siyaseti temelde Rusya ile bir mücadele stratejisini de ortaya koymaktadır. Bölgede tüm gücü ve politik araçları ile yürüttüğü Rus-İngiliz mücadelesinde merkez bir konuma sahip olan Türkistan bölgesi İngiliz İmparatorluğunun var olma mücadelesinin de yaşandığı bölgedir. Tüm bu nedenlerden dolayı çalışmamızda Türkistan bölgesinde uygulanan politikalar yansıtılmaya çalışılmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nitel araştırma metodu çerçevesinde alan yazın taraması niteliğindedir. Literatürdeki 1907-1920 yılları arasındaki Türkistan bölgesi ile ilgili İngilizlerin politikalarına ışık tutacak belgeler ve akademik çalışmalar incelenmiştir. Sadece İngiliz arşiv belgeleri değil konu ile ilişkili İngiliz-Amerikan yazışmaları da değerlendirilmiş ve çalışmamıza yansıtılmıştır.

Konumuzla ilgili kaynak sayılabilecek eserler ve özellikle İngiliz arşivleri olmak üzere birçok makale, dönemin gazeteleri ve ilgili dokümanlar incelenmiştir. Çalışmamızda kullanılan veriler ve elde edilen materyaller doğruluğu iyice araştırıldıktan sonra çalışmamızda yer verilmiştir.

5. Araştırma Konusuyla İlgili Çalışmalar

Araştırmamızın zaman aralığını ve konumuzun sınırlılığı kapsamında incelenen literatürde, İngilizlerin Hindistan siyaseti ve “Great Game” olarak bilinen İngiliz-Rus mücadelesi ile ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak özellikle Birinci Dünya Savaşı sonlarında İngilizlerin Türkistan’da Ruslar ile askeri mücadeleleri hakkında detaylı ve kapsamlı çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Ayrıca söz konusu bu çalışmaların genel olarak belirli olaylara odaklandığı görülmektedir.

Literatürde bölgedeki İngiliz-Rus mücadelesi ile ilgili çalışmalar içerisinde Fromkin tarafından kaleme alınan "The Great Game in Asia" çalışması, Morgan'ın "Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-1895" çalışması, Waller'ın "The Pundits: British Exploration of Tibet and Central Asia" çalışması, Lamb'in, "Britain and Chinese Central Asia: The Road to Lhasa, 1767 to 1905" çalışması ve Mahajan'ın "British foreign policy 1874-1914: The role of India" öne çıkan çalışmalardan bazılarıdır. Bu çalışmalar incelendiğinde daha çok belirli bölgelere ve İngiliz-Rus mücadelesine yoğunlaştığı görülmektedir.

Bununla birlikte İngilizlerin Türkistan’a yönelik askeri müdahalesi ve faaliyetleri uluslararası literatürde sınırlı bir kapsamda ve sadece belirli bazı misyonlar

çerçevesinde değerlendirildiğini anlaşılmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlisi İngiliz Kraliyet Askeri Akademisi tarafından yayınlanan ve Sargent tarafından kaleme alınan “British Military Involvement in Transcaspia (1918-1919)” isimli çalışmadır. Bu çalışma genel olarak İngiliz resmi tarihi kitaplarına bolca atıf yapmakta ve konuyu daha kısıtlı bir çerçevede değerlendirmektedir. Ayrıca genel olarak İngiliz bakış açısını yansıtan Morris’in “British Secret Missions in Turkestan, 1918-19” çalışması, Malleson’un “The British military mission to Turkistan, 1918–20” ve Bailey ve Hopkirk’in “Mission to Tashkent” isimli çalışmaları öne çıkan diğer çalışmalardır.

Ancak İngilizlerin bölgeye yönelik dış politikası ve savunma politikalarına yer veren ve literatürde önemli eserler olarak görülen “British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-24”, “Shaping British Foreign and Defence Policy in the Twentieth Century” ve “British Foreign Policy 1874–1914” vb. birçok çalışmada Malleson misyonu ve diğer askeri faaliyetlere yer verilmediği görülmektedir. Bunun temel nedeninin ise İngilizlerin bölgede uğradıkları başarısızlıkların ve yanlış politikaların tartışmaya açılmaması olduğu düşünülmektedir. İngilizler açısından özellikle söz konusu bu başarısızlıkların duyulması, sömürgeler nazarında hakimiyet kaybına neden olabilecek bir olaydır ve İngiliz hükümeti söz konusu bu askeri başarısızlığı münferit bir olay olarak nitelendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bölgeye yönelik politikaların istihbarat raporları kapsamında yönetilmesi de bu bilgilerin ancak yıllar sonra ve zorunlu kanunlar nedeniyle açıklanmasına neden olmuştur. Örneğin “History of the Great War based on Official Documents” ve “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence” gibi bölgedeki operasyonlarla ilgili bazı önemli bilgilere sahip dokümanlar, 1987’ye kadar araştırmaya açılmamıştır. Söz konusu askeri operasyonlar ve İngilizlerin bölgeye yönelik gizli planları sadece bazı eski siyasetçilerin anılarında küçük bilgiler olarak paylaşılmıştır ancak bu bilgilerde konunun anlaşılması açısından oldukça yetersiz kalmaktadır.

Türkiye’deki akademik literatür incelendiğinde ise Türkistan’a yönelik İngiliz politikası hakkında araştırmaların sınırlı olduğu açıkça görülmektedir. Bu çalışmalar Aysel Erdoğan’ın “XIX. yüzyılda İngiltere’nin Türkistan (Orta Asya) politikası

(İngiliz kaynaklara göre)” isimli doktora çalışması, Kadriye Topal tarafından yapılan “19. yüzyılda İngiltere'nin Türkistan siyaseti” isimli yüksek lisans çalışması ve Nilgün Ödemiş'in “XIX. yüzyılda büyük güçlerin (Rusya, İngiltere, Çin) Orta Asya politikaları” isimli yüksek lisans çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeleri ele almaktadır. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başındaki olaylar ve özellikle İngilizlerin Türkistan'a yönelik askeri işgal ve faaliyetleri hakkında bilgiler yer almamaktadır.

Literatürdeki bu boşluğun doldurulması bu araştırmaya başladığımızda bizim açımızdan daha da önemli hale gelmiştir. Söz konusu dönemde İngilizlerin doğu politikaları, Türkistan ve Hindistan bölgelerinden gelen istihbarat raporlarına göre şekillenmektedir ve söz konusu bu dönemde birçok istihbarat organizasyonları oluşturulmak suretiyle çok gizli çalışmalar yürütülmüştür. Bu organizasyon ve kurumların görevlerinin çok gizli olması nedeniyle sadece doğrudan savaş ofisi ile bilgi paylaşmakta ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere neredeyse kendi iç birimlerine karşı bile istihbarata karşı koyma faaliyetleri uygulamaktadırlar.

Biz de çalışmamızda İngilizlerin Türkistan'a yönelik politikalarını anlamanın en doğru yolunun söz konusu gizli kurum ve organizasyonların yazışmalarının incelenmesi olduğunu değerlendirdik ve bundan hareketle İngiliz Arşiv belgelerinde bu konuya yönelerek bu yapıların gönderdiği raporları detaylı olarak inceledik. Bu kapsamda İngiliz Savaş Ofisi, Dışişleri Ofisi, Hindistan Ofisi ve iç istihbarat birimi olan ancak savaş sırasında tüm dünyadaki Alman karşı istihbaratını yöneten M.I.5. belgeleri üzerinde yoğunlaştık. Ayrıca İngiliz Kabinesi'nde yapılan görüşmelerin tutanakları araştırmamız açısından önemli olmuştur. Belgelerdeki bilgileri doğrulamak için dönemin siyasi yöneticilerinin, eski ajanlarının, politik figürlerinin anıları ve çalışmaları incelenmiştir. Ayrıca bölgedeki faaliyetler ile ilgili bazı bilgiler Amerikan arşivlerinde yer alan Türkistan ile ilgili dokümanlar ile karşılaştırılmış ve bu şekilde en doğru bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte dönemin bazı gazete makaleleri çalışmamız boyunca baş vurduğumuz kaynaklar olmuştur. Özellikle Winston Churchill'in Rusya'da meydana gelen devrim ve gizli örgütler ile ilgili açıklamaları bizim devrimi ve İngilizlerin Türkistan siyasetinde kullandığı metotların

araştırılmasına yönlendirdi. Elde edilen bilgiler ışığında İngilizlerin bölgede yürüttüğü politikalar çerçevesinde destek oldukları gruplara ve örgütlere çalışmamızda detaylı olarak değinildi.

Araştırmamız Türkistan bölgesinde kurulmuş olan ve 1991 sonrası bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin tarihini, acılarını ve bağımsızlık mücadelelerini anlamada sağlayacağı faydaların yanında Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, Rus Devrimi ve Birinci Dünya Savaşının bazı yönlerine de ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

6. Türkistan Bölgesinin Tarihi

Günümüzün aksine tarihin birçok döneminde bölge coğrafi ve politik olarak Türkistan olarak tanımlanmıştır. Sınırları değişmesine rağmen birçok tarihi kayıta Türkistan, Türklerin vatanı olarak kabul edilmektedir. Bunun en önemli nedeni ise bölgenin binlerce yıllık tarihinde silinemeyecek bir yeri olan Türklerin siyasi ve kültürel varlığıdır.

Türklerin anayurdu olan Türkistan'ın tarihi İskitler/Sakalar ve Kimmerlere kadar uzanmaktadır. Kurgan kültürünü yansıtan Kimmerlerin ve İskitlerin Türk tarihinin ilk temsilcileri² ve "Ön Türk" tarihinin önemli ulusları olduğu ve özellikle yapılan arkeolojik çalışmalarda İskitlerin yayıldıkları alanların benzer kültürü sürdürmekte olan Türk, Moğol, gibi ırkların birinin ve birkaçının etnik kökenlerini oluşturmuş olabileceği düşünülmektedir³. Bölgenin genel bir özelliği olan göçebe tarzını yansıtan İskitler tarih sahnesine çıktıkları MÖ VIII. ve VII. yüzyıllarda

² Bkz. M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.I, 2002, ss. 597-610; M. Taner Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", VII. **Türk Tarih Kongresi** (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III, Ankara 1979, s. 355-369; Ekber N. Necef ve Ahmet Anna Berdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul 2003, s. 66; Necati Demir, "Türk tarihinin ve kültürünün kaynağı olarak kaya üzeri resimler (petroglifler) ve yazılar." **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks**, C.1.S. 1, 2009, ss. 5-19; Tuncer Baykara, **Türk, Türklük ve Türkler**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 8-35.

³ Timur Demir, "Anadolu'da Kimmer-İskit İz ve Etkileri", Gazi **Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 112.

dönemlerinin en güçlü halklarından⁴. Anayurtları Türkistan olan İskitler, Hazar üzerinden Tuna boylarına gelmişler ve burada yaşayan Kimmerleri bölgeden göç etmeye zorlayarak Doğu Avrupa ve Kuzey Karadeniz hattına hâkim olmuşlardır. İskitler, MÖ V. yüzyılda gerilemeye başlamış ve ilerleyen tarihlerde başka bir göçebe grup tarafından ortadan kaldırılmıştır⁵.

Türkistan bölgesinde hakimiyet kuran diğer bir büyük imparatorluk ise, Hunlardır (Xiongnu). M.Ö. III. yüzyılda bölgeye gelen Hunlar, Hazar Denizinden Kore'ye kadar uzanan ve Asya'nın neredeyse tamamını içerisine alan büyük bir devlet kurmuşlardır⁶. Hunların yıkılması sonrasında ise başka bir Türk devleti olan Gök-Türk devleti tarih sahnesinde yerini almıştır. Gök-Türk devleti Akhun devletini yıkarak Maverâünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Kaşgar, Hoten ve Türkistan'ın batısındaki önemli şehirleri kendisine bağlamıştır⁷. Bölgede hâkim konumda olan Göktürk devleti 745 yılında aynı etnik kökenden gelen Uygurlarca yıkılmış, böylece Göktürk bayrağı altındaki bütün Türkler Uygurlara bağlanmışlardır⁸.

Uygurlar, Kutluk Bilge Kül Kağan liderliğinde 744 yılında merkezi Karabalsagun (Ordubalık) olan büyük bir devlet kurmuşlardır. Batı ile doğuyu birbirine bağlama konusunda bölgede büyük bir rol oynayan Uygurlar, gelişmiş yazı dilleri ve sahip oldukları kültürleri ile bölgede baskın bir unsur olmuşlardır. Uygurlar aynı zamanda Mâni ya da Maniheizm olarak bilinen dini benimseyen ilk Türk kavmi olma özelliğine de sahiptir ve bu dinin bölgede yayılmasında ve Çinliler tarafından benimsenmesinde oldukça etkili olmuşlardır⁹. 751 yılında Çinlilerin Müslümanlarla

⁴ Ali Anooshahr, **Turkestan and the Rise of Eurasian Empires: A Study of Politics and Invented Traditions**, Oxford University Press, 2018, s. 19.

⁵ Stor Lob, **Tales from Turkistan: A Scythian's Stories**, W. Blackwood and Sons, 1924, s. 24.

⁶ Kazuo Enoki, "The origin of the White Huns or Hephthalites", **East and West**, Vol 6.3, 1955, ss. 231-237.

⁷ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basmevi, 1995. s. 32

⁸ Erkin Alptekin, "The Uygurs", **Institute of Muslim Minority Affairs Journal**, Vol. 8.2, 1987, ss. 302-310.

⁹ John Z.Wang, "Eastern Turkistan Islamic movement: A case study of a new terrorist organization in China", **International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology**, Vol. 47.5, 2003, ss. 568-584.

yaptığı Talas savaşında yenilmesi ile Uygurlar güçlerini artırmışlar¹⁰ ve dillerini, dinlerini bölgenin her yerine yayarak adeta kültürel vericiler olarak hareket etmişlerdir.

Yaklaşık 840 yılında Uygur devleti Kırgızlar tarafından yıkılmış ve Kansu Uygurları (Sarı Uygurlar) ve Turfan Uygurları (Doğu Türkistan) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Kansu Uygurları Budizm'in etkisine girmiş ve ilerleyen zamanlarda Moğol hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Turfan (Doğu Türkistan) Uygurları ise yine Kansu Uygurları gibi ilerleyen dönemlerde Moğol hakimiyetine girmişlerdir. Turfan Uygurları günümüzde Türkistan'ın doğusunda Çin'e bağlı özerk bir devlet olarak yaşamaya devam etmektedirler¹¹.

Bu dönemde İslam dini Türkistan bölgesinde İpek Yolu boyunca ticaret yapan Arap ve Fars tüccarlarının çabalarıyla hızlı bir şekilde yayılmıştır. Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde camiler inşa edilmiş ve kültürel anlamda İslam'ın gelişmesi sağlanmıştır. Çin'in, IX. ve X. yüzyıllarda çöküş içerisine girmesi ve eşzamanlı olarak İran'daki devletin zayıflaması nedeniyle X. ve XIII. yüzyılları arasında Türkistan bölgesinde de gerilemeler yaşanmaya başlanmıştır¹².

Moğolların tarih sahnesinde yeri alması ve 1206'da Cengiz Han'ın liderliğinde birliğini sağlayan Moğollar, ilk olarak Uygurları daha sonra da Karlukları ve uzun bir mücadelenin ardından da Harezmsahları kendi hakimiyetleri altına almıştır. Bununla birlikte Türkistan bölgesinden bir çok Türk unsur batıya göç etmek zorunda kalmıştır. 1227'de Cengiz Han'ın ölümünden önce fethettiği toprakları oğulları arasında taksim etmiştir. Selenga ve Yenisey arasındaki bölge ile Yenisey havzasının tamamını oğlu Cuci'ye bırakmasına rağmen Cuci'nin Cengiz Han'dan 6 ay önce ölmesi nedeniyle mirası oğlu Batu'ya kalmıştır¹³.

¹⁰ Risalat Karimova, “**History of Eastern Turkestan Culture within the Context of Turkic Civilization**”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, S. 3, 2014, ss. 221-228.

¹¹ Chiara Betta, **Xinjiang or Eastern Turkestan? The Conundrum of Chinese Central Asia**, Institute of International Economic Relations, 2001, s. 87.

¹² Owen Lattimore, **The desert road to Turkestan**, Kodansha International, New York, 1995, s. 78.

¹³ Vasiliı Vladimirovich Bartold, Clifford Edmund Bosworth ve Tatiana Minorsky, **Turkestan down**

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a ise eski Karahıtay İmparatorluğu, doğuda Uygur ülkesinden, batıda Buhara ve Semerkant'a kadar uzanan Bozkırlar, İli, Issık Göl, Çu ve Talas havzaları, Maveraünnehir bölgelerinin hakimiyeti verilmiştir. Cengiz'in üçüncü oğlu Ögedey, Balkaş'ın kuzey ve doğusundaki Tarbagatay, Kara İrtiş ve Uranga bölgelerine sahip olmuştur. Cengiz'in en küçük oğlu Tuluy, Moğol geleneğine göre ailenin koruyucusu "Otçigin" sıfatıyla babadan kalan ilk toprakların mirasçısı olarak, Tula, Yukarı Onon, Yukarı Kerulen arasındaki toprakların yönetimini devralmıştır¹⁴. Yapılan bu taksimat ilerleyen zamanlarda devlet içinde anlaşmazlıkların yaşanmasına ve son olarak Moğol hâkimiyetinin parçalanmasına neden olmuştur.

Türkistan tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Özbeklerin soyu Cengiz Han'ın büyük oğlu olan Cuci'ye dayanmaktadır. Cuci'nin Şeybân (Şiban) isimindeki oğlunun Irgız, Savuk ve İlek ırmaklarından Ural dağlarına kadar olan bölgeler ile Arakum, Karakum, Siriderya, Çu ırmağı ve Sarısu boylarını alması ve sonrasında kendi soyundan gelenlerin Batı Sibirya'nın Tümen ve Tobolsk bölgeleri ile Türkistan'a seferler yapması ile güçlerini artırmışlardır. Batı Sibirya bölgesinin ilk hanı olan Ebülhayr, 831 (1428) veya 832'de (1429) Şeybân ulusunun yeni merkezi Tura-Tümen'de kabile beylerinin desteğiyle han seçilmiştir. Ebu'l-Hayr Han uyguladığı başarılı politikalar ile Tura vilâyetinde hâkimiyet kurmuş olan Cuci sülâlesinden Mahmudek Hoca'yı ortadan kaldırmış ve Deşt-i Kıpçak'ı hakimiyeti altına almıştır¹⁵.

1468 tarihinde Ebu'l-Hayr Han'ın ölmesi ile birlikte Özbekler zayıflama sürecine girmiş, Ebu'l-Hayr Han'dan sonra gelen torunu Muhammed Şeybanî Han'ın tüm çabalarına rağmen devlet çöküş sürecinden kurtulamamıştır¹⁶. Muhammed Şeybanî Han bu süreçte Mâverâünnehr'e göç etmiş ve burada faaliyetlerine devam etmiştir. Ebu'l-Hayr Han döneminde Mâverâünnehir'de Timurlulara üstünlük

---

to the Mongol Invasion, Vol. 5, London, 1968, s. 25-45.

¹⁴ Sebahattin Ağaldaq, "Moğol Devleti", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 8, 2002, ss. 265-278.

¹⁵ Mustafa Budak, "Ebü'l-Hayr Han", **DİA**, 1994, s. 325.

¹⁶ Yerkinay Maukhara, "Siyasî ve kültürel açıdan Kazak Hanlığı (1456-1731)", **Selçuk Üniversitesi SBE**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 37.

sağlayan Özbekler, Muhammed Şeybanî Han döneminde tekrar üstünlük kazanmak için mücadelelere girişmişlerdir. Herat'ı fetheden Muhammed Şeybanî Han 27 Mayıs 1507'de hakimiyetini ilan etmiştir¹⁷.

Bu dönemde Şah İsmail öncülüğünde yeni kurulan Safevî devleti ile çatışma yaşayan Muhammed Han Merv Muharebesi'nde yenilmiştir. Horasan'ın hâkimiyeti için Safeviler ile 1510-1533 yıllarında mücadele eden Özbekler, Buhara Sultanı Mahmud Han'ın oğlu olan Ubeydullâh Han'ın ölümünden sonra istikrarsız bir döneme girmiştir¹⁸. Özbek Sultanları Semerkant'ı da kendi hakimiyetleri altına alarak bağımsız olarak hüküm sürmek istemişlerdir. Ancak dönemin Buhara Hanı buna karşı çıkmıştır. Bu yöndeki mücadeleler Abdullah Han döneminde de devam etmiştir¹⁹. 1583-1598 yılında başa gelen II. Abdullah yaşanan bu istikrarsızlığı ortadan kaldırmak için fetih programı uygulamasına ve Horasan'ın büyük bir kısmı ile Harezm ve Buhara'nın tekrar fethetmesine rağmen ilerleyen zamanlarda bölgenin tekrar Safavilerin eline geçmesine engel olamamıştır.

II. Abdullah döneminde diplomasi gelişmiş, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ve Babürlü devleti ile ilişkiler kurulmuştur. II. Abdullah'dan sonra devletin başına geçen Abdülmümin'in öldürülmesi ile Şeybanî Sülalesinin devri kapanmıştır²⁰. Özbek hanlığı dağılmış Horasan'ı Safeviler, Taşkent ve civarını ise Kırgızlar ele geçirmiştir. Diğer bölgelerde de hanlıklar kurulmuştur. Yar Muhammed oğlu Can, Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından istila edilmesi sonrası Buhara'ya kaçmak zorunda kalmıştır²¹. Buhara'da Şibanilerden Bâki Muhammed'in hanlığının sona ermesiyle birlikte 1599 yılında Yar Muhammed oğlu Can kendini Han ilan etmiştir.

¹⁷ Anthony Hyman, "Turkestan and pan-Turkism revisited", *Central Asian Survey*, Vol. 16.3, 1997, ss. 339-351.

¹⁸ Gülşen Seyhan Alışık, "Yesevî Takipçisi Olarak Ubeydullâh Han", *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 18, 2009, ss. 13-33.

¹⁹ Gülay Karadağ Çınar, "Safevî-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524- 1630)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 2011 s. 12.

²⁰ Francis Robinson, *The Mughal Emperors: And the Islamic Dynasties of India, Iran and Central Asia, 1206-1925*, Thames & Hudson, 2007, s. 19.

²¹ Mehmet Alpargu, "Özbekler: Orta Asya'da Yaşayan Bir Türk Topluluğu", *DİA*, ss. 119.120

Fergana ve Hokand Hanlığı 1700 tarihinde Belh'deki İran hükümdarı Nâdir Şah tarafından ele geçirilmesine kadar Buhara Hanlığı'na bağlı kalmıştır. Ebû'l-Fâiz Han Horasan'dan çekilmiş ve İran'ın hakimiyetini tanımıştır. 1785 tarihinde hakimiyeti ele geçiren Moğol Mangıtlar Rusya'nın bölgeyi ele geçirmesi sonrası hakimiyetini kaybetmiş, nihayetinde 1920 tarihinde Sovyetler birliği tarafından ortadan kaldırılmıştır²².

Diğer bir hanlık olan Hive Hanlığı Şeybanî ailesinden İl-bars tarafından 1512-1525 tarihleri arasında kurulmuştur. İl-bars ve ondan sonra gelenler Özbekler, Moğol Karmuklar ve Ruslar ile birçok mücadelede yapmak zorunda kalmış, Nâdir Şah zamanında ise İran'a bağlanmışlardır. 1783'de yaşanan Rus istilası sonrasında hakimiyetini kaybetmiş ve Buhara hanlığı gibi 1920 tarihinde Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Hocalar olarak bilinen grubun hakimiyetindeki Fergana ve 1710 tarihinde Şeybanilerden Şahrüh tarafından kurulan Hokand hanlığı ise bir dönem Çin hakimiyeti altında kalmıştır. İlerleyen yıllarda Hanlık Taşkent, Yesi ve Balkaş gölü civarına kadar olan bölgelere genişlemiştir. Buhara'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi sonrası Hokand Hanlığı da 1876'da Ruslar tarafından yıkılmıştır²³.

XIX. yüzyılda Buhara ve Hive oldukça benzer özelliklere sahip Hanlıklardır. Her ikisi de çeşitli etnik gruplardan oluşan Müslüman devletlerdir. Her iki ülkede de Sünni Özbekler çoğunluktadır ve politik ve sosyal elitler genel olarak Sünni Özbekler oluşturmaktadır. Bu benzerliklere rağmen Buhara, Hive 'den daha büyük, daha kalabalık, daha varlıklı ve daha şehirli bir yapıya sahiptir²⁴.

Aynı zamanda Buhara ticaret ve endüstri açısından Hive 'den daha önemli bir konuma sahiptir. İki ülkenin hükümetlerinin iç yapılarında olduğu kadar coğrafi

²² Halil İnalçık, **Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 35.

²³ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", **Savunma Bilimleri Dergisi**, C.11, S. 2, 2012, ss. 33-69.

²⁴ Mehmet Çelenk, "Safevîler Döneminin Şîî-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C. 6., S.2, 2013, s. 63.

açılarından da farklılıklar bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonunda büyük bir toprağa sahip olmasına rağmen Buhara'nın coğrafi birliği tam değildir. Hanlığın batı kısmı çöller tarafından çevrilidir ve ovalardan oluşan bir alana sahiptir. Bu vahalar ülkenin demografik, ekonomik ve politik kalbini oluşturmaktadır. Buhara'nın merkezi kısmı Amuderya nehrinin bazı kollarının yer aldığı verimli vadilerinden oluşmaktadır²⁵. Doğu bölgesinde, dünyanın en yüksek sıra dağlarından bazıları bulunmakta ve etrafı ise derin vadiler ile çevrilidir.

Özellikle XIX. yüzyıl boyunca Buhara nüfusu hakkında doğru rakamlar bulunmamaktadır²⁶. Zira emir hükümeti böyle bir veriye ihtiyaç duymamıştır. Nüfus hakkındaki veriler genel olarak yapılan tahminlere dayanmaktadır. Buhara'nın XIX. yüzyılın sonundaki nüfusunun iki buçuk ila üç milyon arasında olduğu iddia edilmektedir. Hanlığın toplam nüfusunun yüzde 65'nin yerleşik halktan, yüzde 35'nin ise göçebe halktan oluştuğu tahmin edilmektedir. Nüfusun yüzde 10 ila 14'ü ise kentli nüfusu oluşturmaktadır²⁷.

Tarih boyunca Türkistan'ın en büyük nüfusa sahip etnik grubu ise her zaman Türkmenler olmuştur. Türkmenler etnik ve kültürel kimliklerini ve göçebe yaşam tarzlarını zaman içerisinde korumuşlardır²⁸.

XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'sı, Türkistan bölgesini ele geçirmiştir. Rusya'da 1905 'te başlayan ve Şubat 1917 Devrimi ile devam eden olaylar bölgede bağımsızlık ümitlerin yeşermesine neden oldu. Söz konusu olaylara bölgedeki Türk halkının ilk tepkisi Hokand'da kısa ömürlü ve bağımsız bir Türk Devleti kurmak oldu. Ancak bu ümitler ve girişimler sonuçsuz kaldı. 1924 Sovyet hükümetinin ulusal-bölgesel sınırlandırmaları ve siyaseti sonucunda Türkistan'da farklı "ulus" devletler"

²⁵ Seda Yılmaz Vurgun, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, C. 1., 2016, ss. 138-157.

²⁶ Károly Gink ve Károly Gombos, *The Pearls of Uzbekistan: Bukhara, Samarkand, Khiva*, Corvina Press, 1976, s. 89.

²⁷ Mary Holdsworth, *Turkestan in The Nineteenth Century: A Brief History of The Khanates of Bukhara, Kokand And Khiva*, Issued by the Central Asian Research Centre in association with St. Antony's College (Oxford) Soviet Affairs Study Group, 1959, s. 26.

²⁸ Audrey Burton, *The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic, and Commercial History, 1550-1702*, Macmillan, 1997, s. 21.

ve “ulusal kimlikler” üretildi. 1924'ten itibaren Sovyet iktidarı Türkistan terimini bölgeden silmek için büyük çabalar sarf etti. Yeni ulusal kimlikler, devletler, özerk bölgeler, azınlıklar oluşturuldu. Ancak Türkistan'ı kalplerden silemedi.

7. Türkistan İsmi ve Bölgenin Coğrafi Sınırları

Yukarıda da değindiğimiz üzere bölgenin siyasi, kültürel ve tarihi açıdan baskın unsuru Türklere ve bölgenin Türkistan olarak isimlendirilmesi hem bilimsel hem de kavramsal açıdan en doğru yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca aşağıda detaylı olarak ifade ettiğimiz gibi neredeyse binlerce yıldır söz konusu bölge Türkistan olarak tanımlanmaktadır.

Türkistan veya batı literatüründe kullanılan “Turkestan” ismi Farsça kökenlidir ve “Türk İli” manasına gelmektedir. Türkistan ismi coğrafi olduğu kadar politik ve etnik anlamları içerisinde barındıran eşsiz bir kavramdır. Son yıllarda Türkistan sadece bir ülkenin ismi olarak biliniyor olsa da Türk tarihi açısından derin ve kültürel anlamlara sahiptir. Aşağıda da detaylı olarak değindiğimiz gibi tarihsel açıdan “Türkistan” kavramı hem coğrafi hem de politik açıdan Türklerin yaşadığı yerleri ifade etmektedir.

Tarihte Farmlar, Yunanlılar, Ermeniler ve Araplar, Türkistan ismini Türker'in yaşadığı yerleri tanımlamak için kullanmışlardır. İran ve çevresi hakkında tarihî, coğrafi ve dinî bilgiler veren Pehlevîce Bundahişn'de “Türkistan” ismi ayrıntılı olarak şöyle ifade edilmektedir: “*Zarin dağı Türkistan'dadır; Saukavastan ülkesi Türkistan'dan Kinistan'a giden yolda, kuzey istikametinde bulunur; Kino dağı doğuda bulunur, o Türkistan sınırında olup, Aparsen dağı ile bitişiktir...*”²⁹. Ayrıca Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da Turan ve Türkistan, Tanrı Dağları'nın doğusundan İtil Irmağı, Seyhun (Sirderya) ve Ceyhun (Amuderya) ile Horasan arasında kalan topraklar olarak ifade edilmektedir³⁰. Ermeni tarihçi Sebeos VII.

²⁹ Gaybullah Babayar, “Kutadgu Bilig'te Geçen Türkistan ve Turan Terimleri Üzerine”, **Journal of Old Turkic Studies** C. II. S. 2., ss. 26-49.

³⁰ Kürşat Yıldırım, **Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28;

yüzyılda yazdığı eserinde “*Dihistan veya onun civarları Türkistan’dadır*”, “*Kuşan Şahı (Eftalit/Ak-Hun hükmdarı) büyük Kağan’dan yardım istedi. Ve o, yardım için 30 bür (bir çeşit miktar) askeri ile yetişti. Onlar (Türkler) Türkistan’dan başlanan Vehrot (Amuderya) nehrinden geçtiler*”³¹ demiştir. Görüldüğü gibi bu dönemde Türkistan adı “Türklerin yaşadığı yer” Türklerin ülkesi” anlamında kullanılmıştır³². Aynı dönemlerdeki Yunan kaynakları ise bölgeyi Türk ili manasına gelen “Türkhaia” kelimesi ile ifade edilmişlerdir³³. Arap kaynaklarında Türkistan ismi birçok eserde yer almaktadır. Örneğin Arap coğrafyacı Ya’kübî, Pamir yaylasının yerini tarif ederken Türkistan bahsetmektedir.

Sâsânîler döneminde ve İslâm fetihleri döneminde Türkistan adı Mâverâünnehir’in doğusundaki dağlara ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir³⁴. Sâsânîler dönemini inceleyen VIII. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçi Musa Horenaki (Moses Xorenac) eserinde “Turkastanak” kelimesinin eski Yunanlıların Skythia’yı (İskit ülkesi) tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir. Dönem itibarıyla söz konusu bölge batıda İtil, doğuda İmaos yani Tanrı Dağlarının doğu tarafları, güneyde Mâverâünnehir ve Sogd ile Arık yani Horasan arasındaki topraklarını ifade etmektedir³⁵. Babayar’ın da ifade ettiği gibi siyasi ve coğrafi açıdan Türkistan ismi VIII.ve IX. yüzyıllara ait Tibetçe Drugu-Yul isimli kaynakta “Türkler ülkesi, Türkistan” olarak ifade edilmektedir³⁶. Yine “Drugu-Yul”da Türkistan’ın coğrafi konumu “Batı Göktürk Kağanlığının merkezî toprakları, Yedisu, Fergana veya

---

Hasan Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlk Çağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1994, ss. 233-244.

³¹ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", **İslam Ansiklopedisi**, C 41, 2012, ss. 556-560.

³² Babayar, **a.g.e.**, ss. 26-49.

³³ Kürşat Yıldırım, “Doğu Türkistan ve İlk Sakinleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 12, S. 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2012, s. 423.

³⁴ Vasili Vladimirovich Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 142.

³⁵ Zeki Velidi Togan, **Türk Türkistan**, Toprak Yayınları, İstanbul, 1960, s. 14.

³⁶ Babayar, **a.g.e.**, ss. 26-49.

Toharistan ve Kabil vadisi”ni içine alan alan olarak ifade edilmiştir³⁷.

Kaşgarlı Mahmud, Türklerin yaşadığı yerleri Türk Eli, Türk Diyarı yani Farsçası Türkistan olarak isimlendirmektedir. Türkistan, özellikle IX. ve X. yüzyıl Arap ve İran kaynaklarında Ceyhun nehri ötesine verilen bir isim olmuştur³⁸.

XV. yüzyıllarda Hafizi Ebru'nun coğrafya eserinde ve Timur'un seferleriyle ilgili bazı eserlerde Türkistan, Mâverâunnehir dışında yaşayan Türklerin ülkelerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte Hazar denizinin kuzeyindeki alanlara İbn Fadlân'ın Seyahatnâme'sinde “Bilâdü't-Türk”, Ahmed Tûsî ise “Türkistan” denilmiştir³⁹.

XIX. yüzyılın sonlarındaki kaynakların çoğunda ise Rusya'nın Türkistan Genel Valiliği'nin idari bir birim olarak bulunması ve Afganistan'ın içerisinde yer alan Türkistan topraklarının Kuzey Afganistan olarak tanımlanması nedeniyle Türkistan siyasi açıdan oldukça sınırlı bir anlama sahip olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rus genel referans kaynağı olan Bol'shaya Entsiklopediya'da “Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta, Turkestanskiy Basseyn, Turkestanskiy Khrebet, Turkestanskaya Vidomosti, Turkestan (hem şehir hem de bölge), Turkestan Afganskiy, Turkestan Vostochniy ve Turkestan Russkiy” gibi bir dizi yazı yayınlanmıştır. “Turkestanskiy Basseyn” makalesi, Güneybatı'daki Kuzey Afganistan ve Güneydoğu'daki Türkmen-Horasan Dağları dahil, Kuzeybatı ve Güneydoğu hariç, Güneybatı'daki Balkaş-Irtiş hattına kadar olan Türkistan havzasının coğrafi bir tasvirini yapmıştır. Bununla birlikte, Rus Türkistan'ı, Sırderya, Semerkant, Fergana, Yedisu bölgesi ve Zakaspi oblastları Rus Türkistan Kolonisi olarak tanımlanmıştır. Steppnaya Guberniya adı verilen Kuzey Türkistan'ın önemli bir kısmı ise kavramın politik tanımına dahil edilmemiştir⁴⁰.

³⁷ Babayar, **a.g.e.**, ss. 26-49.

³⁸ Tuncer Baykara, “Türklüğün En Eski Zamanları”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı**, C. 1, 2013. ss. 257-298.

³⁹ Taşağıl, Ahmet. **a.g.e.**, ss. 556-560.

⁴⁰ Hasan Ali Karasar, “National identity and regional integration in Central Asia: Turkestan Reunion”, **Bilkent University**, 2002, s. 10.

Batı kaynaklı literatürde genel olarak Türkistan isminin Ruslar tarafından verildiği ifade edilmektedir. Ancak Ruslar “Türkistan” ismini ilk olarak Kazaklardan öğrenmişler ve bir süre bu ismi kullanmaya devam etmişlerdir. İlerleyen dönemlerde Türk boylarının kendisine karşı birleşmelerinden endişe eden Ruslar politik açıdan zararlı olarak gördükleri Türkistan kavramını kullanmamaya başlamışlardır. Bunun yerine boylar arası farklılıklara vurgu yaparak Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen ve Karakalpak gibi terimleri kullanmayı tercih etmişlerdir.

Günümüzde Hazar Denizi’nin doğusundan Ceyhun Nehri’nin ötesine ve Altaylara kadar uzanan bölgeye genel olarak Türkistan denilmekle birlikte, Yuri Bregel gibi bazı araştırmacılar bölgeyi Doğu ve Batı Türkistan olarak ayırmayı tercih etmektedirler⁴¹.

Literatürde Türkistan ismi yerine sıklıkla kullanılan “Orta Asya” teriminin Rusya ve Batılı araştırmacılar tarafından farklı algılandığı görülmektedir. Rusya sadece kendi ilgilendiği Türkistan topraklara, yani bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan’ın bulunduğu bölgeyi içine alan topraklara “Orta Asya” derken⁴², Batılı araştırmacılar Batı Türkistan ve Doğu Türkistan’ı içine alan bölgeye “Orta Asya” demektedir⁴³.

Batılı araştırmacılar “batıda Ukrayna steplerinden doğuda Pasifik kıyılarına, Sibirya ormanlarının güney ucundan Tibet platosuna kadar uzanan alana” Orta Avrasya adını verdikleri görülmektedir⁴⁴. Bununla birlikte literatürde, Türkistan bölgesini tanımlamak için farklı isimler kullanıldığı da görülmektedir. Bunlardan en bilinenleri, “Orta Avrasya”, “İç Asya”, “Avrasya”, “Trans-Kafkasya” “Trans-

⁴¹ Yuri Bregel, **An Historical Atlas of Central Asia**, Vol. 9, Handbook of Oriental Studies: Section Eight: Central Asia, Leiden: Brill, 2003, s. 64.

⁴² Hasan Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 1994, ss. 233-244.

⁴³ Hasan Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 1994, ss. 233-244.

⁴⁴ Peter Perdue, **C. Exhausting the earth: state and peasant in Hunan, 1500-1850**, Harvard Univ Asia Center, 1987, s. 15.

Caucasian” ve “Trans-Caspian” gibi kavramlardır.

Peter C. Perdue gibi bazı araştırmacılar bölgeye “Orta Avrasya” adını verirken, Svat Soucek⁴⁵ ve Denis Sinor⁴⁶ gibi araştırmacılar “İç Asya” terimini kullanmışlardır⁴⁷. Palgrave ise “Historical Atlas of Central Asia” isimli çalışmasında Türkistan’a Orta Asya demektedir ve Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olarak ayrı ayrı isimlendirmeyi tercih etmektedir⁴⁸.

Yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle son dönemdeki birçok araştırmacı Türkistan bölgesinin ismi konusunda farklı tanımlar kullanmışlardır. Bölgenin coğrafi sınırları konusunda da benzer farklılıklar bulunmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde neredeyse her araştırmacının farklı coğrafi alanları ifade ettiği görülmektedir. Örneğin Perdue, bölgenin sınırlarının “batıda Ukrayna steplerinden doğuda Pasifik kıyılarına, Sibiryaya ormanlarının güney ucundan Tibet platosuna kadar uzanan toprakları” kapsadığını ifade etmektedir⁴⁹. Türkistan için Orta Asya ismini kullanan Svat Soucek ve Palgrave ise bölgenin sınırlarının Kazakistan, Sincan, Moğolistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’dan oluştuğunu vurgulamaktadırlar⁵⁰. Bregel, söz konusu bölgelere ek olarak Sincan-Uygur Özerk Bölgesi’ni de Türkistan sınırı

⁴⁵ Svat Soucek ve Branko Soucek, **A history of inner Asia**, Cambridge University Press, 2000, s. 25.

⁴⁶ Denis Sinor, **The Cambridge history of early inner Asia**, Vol. 1, Cambridge University Press, 1990, s. 32.

⁴⁷ Bknz. Owen Lattimore, **Inner Asian Frontiers of China. No. 21**, Beacon Press, 1962; Morris Rossabi, **China and Inner Asia: From 1368 to the Present Day**, Pica Press: distributed by Universe Books, 1975; Denis Sinor, **The Cambridge history of early inner Asia. Vol. 1**, Cambridge University Press, 1990; Svat Soucek ve Soucek Branko, **A history of inner Asia**, Cambridge University Press, 2000; Joseph Fletcher, "Ch'ing inner Asia c. 1800-1911", **The Cambridge History of China**, Part 1, 1978; A. P. Okladnikov, "Inner Asia at the dawn of history", **The Cambridge History of Early Inner Asia**, 1990, ss. 41-96; Peter B. Golden ve Denis Sinor, "The Cambridge History of Early Inner Asia." **The Cambridge History**, 1990, s. 263; William Mitchell Ramsay, **The historical geography of Asia Minor**, Vol. 4, 1890; Elizabeth E. Bacon, "Types of pastoral nomadism in Central and Southwest Asia", **Southwestern Journal of Anthropology**, 10.1, 1954, ss. 44-68; Arminius Vambery, "The Future Of Russia In Asia", **The Nineteenth century and after: a monthly review**, 1890, s. 196-212; Gerald Morgan, **Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-1895**, Routledge, 2012.

⁴⁸ Rafis Abazov, **The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, Palgrave Macmillan, New York, 2008, s. 25.

⁴⁹ Perdue, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁰ Soucek, **a.g.e.**, s. 25.

içinde olduğunu söylemektedir⁵¹.

Diğer önemli bir kaynak olan 1911 tarihli Encyclopædia Britannica’da ise Türkistan’ın coğrafi sınırları “kuzeyde Sibiryaya ile Tibet, güneyde Hindistan ve Afganistan, batıda ise Hazar Denizi, Doğu Moğolistan ve Gobi Çölü” olarak ifade edilmiştir⁵².

Zeki Velidi Togan ise daha geniş bir tanımlama yapmış ve “tabii coğrafya, etnoğrafi ve tarihî mânası ile Türkistan cenupda Gurgan ırmağı, Horasan dağları, Küpet Dağ, Kuhu Baba (Kara Dağ, Kohzâr-i Mescid), Mezdûran, eski Yunanlıların Paropamis dedikleri Topçak ve Ak Dağ (Köh-i Sefîd) dağları, Hindügûş sırtları, Kunlun sıradağları; doğuda Şarkî Türkistanın doğu sınırları, Su- cav civarında Moğol Altay’ında Bulucan geçidi; şimalden Cungarya ve Kazakistan’ın şimal sınırlarını teşkil eden İrtiş havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hattının şimal yamaçları; batıda Cenubî Ural Dağı, Yayık ırmağı, Edil’in denize döküldüğü yer (Bökey Orda) ve Hazar Denizi ile sınırlanmıştır. Bütün bu geniş ülkenin Afganistan sınırları içinde olan Afgan Türkistan’ı ve İran’ın Astarâbâd ve Dereğiz vilâyetlerinden ibaret plan İran Türkistan’ı sayılmadığı halde toplamı 5.340.066 kilometre kare” olduğunu ifade etmiştir⁵³.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Türkistan bölgesi Horasan ve Kuzey Afganistan bölgesinin yer aldığı, Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey kısmından Çin’in Dunhuang bölgesine uzanan ve buradan Mançurya’nın batısına ulaşan, Moğolistan’la birlikte Güney Sibiryaya’nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplayan bölgeye verilen genel bir isim olduğu görülmektedir.

⁵¹ Bregel, **a.g.e.**, s. 65.

⁵² G. R. G. Humbly, “Turkestan, History of in”, **In Encyclopaedia Britannica**, 15th edn Vol. V 18, ss. 792–798.

⁵³ A. Zeki Velidî Togan, **Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Cilt I Batı ve Kuzey Türkistan**, 2. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, s. 16.

8. Türkistan'ın Fiziki Yapısı

Türkistan'ın fiziki yapısı nedeniyle bozkır, çöl ve dağlık olmak üzere üç temel doğal alana ayrılmaktadır⁵⁴. Türkistan'ın güney sınırı Kopet Dağları, Hindukuş ve Kunlun dağları ile çevrilidir. Bu dağ sırası Türkistan'ın doğusunu Tibet platosundan ayırmaktadır. Kuzeydoğu sınırı ise Altay Dağları tarafından çevrilidir ve Türkistan ile Moğolistan'ı birbirinden ayırmaktadır. Tanrı Dağları (Tien-Shan Dağları olarak da bilinir), Türkistan'ın doğusu ile step ve çöl bölgelerini birbirinden ayırırken, Pamir-Alay Dağları, Türkistan'ın doğusunu ve batısını birbirinden ayıran adeta bir sınır hattıdır⁵⁵.

Kuzeyden güneye ve dağlardan ovalara kadar birçok yerde karasal hüküm sürmektedir. Türkistan'da dağlar, muson rüzgârlarının bölgeye ulaşmasını engellemekte ve bölgenin birçok yerinde kuraklık yaşanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte bölgede bulunan dağlar ile birlikte bozkırlar da mevcuttur⁵⁶. Sibiry ormanlarının güneyinden Aral Denizi'nin kuzeyine ve Sır Derya nehrinden Tanrı dağlarının güneyine kadar olan alan, batıda Macaristan'dan doğusundaki Mançurya'ya uzanan büyük bozkır kuşağının bir parçasıdır⁵⁷.

Türkistan bölgesinin birçok yerinde yağışların azlığı nedeniyle standart tarımın uygulanması oldukça zordur. Bu nedenle bu alanlarda genellikle göçebe yaşam öne çıkmış ve hayvancılık bölgenin en önemli özelliği haline gelmiştir. Göçebe yaşamın gerektirdiği üzere hayvanlarını besleyebilecekleri meralar arayan göçebe halk bozkırlar arasında göç etmek zorunda kalmışlardır. Göçebe hayat elverişli meteorolojik koşullara bağlıdır, çünkü kuraklık ya da soğuk hava, bölgenin meralarına zarar verebilmekte ve açlıktan çok sayıda hayvanın ölümüne yol açabilmektedir⁵⁸.

⁵⁴ Richard Pomfret, **The economies of central Asia**, Princeton University Press, 2014, s. 65.

⁵⁵ Yu S. Biske ve R. Seltmann, "Paleozoic Tian-Shan as a transitional region between the Rheic and Urals-Turkestan oceans", **Gondwana Research**, Vol. 17.2-3, 2010, ss. 602-613.

⁵⁶ Thomas Allsen, "Spiritual geography and political legitimacy in the eastern Steppe", **Ideology and the Formation of Early States**, HJM Claessen and JG Osten, 1996, ss. 116-35.

⁵⁷ Baymirza Hayit, "Western Turkestan: the Russian dilemma", **Institute of Muslim Minority Affairs**, Journal 6.1,1985, ss. 137-151.

⁵⁸ Daniel Brower, "Mam and Ethnicity: Russian Colonial Policy in Turkestan", **Russia's Orient:**

Göçebe kültürü ve yaşantısı sert bir çevreye ve meteorolojik belirsizliğe karşı sürekli bir mücadele içerisinde devam etmektedir. Bölgenin bu dezavantajları tarih boyunca bölge halkına hem siyasi ve hem de askerî açıdan avantajlar sağlamıştır⁵⁹.

Dağların ve bozkırların yanında bölge çölleri ile de meşhurdur. Bozkır kuşağının güneyinde Türkistan'ın en büyük kısmını oluşturan üç önemli çöl bölgesi bulunmaktadır. Bunlar Kızılıkum, Karakum ve Taklamakan çölleri'dir. Taklamakan Çölü ve ona bitişik olan topraklar genellikle Tarım Basın veya Altışar olarak adlandırılır. Altışar'ın doğusunda, Turfan vahasının ve hinterlandının bulunduğu meşhur Turfan bölgesi yer almaktadır⁶⁰.

Türkistan'ın batısındaki başlıca çöl bölgesi, Maveraünnehir olarak bilinen Amuderya ve Sirderya nehirleri tarafından kuşatılmıştır. Çöl bölgesi yağışlar açısından oldukça fakirdir, ancak kuralıkla mücadele etmek için çöl sakinleri bozkır sakinlerinden farklı olarak nehirlerden su çekerek, kuyular inşa ederek, kariz (yer altı su havzalarına giden su kemerleri) ve kaynaklardan yararlanarak vaha tarımcılığı yapmakta ve tahıl, pamuk, kavun, üzüm ve diğer tarımsal ürünleri yetiştirmektedirler. Söz konusu vaha tarımı, çöl bölgesini Türkistan'ın ekonomik merkezi haline getirmiştir⁶¹.

Sonuç olarak Türklerin tarih ve medeniyetleri yerli Türk veya Sogdian yazıtlarının yanında Çince, Farsça, Ermeni, Yunanca ve Latince metinler ve yazılı kaynaklar aracılığıyla incelenebilmektedir. Bu yazıtların ve metinlerin de gösterdiği üzere bu bölgelerde yüzyıllar hatta binyıllardır Türk ulusuna tabii kavimler yaşamışlar, siyasi ve kültürel açıdan bu bölgelerde derin izler bırakmışlardır. Bu nedenle söz konusu bölgenin ismi tüm bu gerçekler ve nedenlerden dolayı Türkistan'dır. Ancak Rus ve Batı literatürden etkilenen Türkiye'de bile Türkistan ismi yerine yukarıda da

---

Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917, 1997, s. 115.

⁵⁹ Akira Ueda, "How did the Nomads Act during the 1916 Revolt in Russian Turkistan?", **Journal of Asian Network for GIS-based Historical Studies**, Vol 33, 2013, s. 44.

⁶⁰ B S. W.reckle ve W. Wucherer, "The Aralkum, a Man-Made Desert on the Desiccated Floor of the Aral Sea (Central Asia): General Introduction and Aims of the Book", **Aralkum-a Man-Made Desert. Springer Berlin Heidelberg**, 2012, ss. 1-9.

⁶¹ Soucek, **a.g.e.**, 45.

belirttiğimiz Orta Asya, İç Asya vb. kavramlar kullanılmaya devam etmektedir.

Bölge hakkındaki tanımlamalarda ulusal kimlik ve bölge hakkındaki politik duruşun temsili önemli bir faktördür. Aynı zamanda bu kavramlar bölgesel güçlerin jeostratejik ve jeopolitik amaçlarına hizmet görevi üstlenmektedir. Benzer şekilde düşünebileceğimiz Orta Doğu kavramı da temel olarak bize özgü bakış açısından tam olarak tanımlanmamaktadır. Türkçe literatür incelendiğinde “Orta Doğu” kavramının da hemen hemen tüm çalışmalarda benimsenen bir kavram olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu coğrafi alanların tanımlanmasında büyük bir karmaşa yaşandığı da bilinmektedir. Bu kavramların farklı politik menfaatler kapsamında oluşturulmuş olması, bizimde bölgeye bu bakış açısından bakmamızı öğütlemesi anlamına gelmektedir. Bu ise bizim kültür ve politik anlayışımızı karşılamamaktadır. Biz çalışmamızda yukarıda da bahsettiğimiz gibi tarihin en eski dönemlerinden beri Türk yurdu olan bu bölge için “Türkistan” terimini kullanacağız. Türk tarihi ve kültürünün bin yıldır hüküm sürdüğü bu topraklara en uygun tanımlama bu olduğu kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.1. İngiliz Dış Politikasının Temel Unsurları

1.1.1. Ülke Savunması Açısından İngiliz Dış Politikası

Her devlet ve imparatorlukta olduğu gibi İngiliz dış politikası da ülkenin yani İngiliz adası ve sömürgelerinin toprak bütünlüğünü sağlamak ve hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla teşkil edilmiştir. Ancak diğer devletlerden farklı olarak İngilizler bir ada devletine sahip olmanın avantaj ve dezavantajlarına sahiptir.

1870 sonrası dönemde, Avrupa'nın her bir "Büyük Güç" sınırları itibariyle en az iki gücün doğrudan saldırı tehdidinde maruz kalırken, Britanya, Avrupa'nın kuzey-batı kıyısında bir ada devleti olmasının getirdiği coğrafi konumu sayesinde (deniz kuvvetlerinin baskınlığını sağlayabildikleri sürece) ülkesini her türlü saldırı tehdidinde karşı koruyabilmiştir⁶².

Başlıca kaygıları ise, günümüz Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a karşılık gelen Ren Nehri, Meuse ve Scheldt nehirlerinin alt havzasını oluşturan Kuzey Denizi yakınlarındaki ova bölgesinin bir başka büyük güç tarafından tahakküm edilebilecek olmasıdır⁶³. Bu ise hem ekonomik hem de stratejik bir sorun olmuştur. Çünkü İngiltere ticaret üzerinde yükselen bir imparatorlukta ve ülkeye giren ve çıkan malların etkili biçimde taşınması hayati derecede bir öneme sahiptir⁶⁴.

İngilizlerin başlıca endişeleri olan söz konusu sorun 1839 yılında İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya ile Belçika arasında imzalanan "Londra Antlaşması ya da Beşli Antlaşma (Treaty of London of 1839-the Quintuple Treaty of

⁶² Sneh Mahajan, **British foreign policy 1874-1914: The role of India**, Routledge, 2003, s. 24.

⁶³ Jeremy Black, **British foreign policy in an age of revolutions, 1783-1793**, Cambridge University Press, 1994, s. 112.

⁶⁴ **a.g.e.**, s. 25.

1839)” ile sorun çözüme kavuşmuştur⁶⁵. Bu anlaşma ile Avrupalı güçler Belçika'nın bağımsızlığını ve tarafsızlığını tanımış ve güvence vermiştir. Ayrıca anlaşmanın 1, 2 ve 7. maddeleri kapsamında Belçika, belirtilen sınırlar dahilinde, bağımsız ve tarafsız bir devlet olacağını ve diğer tüm devletlere karşı tarafsızlığını sürdüreceğini taaddüt etmiştir. İngilizler bu anlaşma ile Belçika'nın tarafsızlığını sağlamanın yanında anlaşmayı imzalayan devletlerden herhangi birinin tarafsızlığa aykırı davranması durumunda, diğerlerinin duruma müdahale ederek hak talebinde bulunabileceğini garanti altına alarak Avrupa'dan kendi güvenliğini tehdit edebilecek bir durumu ortadan kaldırmıştır⁶⁶.

1870 ve 1906 yılları arasında İngiliz güvenlik stratejilerini belirleyenler ülkelerine yönelik bir kara işgal sorunu olacağına ihtimal vermemişlerdir⁶⁷. İngiltere, kendisini Kanal'ın ve Kraliyet Donanmasının gücünün arkasında güvende hissetmiş ve hiçbir büyük güç veya güçler koalisyonun İmparatorluğu'nu tehdit edemeyeceğine inanmıştır. 1870'e kadar donanma gücü sayesinde ülke ticaretinin genişletilmesine odaklanarak küresel gücünün doruklarına ulaşmıştır⁶⁸.

İngiltere'nin muhtemel işgaline ilişkin yapılan tüm planlarda ülkeye bir baskın olma olasılığı göz önüne alınmamış ve savunma politikası açısından muhtemel bir düşman savunması için İngiltere'nin düzenli ordusunun yeterli olacağı düşünülmüştür⁶⁹. Bu döneme kadar ülkeye yönelik bir işgal girişiminin donanma gücü ile püskürtülebileceği öngörüsü temel güvenlik politikalarının temelini oluşturmuş ve iyi bir deniz üstünlüğünün ülkenin korunmasında yeterli olacağını ve bu nedenle donanma gücüne ağırlık verilmesi birinci öncelik haline gelmiştir⁷⁰.

⁶⁵ Eric Van Hooydonk, “Chapter 15”, **Places of Refuge for Ships: emerging environmental concerns of a maritime custom**. BRILL, 2005, s. 417.

⁶⁶ Hollanda ve Belçika'ya İlişkin Antlaşmalar 19 Nisan 1839'da Londra'da İmzalandı.

⁶⁷ Peter J.Cain ve Anthony G. Hopkins, **British imperialism: innovation and expansion, 1688-1914**, Vol. 1. Addison-Wesley Longman Ltd, 1993, s. 37.

⁶⁸ Erik Goldstein ve Brian McKercher. **Power and stability: British foreign policy, 1865-1965**. Routledge, 2004, s. 2.

⁶⁹ John Greenaway, **Drink and British politics since 1830: A study in policy making**, Springer, 2003,s. 33.

⁷⁰ Aldo Chircop ve Olof Linden, **Places of Refuge for Ships: emerging environmental concerns of**

Ancak 1871'den itibaren Avrupa'da yükselen bir Almanya tehdidinin ortaya çıkmasıyla bu durumun değişmeye başladığı ve geleneksel stratejide değişiklikler meydana geldiğini görülmektedir. Söz konusu bu döneme kadar Avrupa'daki parçalı devletlerin kendi içindeki mücadelelerinden dolayı kendini güvende hisseden İngilizler, 1870-1871 tarihleri arasında gerçekleşen Fransa-Prusya savaşından sonra birleşmiş bir Almanya ile yüz yüze gelmişler ve artık yeni bir dünyanın başladığının ve var olan güçler dengesinin tamamen yerle bir olduğunun farkına varmışlardır.

Bunu açıkça dile getiren Benjamin Disraeli, bu olayı Alman Devrimi olarak tanımlamış ve “Fransız Devriminden daha büyük bir siyasi hadise niteliğindeki Alman Devrimini temsil eden şey savaştır. Artık yeni bir dünya, etkisini gösteren yeni etkiler, baş edilmesi gereken yeni tehlikeler ve unsurlar vardır. Güçler dengesi bütünüyle yerle bir olmuştur” şeklinde yeni İngiliz politikalarının ip ucunu vermiştir⁷¹.

Otto von Bismarck'ın yönetimindeki yeni Almanya, 1871'de Orta Avrupa'daki en büyük askeri güç haline gelmiş ve XIX.yüzyılın sonlarına doğru artık küresel güç dengesi İngiltere'nin aleyhine değişmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde Avrupa'daki güçler hızlı bir sanayileşme sürecine girmişler ve bunun sonucu olarak ucuz ham madde kaynaklarına ulaşmak için Afrika kıtasında sömürgecilik faaliyetlerini artırmışlardır. Afrika'da ilk sömürgecilik faaliyetlerine başlayan ülke Fransa'dır. Almanya sömürgecilik faaliyetlerinde geç kalmış olsa da 1885'de Kamerun, Togo ve Güneybatı Afrika gibi yerlerde hakimiyet kurmaya başlamıştır.⁷²

Almanya'nın Doğu Afrika'daki nüfuzunu artırması ve açık denizlerdeki üstünlüğünü kaybetme düşüncesi İngilizleri endişelendirmektedir. Dünya artık değişmeye başlamıştır ve sömürgeciliğin en önemli aracı olan donanma gücündeki değişimde de bu açıkça görülmektedir. 1883'te İngiliz Kraliyet Donanması'nın otuz sekiz zırhlı savaş gemisine sahip olmasına karşın, diğer devletlerin sadece kırk zırhlı

---

a maritime custom, BRILL, 2005, s. 417.

⁷¹ William Flavelle Monypenny, **George Earle Buckle. The life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield, Vol. 6**, The Macmillan company, 1920, s. 473; David Reynolds, **Britannia overruled: British policy and world power in the twentieth century**, Routledge, 2013, s. 19.

⁷² Mahajan, **a.g.e.**, s. 24.

savaş gemisi vardır. Ancak 1897'ye gelindiğinde, bu sayı altmış ikiye karşı doksan altıya yükselmiştir⁷³. Ayrıca söz konusu dönemde Rus imparatorluğu gücünü artırarak Asya Pasifik'e ve Hindistan sınırlarına kadar yayılmış ve Avrupa'da dünya meselelerinde söz sahibi yeni hâkim güçler ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.1.2. İngiliz Dış Politikasını Etkileyen Faktörler

İngiliz siyaset adamları, imparatorluğun prestijinin ve dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren şirketlerin menfaatlerinin korunmasını, sahip oldukları büyük güç statüsünün devamlılığına bağlı görmüşlerdir. Söz konusu bu güç statüsü ise temelde üç faktöre dayanmaktadır. Bunlar sınai ve ticari güç, deniz üstünlüğü ve dünya çapında bir imparatorluktur. Söz konusu bu faktörler aynı zamanda İngiltere'yi büyük devlet yapan tartışılmaz unsurlardır. Dünya meselelerinde söz sahibi olmasını sağlayan ve birbiri ile ilişkili olan bu faktörlerin var olan hedefleri ne ölçüde yerine getirdiği önemlidir⁷⁴.

XIX. yüzyılın ortalarında, İngiltere dünya kömürünün yaklaşık üçte ikisini, demirin yaklaşık yarısını, çeliğinin beşte üçünü ve ticaret yapılan malların beşte ikisini kendi üretmektedir. Bununla birlikte İngiltere küresel anlamda finansal, ticari ve taşımacılık hizmetlerinde bir merkez haline gelmiştir⁷⁵. Bütün İngiliz devlet adamları imparatorluğun devam eden refahının, malların ülke içine ve dışına sorunsuz taşınmasına bağlı olduğunu kabul etmekte ve ticaret yollarını koruma ihtiyacının ulusal güvenlik meselesiyle ayrılmaz bir parça olarak görülmektedirler⁷⁶.

Denizlerde egemenliğin sağlanması ise askerî açıdan güçlü bir donanmaya sahip olunmasına bağlıdır. Bunu oldukça iyi analiz eden İngilizler, Viktorya dönemi

⁷³ Kathryn Ledbetter, **Tennyson and Victorian Periodicals: Commodities in Context**, Routledge, 2016, s. 128.

⁷⁴ Robert William Seton-Watson, **Britain in Europe, 1789-1914: a survey of foreign policy**, CUP Archive, 1955, s. 61.

⁷⁵ **a.g.e.**, s. 61.

⁷⁶ Miles Taylor, **The Victorian Empire and Britain's Maritime World, 1837-1901: The Sea and Global History**, Springer, 2013, ss. 25-98.

boyunca donanma kuvvetlerini taktik açıdan birbiriyle ilişkili ancak ulusal savunma ve Avrupa'ya müdahale etme görevi ile deniz muhafızlığı yapan kuvvetler olmak üzere iki farklı rol için tasarlanmışlardır. Bu nedenle çoğunlukla zırhlı gemiler ile denizlerde jandarma görevini üstlenen tekneler ve korvetlerden oluşan her iki amaca da hizmet edecek bir donanma gücü oluşturmuşlardır⁷⁷. 1860'larda ve 1870'lerde Kraliyet Donanması, Fransız, Rus ve İtalyan deniz kuvvetleri ile kendi kuvvetlerini karşılaştırdığı, güvenlik stratejisini bu ülkelerin donanma güçlerine göre planladığı ve ülkenin deniz gücünü söz konusu ülkelerin sahip olduğu donanma gücüne göre farklı bölümlere ayırdığı görülmektedir⁷⁸. 1870'e kadar İngiliz donanmasının baskın bir güç olması ve denizlerde dünyanın jandarması haline gelmesi taktik açıdan değerlendirildiğinde ise savaş stratejisindeki komuta birliği ve manevra ilkeleri çerçevesinde birbiriyle ilişkili ve farklı iki rol için tasarlanmış kuvvetlerin birleşmesini oldukça iyi ve etkili bir şekilde planlanmasına ve uyumlu bir kuvvete sahip olmasına bağlayabiliriz⁷⁹.

Donanma gücü, Britanya'nın gücünün ve prestijinin güçlü bir aracı olmasının yanında dünya ticaretinde yüzde 40'ını oluşturan deniz ticaretinin ve İngiltere'ye kesintisiz gıda tedarikinin sağlanmasında da hayati bir öneme sahipti. Deniz yollarının güvenliğinin sağlanması ve İngiltere'nin gıda talebinin karşılanmasının önemine vurgu yapan Amiral John Fisher, "Ana endişemiz bir savaşta deniz kuvvetlerimizin yenilmesi değil onun açlıktan ölmesi olmalıdır" demiştir⁸⁰.

Bununla birlikte Fisher, İngiliz imparatorluğunun dış politikasında donanmanın ve deniz üstünlüğünün önemini, dünyanın en önemli boğazları olan Dover, Gibraltar, İskenderiye, Cape ve Singapur'a vurgu yaparak analiz etmiştir. Fisher, söz konusu boğazların dünyanın beş temel kilidi olduğunu ve bu kilitlerin anahtarlarının her zaman İngiltere'ye ait olması gerektiğini ifade etmiş ve bu

⁷⁷ S. Matthew Seligmann, **The Royal Navy and the German Threat 1901-1914: Admiralty Plans to Protect British Trade in a War Against Germany**, Oxford University Press, 2012, s. 87.

⁷⁸ Roger Parkinson, **The late Victorian Navy: the pre-dreadnought era and the origins of the First World War**, Boydell Press, 2008, ss. 15-25.

⁷⁹ S. Seligmann, **a.g.e.**, s. 87.

⁸⁰ Lambert, **a.g.e.**, s. 35.

boğazların güvenliği için beş büyük filoya sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Fisher söz konusu beş büyük filonun “Dover merkezli bir Ülke Filosu; Atlantik Filosu (Cebelitarık); Akdeniz Filosu (İskenderiye); Batı Filosu (Pelerin) ve Doğu Filosu (Singapur)” olması gerektiğini ifade etmiştir⁸¹.

Bununla birlikte zenginliğin ve refahının kaynağı olan Hindistan’da, birçok açıdan İngilizler için stratejik öneme sahiptir ve İngiliz siyasetçiler Hindistan’ın güvenliğinin sağlanması ve herhangi bir sorun yaşandığında mümkün olan en kısa sürede Hindistan’a takviye gönderme konusunun da donanmaya güvenmişlerdir. Hindistan’a ya da sömürgelerine yönelik tehditler donanmanın gücü ve kabiliyeti ile bertaraf edilmiştir. Bu kapsamda donanma gücü, “savaş gemisi diplomasisi (Gunboat Diplomacy)” adı verilen ve diğer ülkelerin karasularına yakın konuşlandırmak suretiyle caydırıcılık ve siyasi alanda denge sağlamak için dış politikanın çok önemli bir aracı ve stratejik bir unsur olarak kullanılmıştır⁸².

1876-1915 yılları arasında, dünyanın yaklaşık dörtte biri başta İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, ABD ve Japonya olmak üzere bir avuç ülke tarafından sömürülmektedir. Bu sömürge düzeninde en büyük pay ise yine İngiltere’ye aittir⁸³. Donanma gücü sayesinde elde ettiği sömürgeler yoluyla genişleyen İngiltere’nin rakiplerinden olan Fransa bu dönemde topraklarını 9 milyon kilometre kare, Almanya 2,5 milyon kilometre kareden fazla ve İtalya ise yaklaşık 2 milyon kilometre kare artırırken İngiliz imparatorluğu topraklarını yaklaşık 10 milyon kilometre kare artırmıştır⁸⁴. Türkistan bölgesindeki en büyük rakibi olan Rusya’nın genişlemesi çoğunlukla birbirine bitişik bölgelerden oluşmakta ve ölçülmesini

⁸¹ Lambert, **a.g.e.**, s. 39.

⁸² Bkz. J. J. Widen, “Naval diplomacy—a theoretical approach”, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 22.4, 2011, ss. 715-733; Andrew Lambert, **Nelson: Britannia's god of war**, Faber & Faber, 2010; Eugene L. Rasor, **English/British naval history to 1815: a guide to the literature**, Vol. 15. Greenwood Publishing Group, 2004; Jason Lancaster, “Warship Diplomacy: British Intervention in the Baltic from 1800-1801”, *Europe, History*; Roger Charles Anderson, **Naval wars in the Baltic: during the sailing-ship epoch, 1522-1850**, C. Gilbert-Wood, 1910; James Cable, **The Political Influence of Naval Forces in History**, New York: St Martins Press, 1998.

⁸³ George W. Monger, **The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900-1907**, London; New York: T. Nelson, 1963, s. 28.

⁸⁴ Mahajan, **a.g.e.**, s. 3.

zorlaştırmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise İngiltere imparatorluğu topraklarını dünya topraklarının beşte birini içerisine alacak kadar genişletmiştir.

Bununla da yetinmeyen İngiltere'nin dünyanın kalanı üzerinde de çıkarları vardır. Darwinist fikirlerin ve emperyalist genişlemenin yaygınlaşmasının dünyaya hiyerarşik bir bakış açısını empoze ettiği günlerde, imparatorluğa sahip olmak Britanya'ya kendi vatandaşlarının gözünde benzersiz bir pozisyon kazandırmıştır. İngiltere'nin dış politikasını yönetenler, İngiltere'nin büyük güç kimliğinin sömürge imparatorluğunun korunmasında yattığını düşünmektedir.

XIX. yüzyılda Edward Dicey, İngiliz politikalarının öncelikleri hakkında “doğudaki egemenliğimizin korunması bizim için büyük önem taşıyor, bu ulusal bağımsızlığımızın korunması kadar önemli bir meseledir”⁸⁵ demiştir. Bu düşüncenin İngilizlerin büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşıldığı ise oldukça açıktır. İyi idare edilmiş bir İmparatorluk, yalnızca Liberaller için değil, Radikaller için de bir gurur kaynağı haline gelmiştir. İngiltere'nin sömürge imparatorluğuna ve Emperyalist politikalarına eleştiriler polemikten öteye gitmemiş ve herhangi bir alternatif sunmamıştı. Çünkü ülkede yaşayan herkes zenginlikten memnundur.

XIX. yüzyılda kurulan sosyalist İşçi Partisi bile 1943'e kadar süren sömürgeci politika konusunda net eleştiri yapamamış ve “pek çok sömürge halkının özerkliğe hazır olmadığını” açıklamıştır⁸⁶. Görüldüğü gibi hem İngiliz politikacıları hem de bu siyaseti destekleyenler İngiltere'nin deniz üstünlüğüne dayalı sömürge politikalarından ve bir dünya imparatorluğu olmasından memnundur. Bu memnuniyet dış politikaya yansımış ve İngiliz stratejik politikalarının temelini oluşturmuştur.

Bütün İngiliz hükümetleri imparatorluğun hayatta kalma şartı olarak donanma gücüne önem vermelerinin yanında İngiliz halkı açısından da ülkeyi yönetenlerin en önemli görevi donanmanın etkinliğinin sağlanmasıdır. Bununla birlikte İngilizler, Avrupa'da bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'dan endişelenmektedirler. İlerleyen

⁸⁵ Edward Dicey, “The Rival Empires”, *The Nineteenth century and after: a monthly review*, Vol. 54, 1903, ss. 885-902.

⁸⁶ Mahajan, a.g.e., s. 4.

dönemlerde güçlenmeye devam eden Almanya, İngilizlerin deniz üstünlüğüne ve deniz ticaretine bir tehdit olmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Almanların bir donanma inşa etme kararı alması, İngiliz hükümeti için bir savaşın başladığını göstermektedir.

1.2. Asya'da Sömürgeci Varlığın Başlangıcı

Asya, İngilizlerin emperyalist ve ticari faaliyetlerinin önemli bir bölgesi olmasının yanında, bölgede yer alan İpek Yolu, batılılar tarafından arzulanan ve iyi malların uzun zamandır tedarik edildiği bir ticari pazar olmuştur. İngilizler, XV. yüzyılın sonlarından itibaren doğudan tedarik ettikleri baharat, ipek ve diğer egzotik ürünleri batıda yüksek fiyatlarla satan ve bu yolla zengin olan Portekizlileri kıskanmaktadırlar. Portekizler ise ticaret yollarını, hem Ümit Burnu çevresindeki hem de Hint Okyanusu'ndaki ayrıcalıklı konumlarını korumak için diğer devletlerden adeta sır gibi saklamaktadır⁸⁷.

Portekizler, İspanyolların “Yeni Dünya”nın keşfiyle yakaladıkları zenginlikleri bildikleri için sınırlarını ustaca korumaya çalışmaktadırlar. Ancak her türlü çabalarına rağmen İspanyollar ilerleyen yıllarda Macellan Boğazı (ya da Horn Burnu (Boynuz Burnu) çevresinden Doğuya ulaşabilecek daha kolay bir yol bulmuşlar ve Portekizlerin tekeli kırılmışlardır. İspanya ve Portekizlilerin ekonomik bir güce dönüşebileceğinden endişelenen İngilizler, ortaya çıkan bu gelişmelerden oldukça rahatsızlık duymaya başlamışlardır. İngilizler, deniz ticaretinin sunduğu fırsatları yakalamakta oldukça geç kaldıklarının farkındadırlar ve kendi güzergâhlarını bulmak ve kendi Doğularını keşfetmek için her yola başvurmuşlardır⁸⁸.

Bu kapsamdaki ilk İngiliz girişimleri, Batı'yı Asya'ya bağlayacak bir Kuzey-

⁸⁷ John Turnbull, *A Voyage Round the World, in the Years 1800, 1801, 1802, 1803, and 1804: In Which the Author Visited Madeira, the Brazils, Cape of Good Hope, the English Settlements of Botany Bay and Norfolk Island, and the Principal Islands in the Pacific Ocean*, Cambridge University Press, 2013, ss. 65-97.

⁸⁸ a.g.e., s. 70.

Batı yolu keşfetme üzerinde yoğunlaşmıştır⁸⁹. VIII. Henry'nin öncelik verdiği Avrupa hanedanı olma siyaseti nedeniyle ilk zamanlarda keşiflerde bir ilerleme kaydedilememiş, ancak VIII. Henry'nin saltanatının sonuna doğru, Doğu'ya ulaşmak için bir "Kuzey Doğu Geçidi" bulmaya yönelik bir şirketin kurulmasına izin vermesiyle durum değişmiştir. Bu kapsamda Çin ve Asya bölgelerine ulaşmak için Rusların ortaklığında "Muscovy Company"⁹⁰ adında bir şirket kurulmuştur. Bu yeni yolu bulmaya yönelik girişimler, Sir Hugh Willoughby ve Sir Richard Chancellor gibi kaşifler ile VI. Edward dönemine kadar devam etmiştir⁹¹.

Hava koşulları ve Kuzey Kutbu'nun buzlu yapısı nedeniyle İngilizler amaçlarını gerçekleştirmede başarılı olamamışlar ancak yükselen bir güç olan Ruslar ile ticaret ilişkileri kurma fırsatını yakalamışlardır. İngilizlerin Ruslar ile kurduğu ticari ilişkiler özellikle Hansa Birliği⁹², Polonya ve Litvanya tarafından hoş karşılanmamış ve söz konusu bu ticari girişim Rus çevrelerinde yoğun lobiler yapılmak suretiyle engellenmeye çalışılmıştır. Buna rağmen Rusya ile kurulan ittifak sayesinde Rusya'nın birçok bölgesinde ticaret rotaları keşfetme çalışmaları devam etmiştir. İngilizlerin kuzeydeki girişimleri Hansa Birliği, Polonya ve Litvanya tüccarları tarafından engellendiği gibi güneyde ve doğudaki girişimleri de kendi ticaret ortaklarına sahip ve bölgedeki ticareti elinde tutan Türkistan hanlıkları tarafından engellenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda çok fazla dayanamayan "Muscovy Şirketi"

⁸⁹ David B. Quinn, "The Argument for the English Discovery of America between 1480 and 1494", **The Geographical Journal**, Vol. 27.3, 1961, ss. 277-285.

⁹⁰ İngiltere Kraliçesinin onayıyla kurulan şirket, sadece ticaret yapmak amacı ile değil aynı zamanda ticareti geliştirmek için yeni yolların keşfinden de sorumluydu. "Moskova Şirketi (Muscovy Company)" (1555) İngiltere ile Rusya ilişkilerini geliştirmek ve İngiltere ile Rusya arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğine finansman ve sermaye sağlamak için kurulmuştu. "Muscovy Company", 1698'e kadar İngiltere ve Moskova arasındaki ticarete bir tekele sahip olmuş, 1917 Rus Devrimi'nden sonra ise bir ticaret şirketi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bknz. Artur Attman "The Russian market in world trade, 1500–1860", **Scandinavian Economic History Review**, Vol. 29.3 (1981), ss. 177-202.

⁹¹ Iosif Khristianovich Hamel ve Joseph Hamel, **England and Russia: Comprising the Voyages of John Tradescant the Elder, Sir Hugh Willoughby, Richard Chancellor, Nelson, and Others, to the White Sea**, R. Bentley, 1854, ss. 36-56.

⁹² Hansa Birliği, Almanya'nın kuzeyindeki kentlerin ve yabancı ülkelerde yaşayan Alman gruplarının, karşılıklı çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları ticari bir örgütlenmedir. Bknz. Hyman Palais, "England's First Attempt to Break the Commercial Monopoly of the Hanseatic League, 1377-1380", **The American Historical Review**, Vol. 64.4 (1959), ss. 852-865.

bir balina ve kürk şirketi olarak faaliyet alanını sınırlamış ve İngilizlerin özlemini duydukları ticaret yollarını keşfetme amacına ulaşamamıştır⁹³.

İngilizler için Asya ticaretine ulaşmak için üçüncü bir alternatif ise Akdeniz üzerinden ve Yakın Doğu limanlarından yapılan ticaret girişimleri olmuştur. Bu amaçla Rusya'daki gibi 1580'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir ticaret imtiyazı alınarak "Levant Şirketi" kurulmuştur⁹⁴.

Aynı dönemde Portekizliler özellikle Güney Hindistan'da etkilerini artırmaktadır. 1515 yılında, Hindistan'ın Portekizli valisi Albuquerque Dükü, İran limanını ele geçirmiş ve Hindistan ve tüm bölge için daha büyük sömürülerin kapısını aralamıştır⁹⁵.

Portekizlilerin ele geçirdikleri Hürmüz boğazı adeta zenginliklerinin kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca Portekizliler, İndus deltasında güçlü bir nokta oluşturmak istemiş ve bu amaçla 1565'de Indus havzasının ana limanı olan ve hem İran hem de Kızıldeniz ile ticaret için önemli bir merkez olan Thatta'da faaliyetlerini artırmıştır⁹⁶.

Bölgedeki sömürgelerini genişleten Portekizliler, 1584-1607 yılları arasında zenginliklerinin doruğuna ulaşmışlardır. Portekizlilerin bu dönemde sömürü bölgesinden kazandıkları zenginlik neredeyse devlet gelirlerinin çeyreğini oluşturmaktadır. Portekizliler bölgede kurdukları bu sömürge düzeni, Hürmüz'den Çin'deki Makao'ya kadar stratejik olarak konumlandırılmış liman ve kıyıya ait güçlü bir dizi noktaya sahip olacak şekilde oluşmakta ve bunlara bağlı olarak, geniş bir ulaşım sistemi ile desteklenmektedir. Böylece tüm bölgeyi hakimiyetleri altında tutabilmektedirler⁹⁷.

Bununla birlikte Portekizliler Kızıldeniz gibi diğer yollarla ticaret yapmayı,

⁹³ Geraldine M. Phipps, "Note.", *Canadian-American Slavic Studies*, Vol. 6.3 (1972), ss. 400-415.

⁹⁴ Alfred C. Wood, *A history of the Levant Company*, Routledge, 2013, s. 5.

⁹⁵ Michael Naylor Pearson, *The Portuguese in India. Vol. 1*, Cambridge University Press, 2006, s. 46.

⁹⁶ a.g.e., s. 51.

⁹⁷ a.g.e., s. 50.

kendileri dışındaki diğer tüccarlar için izin sistemine tabi kılmışlardır. Diğer tüccarlar için bölge boyunca ticaret imtiyazına sahip olmak ödenecek yüklü rüşvetlere ve Portekizler ile iyi geçinmeye bağlı olmuştur. Başka bir deyişle, XVI. yüzyıl boyunca Portekizliler ya Asya ticaretini fiziksel olarak daraltmaya ya da mümkün olduğu kadar fazla vergilendirmeye çalışmışları. Taleplerini kabul etmeyen tüccarlar kovulmuş ya da ele geçirilmiştir.

Portekizlilerin egemenliği, XVII. yüzyılın başlarında iki temel nedenle zayıflamaya başladı. Birincisi, denizlerde Portekizli tekeli yıkan Hollandalı ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketlerin varlığı, ikincisi ise, Babür ve Safevi imparatorluklarının artan gücü nedeniyle Portekizlilerin sömürgelerini korumak ve izin sistemini uygulamada karşılaştıkları sorunlardı.

Babürlü İmparatorluğunun üçüncü hükümdarı Celâleddin Ekber Şah⁹⁸, 1592'de Sind'i ilhak etmesinden hemen sonra Kızıldeniz ticaretini koruma altına aldı. İmparatorluk limanı olarak, Thatta'nın dış limanı olan Lahari Bandar'ı geliştirmeye başladı. Aynı zamanda Lahor'da (1594–6) Kızıldeniz'e seferler için denize açılmak üzere iki büyük okyanus gemisi inşa etti. Ancak Arap Denizi'ndeki Portekiz egemenliğine esas darbe, Safeviler tarafından indirildi. En karlı sömürgelerinden biri olan Hürmüz, 1622'de İngilizlerin yardımı ile Portekizlilerden ayrıldı ve böylece Portekizliler bölgede güçlerini yitirmeye başladı⁹⁹.

Hürmüz'ün düşüşü sonrasında Asya bölgesine hizmet eden Basra Körfezi ve kuzey sahil şeridi de dahil olmak üzere birçok limanda hakimiyet boşlukları yaşandı. İngilizler bölgede diğer bir güç olan Safeviler yüzünden Hürmüz'ün kısmi kontrolünü zar zor ele geçirebilmişlerdi. Aslında o dönemde İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketlerinin ve daha sonra Fransızların elde ettikleri, sadece Babürlüler ve Safevîlerin egemenlikleri altında bir imtiyaz hakkından ibaretti. İngiliz gemileri 1688'de

⁹⁸ Babür Şah'ın torunu Ekber Şah'ın Hindistan'ın en iyi yöneticisi olarak kabul edilmektedir. Ekber Şah dönemi Hindistan'da sosyal ve ekonomik reformlarla toplumsal anlamda da çok büyük değişimlere öncülük etmiştir. Bknz. H. Hilal Şahin, "Ekber Şah'ın Sosyo-Kültürel ve Dinî Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Haziran 2015 June 2015, Yıl 8, Sayı XXII, ss. 113-133.

⁹⁹ Paul Kennedy, *The rise and fall of British naval mastery*, Penguin UK, 2017 s, 65.

Babürlülere karşı yaptıkları bir saldırı sonucunda imparatorluktan sürgün edildi. Ancak İngiliz Şirketi 1690'da denizlerdeki üstünlüklerinin siyasi veya ticari bir üstünlüğe yol açmayacağına dair bir anlaşma imzalayarak bölgede tekrar ticaret yapmaya başladı¹⁰⁰.

Asya kıtası ve özelde Türkistan bölgesi XVII. yüzyıldan itibaren, Batı Avrupa ticari yayılmasının önemli bir bölgesi haline gelmiştir. Lahor, Kabil, Meşhed ve Buhara'da bulunan Avrupalı şirketlerin etkileri artmaya başlamış, İran ve Hindistan'ın uzak sınırları batılıların keşifleri için önemli yerler haline gelmişti. Böylece çok sayıda tüccar, din adamları, istihbarat uzmanları ve seyyahlar gözlem yapmaya ve bölge hakkında bilgi toplamak için bölgeye akın etmeye başladı¹⁰¹.

Dünya yavaş yavaş değişiyordu ve Batı Avrupalı tüccarlar ve gezginler Türkistan'ın iç kesimlerinde daha fazla görünmeye başlamıştı. Bu değişimin temelinde ise, bir yandan Batı Avrupa'daki ticaret sermayesinde ve el sanatları üretimindeki büyük artış, diğer yanda ise iletişimin etkisi ve kredinin gelişmesi yer alıyordu. Yeni Dünya özellikle çok miktarlarda gümüşün çıkarılması ile zenginliğe ulaşma alanları haline gelmişti ve batılı ülkeler bu alanları daha fazla sömürmeye başladı. Atlantik boyunca İspanya tarafından taşınan gümüş, Batı Avrupa'da satın alma gücünü artırdı. Bu da bölgenin daha fazla sömürülmesine yol açtı.

1.3. İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Yükselişi

XVIII. yüzyılın ortalarında değişen dünyanın etkileri daha net ortaya çıkmaya başlamıştı. Avrupa askeri teknolojisinde yaşanan ilerlemeler sayesinde artık İngiliz ve Fransız Doğu Hindistan Şirketleri çok güçlü Asya orduları üzerinde kolayca üstünlük sağlayabiliyordu. Plassey (1757) ve Buxar (1764) savaşları Batılıların gelişen bu

¹⁰⁰ a.g.e., s. 66.

¹⁰¹ Mukminova, R. G. ve A. Mukhtarov, "The Khanate (Emirate) Of Bukhara", Preface Of The Director-General Of Unesco 15, 1996, s. 230.

teknolojik yenilikleri askeri alanda kullandıkları ve başarılı oldukları en önemli mücadeleler olmuştur¹⁰².

Teknolojik gelişmeler ve bunun yansıması olarak askeri alanda gelişen silah gücünün yardımıyla bölgede güçlenmeye başlayan İngiliz Hindistan Şirketi sömürü haline getirilen birçok topraktan elde edilen gelirlerin yanında gasp edilen değerli ticari mallarının da sahibi olmuştur. Böylece dünyanın birçok yerine İngiliz Hindistan Şirketi vasıtasıyla değerli ve egzotik malların ticareti yapılmış ve imparatorluğun zenginliklerini her geçen gün daha da artırmıştı. Hindistan'da kurulan bu baskı rejimi ile sadece özel bir teşebbüs olan İngiliz Hindistan Şirketi nemalanmamış aynı zamanda birçok İngiliz yetkili de bu şekilde büyük servetler elde etmişti¹⁰³.

Bölgede görevli İngiliz yetkililer kendi yaptıkları gasplar yoluyla "sermayelerini" arttırmışlar, böylece Hindistan topraklarından İngiltere'ye yıllık ödenen büyük haraçlar ile iki ülke arasındaki ticareti önemli hale gelmesini sağlamışlardır. 1800 itibarıyla haraç miktarı yılda 4 milyon doları aşmaktadır bu da İngiltere'nin o dönemki yıllık milli hasılasının neredeyse üçte birini teşkil etmektedir. Ayrıca haracın artması İngiliz sömürgelerinin genişlemesinde de önemli bir unsur haline gelmiştir¹⁰⁴.

Bölgede sürekli yeni yerler keşfeden buraları sömürgeleri haline getiren İngilizler 1803'de Delhi işgal etmişti. Merkantilizm politikası¹⁰⁵ öncülüğünde gelişen politikalar daha fazla servetin elde edilmesini adeta teşvik ediyordu. Hindistan gibi

¹⁰² Seema Alavi, **The eighteenth century in India. Vol. 1**, Oxford University Press, 2002, s. 245.

¹⁰³ John Huxtable Elliott, **Empires of the Atlantic world: Britain and Spain in America, 1492-1830**, Yale University Press, 2007, s. 122.

¹⁰⁴ Ahmad Hasan Dani ve Vadim Mikhaïlovich Masson, **History of civilizations of Central Asia: development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century, Vol. 5**, Unesco, 2003, s. 338.

¹⁰⁵ Merkantilizm 1450-1750 yılları arasındaki dönemde gelişen ve temeli devletin zenginliğinin ülkeye değerli maden girişine dayandığı iktisadi bir doktrindir. Merkantilizmin ekonomi politikası hem ekonominin ve hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesine bağlıdır. Güçlü olmanın kriterlerinden en önemlisi hazinenin büyümesidir ve bunun için dış ticaret dengesinin pozitif olması, yani ithalattan çok ihracat yapılması gereklidir. Bu ise hükümdar ile tacirler arasında bir çıkar birliğinin oluşmasına neden olmuştur. Bknz. Cahit Aydemir ve Hüseyin Haşimi Güneş, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, www.e-sosder.com, C.5 S.15, 2006, ss. 136-158.

sömürgelerden alınan haraçlar, ülkenin zenginleşmesini sağlmasına rağmen bunu bazı olumsuz sonuçları da olmuştu. Yüksek miktarda parasal girdinin İngiliz ekonomisine akması pazarların bunalıma sürüklenmesine neden oldu. Böylece merkantilizm politikaları çöktü ve serbest ticaret teorisi ortaya atıldı.

Adam Smith ve Ricardo merkantilizm yerine serbest ticarete yönelik fikirleri ortaya atmıştı. Ancak değişen bir şey yoktu, sömürge sistemi hızlanarak devam etti. Adam Smith tarafından rasyonel bir biçimde eleştirilen merkantilistlerin sömürgeciliği, yerini “Serbest Ticaretin Emperyalizmi”ne bıraktı ancak uygulamalar değişmemişti, aksine daha da kötüleşti. Serbest ticaret politikaları çerçevesinde Hindistan ticareti 1813 tarihli yasa ile tüm İngilizlere serbest kılındı¹⁰⁶.

İngiltere'nin işinin artık sadece serbest ticareti takip etmek değil, aynı zamanda dünyanın her yerinde uygulamak olduğu görülüyordu. 1820'lerde, Sanayi Devrimi İngiltere'den dünyanın her yerine yayılmaya başladı¹⁰⁷. İngiliz egemenliklerini genişletme baskısı, özellikle de 1832 Reform Yasası uyarınca endüstri sınıflarının parlamentodaki nüfuzunun da büyük ölçüde genişlemesini sağladı.

Büyük Britanya, 1870'lerde gelişmiş bir sanayi ekonomisine, güçlü bir deniz kuvvetine ve ticaret filosuna sahipti ve kendini diğer milletlerin yanında “üstün” bir millet olarak görüyordu. “Büyük Güçler” arasında yer alan devletin dünyanın her yerinde toprak ve çıkarları bulunuyordu. Denizcilik ve sömürge alanlarında diğer devletlere göre neredeyse rakibi yoktu. Böyle bir devletin dış politikasını yürütmekten sorumlu olanlar, ülkenin güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda Büyük Güç statüsünü korumak için her türlü yola başvurdu.

¹⁰⁶ S Andrew S.kinner ve Thomas Wilson, **Essays on Adam Smith**, Oxford: Clarendon Press, 1975 s. 45.

¹⁰⁷ Perry Anderson, “Portugal and the end of ultra-colonialism”, **New Left Review**, Vol. 15, 1962, s. 83.

1.4. İngiliz Politikaları Açısından Hindistan'ın Önemi

Britanya imparatorluğu açısından Hindistan topraklarının stratejik bir öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hindistan 1880'de Londra'dan yönetilen küresel imparatorluğun yüzde 85'ini oluşturuyordu. İmparatorluk içerisinde Hindistan 5.179.976 km² alanı kaplarken, diğer tüm bağımlı kolonilerin toplam alanı sadece 883.185 km² idi¹⁰⁸.

1872'de, Britanya'da yaşayan tüm nüfusun yüzde 78'i Hindistan'da yaşıyordu. 1912'de (yani "Neo-Emperyalizm Çağı"ndan sonra) imparatorluğun yüzde 10,2 Birleşik Krallık'ta, yüzde 5,4'ü İngiliz adalarında ve yüzde 72,6'sı Hindistan İmparatorluğu'nda yaşamaktaydı¹⁰⁹.

Asya'da, Hindistan dışında, İngiltere Seylan, Boğaz Yerleşmeleri, Hongkong ve Aden'e sahipti. Resmî belgelerde sık sık "Doğu İmparatorluğu", "Asya İmparatorluğu", "Hint İmparatorluğumuz ve diğer bağımlılıklar", "Doğu'daki mallarımız" vb. bu tür ifadelerle rastlanılmaktadır. Aslında Doğu ile ilgili tüm bu tanımlamalar Hindistan'a atıf yapıyordu. Çünkü İngilizlerin sömürgesi olan Hindistan toprakları İngiliz İmparatorluğu'nun sahip olduğu alanın beşte dördünü kaplarken, Asya'daki geri kalan topraklar sadece beşte birini teşkil ediyordu.

Hindistan ayrıca, İngiltere'nin Uzak Doğu, Türkistan, Batı Asya ve Doğu Afrika ülkeleriyle siyasi ve ticari ilişkiler kurduğu bir merkezdi¹¹⁰. İlerde de değineceğimiz gibi tüm Asya kıtasına yönelik askeri ve politik işlerini bu merkezden yönetiyordu. Bu nedenle Kaşgar, Fergana ve diğer yakın bölgelere misyonlar göndermiş ve bir istihbarat ağı kurarak bölgede hakimiyet sağlamaya çalışmıştı.

İngiltere, Hindistan'ın zengin ve el değmemiş hazinelerini yıllarca büyük zenginlikler elde etmek için kullandı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan alt kıtasının kontrolünü ele geçirmesiyle birlikte artık bölgeye yönelik yakın ve uzak

¹⁰⁸ Gregor Benton ve Edmund Terence Gomez, **Chinese in Britain, 1800-present**, Palgrave Macmillan, 2011, s. 74.

¹⁰⁹ Mahajan, **a.g.e.**, s. 17.

¹¹⁰ **a.g.e.**, s. 18.

tehdit, ulusal bir tehdit olarak algılanmaya başladı ve İmparatorluğun dış politikası Hindistan ve ticari yolların korunması üzerine bina edildi.

Avrupa'daki güçler ise İngiltere'nin Hindistan'a verdiği önemi iyi biliyorlardı. Bu kapsamda ezeli düşman Fransa, 1798 yılında Mısır'ı ele geçirmek için bir askeri sefer düzenledi. Seferin amacı Fransız ticaret çıkarlarını korumak ve Mısır üzerinden Hindistan ve Doğu Hint Adaları'na giden İngiliz ticaret yollarını baltalamaktı¹¹¹. İngilizler bu dönemde sadece Bengal, Bihar ve Orissa eyaletlerinde kontrolünü ve Hindistan'ın geri kalanında birkaç ticari imtiyaza sahipti. Bununla birlikte Hindistan güvenliği çok önemliydi ve Fransızları engellemek için Amiral Horatio Nelson Mısır'a gönderildi¹¹².

1807 Temmuz'unda Napolyon ve Çar Alexander Tilsit Antlaşması'nı imzaladığında, ortak bir Hindistan istilası hakkında bir dizi konuyu görüşmüşlerdi. Bunu duyan İngiliz hükümeti hemen diplomatik bir saldırı başlattı. Sind, Pencap, Muscat, Afganistan ve İran'a misyonlar gönderdi. Hindistan'ın dış savunmasını güçlendirmek için, Réunion ve Mauritius adaları Fransızlardan, Moluccas ve Javalas ise Hollandalılardan alındı¹¹³.

Bu dönemde İngiliz hükümeti artık, Hindistan'a yönelik bir uzak bir tehdidi dahi, doğrudan bir savaş olarak görmeye başladı. 1857–1858'de yaşanan “Büyük İsyân” zamanında Hindistan'da meydana gelebilecek bir kontrol kaybının, ne pahasına olursa olsun önlenmesi gereken ulusal bir felaket olarak tanımlanması ve bu uğurda acımasız tedbirler alınması Hindistan'ın İngiliz politikalarındaki önemi gösteriyordu¹¹⁴.

1870'lerden sonraki yeni emperyalizm çağında ise, sömürgelere sahibi olmak

¹¹¹ Edward Ingram, **In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842**, Routledge, 2013, s. 78.

¹¹² William E. Watson, **Tricolor and crescent: France and the Islamic world**. Greenwood Publishing Group, 2003, s. 10.

¹¹³ Peter J.Cain ve Anthony G. Hopkins, “Gentlemanly capitalism and British expansion overseas II: new imperialism, 1850-1945”, **The Economic History Review**, Vol. 40.1, 1987, ss. 1-26.

¹¹⁴ Glenn Melancon, **Britain's China Policy and the Opium Crisis: Balancing Drugs, Violence and National Honour, 1833–1840**, Routledge, 2017, ss. 25-64.

değerlerine bakılmaksızın bir statü sembolü haline geldi. Bu ayrıca Hindistan üzerinde kontrolü sağlamak için zorunluydu. 1902'ye gelindiğinde, resmi çevrelerde Hindistan için yapılacak bir savaşın İngiltere'nin emperyal varlığı için yapılacak bir mücadele olacağı politik bir doktrin olarak tanımlandı. Bu ülkeyi elinde tutma ve yönetme kararlılığı, İngiltere'nin kıtasal güçlerle olan ilişkilerini tamamen etkiledi. James Joll'a göre, "özellikle Hindistan açısından imparatorluk meselesi İngiliz Dış Politikası'nın temel şartı olmuştu. Bu ise Doğu'ya giden yolu kontrol etme gereğini" ortaya çıkarıyordu¹¹⁵.

1897'de Britanya'nın küresel anlamda yaşanan krizler ve dünya politikasındaki değişiklikler nedeniyle sömürge ve deniz gücündeki liderliği zayıflamaya başladı. Ekonomik krizler sona ermesine rağmen, İngiltere'nin büyüme oranı diğer bazı ülkelerdekenden daha düşüktü. Askeri güç ise küresel açıdan bağımsızlığını kazanan Almanya, Rusya ve ABD'ye doğru kayıyordu. 1880 ile 1900 arasında İngiltere'nin dünya imalat üretimindeki payı yüzde 22,9'dan yüzde 18,5'e düşerken, Almanya'nın oranı yüzde 8,5'den yüzde 14,8'e yükseldi¹¹⁶.

Özellikle Almanya'nın uyguladığı devlet politikaları ve sanayi atılımları bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasına ve İngiltere'nin liderliğine sorun oluşturmasına neden oldu. Sonuç olarak ortaya çıkan ticari rekabet, iki ülkenin gazetelerinde bile belirgin bir şekilde görülebiliyordu. Ayrıca, Almanlar Weltpolitik'e¹¹⁷ giriyordu, Ruslar karadaki genişlemesinde en büyük engel olan mesafe sorununu demiryolları inşa ederek aşmıştı. ABD ve Japonya her geçen gün daha da güçleniyordu.

¹¹⁵ Sneh Mahajan, **British foreign policy 1874-1914: The role of India**, Routledge, 2003, s. 6.

¹¹⁶ Julian Greaves, **Industrial reorganization and government policy in interwar Britain**, Routledge, 2017, s. 96.

¹¹⁷ 1890'da II. Kaiser Wilhem, Avrupa güçleri ile sürdürdüğü diplomatik dengeyi yürüten ve bu politikanın beyni olan Otto Von Bismarck'ı görevden aldı. Alman politikası, "Statükoyu" (Realpolitik) koruma girişiminde bulunan pragmatik bir politikadan daha idealist bir genişleme ve dünya gücü politikasına (Weltpolitik) dönüştü. Almanya bu kapsamda etki alanını Orta Doğu'ya genişletme ve kendini Osmanlı Devleti'nin müttefiki ve koruyucusu olarak konumlandırmaya çalıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. David E. Kaiser, "Germany and the origins of the First World War", *The Journal of Modern History*, Vol. 55.3, 1983, ss. 442-474.

İngiliz dış politikası emperyalist politikalara bağlıydı ve stratejisini ticaret ve deniz yollarını koruma üzerine bina etmişti. Dolayısıyla uluslararası alanda güç kaybetme düşüncesi, bu politikaların belirlenmesinde en kritik unsurlar haline geldi. İngiliz devlet adamları ve stratejistleri, Fransız-Rus ittifakının doğuracağı tehdidin kendi çıkarlarına ve tüm dünyadaki bağılıklarına zarar vereceğine inanmaya başladı. Bu algı özellikle Türk yurtlarını işgal etmeye başlayan ve Hindistan'a doğru ilerleyen Rus tehdidine karşı alınması gereken savunma tedbirlerinde öne çıkmaya başlamıştı.

Bu dönemde başta Liberal Sendikacılardan Joseph Chamberlain, Lansdowne ve Hamilton olmak üzere birçok bakan Avrupa ittifakı bloklarından uzak kalma politikasını sorgulamaya başladı¹¹⁸. İngiltere için önemli olan yukarıda belirttiğimiz gibi günümüz Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a karşılık gelen Ren Nehri, Meuse ve Scheldt nehirlerinin alt havzasını oluşturan Kuzey Denizi yakınlarındaki ova bölgesinin bir başka büyük güç tarafından tahakküm edilmemesiydi. Bunun dışındaki Avrupa meseleleri çok önem arz etmiyordu¹¹⁹.

1.5. Ekonomik Sorunların Mevcut İngiliz Dış Politikalarına Etkisi

İlk olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan "Sanayi Devrimi" ilerleyen yıllarda buradan Avrupa'ya yayılmıştı. Sanayileşme petrolün kullanılması öncesi kömüre bağlı olarak gelişmişti. 1850 yıllarına kadar, dünya ekonomisinde hegemonik bir güç olan İngilizler aynı zamanda uluslararası politikada da baskın bir unsurdu. Aynı zamanda 1870'lere kadar, Sanayi Devrimi'nin ilk olarak başladığı ülke olma avantajına sahipti.

Demir, kömür ve teknolojik temeli üzerinde sağlanan güçlü bir yapıya sahip olmasının yanında dünyada hiçbir ülkenin boy ölçüşemeyeceği bir gelişmenin

¹¹⁸ Monger, **a.g.e.**, s. 74.

¹¹⁹ **a.g.e.**, s. 124.

yaşandığı bir ülke olmuştu¹²⁰. Ancak görünüşte iyi gibi görünen bu durum aslında yaşanacak bir krizin hazırlık aşamasını oluşturmaktaydı. Fazla veren ekonomisi altının ülkeden kaçmasına ve tarımdaki düşüşe neden oldu. Ayrıca aşırı üretim toptan fiyatlarda düşüşlere neden oldu. İlerleyen yıllarda düşük büyüme, düşük kar, düşük reel ücretler, yüksek işsizlik oranları ve yüksek faiz oranları ekonomin dengelerini bozmaya başladı.

Bu dönemde yaşanan bir gelişme aslında Almanya'nın bir güç olarak ortaya çıkmasında ana etken olmuş ayrıca İngiltere'nin ve Avrupa'da bulunan devletlerin Almanya'nın merkez olduğu bir sistem içerisine girmeye başlamasına neden olmuştu. Almanya birliğini sağlaması sonrasında parasal bir değişikliğe gitmişti. Ayrıca uluslararası alanda kullanılan ve parasal değişimlerin ülkeler arasında yapılmasını sağlayan gümüş standardından altın standardına geçişi başlattı.

Kasım 1871 yılında başlayan ve Temmuz 1873 yılında sonuçlanan Almanya'nın gümüş standardından altın standardına geçmesi Avrupa'da ve Amerika'da gümüşün düşüşüne neden olmuş ve ardından ulusal paralarının düşüşü gözlenmişti. Almanya elinde bulunan gümüşü satarak yerine altın almış ve piyasada gümüşün değerinin düşmesine neden olmuştu. Almanya'nın bu değişimi yapmasında en büyük etken ise Fransa'nın savaş tazminatı olarak ödediği 5 milyar franktı¹²¹.

Almanya 1873-1914 yıllarında "Goldmark"¹²² olarak isimlendirilen parasal sistemini oluşturmuş ve bu da Fransa, Belçika, İtalya ve İsviçre tarafından kurulan Latin Para Birliği'nin gümüşü askıya alınması neden olmuştu. İlerleyen yıllarda birçok ülkede de facto altın standardına geçiş meydana gelmişti. 1871'de Almanya ve

¹²⁰ Muammer Kaymak, "1873-1896 KRİZİ: MİT Mİ GERÇEKLİK Mİ?", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, ss. 166-194 s.5

¹²¹ Barry Eichengreen, **Globalizing Capital A History Of The International Monetary System, Second Edition**, Princeton University Press, Princeton, 2008, s. 16

¹²² 1914'e kadar Alman İmparatorluğu'nda kullanılan para birimidir. Birleşmeden önce, birçok Alman konfederasyonu gümüşe dayalı farklı para birimleri kullanılıyordu. 1871'de Almanya birliğini kurup tek devlet haline gelince, Goldmark birleşik Alman imparatorluğunun para birimi olarak kabul edildi. Böylece Goldmark ile gümüş yerine altından yapılmış para birimine geçildi. Bknz. Gérasimos Notaras, "On the History of German Monetary Union", **From the Athenian Tetradrachm to the Euro**, Routledge, 2017, ss. 64-80.

Japonya, 1876'da Fransa ve İspanya, 1879'da Avusturya, 1881'de Arjantin, 1893'de Rusya ve 1898'de Hindistan bu birliğe katıldı. Almanya yapmış olduğu parasal değişimle finansal merkez olan Londra'ya karşı bir rakip haline gelmiş ve sanayi alanında büyük gelişmeler kaydetmişti¹²³.

İngiltere'nin Finansal merkez olması diğer devletlerin kendisi ile ticaret yapmaya zorlamaktaydı ve Almanya'nın bir güç olarak ortaya çıkması tüm dengeleri bozdu. Böylece söz konusu ülkeler Almanya ile ticaret yapmak ve yakınlık sağlamak amacıyla Almanya'nın Altın standardını benimsemek zorunda kalmıştı.

Sanayi, teknoloji ve üretim alanında oluşan bu genişleme ve parasal sistemde meydana gelen bu değişim 1873 yılında büyük bir durgunluğun ve krizin yaşanmasına neden oldu. İlk gerçek anlamda uluslararası kriz olarak da bilinen "Panic of 1873" (1873 Panik) merkezi Avrupa'da oluşan düşüslere ve Viyana borsasının bir süre kapanmasına neden olmuş bunun etkisi Amerika'ya kadar ulaşmıştı¹²⁴.

İngiltere dünyanın finans merkezi ve sanayi alanında rekabet edilemeyen bir pozisyonda olması nedeniyle krizin en çok hissedilen ülkesi olmuştu. 1850 yıllarında pek de fark edilmeyen "Great Depression", 1873 yılında itibaren İngiltere'nin Avrupa Kıtası'nın ekonomisi üzerinde endüstriyel liderliğinin kaybedilmesi olarak ortaya çıktı. İngiltere "Büyük Depresyon" sırasında "dünyanın atölyesi" olmaktan çıktı. Bu yıllarda artık dünyanın önde gelen sınai gücü değil bu güçler arasında en zayıf olanı haline geldi¹²⁵.

Almanya bu süreçte krizin etkilerini azaltmak için milli oluşumlara gitmiş çalışanların ve birçok sanayi tesislerinin millileştirilmesini sağlamıştı. Bu millileştirme sürecinde üretimde oluşan genişleme fiyatlar üzerinde düşüslere ve birçok bankanın ve finansörün batmasına neden olmuştu. 1890-1895 yılları arasında ABD ve Almanya çelik üretiminde İngiltere'yi geçmişti. Almanya ise Fransa'dan savaş tazminatı olarak

¹²³ Eichengreen, **a.g.e.**, s. 16

¹²⁴ Samuel Bernstein, "American labor in the long depression, 1873-1878", **Science & Society** (1956), ss. 59-83.

¹²⁵ Kaymak, **a.g.m.**, ss. 166-194

aldığı altın ile ekonomisini güçlendirmişti¹²⁶.

1873 yılında meydana gelen bu değişimler Osmanlıyı da etkilemiş borçlarını ödeyemez duruma gelen devlet bu kriz nedeniyle borç para bulmakta zorlanmıştı. 1881 yılında Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulması bu yaşanan buhranın sonucunda meydana gelmişti.

1.6. İngiliz Dış Politikasında Değişim

Yaşanan bu olaylar sonucunda, Britanya'nın dış politikasının dayandığı varsayımların aşındığı hatta tehlikeli olduğu gündeme gelmeye başladı. Koruma politikasını benimseyerek ve sömürgeci devlet taahhüdünü azaltarak ekonomik bir politika geliştirmeye başladı. Ayrıca İngiliz politika yapımcıları Rusya ve Fransa ile farklılıkların herhangi bir uzlaşmayla çözümlenemeyecek kadar derin olduğuna inandığı için "izolasyon" un sona ermesinin sadece bir İngiliz-Alman ya da bütün olarak Üçlü İttifak ile sağlanabileceğine inanıyordu.

Liberal Sendikaların lideri ve o sırada Bakanlar Kurulu'nun en etkili üyesi olan Chamberlain, bu düşüncenin ana savunucusuydu. Bununla birlikte, Bakanlar Kurulu, Dışişleri Ofisi, Savaş Ofisi ve İmparatorluk Savunma Komitesi Hindistan ve sınırlarının liberal politikalar çerçevesinde yapılmayacağını ifade ediyordu. Ancak Hindistan'ı askerî açıdan koruyacak araç bulunmadığını ve İngiltere'nin temel politikalarında Hindistan'ın belirleyici bir faktör olduğunu da biliyorlardı¹²⁷.

XIX. yüzyılın sonuna doğru, İngiltere'nin Hindistan'ı savunabilme kabiliyeti konusundaki endişeleri iki gelişme nedeniyle artmıştı. Bunlardan ilki, Karadeniz politikasındaki geleneksel karşı atak stratejisi artık mevcut değildi. İkincisi, Rusya'nın Hindistan sınırına yakın bir demiryolu ağı inşa etmesiydi. İngiltere'nin Rusya'yı Hindistan'ın kuzeybatısındaki Afganistan ve Türkistan bölgesinde silahlı muharebe ile

¹²⁶ Greaves, a.g.e., s. 96.

¹²⁷ Mahajan, a.g.e., s. 125.

durdurması gerektiğinin anlaşılması ile Hindistan'ı savunma sorunu ciddi bir mesele haline geldi.

Generaller Wolseley ve Brackenbury, 1880'lerden bu yana Karadeniz stratejisinin savunucusuydu. Bununla birlikte, bu stratejiyi benimsemenin mümkün olmayacağı yavaş yavaş belli olmaktaydı. Bu stratejinin nedenlerini tartışırken, İngiliz generalleri Wolseley, Roberts ve Brackenbury'nin arasında büyük mücadeleler verildi¹²⁸. Brackenbury'e göre Hindistan'ın güvenliği her şeyden önemliydi¹²⁹. Roberts'e göre temel bir deniz savaşı ilkesi olarak Osmanlı bir müttefik değilse, hiçbir koşulda İngiliz filosunun Boğazlara girmemesi gerektiğini ifade ediyordu, ancak 1880'lerin ortasından bu yana bu şart mevcut değildi¹³⁰. 1885'te Penjdeh Krizi sırasında, Almanya'nın tavsiyesi üzerine Osmanlılar, İngiliz donanmasına Karadeniz'e girmek için gerekli izni vermeyi reddetti.

Ayrıca, Rusların bölgede bir donanma inşa etme kararıyla birlikte, Karadeniz'deki durum değişmişti. Rusya Asya'daki tedarik hattını güneyden Kafkasya menziline kuzeyindeki daha güvenli bir yola kaydırıyordu. Ruslar Batum'u, İngiliz saldırısı için muhtemel bir bölge olarak düşünmekte ve yakın bölgeleri tahkim etmekteydi.

1890'da Fransa-Rusya iş birliğinin belirtileri görülür görülmez stratejistler Fransa'yı etkisiz hale getirmeden veya merkezi güçlerle iş birliği yapmadan, Akdeniz'de herhangi bir saldırı planlayamadıklarını anlamışlardı.

İngiltere, Almanya ile yapılacak bir iş birliği konusunda çok mutlu olamamalarına rağmen Rusya'ya karşı bir askeri baskı yapma stratejisini geliştirememişlerdi. Bu arada Rusya çok daha sabırlı ve metodik bir şekilde demiryolları inşa ederek imparatorluğunu pekiştiriyor ve yayılcı emellerini gerçekleştiriyordu. Ne finansal gerginlik ne de düşmanlık Rusya'nın politikalarına

¹²⁸ Adrian Preston, "Frustrated Great Gamesmanship: Sir Garnet Wolseley's Plans for War against Russia, 1873–1880", *The International History Review*, Vol. 2.2, 1980, ss. 239-265.

¹²⁹ John Gooch, *The Boer War: Direction, Experience and Image*, Routledge, 2013, s. 23.

¹³⁰ Monger, *a.g.e.*, s. 76.

engel olamıyordu. 1891 ve 1903 yılları arasında en uzun kıta-içi demiryolu olan “Trans-Sibirya Demiryolu”nun inşa edilmesinin yanı sıra, Türkistan bölgesinde bir demiryolu ağı daha kurmuş ve 1885 yılına kadar Aşkabat’a uzanan bir Trans Hazar Demiryolu ’nu tamamlamıştı¹³¹.

1888'de bu demiryolu Taşkent'e ve Fergana 'ya ve daha sonra Merv üzerinden Semerkant'a ulaştı. 1899'da Bakü'den Merv'e, ardından Afgan sınırındaki Kuşk'a giden “demiryolu-deniz-demiryolu” hattı ile Orenburg-Taşkent demiryolu hattı üzerinde çalışmaya başlamışlardı. 1904 yılında tamamlandığında, Türkistan bölgesini doğrudan Batı Rusya ile bağlanması bekleniyordu.

Demiryollarının bu şaşırtıcı genişlemesi, İngiliz devlet adamları tarafından endişe ile izleniyordu. Rusya ayrıca Hindistan ile doğrudan iletişim kanalları kurmak için çaba sarf ediyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken 1880'de Rus hükümeti Hindistan'da bir konsolosluk açma isteğini dile getirdi. Lord Salisbury bu öneriyi sempatik olarak değerlendirmesine rağmen Hindistan şiddetle karşı çıktı. Hindistan valiliği Rusya ile Hindistan arasında ticaret yapılmadığını ve dolayısıyla konsolosluğun meşru bir görevinin olamayacağını savundu. Ayrıca, Rus hükümetinin Hindistan'da zaten bazı gizli ajanlara sahip olduğunu ve Rus konsolosunun bu gizli ajanda ile çalışacağını dile getirdi¹³².

Aralık 1890'da Rus tahtının varisi Nikolai Aleksandroviç Romanov Hindistan'ı ziyaret etti ve Bombay Valisi tarafından kabul edildi. Ziyareti yakından izleniyordu¹³³. Mart 1900'de, Hindistan hükümeti tarafından verilen tepkilere rağmen Bombay'da bir Rus hükümeti konsolosluğu açıldı. Aynı yıl, Rusya'da Oryantal Çalışmalar Derneği kuruldu. Hindistan'daki İngiliz hükümeti ve Londra'daki siyasi çevreler daha önce uzak olarak tanımladıkları ve önemsemedikleri Rus tehdidinin Hindistan içlerine kadar uzanmasından endişe duymaya ve söz konusu tehdide karşı

¹³¹ Andreas Kappeler, **The Russian empire: A multi-ethnic History**, Routledge, 2014, s. 87.

¹³² John Ferris, **Intelligence and strategy: selected essays**, Routledge, 2007, s. 43.

¹³³ Nikolai Aleksandrovich Bazili, **Nicolas de Basily, diplomat of Imperial Russia, 1903-1917: memoirs Vol. 125**, Hoover Institution Press, Stanford University, 1973, s. 38.

neler yapılabileceğini tartışmaya başlamışlardı.

1.7. Rus Tehdidi Karşısında İngilizlerin Politika Arayışı

Demiryolları Rusya'yı ulaşım noktasında büyük bir imparatorluk haline getirmişti. Hindistan ise dünyanın en büyük donanması tarafından korunuyordu. Mesafenin ortadan kalkmasıyla artık Rusya'nın devasa ordusunu Türkistan yoluyla Afganistan'a doğru hareket ettirebileceği ve kolayca ikmalini sağlayabileceğine inanılıyordu¹³⁴. Ayrıca, Rusya'nın büyük bir insani güce sahip olduğu biliniyordu. Salisbury ve Kimberley Hindistan'ın kuzey batısında demiryolları inşa ederek misilleme yapmak istemişlerdi. Salisbury, Hindistan'dan Kandahar'a ve Herat'a, Guetta'dan ve Nushki'den Seistan'a ve Basra Körfezi'nden iç şehirlere ve son olarak Tahran'a kadar ayrıntılı bir demiryolu inşaatı programı için çok ısrarcıydı¹³⁵.

Ancak arazinin kıvrımlı doğası ve İngilizlerin elindeki hem insan gücü hem de finansman açısından kaynakların eksikliği bunun pek mümkün olmadığını gösteriyordu. Böyle bir girişim stratejik açıdan da yerinde değildi ve böyle bir politika aslında Rusya'nın lehine bir hareket olacaktı¹³⁶. Eğer böyle bir demiryolu yapılırsa St. Petersburg'dan Kalküta'ya kadar sürekli iletişim hatları oluşturacaktı. Böylece Rusya'nın tüm Asya boyunca İngilizleri tehdit etmesi daha kolay hale gelecekti.

1884 yılında Rus kuvvetleri Türkistan'daki Merv vahasını ve Panjdeh'i¹³⁷ işgal etmiş ve Rusya ve İngiltere arasında bir krize neden olmuştu. Ruslar daha sonra

¹³⁴ Afganistan'ın Kuzeyi Türkistan bölgesi içerisinde yer almaktadır. Ancak Türkistan'ın bu dönemde politik bir gücü olmaması nedeniyle genel olarak literatürde Afganistan bölgesi olarak ifade edilmektedir. İran'ın ve Afganistan'ın kuzey bölgeleri tarihte Güney (Cenubi) Türkistan olarak adlandırılmıştır. Afganistan sınırları içinde kalan bölümü "turbend-i Türkistan" veya "Türkistan" olarak adlandırılır ve bu aynı zamanda ülkenin eyaletlerinden birinin de adıdır. Bknz. Rıdvan Öztürk, "Afganistan'daki Eski Türk İdareleri ve Bunların Özbek Şairlerinin Kimlik Algılamalarındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1. S. 37 (2015), ss. 201-220.

¹³⁵ Michael L.Dockrill ve Brian JC McKercher, **Diplomacy and World Power: Studies in British Foreign Policy, 1890-1951**, Cambridge University Press, 2002, s. 68.

¹³⁶ Ferris, **a.g.e.**, s. 43.

¹³⁷ Serhetabat, Türkmenistan.

tüm bölgeyi talep ettiler ve Afgan birlikleri ile Panjdeh bölgesi için savaştılar. Afganlar bölgeyi tekrar ele geçirmeye çalıştılar ancak Rusların Panjdeh'i koruma altına almalarına izin vermek zorunda kaldılar¹³⁸. Bu ise Çarlık Rusya'sı ve İngiltere arasında diplomatik bir krize neden oldu. Sonuç olarak, İngiltere ile Rusya arasındaki gerginlikler Türkistan bölgesindeki menfaatler adına 1885'de neredeyse silahlı çatışmaya yol açacak seviyeye yükseldi.

İngilizler, Pasifik'teki İngiliz çıkarlarına karşı potansiyel Rus askeri bir hareketin varlığı konusunda endişelenmeye başlamıştı. Gladstone kabinesinin üyesi Lord Ripon (önceki Hint Valisi), geri çekilmenin hukuk ve düzende bozulmaya ve Rusya'nın olası müdahalesine yol açabileceğine inanıyordu. Bu nedenle yapılan diplomatik girişimler ile savaş engellendi ve olayı takiben Afganistan'ın kuzey sınırını belirlemek için bir İngiliz-Rus Sınır Komisyonu kuruldu. Komisyona Afganistan'ın katılımı olmadı ve alınan kararlar Afganistan'ın İngiliz Hindistan'ı ile Rusya İmparatorluğu arasında tampon bir devlet haline gelmesine neden oldu. Bu olay Rusya'nın güneydeki genişlemesini durma noktasına getirdi. Ruslar, işgal ettikleri topraklarda Kuşhan sınır kasabasını kurdular. Burası hem Rus İmparatorluğunun hem de Sovyetler Birliği'nin en güneydeki yerleşimiydi¹³⁹.

Panjdeh krizinden sonra Londra Rusya'nın bölgede elde ettiği güçlü pozisyonu kullanmayı seçmesi durumunda Hindistan'ın savunması için tedbirler alması gerektiği kabul edilmişti. Bunun nasıl yapılacağına ilişkin stratejilerin belirlenmesi için 1889'da Donanma ve Savaş Ofisinin temsilcileri bir konferansta buluştu. Toplantıda genel bir ilke olarak, imparatorluğun her bir alt yönetiminin kendi mali kabiliyeti izin verdiği ölçüde savunması için yeterli birlikleri sağlama görevinin olduğu belirtildi. İngiliz İmparatorluğunun Hindistan'a yönelik büyük bir savaşta bir bütün olarak savunma yapma vazifesinin olduğu da kabul edildi. Ancak temel bir sorun vardı. Takviye kuvvetler nereden bulunacaktı? 1891'de Savaş Bakanı Edward Stanhope, ordunun temel olarak beş görevi olduğunu vurgulayan bir açıklama yaptı. Bunlar

¹³⁸ Pamela Nightingale ve C. P. Skrine, **Macartney at Kashgar: new light on British, Chinese and Russian activities in Sinkiang, 1890-1918**, Routledge, 2013, s.9.

¹³⁹ Dockrill, **a.g.e.**, s. 68.

Birleşik Krallık 'ın sivil gücüne etkili destek vermek, Hindistan'a güç sağlamak, tüm kaleleri ve kömür istasyonlarını korumak, İngiliz adalarının savunması için düzenli ve yardımcı güçleri harekete geçirmek ve gerektiğinde yurt dışına iki ordu birliği göndermekti¹⁴⁰.

Ancak düzenli kuvvetlerden takviye göndermek, İngiltere'yi işgal ihtimaline karşı korumak için mevcut kuvvetlerden çekilmek anlamına geliyordu. Bu ise bir “ada” devleti olan ülkeyi ani saldırılara maruz bırakabilirdi. Halihazırda orantısız sayıda taburun İngiltere dışında konuşlandırıldığına dair söylentiler vardı. Özellikle Mısır ve Güney Afrika'daki diğer kolonilerden garnizonları geri çekerek takviye göndermek, oradaki savunma seviyesini tehlikeye atabilirdi. İngiliz ordusunun sayısı bile büyük ölçüde arttırılmadı¹⁴¹. Ülke içerisinde geniş bir orduyu destekleme olasılığı, pek çok İngiliz'i rahatsız ediyordu. Bu aynı zamanda harcama artışını ve dolayısıyla daha yüksek vergiye neden olacaktı.

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl sonlarında ekonomik ve mali sorunlar İngiliz dış politikası ve güvenlik stratejisinde de önemli etkiler yapmıştır. Özellikle mali sorunlar ve yeterli ekonomik desteğin sağlanamaması Hindistan güvenliği açısından eleştirilene neden olmuştur. İlerleyen bölümlerde de değineceğimiz gibi yapılacak her türlü askeri ve politik hareketler İngiliz hükümeti tarafından ekonomik ve mali açıdan önemsenmiştir. Burada ayrıca İngiliz siyasi çevrelerinin ve politika yapıcılarının güçlenen bir Alman tehdidinin ilerleyen zamanlarda bir çatışmaya neden olabileceği ve böyle bir durumda mali ihtiyaçlarının öneminin daha da artacağını hesapladıklarını gösteren emarelerin olduğunu değerlendiriyoruz.

Hindistan'ın İngiliz imparatorluğu açısından öneminin tartışılmaz olmasına rağmen yaklaşan bir Rus tehdidinin varlığına karşı etkili bir kara gücünü geliştirememelerinin en önemli nedenini mali endişeler oluşturmaktadır. Özellikle Almanya'nın para sisteminde bir değişime giderek mali açıdan dünyanın merkezi olan Londra'yı şaşırttığı ve sarstığı ortadadır. Ayrıca İngiliz güvenlik stratejistleri

¹⁴⁰ John Gooch, **The Prospect of War: The British Defence Policy 1847-1942**, Routledge, 2012, s. 124.

¹⁴¹ Dockrill, **a.g.e.**, s. 68.

imparatorluğun güvenlik paradigmasını donanma gücü üzerinde devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

İngiliz savunma ve savaş stratejisi açısından Fransa ve Rusya ile yapılacak bir savaşta Hindistan'ın savunması sorunu tam olarak çözülememişti. 1900'de Savaş Sekreteri olan Arnold-Forster, defalarca İngiliz ordusunun varlığının hiçbir amacı olmadığı konusunda eleştiriler yöneliyordu¹⁴². Güney Afrika'daki yenilgiler İngiliz ordusunun sayısını daha da azalttı. Hindistan valiliği, Rusya'nın gücünün pekiştirilmesi, Afganistan'ın sürekli silahlanması ve Hindistan valiliğinin sorumluluklarının Burma'ya kadar uzatılması nedeniyle kendisini sürekli tehlike içerisinde görüyordu.

Hindistan valiliğinin yaklaşık 75.000 İngiliz askeri ve 150.000 Hint askeri vardı ve bu oldukça küçük bir kuvvetti. Ocak 1899'da Curzon Hindistan Genel Valisi oldu. 1894'te bölgede bulunmuştu ve bölge meselelerinde uzman olarak görülüyordu. 1895'ten 1898'e kadar Parlamenterler Dışişleri Bakanı Müsteşarlığı da yapmıştı¹⁴³.

Hem Curzon hem de General Roberts, İngiltere'nin Asya'daki mücadeleyi kazanmalarının ancak İngiltere'den gelen büyük takviyelerle mümkün olacağına inanıyordu. İngiliz ve sömürge milislerini, Hindistan sınırındaki operasyonlar için görevlendirmeyi istediler. Londra'daki Chamberlain, Brodrick ve Dilke gibi birçok politikacı ise Hindistan'daki orduyu güçlendirme önerisini, İngiltere'nin emperyal gücünü korumanın tartışmalı bir yöntemi olarak görüyordu. Curzon'un bu önerisi yukarıda da değindiğimiz finansal ve insan kaynaklarının yeterince olmaması nedeniyle kabul edilememiştir¹⁴⁴.

Güney Afrika'daki savaş, Hindistan'ın savunulması sorununu bir kez daha ön plana çıkardı. Şubat 1900'de, Rusya'nın Hindistan sınırına doğru ilerlemeye başladığını bildiren bazı istihbarat raporları alınıyordu. Hindistan hükümetinden,

¹⁴² Mark Arnold-Forster, **The world at war, Vol. 461**, Random House, 2001, s. 85.

¹⁴³ Sneh Mahajan, "The defence of India and the end of Isolation. A study in the foreign policy of the conservative government, 1900–1905", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, Vol.10.2, 1982, ss. 168-193.

¹⁴⁴ Mahajan, **a.g.e.**, s. 138.

Afganistan ve Türkistan'a bir Rus saldırısı durumunda Hindistan'daki güçlerin yeterliliği hakkında raporlar istendi. 1900 yılının Nisan ayında Hindistan hükümeti görüşlerini ilettiler ve Kabil-Kandahar hattını işgal etme politikasını öne sürdüler. Bu amaçla, uzun sürecek bir savaş durumuna karşı 70.000 ek kuvvet ve savaşın şiddetlenmesi durumunda ise 30.000 askere daha ihtiyaç olacağı bildirildi. Bu talepler Londra'da hararetli tartışmaların yaşanmasına neden oldu¹⁴⁵.

Hindistan hükümetinden kendisini savunması durumunda nelerin gerekli olacağı konusunda bilgi istendi. Hindistan valiliği saldırgan bir stratejide olduğu gibi tamamen savunma amaçlı bir strateji için de birçok askere ihtiyaç duyulacağını bildirdi. Ayrıca taktiksel kaygılarla belirtilmiş olsa bile, herhangi bir geri çekilme politikasının Hindistan İmparatorluğu için kabul edilemeyeceğini çünkü bunun Raj'ın prestijini olumsuz yönde etkileyebileceğini ekledi.

Bu son talep minimum ihtiyaçlar olarak belirlendi ve müteakip tüm hesaplamalar buna göre yapıldı. Londra'daki, Askeri İstihbarat Birimi Hindistan valiliği ile aynı sonuca varmıştı. Bununla ilgili "Fransa ve Rusya ile Savaşta İmparatorluğun Askeri İhtiyaçları" başlıklı bir belgede Ordunun İstihbarat Birimi'nden Altham, Rusya'nın Afganistan'a istediği zaman 50.000 ila 60.000 asker gönderebileceğini ve bunun ise en az Rusların kuvveti kadar ek kuvvetle önlenebileceğini belirtmişti¹⁴⁶.

İngiliz Hindistan Valiliği'nin savunma sorusunu incelemek için Londra'da bölümler arasında bir komite oluşturuldu. Aralık 1901'deki raporunda, Hindistan'da bulunan kuvvetlerin, Rusya'dan gelen yoğun bir saldırının tam olarak üstesinden gelmek için açıkça çok küçük oldukları kabul edildi. 30.000 İngiliz askerinin eklenmesiyle Hindistan daimî garnizonunun artırılması önerisinde bulunuldu.

1903 yazında Balfour, Başkan Yardımcısı'na İmparatorluk Savunma Komitesi'nin geçici olarak 30.000 kişilik bir takviye yapmasını ve Rusya'nın Orenburg-Taşkent demiryolunu tamamladıktan sonra Afganistan'ı işgal etmesi

¹⁴⁵ a.g.m., ss. 145.

¹⁴⁶ "Secret, Memorandum by Altham", PRO, W.O. 106/48, 10 Ağustos 1901.

durumunda ek olarak 70.000 askerin gerekli olacağını bildirdi¹⁴⁷. Bu karar, Bakanlar Kurulu'nun artan savunma maliyetleri nedeniyle sorunlar yaşadığı bir döneme rast geldi. Ayrıca İngiltere'de tüm politikacılar oy hakkı kazanan yeni vatandaşlara sosyal hizmetler ve sosyal yardım sözü veriyordu ve mali giderler artıyordu.

Gladston politikasının geleneksel bakış açısı nedeniyle Boer savaşında yer alan Exchequer Şansölyesi Hicks Beach, savunma ile ilgili mali teklifleri reddetti. 1901 yılında servis şefleri arasındaki bir tartışmada, neredeyse Bakanlar Kurulu dağılmanın eşiğine geldi. Silahlı kuvvetler için mali destek sağlanamıyordu. Çünkü 1856-1895 ile 1901-1902 yılları arasında ordunun bütçesi, savaş maliyeti hariç 18 milyon sterlinden 30 milyon sterline yükselirken, deniz kuvvetlerinin 19 milyon sterlinden 30 milyon sterline yükselmişti. Bu artış diğer herhangi bir Avrupa ülkesinin askeri harcama seviyesinden oldukça fazlaydı¹⁴⁸.

Avrupa ülkeleri donanmalarını güçlendiriyor ve kıta dışında yeni rakipler ortaya çıkıyordu. Amirallik, iki ana düşman olan Fransa ve Rusya ile yapılacak bir savaşta başarıya ulaşmak için maliyetin ne olacağı üzerinde çalışıyordu. Ayrıca, İngiltere'nin Avrupa'daki deniz kuvvetlerini Uzak Doğu ve Batı yarımküresinde savaşacak şekilde güçlendirerek deniz kuvvetlerinin dünya çapında bir şekilde yeniden yapılandırılmasını üstlenmişti.

1900'de, Savaş Ofisi'nde Brodrick, Britanya'da konuşlandırılmış altı ordu birliğinin acil bir durumda yurtdışına gönderilmek üzere hazır olacağı bir plan yapmıştı¹⁴⁹. Bu plan Avam Kamarası tarafından kabul edildi. Ancak 1903'ün başlarına kadar bu plana verilen destek büyük ölçüde zayıflamaya başladı, çünkü ordu tahminlerinde önemli artışlar meydana gelmişti. Hazine oluşan ek mali yükü Hindistan hükümetine yüklemeye çalışmıştı. Kısa süre sonra Hindistan Valiliği Savaş Ofisine bir rapor göndererek Valiliğin askere ihtiyacı olduğunu ve bu askeri gücün tüm

---

¹⁴⁷ Mahajan, **a.g.m.**, ss. 150.

¹⁴⁸ **a.g.m.**, s. 151.

¹⁴⁹ **a.g.m.**, s. 151.

maliyetinin kendileri tarafından ödenemeyeceğini bildirmişti¹⁵⁰.

Hindistan Valiliği bu argümanını Rusya ile yapılacak bir savaşın büyük bir savaş olması ve böyle bir savaşta “yalnızca kendilerinin değil, İngiliz İmparatorluğu'nun varlığının da tehlikede olacağına dayandırmışlardı. Bu nedenle Valiliğe göre Hindistan'da oluşturulacak bir gücün finansmanı Londra hükümeti tarafından sağlanmalıydı. Bu konu ilerleyen bölümlerde değineceğimiz Malleson misyonu çerçevesinde de tartışılmaya devam etti.

Curzon, Hindistan'ın ordusunun ihtiyaçları konusunda yetersiz olduğuna inanıyordu. Bu arada Hindistan'da politik tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Hindistan Ulusal Kongresi'nin her oturumunda silahlı kuvvetler üzerindeki harcamaların azaltılmasını talep eden kararlar sunuluyordu. Hindistan'daki gazeteler Hindistan'ın Britanya tarafından yönetilmediği takdirde özgür olacağından ve emperyalist politikalarından şikâyet ediyordu¹⁵¹.

Curzon, Hindistan'da bir siyasi hoşnutsuzluğun oluşmasının bedelinin büyük olacağını ifade etmişti. Aslında sorun sadece yeterli finansal kaynak bulmak değil, Hindistan ordusunun sayısını artırmanın önünde bulunan başka engellerin varlığıydı. 1857–1858 ayaklanmasından bu yana Raj'ı yönetmek için İngilizlerin Hint birliklerindeki oranının Bengal ordusu için 1/2 ve Madras ve Bombay ordusu için 1/3 olması gerektiği kabul edilmişti. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, milliyetçi duyguların Hintliler arasında yayılması göz önüne alındığında, bu oranı korumak daha önemli hale gelmekteydi. İngiltere ise bu dönemde Güney Afrika'da, İngiliz ordusunu perişan eden uzun ve kanlı bir savaşla meşguldü¹⁵².

Aslında, savaş sırasındaki gönüllülerin oranının yüksek olması askeri görev için uygun değildi ve İngiliz ordusunda oldukça fazla gönüllü askerler vardı. Güney Afrika'daki askeri başarısızlıklar halk arasında İngiliz ırkının beceriksizleştiği ve

¹⁵⁰ a.g.m., s. 153.

¹⁵¹ Bu tür düşünceler özellikle birinci dünya savaşı sırasında ve sonrasında devam etmişti. İngiliz yetkililer bu tür fikirlerin yayılmaması için özellikle tanınmış kişileri yurt içinde ve yurt dışında takip ediyordu.

¹⁵² Mahajan, a.g.m., s. 154.

“Fiziksel Bozulma” yaşadığı korkusunun yayılmasına neden olmuştu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Hindistan'da hizmet edecek yeterli sayıda asker bulmak pek mümkün görünmüyordu. Gerekli insan gücü ve mali kaynak mevcut olsa bile, yine de zorluklar devam ediyordu.

1889 tarihinde yapılan Kara ordusu, Donanma ve Hindistan Ofisinin katıldığı ortak bir konferansta, İngiltere'nin büyük bir deniz gücüyle savaşması halinde, Hindistan'a güçlü bir eskort olmadan hiçbir takviye gönderilemeyeceği ortaya çıktı. 1901'de, bu soru tekrar gündeme geldiğinde bir Fransa-Rusya İttifakı göz önüne alınması durumunda Fransa'nın İngiliz birliklerinin Hindistan'a taşınmasını engelleyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Hamilton bu durumu şöyle açıklamıştı: “Yalnız Rusya ile savaşıyor olsaydık, görev yeterince kolay olurdu, ancak Fashoda anlaşmazlığı zamanında ortaya çıktığı gibi Fransa ile mücadele ederken Rusya Afganistan'ı işgal etmişti”¹⁵³.

Donanma, takviye konvoyunun güvenliğini garanti edemediğinden, Askeri İstihbarat Genel Müdürü Nicholson, Hindistan ordusunun 15.000 İngiliz askeri ekleyerek kalıcı olarak güçlendirilmesini önerdi. Fakat yine de Hindistan hükümeti masrafları ödemeye hazır değildi¹⁵⁴.

Politika yapıcılar bu nedenle bir açmaz durumunda kalmışlardı. Dolayısıyla, birçok farklı senaryo ortaya çıkmıştı. Örneğin 10.000 beyaz askerin olduğu ve 30.000 asker çıkarabilecek “Zorunlu garnizonlar” önerildi. Ayrıca Hindistan ordusunda çok sayıda istihdam edilen Nepalli askerlerin gerekli olan 1/2 oranını korumak için İngiliz askeri sayılması gibi ilginç öneriler yapıldı¹⁵⁵.

Bazı çevrelerde Rusya'nın sahip olduğu ve İngiltere'nin istediği topraklarda İngiltere için hiçbir şey olmadığı vurgulanıyordu. Ayrıca, Rusya ile bir savaş durumunda ele geçirilmesi zafer anlamına gelebilecek hedefler ve herhangi bir stratejik bölge belirlenemedi. İngiltere'nin Rusya'ya baskı uygulayabileceği alanlar

---

¹⁵³ a.g.m., s. 171.

¹⁵⁴ a.g.m., s. 172.

¹⁵⁵ a.g.m., s. 175.

da yoktu. Daha önce de belirtildiği gibi, Karadeniz stratejisi de kabul edilmemişti.

Baltık, bir saldırı noktası olarak bile düşünülmedi. Port Arthur ve Vladivostok yapılacak bir saldırının “erken ve avantajlı bir sonuç” doğurmayacağına karar verildi. Bu durumda, E.A. Altham, Ağustos 1901'de “Fransa ve Rusya ile Savaşta İmparatorluğun Askeri İhtiyaçları” başlıklı bir öneri sundu. Bu Rusya'ya karşı kolonyal bir savaş taktiği önerisiydi. Bu öneri “çığır açan” bir öneri olarak tanımlandı¹⁵⁶.

Altham, Rusya'nın ne kara ordusuna ne de donanmaya herhangi bir hedef sunmadığını belirtmiş ve kara ordusunun donanma ile birlikte kullanılarak ittifakın zayıf üyesi olan Fransa'ya karşı dünya çapında bir kolonyal savaş başlatmak gerektiğini vurgulamıştır. Böyle bir stratejinin etkin bir şekilde kullanılması ile ya savaş sona erecek ya da en azından Rusya'ya bir darbe vurulabilecekti. Fransız kolonilerinin kontrolü, ana ülke ile sürekli deniz iletişimine bağlıydı. Bunun kesilmesi, Fransız demokrasisi ile hükümetini altüst edecek ve bir Fransız yenilgisine yol açacaktı¹⁵⁷.

Bu arada İngiltere, Hindistan'ın kuzeybatı sınırın da savunmaya devam edecek ve Fransa'dan mali yardım eksikliği nedeniyle Rusya'nın savaşın dışında kalmasını sağlayacaktı. Bu, prensiplere değil, uygunluğa dayalı şüpheli bir stratejiydi. Savaş Ofisi böyle bir stratejiyi kabul etmedi. Hindistan'ın Rusya'ya karşı savunma sağlanamadığı için müttefiki Fransa'ya karşı toptan bir savaş önerildi. Görüldüğü gibi politik çıkmaz, yeterli kara ordusunun olmaması, strateji eksikliği ve ekonomik zayıflama ilerleyen dönemlerde mecburi ittifaklara neden olmuş ve özellikle birinci dünya savaşı sırasında ve Türkistan politikalarında birçok başarısızlığın oluşmasına kapı aralamıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁶ “Secret, Memorandum by Altham”, PRO, W.O. 106/48, 10 Ağustos 1901.

¹⁵⁷ Mahajan, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵⁸ John Gooch, **The Plans of War: The General Staff and British Military Strategy c. 1900-1916**, Routledge, 2015, ss. 45-75.

1.8. İngilizlerin Bölgedeki Tampon Politikası

Daha önce de belirtildiği gibi, Rusya'nın Hindistan'a ilerlemesi durumunda, İran ve Afganistan yöneticilerinin gücü ve tutumu belirleyici bir öneme sahip olacaktı. Ancak, XX. yüzyılın başında, her iki devletle olan ilişkiler, İngilizler açısından pek de iç açıcı bir durum sergilemiyordu. Curzon, bu devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilme yeteneklerine inanmıyor ve sorunu askeri bir çerçevede çözmek istiyordu. Ancak Salisbury diplomasiyi tercih ediyordu ve bu Curzon tarafından sık sık eleştiriliyordu. Londra, silahlı kuvvetlerin yeterli olmamasının yol açtığı kısıtlamaların farkındaydı ve Salisbury, Curzon'un her zaman yanında beş yüz bin kişi varmış gibi davranmasından şikâyet ediyordu.

Emir Abdurrahman, İkinci Afgan Savaşı'ndan beri Afganistan'ın hükümdarıydı. Takip eden yirmi yıl boyunca pozisyonunu önemli ölçüde güçlendirmişti. Ancak Rusya'nın ilerlemesi durumunda, Hindistan hükümeti onun tutumundan emin değildi¹⁵⁹. Herhangi bir yardım teklifini reddedebilir, imkânsız şartlar için yardım isteyebilir ya da hiçbir şey yapmayabilirdi. Emir'in emrinde 100.000 eğitilmiş asker olduğuna inanılıyordu. Rusya ile ilişki kurmaya çalıştığı yönünde de söylentiler vardı. Curzon'un Emir'in ülkesine demir yolları ve telgraf sunma çabaları ise sonuçsuz kaldı. Şubat 1900'de, İngiltere, Güney Afrika'da uğraşırken, Rusya, Hazar-Demiryollarını tamamlamıştı¹⁶⁰.

Bu bağlamda Rusya ile Afganistan üzerindeki ilişkilerin konusu önemli hale gelmişti. 1901 Ekim'inde Emir Abdurrahman öldü. Oğlu ve halefi Habibullah Han, kendisine gönderilen mektuplara cevap vermedi, yardım almaktan kaçındı ve Hindistan'ı ziyaret etme davetini reddetti. Afganistan emirine “dürüst ve sadık” olması için yardım yapılıyordu. Eğer Emir İngilizlere düşman olursa ve Rusya düşmanca bir durum sergilemeye başlarsa sonuç korkunç olabilirdi. Hem İngiltere hem de Rusya İran'da bir ekonomik iflasın ve siyasi otoritenin bozulmasının sonuçlarını düşünüyorlardı. Hindistan Valisi olmadan önce yazdığı “İran Sorunu” adlı kitabında

¹⁵⁹ John Darwin, *The empire project: the rise and fall of the British world-system, 1830–1970*, Cambridge University Press, 2009, s. 49.

¹⁶⁰ “Hamilton to Curzon, 6 January 1903, Hamilton Papers”, Mss Eur. C. 126/5.

Curzon, Basra Körfezi ve Güney İran'ın İngiltere için özel bir endişe konusu olduğunu ve gerektiğinde bütün güçlerin bu alanların çevresinde tutulması gerektiğini savunmuştu¹⁶¹.

Curzon, Hindistan Valisi olduktan sonra, 1899 ve 1901 yıllarında İran¹⁶² sorunu üzerine iki rapor göndermiş ve bu raporda Salisbury'nin “tampon politikasını” eleştirerek “İran'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma politikasının bırakılmasını ve Rusya'nın İngiltere'nin Güney'deki çıkarlarını tanıması karşılığında kuzey yarısının Rusya'ya bırakılabileceğini” vurgulamıştı¹⁶³.

Whitehall'dan, İran'da Rusların hareket etmelerine izin verilmeyecek bir sınırın belirlenmesini istedi. Lansdowne, Tahran'daki İngiliz konsolosu Arthur Hardinge'e Curzon'un isteklerini bildirdi. Hardinge, cevabında İranlıları kazanmak için onlara cömert krediler sağlama politikası önerdi. İkincisi, “onları ne kadar fazla borca sokarsak, hükümeti üzerindeki politik etkimiz de o kadar artar” şeklinde bir cevap gönderdi. 1902 Ağustos'unda İran Şahı Londra'yı ziyaret etti ve Kral Edward'ın isteksizliğine rağmen Garter Şövalyesi yapıldı¹⁶⁴.

Ancak bu istenen sonucu vermedi. Kredilere gelince, Londra'daki finansörler İran'a yatırım yapmada isteksiz kaldı. Arthur Hardinge, Rusya'nın Kuzey İran'ı işgal etmesi durumunda, İngiltere'nin güneyde buna uygun bir hareket yapması gerektiğini ileri sürmüştü. Bu ise askeri bir müdahaleyi gündeme getirdi. Balfour, Hardinge tarafından savunulan politikanın kabul edilmesi durumunda, iç kaynakların gerekli olabileceğini ve bunun için gerekli kaynakların bulunamayabileceğini belirtti¹⁶⁵.

¹⁶¹ George Nathaniel Curzon, **Persia and the Persian question. Vol. 1**, Cambridge University Press, 2016, ss. 5-20.

¹⁶² İran 1796 ile 1925 yılları arasında Kaçar Hanedanlığı tarafından yönetilmektedir. Kaçar Hanedanlığı Ağa Muhammed Han tarafından kurulan Türk kökenli bir hanedanlıktır. Bknz. Cem Uncu, “İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, **1st International Conference On Studies in Turkology (ICOSTURK'2016 – Barcelona)**, 2016, ss. 41.

¹⁶³ Mahajan, **a.g.m.**, ss. 168-193.

¹⁶⁴ Rose Louise Greaves, “British policy in Persia, 1892–1903—II”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Vol. 28.2, 1965, ss. 284-307.

¹⁶⁵ Rhodri Williams, **Defending the Empire: the Conservative Party and British defence policy**,

1903 yazında, Rusya Tebriz'de meydana gelen halk hareketini bastırmak için müdahale etme tehdidinde bulundu. Hardinge, Rusya'ya müdahale etmesi durumunda İngiltere'nin de güneyde ve doğuda müdahalelerde bulunacağını bildirdi. Bu mesaj sonrasında Rusya geri çekildi. İngiltere'nin bu alanda gücünü göstermesi için, Curzon'dan etkileyici bir deniz eskortu eşliğinde Basra Körfezi'nde boy göstermesi istendi¹⁶⁶.

1.9. Askeri Zayıflık Karşısında Diplomatik Girişim

Başbakan, Dışişleri Ofisi, Savaş Ofisi, Donanma bakanlığı ve Hindistan Ofisi arasındaki temaların ana gündem maddesi Hindistan Valiliğinin savunması için gerekli araçların olmaması konusuydu. Eğer böyle devam edilirse bu Hindistan'ın kaybına neden olabilirdi.

Bu, İngiltere'nin emperyal pozisyonu açısından ölümcül bir darbe olarak görülüyordu. Hindistan'ın korunmasında oluşturulacak doktrin çok önemliydi. Yabancı güçler bile İngiltere'nin bu konudaki endişelerinin farkındaydı. St. Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi Charles Scott, Rusya'nın İngiltere'nin Asya'dan Güney Afrika'ya takviye göndermesini engellemek ve aynı zamanda İngiltere'nin Japonya ile bir ilişki kurması halinde Türkistan bölgesinde işlerin tatsız hale gelebileceğini anlamasını sağlamak için bölgede asker toplamakta olduğunu bildirdi¹⁶⁷. Aynı şekilde, 1900–1901 savaş planı çalışmasında, Fransız Genelkurmay Başkanı Rusya'nın bir İngiliz-Fransız savaşı durumunda Hindistan'a yönelik bir tehdit oluşturmak için Taşkent'e baskı uygulayacağını bildirdi.

Asya'da demiryolları inşa etmek için Rusya'ya para verilmişti. Bu dış politika konusunda karışık bir tartışmaya yol açtı. Chamberlain, Hamilton ve Lansdowne, İngiltere'nin daha büyük bir ordu için para ödemeye hazır olması gerektiğini ya da

---

1899-1915, Yale University Press, 1991, s. 81.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 82.

¹⁶⁷ John McDermott, "The Revolution in British Military Thinking from the Boer War to the Moroccan Crisis", *Canadian Journal of History*, Vol. 9.2, 1974, ss. 159-178.

kıtada müttefikleri olması gerektiğini ifade etti. Sorunu diplomatik yollarla çözmek istediler. Salisbury, Hicks Beach ve birçok Liberal Sendikacı, dış politikada herhangi bir radikal ayrılığın olmadığına inanıyordu¹⁶⁸.

Salisbury'nin Almanya, Fransa veya Rusya ile daha önce yaşadığı uzlaşmaya varma deneyimleri başarısız olmuştu. Fransız-Rus birleşmesi ile ilgili olarak ise genel kanaat bunun bir iyi niyet veya çıkar topluluğu olmadığını ve bu nedenle de fazla sürmeyeceğiydi.

Fransa ve Rusya uzun süredir devam eden rakipleri olduğundan, somut anlamda, bu Almanya ve diğer Üçlü İttifak Güçleri ile ilişkileri geliştirmek için çaba sarf edilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Ancak Rusya ile yapılan anlaşma İngiliz Kabinesinde itibar görmeye devam etti. 1898-1901 yılları arasında Almanya ile ittifak için yapılan her bir hareketin Rus bağlamında karşılaştırıldığı ve her diplomatik hamleyi yapmadan önce, Rusya ile bir anlaşmaya varma ihtimalinin araştırıldığı görülmektedir.

İngiltere'nin Hindistan ve Türkistan bölgesindeki çıkarlarını korumak için ittifak arayışı devam ediyordu. Almanya ile iş birliği için ilk çaba Çin'de yapıldı. Çin'in 1894'teki Çin-Japon Savaşı'ndaki yenilgisi, egemen bir devlet olarak hayatta kalma yeteneğinin sorgulanmasına neden olmuştu ve bu da Avrupa güçlerinin Çin'e daha fazla nüfuz etmesine yol açtı. İlk hareket eden Almanya oldu. İki Alman misyonerinin öldürülmesinden istifade eden Almanya, Kasım 1897'de Shantung sahilindeki Tsingtao'daki küçük bir balıkçı limanı ile Kiaochow'u işgal etti. Almanya içerisinde, bu adım Kaiser'in prestijini oldukça artırmıştı¹⁶⁹.

Ancak Weltpolitik çerçevesindeki bu hamle dışarıdan olumsuz olarak algılanmıştı. Yıllarca sürdürülen Rusya ile dostluk neredeyse bir gecede sona erdi. Rusya, filosunu Port Arthur'a göndererek misilleme yaptı. Almanya, Rusya'ya karşı iş birliği için İngiltere'ye yaklaştı. İngiliz Kabinesi, Rusya'nın Port Arthur'a yerleşmesini

¹⁶⁸ G. W. Monger, "The End of Isolation: Britain, Germany and Japan, 1900–1902 (The Alexander Prize Essay)", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 13, 1963, ss. 103-121.

¹⁶⁹ Mahajan, *a.g.m.*, ss. 168-193.

engellemek istiyordu. Ancak İngiltere yine de Almanya'nın teklifine olumlu cevap vermedi.

Bu karar, Avrupalı güçlerin Çin'i bölme teşebbüslerini engelleme isteği olarak görülüyordu. Yakın ve Uzak Doğu'da "İki hasta imparatorluğun (Osmanlı ve Çin) toprak bütünlüğünün korunması" İngiliz politikasının temel taşıydı. Ayrıca Salisbury'nin, Kitchener'ın Nil Nehri'nden Hartum'a doğru yürüdüğü bir dönemde Çin'de saldırgan bir politikadan kaçınmak istediği de iddia edilmektedir¹⁷⁰. Ancak Rusya karşıtı bir tutum almaktan kaçınmış olması da mümkün gözükmektedir.

İngiltere'nin herhangi bir hamlesine karşı koymak için Rusya, Hindistan İmparatorluğu'nun kuzey batısında bir cephe açmıştı ve İngiltere bölgede Rusya ile mücadele etmek için gerekli kaynaklara sahip değildi. Uzak Doğu'da da İngiltere'nin konumu zayıftı. Haziran 1895'de "Üçlü" ittifak İngiltere'yi Çin'e borç vermekten mahrum bırakmıştı. Rusya da konumunu güçlendirmişti. Trans Sibiryaya demiryolunun inşası ilerliyordu ve Çin ile Doğu Demiryolunun inşası için anlaşma yapmıştı. Almanya, Rusya'ya karşı iş birliği yapmak yerine, önce Rusya'ya yanaşmayı seçmişti.

17 Ocak 1898'de Salisbury, St. Petersburg büyükelçisi O'Connor'a, Rusya ve Maliye Bakanı Serge Witte'den, İngiltere'nin ve Rusya'nın Çin'in bütünlüğünü korumak için birlikte çalışmasının mümkün olup olmadığını sormasını istedi. Bir hafta sonra ise anlaşmayı Osmanlı topraklarını da kapsayacak şekilde uzatmaya hazır olduğunu dile getirdi¹⁷¹.

Ancak Rusya bu önerinin, Çin egemenliğinin devam etmesi için Port Arthur ve Talienwan'dan çekilmeyi gerektirdiğini fark etti. Witte açıkça Connor'a, "Rusya'nın sonunda kuzey Çin'i tamamen ele geçireceğini ilettili. Bunun yanı sıra Salisbury, Yangtze vadisinde İngiltere için imtiyazlar almak için Çin hükümeti ve ABD ile müzakere etmeye çalıştı¹⁷².

¹⁷⁰ a.g.m., s. 185.

¹⁷¹ a.g.m., s. 185.

¹⁷² William Ian Frederick Beckett ve John Gooch, **Politicians and defence: studies in the formulation of British defence policy, 1845-1970**, Manchester University Press, 1981, s. 61.

1898 Mart'ında, Almanya resmen Kiaochow'un işletmesini aldı. Rusya ise Port Arthur ve Talienwan'ın kontrolünü aldı. Rusya'nın bu hareketi İngilizlerde büyük hayal kırıklığına neden oldu ve İngiliz Kabinesi krize durumuna geçti. Salisbury'nin, Rusya'yla anlaşmaya yönelik jestleri hem Parlamento'da hem de İngiliz basınında bir zayıflık örneği olarak görülüyordu. Ancak İngiliz hükümeti Rusya'ya karşı bir meydan okumayı reddetti.

Bu iyi düşünülmüş bir karardı. Salisbury'nin hastalığı sırasında dış ilişkilerden sorumlu olan Arthur Balfour, Kraliçe'ye “müzakere ettikten sonra Bakanlar'ın Rusya'yı Port Arthur dışında tutmak için bir savaşı riskine girmeye değmeyeceğine” karar verdiklerini söyledi. Avam Kamarası'nda Rusya'nın Port Arthur'dan çıkarılması için bir nota verilmesi önerilmiş ancak eğer Rusya buna uymazsa bunun bir savaşa neden olabileceği için vazgeçilmiştir. Arka planda, Rusya'nın Hint Valiliğinin kuzeybatısında bir cephe açabileceği öngörülüyordu. Sonunda İngiliz hükümeti Weihaiwei limanı için tazminat almaya karar verdi. İngiltere'deki Çin Birliği, iş dünyası ve Kabine ve Dışişleri Ofisi gibi birçok farklı çevre bu politikayı eleştirmişti. Bu dönemde iş dünyası, 400 milyon değerindeki Çin pazarına ilgi göstermekteydi. Ancak Whitehall, Rusya karşısında bir sertlik politikası yanlısı değildi¹⁷³.

1.10. Almanya İle İttifak Arayışı

Gelişen tüm bu olaylar İngiltere'nin içinde bulunduğu çıkmazı ortaya koymaktaydı. Bir taraftan Fransa ile yaşanan Nil ve Kahire'yi Cape Town'a bağlayan bir ticaret yolu sorunu ve bir taraftan Rusya'nın Hindistan'a yönelik tehdidi İngiliz dış politikasında önemli kırılmalara neden olmuştu. Bu olayların bir sonucu olarak Chamberlain ve kabinesindeki destekçileri İngiltere'nin konumunu güçlendirmek için müttefikler aramaya başladı. Önce İspanya ile çatışan Amerikalıları, sonra ise Japonları denediler. Ancak başlıca çabaları Almanlardı. Chamberlain, 1898 Mart'ında Londra'daki Alman büyükelçisi Hatzfeldt ile ve ardından gizli konuşmalarda ittifak

¹⁷³ Beckett ve Gooch, **a.g.e.**, s. 61.

teklifinde bulundu¹⁷⁴.

Balfour ona destek veriyordu. Salisbury'nin direnişi ise zayıflamaya başlamıştı. Bununla birlikte İngiliz siyasi çevrelerinde Almanya'nın yürüttüğü denizcilik ve sömürge politikaları hakkında halen şüpheler vardı. Dönem itibariyle Almanya dünyadaki altıncı büyük deniz gücüne sahipti. İki ülke arasında Samoa, Togoland, Kamerunlar ve Güneybatı Afrika ile ilgili anlaşmazlıklar vardı, ancak İngiltere'nin bu bölgelere gerçekte pek de önemli bir yere sahip değildi. İngiltere'nin Uzak Doğu'daki çıkarları da dış politikada bir dönüşe neden olacak kadar önemli değildi. Türkistan bölgesinde, güvensizliğe neden olan ise sadece Rusya'nın konumuydu¹⁷⁵.

13 Mayıs 1898'de Birmingham'da Chamberlain, Salisbury'nin izolasyon politikasını eleştirdi ve Almanya'ya ittifak teklifinde bulundu. Ayrıca, Rusya ile yapılacak bir savaşta İngiltere'nin kazanabilmesi için güçlü bir askeri ittifaka ihtiyaç vardı. İngiltere ve Almanya arasındaki görüşmeler 1898 Haziranına kadar devam etti, ancak herhangi bir sonuca ulaşamadı. Almanya açısından bu görüşmelerin sonuçlanamamasının temel nedeni 1897'de Almanya'nın bir donanma kurma kararını alması ve Alman hükümetinin bu yolla "İngiltere'ye karşı politik bir güç faktörü" oluşturmak istemesiydi.

1.11. İngiltere'nin Güvenlik Politikalarında Değişim

Aynı dönem içerisinde Güney Afrika'da önemli bir keşif yapıldı. Altın ve pırlantaların keşfedilmesi, bölgenin dünyadaki en zengin noktalarından biri haline gelmesine neden oldu. Artan serveti, Güney Afrika'nın geri kalanı üzerinde baskın bir etki oluşturmaya başladı.

İngiliz hükümeti, Transvaal'ın denizdeki tek çıkışını, Portekiz mülklerinin bir

¹⁷⁴ Mahajan, **a.g.m.**, s. 172.

¹⁷⁵ Ralph James Q.Adams ve Philip P. Poirier, **The conscription controversy in Great Britain, 1900–18**, Springer, 1987, s. 21.

parçası olan Delgoa Körfezi üzerinden kesmeye çalıştı. Mali ve politik bir krizden geçen Portekiz ile müzakereler başlattı. Ancak Portekiz hükümeti iş birliği yapmayı reddetti ve Alman hükümeti bu duruma müdahil oldu. Müzakereler sona erdi. Cape Colony genel valisi Alfred Milner, Başkan Kruger ile Uitlanderlerin oy kullanma hakkı konusunda görüşmeler başlattı, ancak bunlar sonuçsuz kaldı¹⁷⁶.

Cumhurbaşkanı Kruger 12 Ekim 1899'da savaş ilan etti. Boer savaşında gerilla taktiklerini uygulandı. İngiliz ordusu için yenilgi yenilgiyi izledi. Savaşın ilk iki ayında Boer orduları Kimberley, Ladysmith ve Mafeking kasabalarına kuşattı. Boerlerle savaşmak için Hindistan da dahil olmak üzere kolonilerden yaklaşık 50.000 asker çağrıldı¹⁷⁷.

1900 baharında İngiliz ordusu her kasabayı sırayla ele geçirdi. 5 Haziran 1900'de Roberts Pretoria'ya girdi. Boer gerillaları iki yıl daha zorlu ve acımasız bir şekilde savaşmaya çalışsa da savaş neredeyse bitmek üzereydi. Mayıs 1902'de barış imzalandı. Cape'deki hakimiyetini korumak için İngiltere 300 milyon sterlin ve 30.000 asker harcamıştı¹⁷⁸.

İngiliz kuvvetleri Güney Afrika'da çıkmaza girdiğinde, Rusya'nın Fransa ve Almanya'yı İngiltere'ye karşı bir ittifak kurması yönünde zorladığı hakkında bilgiler geliyordu. Normal zamanlarda bile bu bir kâbus olurdu. Ancak bu zamanda beklenti gerçekten korkutucu görünüyordu. Hint ordusu tükenmişti ve İngiliz hükümeti Rusya'nın Türkistan bölgesinde sahip olduğu kilit noktaları ne şekilde kullanabileceğini araştırıyordu.

Trans-Hazar'a gönderilen Rus kuvvetleri hakkında birçok raporlar geliyordu. Şubat 1900'ün başındaki Savaş Ofisi İstihbarat raporları, önceki iki ay boyunca 150.000'e yakın Rus birliğinin Kuşk'a hareket ettiğini bildirdi. Afganistan'a gelince, Hindistan Devlet Müsteşarı Arthur Godley'nin Curzon'a gönderdiği bir mesajda "Afganistan'daki sıkıntı giderek artıyor. Önümüzdeki 2 veya 3 hafta içinde Rusya'nın

¹⁷⁶ Mahajan, **a.g.m.**, ss. 113-136.

¹⁷⁷ Adams ve Poirier, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁷⁸ Thomas Pakenham, **The Boer War**, Hachette UK, 2015, s. 36.

harekete geçeceğinden şüphem yok” diyordu¹⁷⁹.

Bunlar yaşanırken Chamberlain bir Almanya-Amerikan ittifakı önerisinde bulundu. Ancak Bülow, bu tür bir öneriye karşı soğuk davranmıştı. Bunun nedeni, Alman hükümetinin filosunun büyüklüğünün neredeyse iki katına çıkmasıydı. 1900'lerin başlarında, Rusya'nın Afganistan ile doğrudan ilişkiler kurma girişimi ile Hamilton ve Godley, Rusya'nın önerisini bölgede güvenliği sağlamak için kullanmaya çalıştı¹⁸⁰.

1902'nin ilk yarısı, Britanya'nın uluslararası duruşu konusundaki iyimserlik artmaya başlamıştı. Boer Savaşı başarılı olmuş ve İngiltere'ye karşı karasal koalisyon olmamıştı. İngiltere'nin ABD'nin Atlantik ve Pasifik'i birbirine bağlayan Orta Amerika'da bir kanal inşa etme hakkına sahip olacağını kabul ettiği 1901'li Hay Pauncfote Antlaşması, ABD'yle ilişkilerini yumuşatmıştı. Japonya ile ittifakın ardından Uzak Doğu'da da bir rahatlama oldu¹⁸¹.

Öte yandan, bazı gelişmeler kaygı uyandırıyor. Güney Afrika'daki askeri stratejiler işe yaramamıştı. Stratejik ve savunma politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu. Ekonomik alanda ve Almanya ile bir anlaşmaya varma çabalarının başarısız olması, diplomatik pazarlık gücünün kaçınılmaz şekilde azalmasının bir göstergesi olarak görülüyordu.

İttifak müzakereleri Aralık 1901'de başarısız bir şekilde sona ermişti. Rusya ve Fransa düşman olarak algılanırken, İngiltere'nin Almanya ya da Üçlü İttifak'a yönelik herhangi bir savaş planı yoktu. Ancak beş yıl içinde, diplomatik sahne çarpıcı biçimde değişti. 1907'de Fransa ve Rusya ile ittifak oluşurken, Almanya başlıca düşman olarak kabul edildi. Bu süreç başladığında, Balfour görüşmelerin başındaydı. Temmuz 1902'de Salisbury'un emekli olması üzerine Başbakan oldu. Rusya'nın gücüne hayrandı ve Hindistan İmparatorluğunu savunmak için tüm kaynakları

---

¹⁷⁹ a.g.e., s. 21.

¹⁸⁰ Mahajan, a.g.m., s. 139.

¹⁸¹ E. L. Hunt, “The Panama Canal Treaties: Past, Present, Future”, *U. Fla. L. Rev.* 18 (1965), s. 398.

kullanmaya hazırdı. Lansdowne ise Dışişleri Bakanı olarak kaldı¹⁸².

Almanya ile anlaşmalar imzalamak için tekrarlanan çabalar olumlu sonuç vermedi. Hindistan'ın savunması sorunu çözülemedi. Hindistan'ın kuzey-batı sınırında Rusya'ya karşı bir strateji geliştirme çabaları İngiliz devlet adamlarını bir çıkmaza sokuyordu.

Almanya ile ittifak imzalama çabalarının başarısızlığına rağmen, İngiliz hükümeti belirli yerel meselelerde Alman hükümeti ile iş birliği yapmaya çalıştı. Aralık 1902'de iki ülke Güney Amerika'da Venezüella konusunda iş birliği yaptılar. Bu eylemler ABD'de kınamaya neden oldu. Almanya durumu Lahey 'e gönderme önerisini reddetti. Sonunda, Venezüella Alman taleplerini yerine getirmeye karar verdiğinde sorun çözüldü. Bu dönemde İngiltere'de bir "Almanofobik" düşünce ortaya çıkmaya başladı¹⁸³.

XIX. yüzyılın sonlarında, Osmanlılar dış borçlanmaya devam etmeye karar vermişti. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik imtiyazlar ve politik nüfuz için mücadele anlamına geliyordu. İngiltere, Smyrna-Aidin Demiryolu'nun inşa etme hakkını güvence altına aldı ve Rusya, Karadeniz ve Rusya sınırına yakın Türkistan illerinde bir demiryolu inşaat tekeli aldı. 1902'de Deutsche Bank, Osmanlılarla bir anlaşma imzalayarak, Haydar Paşa'dan İran Körfezi'ne demir yolu kurma imtiyazını elde etti. İngiltere her zaman bu bölgeyle ilgilenmişti. Bu demiryolunun Hindistan'a ulaşma süresi Süveyş yolunda daha kısa olacaktı¹⁸⁴.

İngiliz hükümeti, bölgede Hindistan'a ulaşacak hiçbir yabancı gücün gelişmesine asla izin vermek istemiyordu. Bu nedenle Almanya ile iş birliği çabaları olumlu sonuç vermedi. Ayrıca İngiltere, Almanların inanılmaz derecede düşük fiyatlarla ihracat yaparak ve ithalatı koruyucu tarifelerle düzenleyerek dünya

---

¹⁸² Adams ve Poirier, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁸³ Paul M. Kennedy, **The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914**, Ashfield Press, 1980, s. 45.

¹⁸⁴ **a.g.e.**, s. 21.

pazarlarını ele geçireceklerinde korkuyordu¹⁸⁵.

Tarife politikasındaki değişiklikler için yapılan bu hareket İngiltere ve Almanya arasındaki güvensizliği artırdı. İngilizlere göre Weltpolitik, yalnızca Almanya'nın bir dünya gücü olma arzusunu değil, egemen olma dürtüsünü de sembolize ediyordu.

Bu gelişmeler sonucunda Rusya veya Almanya ile iş birliği konusunda beklentiler her zamankinden daha uzak gibi görünüyordu. İngiltere'nin Güney Afrika'da yaşadığı sorunlar bir gerçeği ortaya koymuştu. Bu gerçek ordunun rolünün ne olması gerektiği konusunda bir birimin olmamasıydı. 1890'da Hartington yönetimindeki Kraliyet Komisyonu, genel bir personel kurulmasını tavsiye etmişti, ancak hiçbir işlem yapılmamıştı¹⁸⁶.

1895'in sonuna doğru Bakanlar Kurulu Savunma Komitesi kuruldu, ancak rolü tanımlanmamıştı. 1902'de İmparatorluk Savunma Komitesi (CID) kuruldu. Askeri uzmanlar ile Bakanlar Kurulu arasında doğrudan bağlantıyı sağlayacaktı ve dış politika kararlarının yanı sıra savunmayı da etkileme potansiyeli vardı. Teknik olarak, Başbakan ve ilgili kişilerden oluşuyordu. Uygulamada, Başbakan, Amiralliğin İlk Lordu, Savaş Sekreteri, Hindistan Sekreteri, Baş Komutan ve Askeri İstihbarat Genel Müdürü katılıyordu. 1904'te Savaş Ofisi Genel Kurmay Başkanı ve Askeri Operasyonlar Direktörü, son iki üyenin yerini aldı. Aynı yıl, CID bir sekreteryaya oluşturdu¹⁸⁷.

İmparatorluk Savunma Komitesi (CID)'in kurulmasının sebebi hem Türkistan bölgesinde Rusya karşısında etkili bir birim oluşturmak hem de Almanların yükselen bir güç olarak bölgede tehdit oluşturmasıydı. Ayrıca, CD'nin kurulması sonrasında Donanma içerisinde yer alan istihbarat servisi 1909'da Mansfield Cumming önderliğinde İngiliz iç istihbarat teşkilatı (Karşı istihbarat) M.I.5 ve M.I.6. dış istihbaratı olmak üzere ikiye ayrıldı. İlerleyen tarihlerde de teknik istihbarat (M.I.19.)

¹⁸⁵ Kennedy, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁸⁶ Spenser Wilkinson, **The Brain of an Army**, BoD–Books on Demand, 2018, s. 3.

¹⁸⁷ McDermott, **a.g.m.**, ss. 159-178.

dahil olmak üzere 19 bölüme ayrıldı.

Dış Ofis ve Donanama Almanya'dan gelen tehlikeyi algılamaya başlamış olsa da 1902'ye kadar Almanya henüz rakip olarak görülüyordu. CD'nin kurulmasına yol açan ana faktör Fransa ve Rusya'nın İngiliz İmparatorluğu için tehdit olmasıydı. İngiliz stratejistlerin en çok korktuğu durum, Fransa'nın İngiltere'den takviye göndermesini engelleyebileceği veya Avrupa'da bir sorun olması durumunda Hindistan'ın bir Rus istilasına uğramasıydı.

İmparatorluk Savunma Komitesinin ana kuruluş felsefesi bölgedeki bir Rus saldırısına yönelikti. İmparatorluk Savunma Komitesi, mesafe, arazi ve kaynaklar sorunları ile boğuşurken Hindistan hükümeti, Rusya'nın imparatorluk yolunda yer alan Türkistan bölgesinde ve diğer alanlarda etkisini güçlendirmeye çalıştı.

Sonuç olarak Asya kıtasında 1850'lerden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan İngiliz faaliyetleri, Türkistan, İran ve Afganistan'la sınırlıydı. Bunun nedeni Rus imparatorluğunun, bu ülkelerin şimdiki sınırlarına kadar bölgeyi elinde tutması ya da baskı altına almasıydı. Rus imparatorluğu ve İran Trans Kafkasya sınırını 1828 yılındaki Türkmen Çayı Antlaşması ile belirlemişti. İran, batılı güçlerin Osmanlı imparatorluğunun Doğu sorunu olarak tanımlaması ile Rusya'ya karşı açıkça savunmasız hale gelmişti.

İlerleyen zamanlarda da bu fırsattan yararlanmak isteyen Rusya ve İngiltere, İran'da üstünlük kurma amacı ile karşı karşıya geldiler. İran sınırındaki Rus varlığı ve Arap Denizi'ndeki İngiliz varlığı, İran siyasetinin kontrolü ve ülkenin nüfuz alanlarını ele geçirmek için aralarında sürekli bir rekabetin yaşanmasına neden oldu.

Etki alanlarının resmi olarak belirlenmesi ise 1907 İngiliz-Rus anlaşması ile oldu. Ancak 1912'den sonra Rusya'nın anlaşmamanın aksine Herat'a ve İran bölgesine genişlemeye çalışması nedeniyle yapılan anlaşma İngilizlerin Türkistan bölgesine ve Hindistan'a yönelik güvenlik kaygılarını gideremedi. İngiliz politikaları bölgede etkili olamıyordu ve artarak devam eden Rus baskısı gün geçtikçe İngilizleri ve Hindistanlı yöneticileri endişelendiriyordu.

1.12. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması

1903 Basra Körfezi'ne yönelik İngiliz politikası, özellikle körfezde deniz üssü kurma gibi faktörlere dayanıyordu. İngiltere'nin en önemli amacı, bu sulardaki ticaretini korumak ve kontrol altına almaktı. Basra Körfezi sularındaki gemilerinin barışı ve güvenliğini sağlamak için İngiltere korsanlığı ve köle ticaretini bastırmaya çabaladı. Bu hedeflere ulaşmak için 1835'te ortaya koyduğu Denizcilik ticaret sistemi geliştirmeye devam etti¹⁸⁸.

Basra Körfezi'ne yönelik İngiliz politikasının temelinde Bander Abbas'da bir Rus deniz üssü veya kalesinin kurulması yer alıyordu. Ruslar üs ve kaleler vasıtasıyla Hindistan'a bir tehdit oluşturmaktaydı. Buna karşılık İngilizler, Keşmir, Karaçi ve Bombay arasındaki iletişim hattını güvenceye almak için, Hızam ve Hürmüz'ü işgal ettiler. Öte yandan, Duhat Haffa, Mosandam, Kuveyt, Geşm ve Hürmüz Hindistan'ın Basra Körfezi'ndeki stratejik sınırını oluşturacaktı¹⁸⁹.

Bu yerlerin hepsi yalnızca gemiler tarafından korunabiliyordu, çünkü Büyük Britanya donanma gücüne yönelik bir güvenlik politikası benimsemişti ve Körfez'in içinde ve yakınında yeterince güçlü bir deniz filosu bulundurmaya başarabildiği sürece buraları rahatlıkla koruyabilecekti.

XX. yüzyılın başlarında İran'da yoğun bir siyasi karışıklık yaşanıyordu. Rusya, Tahran'daki muhafazakarları desteklerken, İngiltere 1905'te Demokrat Parti'yi destekliyordu. Almanya ise Demokratik İran Partisi'ni destekleyerek İran siyasetini ve ekonomisinin de önemli bir rol oynamaktaydı. 1906'da demokratik burjuva sınıfını temsil eden yaklaşık beş bin İranlı tüccar yönetime karşı bir isyan başlattı. İran parlamenter bir hükümet şeklinin kurulmasına yardım etmek için İngiliz hükümetinden yardım istedi. Rusya bu olayın İngilizler tarafından planlandığından

¹⁸⁸ Stuart Cohen, "Mesopotamia in British strategy, 1903–1914", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9.2 (1978), ss. 171-181.

¹⁸⁹ Rose Louise Greaves, "British policy in Persia, 1892–1903—I", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Vol. 28.1 (1965), s. 35.

şüpheleniyordu¹⁹⁰.

XIX. yüzyılın sonunda, Rusya'nın İngiltere'ye karşı tutumu giderek daha da güçlenmişti. Asya'nın çoğunu ele geçiren Ruslar, etkilerini Mançurya ve Kore'ye genişleterek Japonya'ya ve Çin'deki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmaya başladılar. 1902'deki İngiliz-Japon Antlaşması, İngilizlerin Japonları kullanarak Asya'daki bir Rus ilerlemesini durdurma girişimi olmuştu. Japonya'nın başarısı ve ardından Rusya imparatorluğunun çoğunda ortaya çıkan devrimci hareketler, İngilizleri Rusya'nın hayal ettikleri kadar büyük bir tehdit olmadığına ikna etti¹⁹¹.

Daha önceleri İngiliz, Ruslar ile Pers ve Afganistan konusunda bir anlaşma imzalamaya davet etmiş ancak Ruslar mevcut durum kendi lehine olması nedeniyle buna yanaşmamıştı. Ancak Japonlara karşı aldıkları askeri yenilgi ve devrim, Rus hükümetini dış politikasının amaçlarını ve yöntemlerini yeniden gözden geçirmeye zorladı. Müzakerelerdeki inisiyatif, St. Petersburg'daki Alman karşıtı Rus ittifakı arayan grup olan İngiliz büyükelçisi Sir Arthur Nelson'a, Dışişleri Bakanlığı'nın daimî sekreteri olan Sir Edward Gray ve Sir Charles Hardinge verilmişti. Nicolson'ın önerileri Rus kabinesi tarafından ayrıntılı olarak tartışıldı. Son olayların ışığında, dışişleri bakanı Izvol'ski, bir anlaşma yapılabileceğini ilettili¹⁹².

İngiliz-Rus anlaşması imzalanmadan önce Hindistan'dan Londra'ya gönderilen gizli kodlu belgede İngilizlerin de aslında böyle bir anlaşmaya ne kadar ihtiyaçları olduğunu ortaya koymaktadır. İngilizler Afganistan ve İran'da etkili olacak bir Rus nüfuzundan endişe duymaktadır. Bu endişelerini açıkça şöyle dile getirmişlerdi:

“Afganistan Emirini Rusya'ya karşı savunmak adına yeterince gücümüz yok”. Ayrıca Petersburg'da yapılacak müzakerelerde Afganistan'ın konusu gündeme geldiğinde, Sir A. Nicolson'a Rusya ile İngiltere arasındaki bir anlaşmanın temeli

¹⁹⁰ Briton Cooper Busch, **Britain and the Persian Gulf, 1894-1914**, Univ of California Press, 1967, s. 36.

¹⁹¹ a.g.e., s. 38.

¹⁹² J. Beryl Williams, “VI. The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907”, **The Historical Journal**, Vol. 9.3 (1966), ss. 360-373.

olarak ‘‘Rusya, Afganistan’ın toprak bütünlüğünü tanımalı ve Afganistan’ı Rusya’nın etki alanı dışında kabul etmelidir. Bölgedeki Aşiretler ve ihtilafli sorunların çözümü için Rus-İran Sınır Komisyonuna benzer bir Rus-Afgan Komisyonu oluşturulması önerilecektir’’¹⁹³.

İngiliz-Rus anlaşması kapsamında üç bölüme ayrılan bölgeler ise şöyledir: Kuzeyde Rus nüfuz alanı Kasr-ı Şirin, İsfahan, Yezd, Zülfekar hattı, Güneyde Britanya nüfuz alanı Bandar Abbas, Kirman, Bircand, Gezik hattının güneydoğusu ve Tarafsız bölge olarak ise İran’ın orta kısımları belirlenmiştir¹⁹⁴. Anlaşma İmzalanmadan önce İranlılara danışılmamıştır ve 1917’de Bolşevikler tarafından reddedilinceye kadar etkili bir şekilde yürürlükte kalmıştı.

İngiliz hükümeti söz konusu anlaşma ile Rusları bir süreliğine durdurmuşlardı ancak yayılmacı bir Rusya’nın her zaman tehdit olduğunu biliyorlardı. Rusya’nın genişlemesini nasıl durduracaklarını düşünürken bölgede Rusya’ya meydan okuyacak insani ve maddi kaynaklara sahip olmadıklarını da iyi biliyorlardı. Birinci dünya savaşının patlak vermesi ile tekrar müttefik olan İngiliz ve Rus tarafı bölgedeki mücadelelerine bir süreliğine ara verdi. Ancak her iki tarafta savaş sonrası güçlenerek çıkan tarafın bölgede tekrar bir tehdit oluşturacağını farkındaydı.

İlerde de değineceğimiz üzere Rusya’da meydana gelen devrimler aslında İngilizler açısından bulunmaz bir fırsattı ve bölgede İngilizlerin elini rahatlatmıştı. Rus imparatorluğunun parçalanması ile bölgede artık yayılmacı ve hâkim bir güç kalmamıştı. İlerde de değineceğimiz gibi İngilizler yıllardır planladıkları bölgeye hâkim olma planları devreye girecek ve bölgede birçok askeri faaliyet başlayacaktı.

¹⁹³ ‘‘Secret, Anglo-Russian Relations’, British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/18/A169, 23 Mayıs 1906-12 Haziran 1906.

¹⁹⁴ IOR/L/PS/18/A169, 23 Mayıs 1906-12 Haziran 1906.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN TÜRKİSTAN BÖLGESİNE YAYILMASI VE İNGİLİZ-RUS REKABETİ

2.1. Rusya'nın Türkistan Bölgesine Yayılması

Türkistan coğrafyasındaki Rus etkisinin temelleri Çarlık Rusya'sı tarafından bölgenin işgal edilmeye başladığı XIX. yüzyıla dayanmaktadır. Ancak Rusların Türkistan ve çevresine yayılma arzusunun daha erken tarihlerde ortaya çıktığı bilinmektedir¹⁹⁵.

En eski dönemlerden itibaren Türkistan ve Doğu Avrupa birbirleriyle sürekli temas halinde olmuştu. Nerdeyse her dönemde aralarında yer alan bozkırlar boyunca kervanlarla düzenli mal değişimi devam etmişti. Rusya'nın güçlenmeye başlaması ile birlikte bu bağlantı ekonomik olduğu kadar politik bir alana kaymıştı. XIX. yüzyılın sonlarında Hanlıkların zayıflamaya başlaması Kazan ve Astarhan'dan Moskova ve Nijniy Novgorod'a kadar geniş bir bölgede yapılan ticareti de etkilemişti.

Ruslar 2 Ekim 1552 günü Kazan şehri ve Hanlığını ele geçirdi. Orta İdil sahasında, M. S. VI. yüzyıldan beri devam eden gelen Türk hâkimiyeti bu suretle sona ermiş oldu. Ruslar İdil boyunca küçük kuvvetlerle 1556 yılının sonunda Hacıtarhan (Astarhan, Astrachan, Ejderhan) şehrini ele geçirdiler. Altın Orda devletinin, bu zayıf bakiyesi de bu suretle Moskova'nın eline geçmişti¹⁹⁶. Rusya'nın 1552 ve 1556 yıllarında Kazan ve Astarhan Hanlığı'nı ortadan kaldırması, Kazak Stepleri boyunca Türkistan ile doğrudan iletişiminin yolunu açmıştı. Aynı zamanda Kazan ve Astarhan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Osmanlı Devleti için Rus sorununun başlangıcı olmuştu¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Nimet Akdes Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar**, C. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 154.

¹⁹⁶ Kurat, **a.g.e.**, s. 154.

¹⁹⁷ Murat Özkan, "87/5 Numaralı Rusya Ahkam Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi (Su. 1-95)",

Buhara ve Hive, Astarhan 'ın yıkılışından bir yıl sonra, Rusya Çarı IV. İvan'a (1533–1584) elçiler göndermiş ve serbest ticaret izni almaya çalışmıştı. Bu dönemden itibaren ticari ve diplomatik ilişkiler düzensiz fakat sık aralıklarla devam etmişti¹⁹⁸.

Rus Çarlığı'nın bölge açısından en önem verdiği husus ticari ilişkiler ve geleneksel Rus yayılcılığı çerçevesinde bölge hakkında her türlü stratejik bilgiyi toplamak olmuştur. Ticari ilişkiler açısından özellikle XVII. yüzyıldan itibaren bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sorunların temel kaynağı Buhara ve Hive tüccarlarının Astarhan, Samara, Kazan, Nijniy Novgorod, Yaroslavl ve Moskova hattında aktif bir ticaret sürdürmesine rağmen neredeyse hiçbir Rus tüccarın Türkistan'da faaliyet gösterememesiydi¹⁹⁹.

Çünkü hem Buharalılar hem de Hiveliler yabancı gayrimüslimlerden fazlasıyla kuşku duymaktaydı ve Türkistanlı tüccarlar, Rusya'ya yapılan kârlı ticaretin tekeline elinde tutmak istemekteydi. Bu ise Çarlık Rusya'sı açısından sorun olmaktadır. Bu nedenle Rusya, Tatarları Türkistan ile ticaret yapabilmek için kullanıyordu²⁰⁰.

Söz konusu dönemde taraflar arasında ekonomik ilişkiler kadar diplomatik ilişkiler de önemli bir yere sahipti. Rus Çarlığı açısından diplomatik ilişkilerin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Rus kölelerinin kurtarılması (çoğunlukla Hazar Denizi yakınlarında Kazak ve Türkmen akıncıları tarafından yakalanan ve Hicaz ve Buhara'da kölelik için satılan balıkçı ve tüccarlar), ikincisi ise yüzyılın ortalarından sonra Hindistan'a kadar olan ticaret yolları hakkında bilgi toplamaktır²⁰¹. Rusya Hindistan'a büyük önem vermektedir. İlerleyen bölümlerde de değineceğimiz üzere sıcak denizlere ve zengin kaynaklara ulaşmak için bölge hakkında her türlü stratejik

---

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu, 2012, s. 11.

¹⁹⁸ Michael Rywkin, **Russian Colonial Expansion To 1917**, Vol.1, Mansell, 1988, s. 45.

¹⁹⁹ Serge A. Zenkovsky, **Pan-Islam and in Russia**, Harvard University Press, Cambridge, 1967, s.19-20.

²⁰⁰ Vurgun, a.g.e., ss. 138-157.

²⁰¹ J. A. MacGahan, "Oasis of Khiva", **Journal of the American Geographical Society of New York**, 1874, ss. 116-137.

bilgiyi toplamak Rus politikaları açısından tartışılmaz bir öneme sahipti.

Bu amaçlar çerçevesinde Çarlık Rusya'sının Türkistan'a yönelme siyaseti 1480'de Altınorda Hanlığı'nın yıkılmasıyla başlayıp 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan'ın işgaliyle önemli bir aşama kaydetmişti. Çar I. Petro, XIX. yüzyılın başlarında öncelikle Kazak topraklarını daha sonra ise Türkistan bölgesini Rusya'ya dahil etmek istemişti. Bu amaçlar kapsamında Kafkasya'da Rusya'nın durumunu güçlendirmeye yoğunlaşmıştı. Çarlık Rusya'sı bu şekilde Türkistan'ın zengin kaynaklarına sahip olacak, sıcak denizlere ve Hindistan'a kolayca ulaşabilecekti²⁰².

Rus Çarı I. Petro, doğu politikaları kapsamında öncelikle ilk aşama olan Kazak Ordalarında ve Hanlıklarında politik etkinliğini sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Bu bağlamda Sibirya Valisi M. Gagarin'in önderliğinde, Kazak Ordaları ile münasebetlerin kurulması için diplomatik faaliyetler yürütülmüştü²⁰³. Ayrıca, kalelerin yapılması için İrtiş Nehri'nin yukarısına askeri birlikler göndermişti.

Bu politikalar aslında Rus Çarlarının uzun yıllardır hayal ettikleri büyük İpek Yolu'nun Rusya topraklarına geçmesini sağlayacaktı. Başarılı oldukları takdirde İpek yolu artık Osmanlı İmparatorluğu topraklarından değil, Rusya toprakları üzerinden geçebilecekti. Rus Çarlarının bu düşüncesi zaman zaman İngiltere ve Hollandalı tüccarlar tarafından da dile getirilmişti. Özellikle Hindistan kıtasının büyük zenginliklerine sahip olan İngilizler, Rusların Hindistan'a kadar ulaşabileceklerinden sürekli kuşku duymuşlardı.

Türkistan bölgesinin doğal kaynakları da Rusya'nın önem verdiği bir husustu. Ruslar "bölge hakkında her türlü stratejik bilgiyi toplama" politikaları çerçevesinde "Hazar Denizi'ne dökülen Amuderya'nın aşağı mecrasında ve Yarkent şehri civarında "kum şeklinde altın" çıkarıldığını haber almışlardı. Bu bilgileri destekleyen Sibirya Valisi Matvey Gagarin, büyük doğal zenginlikleri ile ünlü Hindistan'a ulaşmak için ve

²⁰² İstoriya Kazahskoya, SSR, Vol. 3, 1979, s. 25; V.Y. Basin, **Rossiya i Kazaskiye Hanstva**, Alma-Ata, 1971, s. 69.

²⁰³ Orhan Doğan, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", **Tarih Dergisi/Turkish Journal of History**, C. 37, 2011, ss. 77-92.

“kum şeklinde altınlar”ın ele geçirilmesi için Türkistan bölgesinin işgalini önermişti. Böylelikle M. Gagarin’in işgal projesi Petro’nun doğu emelleri kapsamında Mayıs 1714 yılında belirlenmişti²⁰⁴.

Çarlık Rusya’sına göre eğer Hanlıklar ele geçirebilirse Türkistan üzerinden Hindistan'a bir Rus ticaret yolu açma fırsatı yakalanacak ve böylece yıllardır kurdukları sıcak denizlere inme ve zengin kaynaklara sahip olma hayali gerçek olacaktı²⁰⁵. Bu kapsamda I. Petro, 1716’da Aleksandır Bekoviç Çerkasskiy’nin başkanlığında Hive’ye bir askeri keşif kolu göndermişti. Ancak söz konusu bu askeri keşif başarılı olamamış ve Hive Hanı tarafından başta Çerkasskiy olmak üzere bütün askeri heyet idam edilmişti²⁰⁶. Rus askeri keşif ekibinin başarısızlığına rağmen Kazak-Rus sınırlarında yapmış oldukları istihkam hatları ve kaleler, daha sonraki dönemlerde Rusya’nın Türkistan bölgesini işgal etmede bir üs olarak kullanılacaktı²⁰⁷.

Askeri yöntemlerle başarıya ulaşamayacağını anlayan Ruslar ilerleyen dönemlerde Türkistan’a yönelik politikalarda diplomatik yolları denemeye başlamışlardı. Bu kapsamda Hanlıklar Rusya'ya bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştı. Ayrıca Buhara ve Hive’de meydana gelen kargaşa ve karşılıklı mücadeleler politik fırsatlar olarak kullanılmaya çalışılmıştı.

Hanlıklar arasındaki mücadeleler uzun bir geçmişe sahipti. Örneğin 1687 tarihinde Buharalılar Hive ’ye saldırmış ve ülkeyi politik açıdan kontrol altına almak için mücadele etmişlerdi. Bu kapsamda Buhara Hükümdarı Subhan Kuli Han, Hive’yi kendi idaresine sokmak için Şah Niyaz Işık Ağa’yı ülkenin başına getirmeye çalışmıştı. Ancak, Hive’ye Vali tayin edilen Şah Niyaz müstakil hareket etmiş ve hatta kendini desteklemesi için Rus Çarı I. Petro’dan yardım istemişti. Petro, Hive’yi himayesine aldığına dair 1700 yazında Şah Niyaz’a bir mektup gönderdiyse de bunda

²⁰⁴ Doğan, **a.g.e.**, ss. 77-92

²⁰⁵ Fırat Karabayram, “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası”. **Atılım Üniversitesi SBE**, 2007, s. 46.

²⁰⁶ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 46

²⁰⁷ Alexander Morrison, **Russian rule in Samarkand 1868-1910: A comparison with British India**, Oxford university press, 2008, s. 75.

başarılı olamamış ve Arap Muhammed (1702-1717) Şah Niyaz'ı ortadan kaldırarak Hive'deki Buhara hâkimiyetine son vermişti.

Petro tarafından gönderilen askeri kuvvet Han'ın Rus korumacılığını tanıması için ikna etmeyi ve kendi başkentinde bir Rus askeri muhafızının bulunmasına izin vermeyi amaçlamaktaydı. Halefi Şîr Gazi Han ise (1715-1728) Petro'nun Hive'yi işgal amacıyla gönderdiği 750 kişilik bir kuvveti ortadan kaldırmıştı²⁰⁸. Görüldüğü gibi Rusya bölgedeki mücadelelere politik ve askeri olarak karışmak için her yolu denemekteydi²⁰⁹.

1719 ve 1720 yılları arasında Çarlık Rusya'sı tekrar sefere başlamıştı. Kalmuklar Ruslara karşı koymaya çalışılsa da İrtiş nehrinin yukarı kısımlarına doğru ilerlemelerini engelleyememişlerdi. Çar'ın orduları Türkistan seferleri sırasında 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kalelerini inşa etmiş²¹⁰ ve bölgede Rus hakimiyetini kalıcı olarak yerleştirmeye çalışmıştı.

Petro döneminde Ruslar, sadece Sibiryaya tarafından değil, Hazar Denizi üzerinden de Türkistan'a girmeye çalışmışlardı. 14 Şubat 1716 tarihinde General Bekoviç Çerkaskiy'e Amuderya nehrinin daha önce Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir kale yapılmasını, Hive Hanı'nın Rus himayesine alınması için çaba sarf edilmesini ve Sirderya boyunca altın aranması hususunda izin alınması için emir vermişti. Böylece I. Petro zamanında Rusya, Türkistan bölgesine hem Sibiryaya hem de Hazar Denizi tarafından girmek için aktif faaliyetler yürütmüştü²¹¹.

Rusya'nın yayılcı stratejisi temelde "The Grand Strategy" yani Büyük Stratejiye dayanmaktadır. Büyük strateji vizyonu, politik hedefleri ve stratejik planlamayı kapsar. Yöneticiler güvenliği sağlamak ve siyasi hedeflere ulaşmak için

²⁰⁸ Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", **DİA**, 1998, ss. 167-170.

²⁰⁹ Louis E. Frechtling, "Anglo-Russian rivalry in eastern Turkistan, 1863—1881", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol. 26.3, 1939, ss. 471-489.

²¹⁰ Clausewitz'e göre genellikle bu güçlü askeri birimlere "ağırlık merkezi" ve "belirleyici nokta" adı verilmektedir. Bkz. Carl Clausewitz, **On War**, Penguin UK, 1982, s. 48.

²¹¹ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011.24 (2011), ss. 54.

neyin gerekli olduğu konusunda kapsamlı bir vizyona sahip olmalıdır. Bu vizyon statik değildir; şartlarla birlikte gelişir ve bazı temel varsayımlarla ilerler. Büyük strateji daha dar anlamda askeri stratejiyi içerir²¹².

Aynı zamanda bu strateji kültürel yayılcılığı geliştirme, savaş ve barışta güçlerin ve kaynakların bütünlüğünün yönetimini kapsamaktadır. Genel olarak Çarlık Rusya'sının "Büyük Stratejisi" literatürde üç ana bölüme ayrılmaktadır. Ancak değerlendirmemize göre Türkistan bölgesine yönelik strateji "Güney Mücadele Alanı" olarak belirtilen sınıflandırma içerisinde tanımlamak bölgenin stratejik ve politik önemini göz ardı etmeye neden olacaktır. Ayrıca Rusya açısından bölge Hindistan'a ve sıcak denizlere açılmak için bir kapıdır. Bu nedenle en az Güney stratejik alanı kadar bölgeye özel bir önem verilmektedir²¹³.

Çarlık Rusya'sının "Büyük Stratejisi"nden ilki Norveç Alpleri ve Elbe Nehri'nin doğusundaki Baltık Denizi havzasını kapsayan batı ya da Baltık bölgesinde İsveç ve Polonya'nın siyasi ve askeri kabiliyetini imha etmeye yöneliktir. Bu bölge için Rus genişlemesinin merkez üssü Moskova'dır ve operasyonlarının yarıçapı yaklaşık 2.000 kilometreye ulaşmaktadır. İkincisi, batı ya da Dinyeper-Dinyester koridorunu içine alan Karadeniz mücadele alanıdır. Hedeflenen ana amaç Kırım Hanlığı'nın yıkılmasını ve Tuna'da kalıcı bir varlığın kurulmasıdır.

Operasyonların yarıçapı da yaklaşık 2.000 kilometredir. Güney mücadele alanı Hazar'ın batı havzasını ve büyük askeri merkez olan Astarhan'ı içerisine alan Arktik Okyanusu havzasını saran ve Baykal Gölü ve Kazak bozkırlarının ötesindeki Çin'i de kapsayan bölgeyi içermektedir. Tüm bu bölgelerde İsveç, Polonya, Prusya, Osmanlılar ve İranlılar ile sürekli rekabet halinde olmuştur. Dördüncüsü ise Hazar kıyılarına bir Osmanlı ilerlemesini engellemek ve Hindistan ile ticari ilişkilerini kolaylaştıracak ticari imtiyazlar kazanmak için İran bölgesine yapılan stratejik operasyonlarla bağlantılı olan ve bununla birlikte 1716 tarihinden sonra ortaya çıkan Türkistan

²¹² Alex Marshall, **The Russian General Staff and Asia, 1860-1917**, Routledge, 2006, s. 36.

²¹³ John P. LeDonne, **The grand strategy of the Russian Empire, 1650-1831**, Oxford University Press, 2003, s. 85.

bölgesine yönelik büyük strateji vizyondur²¹⁴.

Büyük Strateji çerçevesinde Çarlık Rusya XVIII. yüzyılda dikkatini daha çok Rusya ile Türkistan arasında dolaşan Kazak göçebelerin pasifleştirilmesine yoğunlaştırmıştı. Bu kapsamda Rus birlikleri 1824 ve 1854 yıllarında Kazak Bozkırlarını işgal etmişler ve Hazar Denizi ile alt Sirderya arasındaki Kazaklar üzerindeki otorite kurmaya çalışmışlardı. Bu ise bölgede gerginliği artırmıştı. Söz konusu sorunlara, Hive'nin bölgeye girmeye başlayan Rusyalı tüccarlara uyguladığı sert önlemler sorunu da eklenmişti. Bu sorunları askeri yolla çözmek için de Rusya 1839-40 yıllarında Hive'ye karşı ikinci bir saldırı başlatmıştı²¹⁵.

Bu saldırı denemesi 1717'de yaşanan başarısızlıktan bile daha kötü olmuştu. Keşif grubu, arazinin ve hava koşullarının zorlukları nedeniyle Hive'ye bile ulaşamamıştı. Ancak Rus taarruzunun devam edeceğinden korkan Hive hanı 1840 yılında bazı Rus şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Söz konusu şartlar ise genel olarak Rus topraklarının yağmalanmaması ve Rus esirlerin bırakılmasını kapsamaktaydı. Han, 1841 ve 1842'de Rus kuvvetleri tarafından önerilen talepleri kâğıt üzerinde kabul etmiş ancak şartları hiçbir zaman yerine getirmemişti.

1840'lı ve 1850'li yıllarda ise Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki çıkarları değişmemişti. Politik çıkarları görünürde Buhara ve Hive hanlıklarının Ruslardan kaçan Kazaklara sığınma hakkı vermemeleri ve Rusya'ya karşı herhangi bir düşmanca eylemde bulunmamasını öngörmekte ise de gerçekte bölgenin İran ve Hindistan'ın işgali için bir merkez haline getirilmesini içermekteydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Çarlık Rusya'sının bölgeye yönelik büyük stratejisi için bir merkez belirlenmesi gerekmektedir ve askerî açıdan en iyi merkez Türkistan'dı.

Ekonomik menfaatleri arasında ise Rus tüccarların Buhara ve Hive'de serbest ticaret yapabilmeleri, Hanlıkların Rus tüccarlarının mallarının güvenliğini garanti

²¹⁴ Henrikki Heikka, **The Evolution of Russian Grand Strategy: Implications for Europe's North**, University of Birmingham, 2000, s. 8.; Ayrıca Bknz. Eric Lohr ve Marshall Poe, **The military and society in Russia: 1450-1917**, Vol. 14, Brill Academic Publishers, 2002.

²¹⁵ Richard A. Pierce, **Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule**, Vol. 4, Univ of California Press, 1960, s. 122.

etmeleri, komşu devletlere (Afganistan ve Kaşgar gibi) mal ve kervanların taşınması ve Rus ticari ajanlarının Buhara ve Hive'de ikamet etmesine izin vermeleri bulunuyordu²¹⁶. 1850'li yılların sonunda Rusya gemileri için Amuderya 'da ücretsiz seyir etme şartı da eklendi. Ancak bu amaçların hiçbiri Çarlık Rusya'sının Buhara ve Hive'yi işgal etmelerinden önce gerçekleşemedi.

Bununla birlikte, Rusya'nın Hive ve Hokand'a (Fergana) yönelik olan çıkarları Hanlıkların ortak kullanımında olan bozkırların güvenliği ile ilişkiliydi. 1847'de Sırderya'nın kenarında bir Rus kalesinin kurulması Çarlık Rusya'sını ilk kez Hive ve Hokand'a doğrudan sınır komşusu yapmıştı²¹⁷.

Alt Sırderya'daki Ak-Mescid ve Hokand kalesi 1853'te işgal edildi. Ancak Rusya, Kazakların yaşadığı bölgede yer alan bir sınırın kendileri açısından istikrarlı ve güvenli olmayacağını biliyordu. Çarlık Rusya'sı tarafından kontrol edilemeyen bir çölün, işgal edilen bölgeler açısından güvenlik sorunu olacağı açıktı. Ayrıca Çarlık Rusya'sı açısından çevre devletlerin Hokand ve Hive 'ye karşı dini, etnik, kültürel ve politik çıkarlara sahip olmaları bir sorun oluşturmaktaydı. Çarlık Rusya'sı bölgede kalıcı bir hakimiyet tesisi edecekse tüm bölgeyi ele geçirmeliydi²¹⁸.

Sonuç olarak Çarlık Rusya'sı tarafından tüm Türkistan'ın işgal süreci başladı. Kırım harbiyle Balkanlara ve Anadolu'ya doğru Rus yayılımı durdurulduktan sonra, Rus istilâcıları bu defa Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçti. Türkistan'daki durum, Rus yayılma plânlarının gelişmesi için fevkalâde elverişli idi. XVIII. yüzyıldan beri Türkistan'da üç devlet mevcuttu: Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği (Hanlığı) ve Hiva Hanlığı²¹⁹. Çarlık Rusya'sına göre işgal Rusların Kırım savaşında kaybettikleri prestijin yeniden kazanılmasını da sağlayacaktı. Türkistan bölgesinde meydana gelen Rus işgali 1840 ile 1880 arasında sona erdi ve yerel toplulukların “politik ve kültürel

²¹⁶ Emil Nasritdinov, **Regional Change in Kyrgystan: Bazaars, Open-air Markets and Social Networks**, University of Melbourne, 2006, s. 56.

²¹⁷ Lâle Can, “Connecting People: A Central Asian Sufi Network in Turn-of-The-Century Istanbul”, **Modern Asian Studies**, Vol. 46.2, 2012, ss. 373-401.

²¹⁸ Chase Tyrrell, “Russia's March towards India”, **Calcutta Review**, Vol. 100, 1895, ss. 25-48.

²¹⁹ Kurat, **a.g.e.**, s. 346.

devamlılığında” kalıcı bir kopuş oluşturdu.

Literatürde Rusların Türkistan’ı işgali etmelerinin nedenleri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mevcut batı literatüründe bazı yazarlar işgalin amacının Ruslar ve İngilizler arasında devam eden “Büyük Oyun” (Great Game)²²⁰ mücadelesinde bir hamle olarak değerlendirirken, bazı yazarlar ise bölgenin ekonomik değerine atıf yaparak işgalin temel amacını “Pamuk Oyunu” (Cotton Canard)²²¹ çerçevesinde değerlendirmektedir. Joseph Schumpeter (1951) gibi bazı yazarlar söz konusu işgalin amacını emperyalist genişlemenin temel sonucu olarak görmektedir²²². Schölch, A. (1976) ise Türkistan’daki Rus işgali ile İngilizlerin 1882-3’de Mısır’ı işgal etmeleri arasında benzerlik kurmakta ve bu işgalleri “koloni valiliklerinin yükselişi”nin bir sonucu olarak görmektedir²²³.

Literatürde Türkistan’ın işgali süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Khalid “Ruslar ani ve çok acımasız bir işgal gerçekleştirmişlerdir” demiştir²²⁴. Mamadaliev Türkistan’ın Rus işgaline uğramasının “son derece acımasız” şekilde yapıldığı ve Rusların diğer sömürgeciler gibi davrandığını ifade etmektedir²²⁵. Ayrıca Mamadaliev’e göre, Rus yetkililer “binlerce

²²⁰ Bkz. Peter Hopkirk, **The great game**, John Murray, 2006; David Fromkin, “The great game in Asia”, **Foreign Aff.**, Vol. 58, 1979, ss. 936; Seymour Becker, “The ‘great game’: The history of an evocative phrase”, **Asian Affairs**, Vol. 43.1, 2012, s. 61-80; Gregory L. Bondarevsky, **The Great Game A Russian Perspective**, 2002); Jennifer Siegel, “Russian conquests in central Asia (nineteenth century)”, **The Encyclopedia of War**, 2011; Rudyard Kipling, “**Kim. 1901.**” **Captains Courageous and Kim. The Burwash edition of The Complete Works in Prose and Verse of Rudyard Kipling**, 1987.

²²¹ Bkz. Alexander Morrison, “Introduction: Killing the Cotton Canard and getting rid of the Great Game: rewriting the Russian conquest of Central Asia, 1814–1895”, **Journal of Anthropological Archaeology**, 2014, ss.131-142; Akbar Rasulov, “Central Asia as an Object of Orientalist Narratives in the Age of Bandung”, **Bandung, Global History, and International Law: Critical Pasts and Pending Futures**, (Cambridge University Press, 2017; Ian W. Campbell, “The rise and fall of Khoqand, 1709–1876: Central Asia in the global age”, **Central Asian Survey**, 2018, ss. 499-501; Scott C. Levi, “Early Modern Central Asia in World History”, **History Compass**, Vol. 10.11, 2012, ss 866-878.

²²² Joseph Schumpeter, **Imperialism And Social Classes**, Meridian Books, 1955. s. 84-86.

²²³ Alexander Schölch, “The ‘Men on the Spot’ and the English Occupation of Egypt in 1882”, **The Historical Journal**, Vol. 19.3, 1976, ss. 773-785.

²²⁴ Adeeb Khalid, “Backwardness and The Quest For Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective”, **Slavic Review**, Vol. 65.2, 2006, ss. 231-251.

²²⁵ Inomjon Mamadaliev, “The Defence of Khujand İn 1866 Through The Eyes Of Russian Officers”,

Türkistan tarihi eserini” yağmalamışlar ve Saint Petersburg’a göndermişlerdir. General von Kaufman Türkistan genel valisi iken yerel halkın sahip olduğu kültürel sembolleri ve Türkistan tarihini ortaya koyan binlerce belgeyi yağmalamıştır. Çalınan eserler arasında orta çağa ait çok sayıda el yazması, camilerde yer alan eski eserler ve diğer sanatsal objeler bulunmaktadır. Sergei Abashin Rusya’nın bölgedeki varlığının ve Hokand’a yönelik sözde “barış” söylemlerinin gerçekte acımasız yöntemlerle nasıl gerçekleştiğini vurgulamaktadır²²⁶.

Rusların uyguladığı zulüm diğer bir örnek ise Hive Hanlığı’na bağlı Yomut Türkmenleri Rusların tüm taleplerini kabul etmelerine rağmen birçok eziyete maruz kalmış olmalarıdır. Ruslar Yomut Türkmenleri üzerine bir sefer yapmışlar ve kadın, çocuk, yaşlı ayrımı yapılmaksızın binlerce Türkmen’i katletmişlerdir²²⁷.

Türkistan’ın Rus İmparatorluğu tarafından işgali 1894 yılında Rusya ile Çin arasında yapılan anlaşma ve 1895 ve 1907 yılları arasında İngiltere ile yapılan ikili anlaşmalarla resmîyet kazandı. Bölgeye yayılan genişlemesi ise beklemeyen şekilde Çarlık Rusya’sının devrilmesi ve onun mirasını devralan Sovyet İmparatorluğunun ortaya çıkması ile bir süreliğine duraklama evresine girdi ancak ilerleyen zamanlarda Rus temel ideolojisinde yer alan bu yayılcı politikaların bitmediği ortaya çıktı²²⁸.

2.2. Rus Yayılcılık İdeolojisi

Rus devlet ideolojisi günümüzde de Rusya’nın devam ettirdiği Avrasyacılık teorisine dayanmaktadır. Çarlık döneminde baskın politik yaklaşımın temel ideolojisi olan bu paradigma ilerleyen zamanlarda da devletin hâkim ideolojisi olamaya devam etmiştir.

Central Asian Survey, Vol. 33.2, 2014, ss. 170-179.

²²⁶ Svetlana Gorshenina ve Sergej Abaşin, “Construire et vivre le Turkestan russe: un regard double sur une rencontre coloniale”, **Institut Français d’Études sur l’Asie centrale**, 2009, s. 7-14.

²²⁷ Kemal Özcan, **Kemik Kardeşliği Türkiye-Türkmenistan ilişkileri (1991-2014)**, Aybil Yayınları, Konya, 2014, s. 18.

²²⁸ Beatrice Manz, **Central Asia in Historical Perspective**, Routledge, 2018, s. 97.

Sovyet ideolojisi devlet politikalarında selefti olan arlık Rusya'sının temel devlet politikaları olan klasik Avrasyacı ideolojiyi temel almıştır. Söz konusu Avrasyacı teori içerisinde “Üçüncü Roma” ideolojisi önemli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çarlık Rusya'sının hüküm sürdüğü dönemlerde kendini tüm Ortodoksların vasisi ilan etmiş ve aynı zamanda Ortodoksluktaki Mesih inancını devlet politikası haline getirmiştir²²⁹. Çağdaş Rus siyasi söyleminde ise ulusal güvenlik ve savunma politikasına bağlı olarak militarizasyon dalgası ile gelişmekte ve Batı karşıtı duyarlılık dalgasının yanı sıra Ukrayna krizi sırasındaki eylemler için ideolojik temel olarak kullanılmaktadır²³⁰.

Ruslar kendilerini hem Avrupa'dan hem de Asya'dan ayrı duran eşsiz bir varlık olarak görmektedir. Rusya Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını takiben, Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyan geleneklerini devam ettirmekte ve kendini bu devletin devamı olarak görmektedir.

Çarlık döneminin bazı Rus tarihçileri ve misyonerlerine göre de kendilerini "Tanrı tarafından Avrupa'yı ve Hıristiyanlığı barbar Asyalılar karşısında korumakla görevlendirilmiş" kabul etmektedirler. Ayrıca "vahşi Asyalıları medenileştirmekle" görevli olduklarını düşünmüşlerdir²³¹. Bununla birlikte, bu ideolojisi sayesinde Ruslar kendilerini Avrupa'nın geri kalanından “ahlaki ve metafizik” anlamda ayrı görmektedir.

“Rus Mesihçiliği” hem Klasik hem de Yeni Avrasyacılık'da önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Aynı zamanda Mesihçilik, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısını dini açıdan meşrulaştırmış ve kendisini hem acı çeken halkların hem de Avrupa'nın kurtarıcısı olarak temsil etmesini sağlamıştır²³².

²²⁹ Vatro Murvar, “Messianism in Russia: religious and revolutionary”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 1971, ss.: 277-338.

²³⁰ Maria Engström, “Contemporary Russian messianism and new Russian foreign policy”, **Contemporary Security Policy**, Vol. 35.3 (2014), ss. 356-379.

²³¹ Alexandre Bennigsen ve Marie Broxup, **The Islamic Threat to the Soviet State (Routledge Revivals)**, Routledge, 2014, s. 67.

²³² Peter JS. Duncan, “Contemporary Russian Identity Between East and West”, **The Historical Journal**, Vol. 48.1, 2005, ss. 277-294.

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Kırım savaşının başlangıç noktası “Kutsal Yerler”in sözde Osmanlılardan kurtarılması fikrine dayanmıştır. Savaş sırasında Ruslar kendilerini Hristiyan ulusların kurtarıcısı olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte “Kutsal Roma İmparatorluğu’nun” yıkılmasından sorumlu olan Osmanlı İmparatorluğunu “Üçüncü Roma” ideolojisi ve haçlı zihniyeti kapsamında sürekli baskı altında tutmaya çalışmışlardır.

Bu aynı zamanda İslam dinini benimseyen Türkistan halkları arasında da geçerli olmuştur. Buna en iyi örnek ise Türkistan Genel Valisi Duhovskoy’un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığına gönderdiği “Türkistan’da İslam” adlı raporudur. Duhovskoy’a göre İslam dini Ruslaştırmanın ve Hristiyanlaştırmanın önünde büyük bir engeldir ve İslam dininin bölgede mücadele edilmesi gerekmektedir²³³. Ayrıca Türkistan’ın ilk genel valisi General von Kaufman bölgede, İslam’ın yaşanmasına şiddetle karşı çıkmıştır²³⁴.

Çar Hükümeti’nin, eğitim alanında izlediği Ruslaştırma siyasetinde en yakın destekçisinin Ortodoks Kilisesi ve onun misyonerleri olduğu da bilinmektedir. Bu konuda Nikolai İlminskiy’e değinmeden geçemeyiz. İlminskiy 1846 yılında Kazan Dini Akademisi’nden mezun olduktan sonra aynı akademide “Müslümanlık Karşısı” (Protivomusulmanskoe otdeleniye) bölümünün başkanı olmuştur. İlminskiy, Türk halklarının dillerini değiştirebilirlerse ortaya küçük milletlerin çıkacağını savunmaktadır. Böylece Müslümanlar parçalanacak ve İslam dinini öğrenmesine yardımcı olan Tatarların etkisi azalacaktır.

Bu ayrıca bölgede Müslümanlığı zayıflatacak ve böylece onları birleştiren esas ortadan kalkmış olacaktır. İlminskiy’e göre eğitimde Rusça zorunlu kılınmalı ve Rus alfabesi kullanılmalıdır. Böylece bölge halkları Kur’an alfabesinden ve İslam medeniyetinden uzaklaştırılacaktır²³⁵. Rusya Türkistan Türklerine "inorodtsy" (gayri

²³³ Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6.1, 2005, ss. 103-108.

²³⁴ Daniel Brower, “Islam and Ethnicity: Russian Colonial Policy in Turkestan”, **Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917**, 1997, ss. 15-135.

²³⁵ Addlbayev Alau, “Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri”, **Bilig**, S. 23, 2002, ss. 67-90

cins, gayri Rus) denen ikinci sınıf vatandaş statüsü tanırken özellikle Türkiye, İran ve kendi içindeki Tatarların etkisinden uzak tutan bir "tecrit politikası" izlemeye çalışmıştır²³⁶. Çarlık Rusya'sının yayılcı devlet politikaları ve Avrasyacılık ideali yukarıda da değinildiği üzere Türkistan bölgesine önem vermektedir.

2.3. Rus Devrimi

1917 Rus Devrimi, ekonomiden dış politikaya yönetimde birçok değişiklik meydana getirmiştir. Bir imparatorluk daha etkisiz bir cumhuriyet haline gelmiş, yükselen liberal ve sol politikacılar çarın yerini alarak görünürde ulusal ve etnik azınlıklara yönelik yeni bir politika ortaya çıkmaya başlamıştır²³⁷.

Rusya'da ideal bir toplumun hayali, 1880'lerde, küçük bir Rus entelektüel grubunun, işçi sınıfının çıkarlarını korumak için Marksist bir hareket kurmasıyla şekillenmeye başladı. Liderleri G. V. Plekhanov, Rusya'nın kalkınmasının Orta ve Batı Avrupa'ninkine benzer olacağını savunuyordu. Plekhanov'e göre ülke sanayileşecek ve otokratik yönetim sistemi yıkılarak orta sınıfın egemen olduğu anayasal bir düzen burjuva devrimi ile gerçekleştirilecekti. Sanayileşme olgunluğa ulaştığında ve proletarya (endüstriyel işçi sınıfı) güçlü bir güç haline geldiğinde, Orta ve Batı Avrupa'da henüz gerçekleşmemiş olan ikinci sosyalist devrim olacaktır.

1898'de Rus Marksistler, beş yıl sonra Bolşevik ve Menşevik hiziplerine ayrılarak Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdu. Marksistlerden daha az doktriner olan fakat eşit derecede militan olan Sosyalist Devrimciler Partisi (Sİ), nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüleri temsil ettiğini iddia ediyordu. 1901'e kadar ülkenin birçok bölgesinde bu fikir çerçevesinde siyasi örgütler kuruldu. Ancak 1914'ten önce ise tüm siyasi partiler Rusya'da yasa dışıydı²³⁸.

²³⁶ Seyfettin Erşahin, "Türkistan'ın" Verilen Bağımsızlık" tan" Alınan Bağımsızlığa" Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44.1, 2003, ss. 313-343.

²³⁷ Alan Wood, *The origins of the Russian revolution, 1861–1917*, Routledge, 2004. s. 85.

²³⁸ Sharman Kadish, *Bolsheviks and British Jews: The Anglo-Jewish Community, Britain and the*

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Rus köylülerinin toprağı bölme gelenekleri açısından doğal sosyalistler olduğunu düşünüyorlardı. Böylece işçiler değil, köylüler devrimin temel gücü olacak ve Rusya diğer ülkelerden daha hızlı bir şekilde sosyalist olabilecekti. Sosyalistler, XIX. yüzyılın sonlarında kırsal kesimde aktifti.

Sosyalist Devrim Partisi ise 1900'de kuruldu. Bu parti köylülerin hakları için mücadele etti ve soylulara ait toprakların köylülere devredilmesini istedi. Sosyal Demokratlar, Sosyalist Devrimciler ile köylüler konusunda çatışyordu. Lenin, köylülerin birleşik bir grup olmadığını düşünüyordu. Bazıları fakir, bazıları da zengin, bazıları emekçi, bazıları ise işçi çalıştıran kapitalistlerdi. İçlerindeki bu farklılaşma göz önüne alındığında, hepsi sosyalist bir hareketin parçası olamazlardı. Parti örgütlenme stratejisi üzerine bölündü. Bolşevik grubu yöneten Vladimir Lenin, Çarlık Rusya'sı gibi baskıcı bir toplumda partinin disiplinli olması ve üyelerinin sayısını ve kalitesinin kontrol edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Diğerleri (Menşevikler) partinin herkese açık olması gerektiğini iddia ediyordu (Almanya'da olduğu gibi)²³⁹.

Sosyal Demokratlar ve Sosyalist Devrimcilerle birlikte 1905 devrimi sırasında bir anayasa talep etmek için köylüler ve işçilerle birlikte çalıştılar. İmparatorluktaki milliyetçiler (örneğin Polonya'da) ve Müslüman Ceditçiler tarafından desteklendiler.

1904 yılı, Rus işçiler için özellikle kötü bir yıldır. Temel malların fiyatları o kadar hızlı yükseldi ki, reel ücretler yüzde 20 azaldı. İşçi derneklerinin üyeliğı çarpıcı biçimde arttı. 1904'te kurulan Rus İşçileri Meclisi'nin dört üyesi endüstriyel eylem çağrısında bulundu. Birkaç gün içinde St. Petersburg'da çalışan 110.000'den fazla işçi, çalışma günlerinde sekiz saate düşürülmesi, ücretlerde bir artış ve çalışma koşullarında iyileşme talep ederek greve gitti.

Peder Gapon liderliğindeki işçi alayı Kışlık Saray'a ulaştığında polisler saldırdı. 100'den fazla işçi öldürüldü ve yaklaşık 300 kişi yaralandı. Kanlı Pazar olarak bilinen olay, 1905 Devrimi olarak bilinen bir dizi olayı başlattı. Ülkenin dört bir yanında

---

Russian Revolution, Routledge, 2013, s. 32.

²³⁹ Paul H. Avrich, "The Bolshevik Revolution and Workers' Control in Russian Industry", **Slavic Review**, Vol. 22.1, 1963, ss. 47-63.

grevler gerçekte ve üniversiteler kapandı. Avukatlar, doktorlar, mühendisler ve diğer orta sınıf işçiler, Sendikalar Birliği'ni kurdu ve kurucu meclis istedi. 1905 Devrimi boyunca Çar, seçilmiş bir danışma Parlamentosu veya Duma'nın kurulmasına izin verdi²⁴⁰.

Devrim boyunca, fabrika işçilerinden oluşan çok sayıda sendika ve fabrika komitesi kuruldu. 1905'ten sonra çoğu komite ve sendika yasadışı ilan edildiğinden gayri resmi olarak çalışmaya devam etti. Siyasi faaliyet konusunda ciddi kısıtlamalar getirildi. Çar 75 gün içinde ilk Duma'yı, üç ay içinde ikinci Duma'yı feshetmişti. Otoritesinin sorgulanmasını ya da gücünün azalmasını istemiyordu. Oylama yasalarını değiştirdi ve üçüncü Duma'yı muhafazakâr politikacılarla donattı. Liberaller ve devrimciler uzak tutuldu²⁴¹.

1914'te Birinci Dünya Savaşı savaşı başladı. Her ülkenin küresel bir imparatorluğu vardı ve savaş Avrupa'da olduğu gibi Avrupa dışında da devam ediyordu. Rusya'da, savaş başlangıçta popülerdi ve insanlar Çar II. Nicholas'ı destekliyordu. Savaş devam ederken, Çar, Duma'daki partilerle istişare yapmıyordu ve kendisine yönelik destek zayıflamaya başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşında Doğu cephesi Batı cephesinden farklıydı. Batıda, ordular doğu Fransa boyunca uzanan siperlerde savaşıyorlardı. Avrupa'nın doğusunda ise ordular büyük zayıflar veriyordu. Yenilgiler şok edici ve moral bozucu oldu. Rusya orduları, 1914-1916 yılları arasında Almanya ve Avusturya'da kaybetti. 1917'ye kadar 7 milyondan fazla kişi öldü. Ruslar geri çekildiklerinde, düşmanın karadan çıkmasını engellemek için mahsulleri ve binaları yok ettiler. Ekinlerin ve binaların imhası Rusya'da 3 milyondan fazla mülteciye yol açtı²⁴².

Bu durum hükümetin ve Çar'ın suçlanmasına neden olmuştu. Askerler böyle bir savaşa katılmak istemiyorlardı. Savaşın sanayi üzerinde de ciddi bir etkisi oldu.

²⁴⁰ Abraham Ascher, **The revolution of 1905: Russia in disarray. Vol. 1**, Stanford University Press, 1994, ss.15-36.

²⁴¹ **a.g.e.**, ss.37.

²⁴² Avrich, **a.g.e.**, ss. 47-63.

Rusya'nın kendi sanayisi gelişmiş değildi ve Baltık Denizi'nin Almanya tarafından kontrol edilmesi nedeniyle diğer sanayi ürünlerini tedarik edilemiyordu. 1916'da demiryolu hatları da bozulmaya başladı²⁴³.

Orduyu beslemek için büyük miktarda tahıl kaynağı gerekiyordu. Kentlerdeki insanlar için ekmek ve un azdı. 1916'da ekmek dükkanlarında önünde birçok isyan yaşanıyor. 1917 kışında, başkent Petrograd'daki koşullar acımasızdı. Şehrin yerleşim düzeni, halkları arasındaki bölünmeleri açıkça ortaya koymaktaydı. İşçi mahalleleri ve fabrikaları Neva Nehri'nin sağ yakasındaydı. Lüks yerler, Kış Sarayı ve Duma'nın bulunduğu saray da dahil olmak üzere resmi binalar ise nehrin sol tarafındaydı²⁴⁴.

Şubat 1917'de, işçi kesiminde gıda kıtlığı derinden hissedildi. Kış çok soğuktu ve olağanüstü don ve şiddetli kar yağışı vardı. Hükümeti korumak isteyen milletvekilleri Çar'ın Duma'yı feshetme arzusuna karşı çıktılar. 22 Şubat'ta bir fabrika greve başladı. Ertesi gün, elli fabrikadaki işçiler greve gitti. Birçok fabrikada kadınlar grevlere önderlik ediyordu.

Gösteriler fabrika mahallesinden başkentin merkezine (Nevskii Prospekt) taşındı. Bu aşamada, hiçbir siyasi parti hareketi aktif bir şekilde örgütlemiyordu. Şık mahalleler ve resmi binalar işçiler tarafından çevrildi, hükümet ise sokağa çıkma yasağı ilan etti. Ancak gösteriler devam ediyordu. 25 Şubat Pazar günü, hükümet Duma'yı askıya aldı. Sokaklarda ekmek, ücretler ve demokrasi hakkında sloganlar atılıyordu. Hükümet durumu kontrol etmeye çalıştı, ancak askerler göstericilere ateş açmayı reddetti²⁴⁵.

Aynı gün, askerler ve grevdeki işçiler ile Duma, Petrograd Sovyeti'ni oluşturmak toplandı. Ertesi gün, bir heyet Çar'ın görevden alındığını ilan etti. Sovyet liderleri ve Duma liderleri ülkeyi idare etmek için Geçici bir Hükümet kurdu. Rusya'nın geleceği oy hakkı esasına göre seçilen kurucu meclis tarafından

²⁴³ Peter Gatrell, **Russia's First World War: a social and economic history**, Routledge, 2014, s.85.

²⁴⁴ a.g.e., s. 85.

²⁴⁵ Orlando Figes, **Revolutionary Russia, 1891-1991: A History**, Macmillan, 2014, s. 89.

kararlaştırılacaktı. Petrograd, 1917 Şubat'ındaki monarşiyi yıkan Şubat Devrimi'ne öncülük etmişti.

Ordu yetkilileri, toprak sahipleri ve sanayiciler Geçici Hükümette etkiliydi. Ancak aralarında sosyalistlerden oluşan bir grup da yer alıyordu. Halka açık toplantılar ve dernekler üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. Petrograd Sovyeti gibi Sovyetler her yerde kurulmuştu, ancak ortak bir seçim sistemi uygulanmamıştı. 1917 yılının Nisan ayında, Bolşevik lider Vladimir Lenin sürgünden döndü. O ve Bolşevikler 1914'ten bu yana savaşa karşı çıkmışlardı. Lenin Sovyetlerin iktidara gelme zamanının geldiğini bildirdi. Savaşı sona erdirebileceğini, toprakların köylülere devredileceğini ve bankaların kamulaştırılacağını ilan etti. Bu üç talep Lenin'in "Nisan Tezleri" olarak isimlendirildi²⁴⁶.

Bolşevik Partinin yeni hedeflerini belirtmek için Komünist Parti'nin yeniden oluşturulacağını da belirtti. Bolşevik Parti'deki çoğu kişi başlangıçta Nisan Tezleri'ne karşı çıktı. Sosyalist bir devrim için zamanın henüz olgunlaşmadığını ve Geçici Hükümetin desteklenmesi gerektiğini ifade ettiler. Ancak sonraki aylardaki gelişmeler tutumlarının değişmesini sağladı.

O yıl işçi hareketi yayıldı. Sanayicilerin fabrikaları yönetme şeklini sorgulamaya başlayan fabrika komiteleri kuruldu. Sendikalar sayıca arttı. Ordu içerisinde de bazı komiteler kuruldu. Haziran ayında yaklaşık 500 Sovyet, Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne temsilciler gönderdi. Geçici Hükümet kendi gücünün azaldığını ve Bolşeviklerin etkisinin arttığını görünce, buna karşı sert önlemler almaya karar verdi. İşçilerin fabrika açma girişimlerine direndi ve liderleri tutuklamaya başladı. Bolşevikler tarafından Temmuz 1917'de gerçekleştirilen gösteriler sert bir şekilde bastırıldı. Birçok Bolşevik lider saklanmak ya da kaçmak zorunda kaldı. Bu arada kırsal kesimde köylüler ve Sosyalist Devrimci liderlere baskı yapıldı. Bunun için komiteler kuruldu²⁴⁷.

²⁴⁶ Nina Tumarkin, "Religion, Bolshevism, and the Origins of the Lenin Cult", **The Russian Review**, Vol. 40.1, 1981, ss. 35-46.

²⁴⁷ a.g.e.,s. 91.

Sosyalist Devrimciler tarafından cesaretlendirilen köylüler, Temmuz ve Eylül 1917 arasında toprağı ele geçirdiler. Geçici Hükümet ile Bolşevikler arasındaki ihtilaf arttıkça, Geçici Hükümetin diktatörlük kuracağından korkulmaya başlandı. Eylül ayında hükümete karşı bir ayaklanma planı yapıldı. Ordudaki Bolşevik destekçileri, Sovyetler ve işçiler ile bir araya geldi. 16 Ekim 1917'de Lenin, Petrograd Sovyeti'ni ve Bolşevik Partiyi sosyalist bir darbe yapmaya ikna etti. Darbenin düzenlenmesi için Sovyetler tarafından Leon Trotski başkanlığında bir Askeri Devrim Komitesi kuruldu. Etkinliğin tarihi ise gizli tutuluyordu²⁴⁸.

Ayaklanma 24 Ekim'de başladı. Bu arada Başbakan Kerenski, asker toplamak için şehirden ayrılmıştı. Şafakta, hükümete sadık askerler iki Bolşevik gazetesinin binasını ele geçirdi. Hükümet yanlısı askerler telefon ve telgraf ofislerini ele geçirmek ve Kış Sarayını korumak için gönderildi. Askeri Devrim Komitesi buna bir yanıt olarak destekçilerine devlet dairelerini ele geçirme ve bakanları tutuklama emri verdi. Günün ilerleyen saatlerinde Aurora gemisi Kış Sarayını bombaladı. Diğer gemiler Neva'yı bombaladı ve çeşitli askeri noktaları ele geçirdi. Akşam karanlığında, şehir komitenin kontrolü altındaydı ve bakanlar teslim olmuştu. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi Petrograd'daki toplantısında, Bolşevik eylemi onayladı. İsyanlar diğer şehirlerde de gerçekleşti. Özellikle Moskova'da ağır çarpışmalar oldu. Aralık ayında Bolşevikler Moskova-Petrograd bölgesinin kontrolünü ele geçirdi²⁴⁹.

Bolşevikler özel mülkiyete karşıydı. Çoğu sanayi tesisi ve banka, Kasım 1917'de kamulaştırıldı. Bu aynı zamanda hükümetin mülkiyeti ve yönetimi devraldığı anlamına geliyordu. Araziler kamu malı olarak ilan edildi ve köylülere soyluların toprağını ele geçirme izni verildi²⁵⁰.

Bolşevik Parti, Rus Komünist Partisi olarak ismini değiştirdi. Mart 1918'de, politik müttefiklerinin muhalefetine rağmen, Bolşevikler Brest Litovsk'ta Osmanlı

²⁴⁸ James H. Billington, "Six views of the Russian revolution", **World Politics**, Vol. 18.3, 1966, ss. 452-473.

²⁴⁹ Figes, **a.g.e.**, s. 112.

²⁵⁰ Georges Haupt ve Jean-Jacques Marie, **Makers of the Russian Revolution: Biographies**, Routledge, 2017, s. 84.

Devleti ve Almanya ile bir barış anlaşması imzaladı. Ayrıca Rusya tek partili bir devlet haine geldi. Sendikalar parti kontrolünde tutuldu. Gizli polis (önce ÇEKA ²⁵¹, sonra da OGPU ve NKVD olarak adlandırılır) Bolşevikleri eleştirenleri cezalandırmaya başladı²⁵².

Bolşeviklerin toprakların yeniden dağıtılması kararı sonucunda Rus ordusu dağılmaya başladı. Çoğunluğu köylülerden oluşan askerler, toprakların dağıtılmasında kendi evlerine dönmek istemişlerdi. Bolşevik olmayan sosyalistler, liberaller ve otokrasi destekçileri Bolşevik ayaklanmasını eleştiriyorlardı. Bu grubun liderleri güney Rusya'ya gittiler ve Bolşeviklerle savaşmak için askeri birlikler oluşturmaya başladılar. 1918 ve 1919'da Sosyalist Devrimciler ve Çar yanlısı gruplar Rus imparatorluğunun çoğunu kontrol ediyordu²⁵³. Fransızlar, Amerikalılar, İngilizler ve Japon birlikleri tarafından da ilerde tartışığımız gibi destekleniyorlardı.

Bu birlikler ve Bolşevikler arasında iç savaş başlamıştı. 1920 yılının ocak ayına kadar süren çatışmalarda Bolşevikler eski Rus imparatorluğunun çoğunun kontrolünü ele geçirdi. Bolşevikler, Rus olmayan milletlerden ve Müslüman Ceditçilerden destek almışlardı. Ancak bu Bolşeviklerin sosyalizmi savunma adına Türkistan'da ve diğer

²⁵¹ ÇEKA (CHEKA-Chrezvychainaia Komissia), Ekim 1917 devriminin ardından 19 Aralık 1917 tarihli Lenin ve Sovnarkom'un kararnamesiyle yeni rejime yönelik tehditleri soruşturmak kuruldu. Sovyet rejimini içerideki düşmanlarına karşı “devrimin kılıcı ve kalkanı” olacaktı. Söz konusu “Kararname”, Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Komisyonunun oluşturulmasını içeriyordu. 1918'de teşkilat büyüdü ve kapsamı da arttı. Bailey bu örgütten bahsederken ilk olarak Taşkent'e ulaştıklarında bu teşkilattan “Özel Bölüm” (Osoboi Otdyel) olarak bahsetmektedir. Daha sonra karşı-devrimciler ile mücadele için adının “Sorgu Komisyonu” (Sledstvennaya Kommissia) olarak değiştirildiğini ifade etmektedir. Fanatik bir Bolşevik olan Felix Dzerzhinsky tarafından yönetilen ÇEKA, 100.000'den fazla ajan içeren bürokratik ve paramiliter bir örgüt haline gelmiştir. ÇEKA kendi kuralları içerisinde hareket etmiş ve kendine göre istediği kişileri araştırmış ve tutuklamıştır. ÇEKA kimseye hesap vermeyen bir teşkilat haline gelmiştir. ÇEKA'nın yönergesi, “kökenleri ne olursa olsun, tüm Rusya'daki her türlü karşı-devrim ve sabotaj eylemlerini etkisiz hale getirmek” olmuştur. Ayrıca tüm Devrimci ve Sabotajcıları “Devrimci Mahkeme” önüne getirmek ve onlarla savaşmaktır. Lenin, ÇEKA'nın operasyonel ayrıntılarını ve yöntemlerini Felix Dzerzhinsky'e bırakmıştı. ÇEKA daha sonra OGPU ismiyle anılmaya başlanmıştır. Ayrıca söz konusu bu örgüt XX. yüzyılda Gestapo (Nazi Almanyası), Stasi (Doğu Almanya) ve KGB (Sovyet Rusya) gibi gizli polis teşkilatları için bir model haline gelmiştir. Bkz. Evan Mawdsley, **The Russian civil war**, Birlinn, 2011; Ronald Kowalski, **The Russian Revolution: 1917-1921**, Routledge, 2005.

²⁵² Alexei Kojevnikov, “The Great War, the Russian Civil War, and the invention of big science”, **Science in Context**, Vol. 15.2, 2002, ss. 239-275.

²⁵³ a.g.e., s. 84.

yerlerde vahşice katliamlar yapmalarını engellemedi.

2.4. İngiliz-Rus Rekabetinin Kökenleri

İngiliz-Rus rekabeti XIX. ve XX. yüzyılın başlarında uluslararası politikanın baskın özelliklerinden biri olmuştu. XIX. yüzyılın başlarında İngiltere ve Rusya, Asya kıtasının neredeyse tamamında en büyük iki güçtü. Bu ülkelerin Asya'daki işgalleri ve genişlemesi de karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık etrafında şekillenmişti. İngilizler bölgedeki Rus gücünü Hindistan için bir tehdit olarak görmekteydi. Rus tarafı ise Karadeniz kıyılarında ve Kafkasya'da devlet çıkarlarının İngiliz tehdidi altında olduğunu düşünmekteydi.

İki imparatorluk arasındaki gerginlik, Kırım Savaşı'nda kendisini daha belirgin göstermeye başlamıştır. “Büyük Oyun²⁵⁴”, olarak adlandırılan bu mücadele, gerçekte çökmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğunun toprakları ve İran bölgesini kontrol etme mücadelesi olarak ortaya çıkmıştı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, İngilizler Hindistan üzerindeki kontrollerini korurken, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazandığı savaşlar ile Karadeniz bölgesinde kalıcı bir yer elde etmişti.

1774 ve 1791 tarihli antlaşmalarda, Dinyester'den Kuban nehirlerine kadar verimli bozkır arazileri Rusya'ya bırakılmış ve daha da önemlisi, Rus gemileri için Karadeniz'e ve daha sonra Akdeniz'e Boğazlardan bir deniz yolu açılmıştı. Rus kuvvetleri daha sonra Kafkasya dağlarını geçerek Gürcistan'a ulaşmışlardı.

Gürcistan önceleri Rus koruyuculuğu altında bir devlet olarak kabul edildi, ancak daha sonra 1801'de Rusya'ya katıldı. Rus ordularının artık Kafkas Dağları'nın güney tarafında kalıcı bir üsleri bulunuyordu. Yıllardır aralarında mücadele eden Osmanlı ve İran ise kuzey sınırlarının güvenliğini kaybetmişlerdi²⁵⁵. Rusların

²⁵⁴ Büyük Oyun, XIX. Yüzyıl sonlarında Orta Asya'da İngiltere ve Rusya arasındaki rekabeti vurgulamak için kullanılmaktadır. Terim Rudyard Kipling tarafından ilk olarak “Kim, 1901” romanında kullanılmıştır. Bkz. Rudyard Kipling, “**Kim. 1901**” **Captains Courageous and Kim**”, The Burwash edition of The Complete Works in Prose and Verse of Rudyard Kipling, 1987.

²⁵⁵ İran ve Osmanlı arasındaki temel çatışma İslam dininin farklı yorumları nedeniyle orta çıkmıştır. Ruslar ise iki Müslüman devlet arasındaki bu dini mücadeleden oldukça faydalanmışlardır. İslam

geleneksel iki devlet arasındaki mücadeleden faydalanma politikaları burada da etkili olmuştur. Osmanlı ve İran mücadelesinin tek kazananı ise Çarlık Rusya'sıydı.

Karadeniz ve Osmanlı Devleti üzerindeki artan Rus etkisi, İngilizleri alarma geçirdi. İngilizler açısından "Doğu Sorunu ya da Şark Meselesi" olarak ortaya çıkan durum, daha sonra Avusturyalılar ve Fransızlar tarafından da benimsendi ve Rus eylemlerine karşı Osmanlı üzerindeki kendi etkilerini artırmaya çalıştılar. İngilizler ise bu kapsamda genellikle Osmanlı ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkları dengeli bir şekilde destekledi²⁵⁶.

1854-1856 Kırım Savaşında Osmanlıya destek verilmesi İngilizlerin Çarlık Rusya'sına olan politikalarını daha açık ortaya koyuyordu. 1877'de Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya ile bir savaşa girmesi Doğu Sorunu'nun tekrar ortaya çıkmasını sağladı²⁵⁷. İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Yakın ve Orta Doğu ile Türkistan bölgesindeki ekonomik ve siyasi çıkarlarına zarar verebilecek Rus yayılmasını önlemek için Osmanlı devletini bir bariyer olarak "himaye" etmek geleneksel İngiliz dış politikasının temel prensibi olmuştur²⁵⁸. İngilizler bu nedenle, Rusların İstanbul'u işgal edebileceğinden korkuyordu ve donanmayı Boğazlara göndererek bunu

---

dininin Şii yorumunu devlet görüşü haline getiren Safeviler, Sünni bir devlet olan Osmanlı için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumuna dayalı bir ideolojiye sahip olmuş ve yaşadığı bölgede İslam dininin en yoğun nüfusuna sahip bir halk topluluğunu yönetmiştir. Osmanlı'da din ve siyasetin iç içe olması ve Halifeliğin tüm Müslümanlar tarafından dini lider olarak tanımlanması Şii bir devlet ile ilişkilerde en önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İslam dininin temsilciliğini yapan bir devletin sınırlarında siyasi meşruiyetine ve dini hakimiyetine ters olan bir ideolojiye sahip devletle güvenlik sorunları yaşaması kaçınılmaz olmuştur. İki devlet arasında yaşanan dini ve siyasi birçok mücadelelerin yanında belirli dönemlerde yakınlaşmalar olmuştur. İkili ilişkilerin yumuşadığı dönemlerde karşılıklı elçiler ve diplomatik temsilciler gönderilmiş ve yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Diplomatik ilişkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen devlet adamları arasında iyi eğitim almış ve dini kimliği ile öne çıkan kişilerde bulunmaktadır. Bunlardan en meşhurları ise sonradan şeyhülislamlığa getirilen Seyyid Yasincizade Abdülvehhab Efendi, Ahmed Dürri Efendi, Seyyid Mehmed Refi Efendi ve Kesriydi Hacı Ahmed Paşa'dır. Bkz. Özer Küpeli, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınevi, 2014.

²⁵⁶ Yalçın, Emruhan, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", **Toros Üniversitesi İisbf Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2.S.4., 2015, ss.103-106.

²⁵⁷ Quincy Wright, "The Middle East Problem", **American Journal of International Law**, Vol. 64.2, 1970, ss. 270-281.

²⁵⁸ Mithat Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.15, S.38, 2008, ss. 253-288.

engellemeye çalıştı.

Rus politikasının Osmanlılara yönelik odak noktası Boğazlar meselesiydi. İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı, Rusya için hayati stratejik ve ekonomik bir öneme sahipti. Boğazlar Rusya'ya açılan bir kapıydı ve Kırım Savaşı'nda da açıkça anlaşıldığı üzere düşman güçleri boğazlar yoluyla savunmasız güney Rusya kıyılarına kolaylıkla ulaşabiliyorlardı.

Güney Rusya ve Kafkasya bölgesi ekonomik açıdan önemli bölgeler haline gelirken, Boğazlar Rus tarım ve sanayi ürünleri için önemli bir ihracat yolu haline gelmişti. Yüzyılın başlarına dek, Rusya ihracatının neredeyse yarısı Boğazlar yoluyla taşınıyordu ve boğazlarda kendisine karşı bir abluka tüm Rusya ekonomisi için yıkıcı sonuçlar doğuracaktı.

Boğazlar meselesi sadece Çarlık Rusya'sı açısından Osmanlı'ya yönelik bir önem arz etmiyordu, aynı zamanda Hindistan ve Türkistan bölgesi ile yakından bağlantılıydı²⁵⁹. Rusya ile bir mücadele sırasında boğazlardan gelebilecek bir Fransız yardımı İngiltere'nin bölgede elini zayıflatacaktı. Bu nedenle Fisher'ın ifade ettiği gibi boğazların anahtarı İngiltere'nin elinde olmalıydı²⁶⁰.

Ruslar, 1878 antlaşmasından sonra Kafkasya'nın iç güvenlik problemlerinde ve Rusya'nın kuzey İran üzerindeki nüfuzunu artırma üzerine yoğunlaşmıştı²⁶¹. Trans Kafkasya'nın işgal edilmesi Rus ordusunu İran sınırına getirmişti ve tüm Türkistan'ın işgal edilmesi sonrasında Ruslar Afganistan sınırına ulaşmıştı. Bununla birlikte Ruslar Hindistan'ı istila etme tehdidini kullanarak, Yakın Doğu'daki İngiliz etkisini ortadan kaldırmayı ya da en azından azaltmayı umuyorlardı. Bu arada, İngiltere'nin Rusya'ya yönelik politikasının temeli Hindistan'ı korumak ve İmparatorluğun doğu kısımlarıyla (Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi) iletişimi sağlamaktı.

²⁵⁹ Kadriye Topal, "XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan Siyaseti", **Hacettepe Üniversitesi SBE** (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 2014, s. 15.

²⁶⁰ Nicholas A. Lambert, **Sir John Fisher's naval revolution**, Univ of South Carolina Press, 2002, s. 35.

²⁶¹ Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", **The Great Powers and the end of the Ottoman Empire**, 2005, ss. 83-116.

İngilizler Rusya'yı Yakın Doğu'da istihdam etmenin, Türkistan bölgesindeki eylemlerini engellediğini düşünüyordu. Söz konusu bu Yakın Doğu ve Asya'daki İngiliz-Rus ihtilafları Almanya'nın her iki devletin çıkarlarını tehdit etmeye başlayana kadar çözülmeydi. Almanların denizcilik programı ve Çin'e kadar bir üs kurma planları İngilizleri alarma geçirdi²⁶².

Dahası Almanya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik etkisini artırıyordu ve Osmanlı ordusunu modernize edip silahlandırmaya başlamıştı. Alman tehdidine ek olarak Rusya, Fransa ile ittifak kurmaya çalışıyordu ve İngilizler aynı anda iki büyük güçle mücadele etme tehlikesi olduğunun farkındaydı²⁶³. Yukarıda da değinildiği üzere İngiliz politikacıları Hindistan ve bölgedeki güvenlik tehditleri nedeniyle birçok kez Almanlar ve Ruslarla ittifak kurmaya çalışmışlardı.

Bölgede süren İngiliz-Rus rekabeti 1907'de yapılan anlaşma ile bir süreliğine durma noktasına geldi. Söz konusu anlaşmaya göre İran nüfuz alanlarına bölünmüştü ve böylece Kafkas sınırı güvence altına alındı²⁶⁴. Afganistan ve Türkistan'ın bir bölümü ve Tibet, Hindistan'ın savunulması için tampon bölgeler olarak tanımlandı.

İngiliz-Rus anlaşmasına rağmen aslında hiç küllenmeyen ezeli rekabetin ve "Büyük Oyun" mücadelesinin, İngiliz yöneticilerinin bir an olsun aklından çıkmadığı anlaşılmaktadır. Lord Curzon'un yaptığı bir çalışmada bölgedeki İngiliz-Rus rekabetinin İngilizler açısından ne kadar korku verici olduğu net olarak görülmektedir²⁶⁵.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan ittifak bölgedeki sorunlar ve mecburiyetler üzerine kurulmuş geçici bir yakınlaşmayı sağlamıştı. Özellikle bölgede daha önce görev yapan İngiliz devlet adamları ve özelde Lord Curzon dünya savaşında

²⁶² Seligmann, **a.g.e.**, s. 68.

²⁶³ Chattar Singh Samra, **India and Anglo-Soviet Relations (1917-1947)**, Asia Publishing House, 1959, ss. 17-19; Marian Kent, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-23", **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2005, ss. 175-208.

²⁶⁴ Evgeny Sergeev, **The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia**, Woodrow Wilson Center Press, 2013, s. 58.

²⁶⁵ George N. Curzon, **Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question**, London, 1889, s. 65.

kurulan ittifaka rağmen aklında sürekli Rus tehdidi algısını sürdürmekteydi. Doğu bölgesinde her ne kadar Alman ve Türk etkinliğinden endişe duyulsa bile Rusya'nın savaş sonrası bölgede güçlenmesi ve yeniden başlayacak mücadelede bir adım öne geçme endişesi her an devam etmekteydi.

Anlaşmadan sadece on yıl sonra, Rusya Devrimi ve Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi İngiliz politikacıların Rus öfkesinin tekrar ortaya çıkmasına neden oldu. Sonuç olarak durum çarpıcı bir şekilde değişti. Merkezi Güçlerin orduları, Rusya İmparatorluğu'nun güney bölgelerini işgal etti. İngiliz politikalarının tamamen revize edilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, "Büyük Oyun" tekrar gündeme gelmişti.

Bunun en açık kanıtı Savaş ofisi tarafından 13 Kasım 1918'de Rusya'da mevcut ve gelecek İngiliz askeri politikaları üzerinde hazırlanan bir memorandumda "Rusya'ya Askeri Müdahale Politikasının" ele alınması ve kabul edilmesiydi²⁶⁶. Bu belge ile ilgili detayları ilerleyen bölümlerde sunulacağı için burada sadece İngiliz politikalarının Rusya'nın parçalanarak zayıflatılması ve işgal edilmesine müteallik olduğunu belirteceğiz.

Yukarıdaki bilgiler ışığında İngiltere'nin Kafkasya ve Osmanlı devletine yönelik politikalarının temeli Hindistan ve Türkistan bölgesine yönelik bir anlayışa sahipti. İngiltere ve Rusya arasındaki mücadele, Batı'da Ege Denizi'nden Doğu'da Japonya Denizi'ne kadar uzanıyordu ve bazen soğuk bir savaş, bazen ise sıcak bir çatışma içerisinde devam ediyordu. Mücadele alanını ise Yakın Doğu, Batı Asya, Türkistan bölgesi, Hindu Kuş Dağları, Tibet, Moğolistan ve Doğu'daki Pasifik kıyılarına kadar olan bölgeler oluşturuyordu²⁶⁷.

İngilizler, Rusya'nın Kafkasya ve Türkistan bölgesinde etkilerinin artırılmasının Afganistan, İran ve özellikle Hindistan'a yayılacağı konusunda

²⁶⁶ "Secret Memorandum on our Present and Future Military Policy in Russia", TNA:PRO. CAB 24/70/11, 13 Kasım 1918.

²⁶⁷ Mahajan, **a.g.e.**, s. 12.

endişeliydi²⁶⁸. İngiliz aklı Rusya'nın Osmanlı Devleti ile sürekli savaş halinde olmasını Doğu'daki menfaatleri açısından gerekli görüyordu. Ancak ne zaman Ruslar Osmanlı üzerinde etkilerini artırmaya başlasa İngilizler devreye girmiş ve Rusların etkisini dengelemeye çalışmıştı. Osmanlı devleti ise Rusya karşısında bir İngiliz yakınlaşmasını denge politikası olarak görmekte ve bu ittifaka önem vermekteydi. Bununla ilgili ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümlerde detaylı olarak tartışılacaktır.

2.5. İngilizlerin Değişen Politikası

İngilizler Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgede kendi çıkarları açısından nasıl bir ortamın oluşacağı konusunda bazı kaygılara sahipti. Özellikle Türkistan bölgesinde ve Hindistan sınırlarında savaş sonrası kendilerini bir mücadele ortamı beklemekteydi. Bununla birlikte Çarlık Rusya'sının birçok bölgesinde isyanlar yaşandığına ve mevcut Rus yönetiminin bir çöküş içerisinde olduğuna dair bilgiler gelmekteydi. İngilizler söz konusu bir durumda bölgedeki menfaatlerini korumak ve bölgede daha çok etkin olmak için Fransızlar ile gizli görüşmeler yapmaya başladı²⁶⁹.

Bu görüşmelerde yayılmacı bir Rusya'nın varlığı ve sözde "ulusların kendi kaderini tayini hakkı"na dayanan Bolşevik ideolojisinin bu bölgelere yayılması İngiliz çıkarlarını ve sömürgelere sahip diğer devletlerin çıkarlarını hayati derecede tehdit ettiği vurgulandı.

Müttefikler de Bolşeviklerin söz konusu politikaları konusunda derinden endişeliydi. İngiliz askeri temsilcilerinin Rusya'daki stratejileri daha çok Güneydoğu Rusya'ya yönelmelerini ve ilerleyen süreçte Türkistan bölgesi ile birlikte Hindistan bağlantısını kurmayı içermekteydi. Bununla birlikte İngilizlerin bölgeden aldıkları son raporlarda eski Rus İmparatorluğu'nda bulunan 19.000.000 Müslümanın birleşik bir Rus Devleti içinde tek bir siyasi blokta toplamayı amaçladığı bildirilmekteydi. "Tüm-

²⁶⁸ Charles Howard Ellis, **The Transcaspiian Episode: 1918-1919**, Hutchinson, 1963, s. 34.

²⁶⁹ Clifford Kinvig, **Churchill's crusade: the British invasion of Russia, 1918-1920**, A&C Black, 2007, s.

Rus Müslüman Hareketi”nin Volga-Ural Tatarlarının kültür özerkliği için Kırım, Kafkaslar veya Türkistan’ı dahil etmeden kendi programları dahilinde bir birlik oluşturduğu da gelen bilgiler arasındaydı²⁷⁰.

Ağustos 1917’de Kazan’daki “Tüm-Rus Müslüman Konferansı”nda alınan söz konusu kararlar sonucunda Ufa’da kurulan “Özerklik Komisyonu” bu konuda yoğun olarak çalışmaktaydı. Rapora göre 3 Aralık 1917’de özerklik kararı ulusal bir meclis tarafından onaylanmış ve Rusya’daki diğer Müslümanlara, Turancı gruplara ve Osmanlı Devletine bu konuda bilgi verilmişti²⁷¹. İngilizler bu konferansı yakından takip etmekteydi.

İstihbarat Bürosunun 9 Ekim 1917 tarihli bir raporunda Kırım, Kazan ve Astarhan Tatarları, Türkistan halkları, (Çin Türkistan’ı da dahil olmak üzere yaklaşık 15.000.000) Kazan ve Türkistanlı temsilcilerin 28 Nisan Bakü Konferansına katıldıkları ifade edilmişti. Kafkasya Tatarlarının ise 14 Mayıs’ta Moskova’daki Tüm Rusya Müslüman Konferansına temsilciler gönderdiği vurgulanmıştı²⁷².

Örgütün yerel şubeleri ise çoktan şekillenmeye başlanmıştı. İdil-Ural grubundaki en büyük birleşik unsur olan Başkurtlar (Başkortlar ya da Başkırtlar) (2 milyondan fazla) Başkurdistan bölgesinde kendi başlarına özerklik ilan etmişlerdi. Bunun üzerine meclis, Başkurtların iş birliği olmadan kültürel özerklik programını uygulamaya koymaya ve merkezini Ufa’dan Kazan’a (Volga’daki geleneksel Müslüman kültür merkezi) taşımaya karar vermişti. İngilizlere göre örgütün projesi, Volga eyaletlerinde (ayrıca kendi başlarına siyasi birimler oluşturacak kadar dağınık halde bulunan yerlerde) ve Batı Sibirya’da 2 milyondan fazla Tatar’ı birleştirmektir²⁷³.

İngilizler “Başkurdistan’ın bölgesel özerkliğinin, "Tüm Rus Müslüman" politikasının yenilgisine ve yerel hareketlerin zaferine işaret etmekteydi. Yeni özerk

²⁷⁰ “Secret, Intelligence Bureau: Weekly Report on Turkey and Other Moslem Countries II.”, TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, 6 Mart 1918, s. 1.

²⁷¹ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, s. 1.

²⁷² TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, s. 1.

²⁷³ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, s. 2.

devletlerin Rusya ile bağlantılarını sürdürdüğü, bağımsızlıklarını ilan ettiği veya bağımsız bir federasyon oluşturduğu görülüyordu”²⁷⁴.

Başkurt geçici hükümeti, kendisine destek veren Müslümanların bulunduğu bir garnizon olan Orenburg'da kurulmuştu. Bolşeviklerin Orenburg'daki General Dutov'un kuvvetlerini dağıtması ile birlikte Başkurdistan'ın özerkliğini ilan etmesi daha kolay hale geldi. İngilizler için bölgedeki devletlerin stratejik konumları önemliydi ve istihbaratı açısından sürekli değerlendirilmekteydi. Bu kapsamda İngilizlere göre “Başkurtlar hem Orenburg’u tutarak Kırgızistan ve Türkistan’ın özerk devletleriyle Orenburg Taşkent Demiryolları üzerinden güvenli bir şekilde temas halinde olacak, hem de Trans-Sibirya Demiryolunun Samara ve Urallar arasından geçmesi nedeniyle (Rusların Terkmen-Yekaterinburg-Berm demiryolu hattını kullanamadıkları sürece), Sibirya'da özerk bir Müslüman kuşağı oluşturacaktı. Bu aynı zamanda Başkurdistan hükümetinin bölge üzerinde etkili bir kontrol sahibi olmasını sağlayacaktı”²⁷⁵.

Don Ataman'da ise Kaledin, 1917 yazından bu yana, Rusya merkezi hükümetinden bağımsız olarak “Kazak Cumhuriyetini” oluşturmaya çalışıyordu. Kazakların koruması altında, General Alekseev, bir gönüllü ordu kurmuştu²⁷⁶. İngilizler yakınlardaki Türk tehdidine karşı yerel yönetimleri destekleme imkanlarını araştırmak üzere askeri ajanlarını Kafkasya'ya gönderdi.

İngilizlere göre “İç Savaşın ön belirtileri ortaya çıkmaya başladığında artık Müttefikler ve Bolşevikler arasında bir çatışma olacağı açıkça görülüyordu”. İngiliz hükümeti, Rusya ve bölge politikasını Bakanlar Kurulu'nun Aralık 1917 tarihli oturumunda açıkça ortaya koydu. Bu toplantıda “Rusya’da Maximalist harekete (yani Bolşevikler’e) karşı çıkmak isteyen herhangi bir sorumlu organa serbestçe mali

²⁷⁴ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, s. 2.

²⁷⁵ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, s. 2.

²⁷⁶ Arthur E. Janke, “Don Cossacks and the February Revolution”, **Canadian Slavonic Papers**, Vol.10.2 (1968), ss. 148-165.

destek” sağlanacağı kabul edildi ²⁷⁷.

Daha sonra, Savaş Ofisine Güneydoğu Rusya’daki Merkezi Güçlere karşı direnişini sürdürmek için gereken para miktarını kullanması talimatı verildi. Rusya’daki İngiliz askeri temsilcileri bu talimatları aldı ve yerine getirmek üzere Yüzbaşı Noel’i “Beyaz” Don Kazaklarının komutanı Kaledin ile pazarlık etmek üzere Don'a gönderdi. Ayrıca Romanya'daki İngiliz askeri ataşesi General Ballard, Kaledin'e on milyon liralık mali destek sözü vermeye yetkili kılındı. Kafkasya'da Ermenilere ve Gürcülerin silah almalarında yardım etmesi talimatı verildi. Genelkurmay Başkanlığı ayrıca, yerel güçlerin örgütlenmesine yardımcı olmak için İngiliz subaylarını Kafkasya'ya göndermeye başladı²⁷⁸. Bu talimatlar, değişen İngiliz politikasını ortaya koyuyordu.

Bununla birlikte, Bolşeviklerle açık bir anlaşmazlıktan kaçınılması için operasyonların son derece gizli olması gerekiyordu. 1917'nin sonunda ve 1918'in başında bölgede çatışmalar devam etti. Böylece, Bolşevik karşıtı örgütlere yardım etme planları da her türlü araç kullanılarak sürdürüldü.

Bu arada, Fransız hükümeti, özellikle Alman ve Avusturya ordusu tarafından Ukrayna'ya sürülen Romanya Ordusunu desteklemek için Rusya'da kendi operasyonlarını başlattı. Bu operasyonlar aşağıda detaylı olarak incelediğimiz gizli olarak yapılan İngiliz-Fransız anlaşması gereğince yapılıyordu²⁷⁹.

²⁷⁷ “Secret, War Cabinet 289”, TNA: PRO. CAB 23/4/63, 03 Aralık 1917.

²⁷⁸ TNA: PRO. CAB 23/4/63.

²⁷⁹ Richard Henry Ullman, **Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Volume 1: Intervention and the War. Vol. 5378**, Princeton university press, 2019, s. 54.

2.6. 23 Aralık 1917'de Gizli Olarak Yapılan İngiliz-Fransız Anlaşması

İngiliz-Fransız yetkililer arasında süren gizli görüşmeler sonunda 23 Aralık 1917 tarihinde bir anlaşma yapıldı. Anlaşmada İngilizlere düşen görev Don ve Kafkasları ele geçirdikten sonra Türkistan'ın kontrolünün ele alınmasıydı²⁸⁰. Bu aynı zamanda ilerde bahsedeceğimiz “Caumilage” (the Caucasus Military Agency-Kafkasya Askeri İstihbarat Ajansı) ²⁸¹ ajanlarının önerdiği plan ve onun tamamlayıcısı olan “Malleon Misyonu”nun ortaya çıkmasını sağlayan anlaşmaydı.

İngilizlerin Türkistan politikası açısından önemli bir yere sahip olan İngiliz-Fransız anlaşması Rusya'da meydana gelen devrim arifesinde, “Fransa ve İngiltere Arasında Rusya'ya Müdahale” ye yönelik imzalanmıştı. Bu anlaşma 16 Mayıs 1916'de Osmanlıyı parçalamayı öngören Sykes-Picot anlaşmasının²⁸² Rusya'yı parçalamaya ve etki alanları oluşturmaya yönelik versiyonuydu.

Fransa ve İngiltere arasında bir mutabakat sağlanması için Fransa ve İngiliz yetkililer bir araya geldi ve daha sonra Clemenceau ve Pichon, İngiliz mutabakatını

²⁸⁰ Winston S. Churchill, **The World Crisis: The Aftermath. Vol. 4**, Rosetta Books, 2013. s. 284.

²⁸¹ Kafkas Askeri Ajansı (CAUMILAGE) ilk olarak 1915'in sonlarında Osmanlı ordusu ve hareketleri hakkında bilgi toplamak için kuruldu daha sonra Almanya, Rusya ve doğu cephesinde istihbarat toplamaya başladı ve görev birliğine katılan sekiz subay ve dokuz sivil faaliyetlerini genişletti. Rusya'daki devrim öncesi Ruslarla ittifak halinde çalışan bu birim Devrim sonrasında Türkistan ve Afganistan'daki Ruslar hakkında istihbarat toplama görevi yürütmeye başladı. Hakkında çok az bilgi olan bu görev grubu yanıltıcı propaganda, “False Flag” olarak bilinen operasyonlarda dahil olmak üzere istihbarat alanında gizli görevler yürütmüştür. İngilizlerin görünürdeki istihbaratından farklı olarak direk savaş ofisi ile bağlantılı çalışmaktadır. Birimin başında ise Meşhed'de askeri danışman olarak görev yapan Binbaşı Frank Graham Marsh bulunmaktadır. Savaş sırasında Mısır'daki Abu-Za'abel istasyonuna ve Nikolaev'deki Rus kablosuz istasyona bilgiler göndermiştir. 1918'de "Malleon Misyonu" Meşhed'e gönderildiği ve Trans-Hazar ve Türkistan'da faaliyete geçtiğinde, “Caumilage” kuruluşuyla birlikte İstihbarat Şubesi olarak Misyonun Merkez Karargahına taşınmıştır ve burada Malleon ile birlikte çalışmıştır. Ayrıca Misyonun bölgeden geri çekilmesine kadar burada faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz. “Military Attaché at Meshed.”, British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/317; Yigal Sheffy, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918**, Routledge, 2014, ss. 172,173; Artin H. Arslanian, “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.12.2, 1980, ss. 199-216.

²⁸² Sykes-Picot anlaşmasının son şekliyle, Fransa sahil Suriye, Halep ve Mersin üzerinde doğrudan sömürge kontrolü kazandı; İngiltere, Güney Mezopotamya'da Basra'yı aldı. Buna ek olarak, Sykes biri İngiltere ve biri Fransa için iki etki alanı oluşturdu. Bu etki bölgeleri esasen Arap devletleri topluluğu üzerinde İngiliz ve Fransız korumasını sağladı. Fransız bölgesi, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'nın İngiliz bölgesinden oluşuyordu. Bkz. Edward Peter Fitzgerald, “France's Middle Eastern ambitions, the Sykes-Picot negotiations, and the oil fields of Mosul, 1915-1918”, **The Journal of Modern History**, Vol.66.4, 1994, ss. 697-725.

imzalayarak resmileştirdi. Müttefik politikasının uygulanması için çok geniş kapsamlı hedefler belirlendi. Bunlar Almanların ve Avusturyalıların, özellikle Ukrayna'nın hammaddelerini elde etmelerinin engellenmesi ve bağımsız ya da özerk Gürcü ve Ermeni devletleri oluşturularak Doğu'da bir engel inşa etme²⁸³.

Ayrıca İstanbul'dan Çin'e kadar uzanan Almanya Bağdat Demiryolunu engellemek ve çok daha büyük bir tehlike doğurabilecek ve bir silah olarak kullanılabilir Turancı hareketinin gelişmesini önlemektir. Bu sözleşmenin hazırlandığı aynı günde Yüksek Savaş Konseyi Askeri Temsilcileri, Güney Rusya ve Romanya'nın “Bolşevik kuvvetlerine etkili bir şekilde direnebilecekleri konusunda fikirlerini sunmaları için İngiliz hükümetinin talebi üzerine Versay'da bir araya geldi²⁸⁴.

Bu stratejinin uygulanması için ilk şart “Ukrayna'yı yeniden düzenlemek, Kazakları ve Kafkas kuvvetlerini ve İranlıları mali olarak desteklemek” idi. Mutabakat sorumlulukların paylaşılmasını da önermişti. Buna göre eğer Fransızlar Ukrayna'yı finanse edebilirlerse oradaki kendilerine sadık güçleri takviye etmek için askeri görevler ve siyasi ajanlar gönderebilirlerdi²⁸⁵. İngilizler ise diğer alanlardan sorumlu olacaklardı.

Her bir güç, sorumlu olduğu bölgedeki operasyonları denetlemek için bir genel memur atayacak ve doğal olarak, iki komuta arasında yakın irtibat sağlanacaktı. Mutabakata “Bolşeviklerle savaşmak için hazırlıklı olmamızın mümkün olduğu kadar çabuk yapılması gerektiği esastır” maddesi eklendi. Alanlar “etki bölgelerine” bölündü; İngilizlere “Kazak toprakları, Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan, Türkistan bölgesi” verildi. Fransızlar ise Besarabya, Ukrayna ve Kırım'dan sorumlu olacak²⁸⁶.

Kabine'nin onayını aldıktan sonra plan başladı. Anlaşma gereğince Albay

²⁸³ Ullman, **a.g.e.**, s. 55.

²⁸⁴ **a.g.e.**, s. 56.

²⁸⁵ William Henry Chamberlin, **The Russian Revolution, Volume I: 1917-1918: From the Overthrow of the Tsar to the Assumption of Power by the Bolsheviks**, Vol. 794, Princeton University Press, 2014, ss. 153-54.

²⁸⁶ Ullman, **a.g.e.**, s. 55.

Keyes'in liderliğindeki İngiliz istihbarat subayları, Savaş Kabinesinin talimatlarını Petrograd'da uygulayacaktı. Rus bankacı Jaroszynski²⁸⁷ ile iş birliği yaparak, İngiliz “faaliyet alanındaki” Bolşevik karşıtı güçleri finanse etmek için ayrıntılı bir plan yapıldı. Bolşeviklerin elindeki silahları alınması için asıl adı Basileios Zacharias olan silah tüccarı Basil Zaharoff ile de iletişime geçildi. İngilizler ile yakın ilişkisi olan Zaharoff, Sir ilan edilmiş ve daha sonra İngiltere de havacılık ile ilgili enstitüler ve araştırma merkezleri bile açmıştı²⁸⁸.

Jaroszynski, Rus bankalarını İngiliz kontrolüne sokarak, Alman finansının Rusya içindeki etkisini ortadan kaldırmak için çalıştı. Bu programa göre, İngiliz hükümeti Jaroszynski'ye beş Rus bankasındaki menkul kıymetlerin çoğunluğunu satın almak için altı milyon liralık (200 milyon ruble) borç verecekti. Jaroszynski'nin ayrıca Güney Rusya'da banknot basabilecek bir “Kazak Bankası” kurması ve böylece Don Kazaklarına ve Gönüllü Ordusuna fon sağlaması gerekiyordu²⁸⁹.

Bununla birlikte İngiliz belgelerinde Denikin ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki görüşleri şöyle ifade edilmişti: “İngiliz firmaların ve kapitalistlerin iş birliğini teşvik etmek için Jaroszyrski, Bark ve diğerleri tarafından komuta edilen mevcut tüm Rus mali kaynaklarını harekete geçirmek için ciddi bir çaba sağlanması gereklidir. Ayrıca para biriminin reformunda etkili yardım sağlanarak, Denikin'in güçleriyle Kafkas Cumhuriyeti arasındaki çarpışmaları önlemek için gerekli önlemlerin alınması ve geçici tedbirlerin uygulanması sağlanacaktır”²⁹⁰.

²⁸⁷ Çarlık Rusya'sının en zengin ve en etkili insanlarından biri olan Karol Jaroszyński bir Polonyalı aileden geliyordu. Batı ve Katolik kültürü alanında eğitim almış, maddi refahını, Romanov ailesinin bankacılık sistemine yaptığı başarılı yatırımlara ve ayrıca geniş temas ve bağlantılara borçludur. K. Jaroszyński I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Rusya'da aktif olan finansör ve girişimciler arasındaydı. K. Jaroszyński, çarın ailesini Bolşeviklerden kurtarmak için çalıştı. Ayrıca, İngiliz istihbaratı ile birlikte komünizmi mevcut ekonomik ve örgütsel kaynaklar ile sarsmaya çalıştı. 1919'da Rusya'dan ayrıldı ve Batı Avrupa'yı gitti. K. Jaroszyński, 8 Eylül 1929'da Varşova'da yoksulluk ve yalnızlık içinde öldü. Bkz. Franciszek Wasyl, “Karol Jaroszyński (1878-1929) – europejski finansista i wizjoner z Kresów”, **Krakowskie Pismo Kresowe**, Vol. 06,2014, ss. 107-148.

²⁸⁸ “Aeronautical Research”, TNA: PRO. CAB 24/88/77, 09 Eylül 1919.

²⁸⁹ Ullman, **a.g.e.**, s. 57.

²⁹⁰ “Winston S Churchill, Russian Policy”, CAB 24/93/29, TNA: PRO. CP 128, 12 Kasım 1919.

“Banka Programı”, İngilizlerin Bolşeviklere yönelik tek operasyonu değildi. Moskova’da Komutan Boyce’in önderlik ettiği Gizli Servis, Müttefikler ve Bolşevik karşıtı partilerle, özellikle de ülke genelinde büyük bir ajanlar ve kuryeler ağı olan Kadetlerle²⁹¹ iş birliği yaptı.

Anlaşmaya göre giderler “merkezileştirilmiş bir Müttefik organ” tarafından toplanıp düzenlenecekti. Sovyet tarihçilere göre, bu mutabakat Rusya’nın geri kalanının da ayrıştırılmasını içeriyordu. Çoğu Batılı tarihçi sözleşmeyi Müttefiklerin yaşanan bir iç savaş sırasında 'uyguladıkları geçici bir savaş düzenlemesi olarak tarif etmişti. Sovyet tarihçileri ise söz konusu anlaşmayı Rusya'yı bölmek için emperyalist bir plan olarak görmekteydi²⁹².

O dönemde hâkim olan Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin dağılımı ve Mezopotamya cephesinde ve Hindistan sınırlarının korunmasında İngilizlerin yoğunlaşması göz önüne alındığında Sovyet tarihçilerin görüşünün doğru olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu sırada, İngiliz politikacılar Aralık 1917'de Trans Kafkasya’ya müdahale birlikleri göndermeye karar verdi. 24 Aralık 1917 tarihinde alınan talimat uyarınca, İngilizlerin Bağdat’ta oluşturduğu ve General Dunsterville’in askerlerinden oluşan askeri birlik Bağdat-Bakü hedefine doğru ilerlemeliydi. Bu arada, General Malleison Meşhed’e ve daha sonra da Doğu Hazar’a müdahale edecekti²⁹³.

İngilizler Ocak 1918'de de Merkezi Güçlerin işgaline karşı koyma planları yapmaya başlamıştı. Ancak bu operasyonu gerçekleştirmek çok zordu. Albay Pike bu kapsamda yönetimi altındaki Tiflis'teki küçük İngiliz Askeri Ajansı, Kafkas cephesini

²⁹¹ Konstitutsionno-Demokraticheskaya Partiya veya Partiya Narodnoy Svobody olarak isimlendirilen Kadetler, Rus İmparatorluğunda liberal bir siyasi partidir ve üyeleri parti adının kısaltması olan K-D harflerinden oluşan KADET ile anılmaktadır. Bknz. William G. Rosenberg, **Liberals in the Russian revolution: the Constitutional democratic party, 1917-1921. Vol. 5503**, Princeton University Press, 2019.

²⁹² Anatol Shmelev, “The allies in Russia, 1917–20: Intervention as seen by the whites”, **Revolutionary Russia**, Vol. 16.1,2003, ss. 87-107.

²⁹³ Darabadi Parvin, “Geopolitical rivalry in the Caucasus in the early 20th century (a geohistorical essay)”, **The Caucasus & Globalization**, Vol. 1.1, 2006, ss. 169-180.

restore etmek için Ermeni ve Gürcü gönüllü birimlerini organize etmek için maddi yardımda bulundu²⁹⁴.

Pike, Trans Kafkasya Komiserliği'ne beş milyon ruble sağladı ve hatta Kuban'daki Kornilov'u desteklemek için 150.000 ruble ile bir subay gönderdi. Ancak yeni kurulan, çoğunlukla Ermeni birlikleri, Türk saldırısını durduramadı. Bu zor durumda, Gürcistan hükümeti Almanların yardımını seçti ve kısa süre sonra Alman birlikleri Poti'ye indi ve ülkenin stratejik noktalarını işgal etti. İngiliz misyonunun Dağıstan'da Vladikavkaz'a taşınması gerekiyordu²⁹⁵.

Albay Pike, Kornilov ile temas halinde kalarak ve Terek Kazaklarını Bolşeviklere karşı toplayarak faaliyetlerine devam etti. Albay Pike sonunda Terek Kazaklarının Temmuz 1918'de Vladikavkaz'ı ele geçirme denemesinde başarısız olması ile öldürüldü. “Kafkas Ajansı”nın yerel görevlileri ise Bolşevikler tarafından tutuklandı²⁹⁶.

Başkomutanı General Dunsterville'den sonra “Dunsterforce” adında daha büyük bir İngiliz misyonu, Bağdat'tan Kafkasya'ya doğru yol alıyordu. Asıl niyet, yeni Trans Kafkasya kuvvetini örgütlemek ve yönlendirmek için 200 İngiliz subayı ve 200 askerinin bulunduğu bir misyonu göndermek olmuştu. Dunsterforce bu plana devam etmek için çok geç kalmıştı. Haziran 1918'de Türkler zaten ana hedefleri olan Bakü ve petrol sahalarına yaklaşıyorlardı. Sonunda, Merkezi Güçler Güney Rusya'da İngiliz operasyonu tarafından değil, Avrupa ve Orta Doğu'daki yenilgileriyle durduruldu²⁹⁷.

Güney Rusya ve Kafkasya'daki İngiliz operasyonlarına ek olarak, “Rusya Yardım Gücü” adı altında 28 Kasım 1918'de Rusya'nın kuzey bölgesine müdahale başladı²⁹⁸. Baltık ve Finlandiya'daki Alman operasyonlarının tehdit ettiği limandaki menfaatlerini korumak için Kuzey Rusya'nın Murmansk kentine 30.000 Müttefik

²⁹⁴ “British military agent Army of the Caucasus”, WO 95/4960, 1 Temmuz 1919.

²⁹⁵ WO 95/4960, 1 Temmuz 1919.

²⁹⁶ Lauri Kopisto, **The British Intervention in South Russia 1918-1920**, 2011, s.54.

²⁹⁷ “War Diary, Caucasus Military Mission”, WO 95/5042.

²⁹⁸ Kinvig, **a.g.e.**, s. 180.

ingiliz askeri yerleştirildi²⁹⁹.

Almanların, Arktik kıyılarında (Pechenga Fiord) Atlantik gemilerine saldırabilecekleri bir denizaltı üssü kuracaklarından korkuluyordu. Sibirya'nın Vladivostok kentinde bir başka operasyon gerçekleştirildi. Müttefik birlikler ilk başta Kuzey Rusya ve Sibirya'daki yerel Sovyetler ile iş birliği içinde hareket etti, ancak yaz boyunca durum açık bir çatışmaya dönüştü. Yerel Bolşevik makamlarına karşı örgütlü bir yükselişle 6 Ağustos 1919'da İngilizlerin Başmelek'i ele geçirmesi, Sovyet rejimine doğrudan bir saldırı oldu³⁰⁰.

Bununla birlikte İngilizler bölgede birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardı. Bunlardan en önemlisi Güney Rusya'da ve özellikle de Kafkasya'daki iç çatışmalardı. Rusya'nın bölgede uyguladığı şiddetli ve acımasız sindirme politikaları ve etnik politikalar yıkılan Rus İmparatorluğu sonrasında İngilizlere büyük sorun oluşturmaktaydı. Yıllardır baskı ve zulüm altında yaşayan halklar güçlü milliyetçi hareketler olarak ortaya çıkmaya ve bağımsızlık için baskı yapmaya başlamıştı. Bunlar sadece Türkler değil Ermeniler, Gürcüler vb. birçok unsuru kapsıyordu. Aynı zamanda Ruslar tarafından yapılan inanç temelli baskı politikaları özellikle Müslümanlar arasında yapılan protestoları güçlendiriyordu³⁰¹.

Değişen İngiliz politikaları ile birlikte Türkistan da dahil tüm Rus bölgelerinde Bolşevikler ile mücadele ve işgal politikaları artık devreye sokulmuştu. İngilizlerin Kafkasya, Sibirya ve Don bölgelerine yönelik politikaları Rusya'yı çevrelemeyi amaçlamaktaydı. Müttefikler bu bölgelerde baskı altına alınacak bir Rusya'nın etkisinin azalacağına ve yayılmacı politikalardan vazgeçeceğine inanmaktaydı. Özellikle Güney Rusya'da müttefiklerin etkin olması Türkistan bölgesinin işgali ile yakından ilişkiliydi.

Türkistan bölgesinde güçlenecek herhangi bir unsur İngilizlerin çıkarlarını derinden etkileyecekti. Hindistan güvenliğine yönelik stratejik planlama,

²⁹⁹ G. Bennett, **British foreign policy during the Curzon period, 1919-24**, Springer, 1995, s. 60.

³⁰⁰ Michael Kettle, **Churchill and the Archangel Fiasco**, Routledge, 2005, s. 56.

³⁰¹ Parvin, **a.g.e.**, s. 171.

Türkistan'daki mevcut askeri, politik ve topografik istihbarat üzerine dayanıyordu. Bu istihbarat ise İngiliz politikasını etkileyen temel unsurdur.

Görüldüğü üzere Rusya'ya müdahale stratejisi birbiri ile bağlantılı olarak gelişmekteydi. İngilizler açısından önem verilen tek şey Türkistan bölgesinin güvenliği ve kontrolü altında alınmasıydı. Bu Hindistan'ın güvenli açısından zorunluydu. Bu nedenle bölgeye sızabilecek tüm unsurları çevreleme stratejisi bağlamında elimine etmeye çalışmaktı.

Ayrıca İngiliz imparatorluğu ve sömürgelerinin varlığı Britanya'nın büyük güç olmasına bağlıydı. Hindistan'ın güvenliğinin sağlanmaması ise Britanya'nın prestij kaybına ve sömürgeler nezdinde zayıflığına işaret edecekti. XX. yüzyılın başlarında dünya artık değişmekte ve birçok bölgede bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaktaydı. Böyle bir durum İngiliz sömürgelerinin ve Hindistan'daki İngiliz yönetimin sonu olacaktı. Bu nedenlerden dolayı ilerde de görüleceği üzere Türkistan'daki yenilgisini aynı Kut'ül Amare'daki³⁰² yenilgisi gibi her zaman gizlemeye ve inkâr etmeye çalışmıştı.

2.7. İngiliz Müdahale Alanının Önemi

Topografik olarak, İngiliz “etki bölgesi” üç farklı bölüme ayrılabilir. Bölgenin en kuzey kısmı, Don Nehri çevresinde Ukrayna ve Volga bölgesi arasında bulunan Don Kazak Bölgesi (Oblast 'voiska donskogo) dir. Don bölgesi, Rusya'nın eski güneydoğu sınır bölgesi ve Müslüman halklara karşı bir tampon bölgesiydi. Don Kazak bölgesi aslen sınırı korumak için kuruldu. Kazaklar, XX. yüzyılın başında toplam nüfusun yarısından daha azını oluştururken, yine de bölgenin en belirgin topluluğu idi. Don Bölgesi, Birinci Dünya Savaşı'nda İmparatorluk Ordusuna altmış

³⁰² Kut'ül Amare hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Caner Arabacı “100.Yılında Kutü'l-Amare Zaferi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi**; Özgür Uysal, “Kut'ül Amare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa”, **Tarih Kritik Dergisi**, C.4.S.4, 2018, ss. 50-52; Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçaslan ve İlber Ortaylı, Kutü'l Amare 1916 Olaylar, Hatıralar, Raporlar, Kronik Kitap, 2017.

süvari alayı sağlamıştı³⁰³.

Söz konusu bölge zengin tarım arazilerine sahipti ve nüfusunun dörtte üçü tarıma bağlıydı. Ayrıca, birkaç büyük kentsel ve endüstriyel alan vardı. Don Rostov, Rusya'nın en büyük şehirlerinden biriydi ve çok önemli bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelmişti. Diğer iki önemli sanayi merkezi Taganrog ve Azov kasabalarıydı. Ayrıca, önemli kömür, demir ve manganez cevheri madenlerinin bulunduğu Donbass bölgesinin doğu kısmı da idari olarak Don topraklarına aitti³⁰⁴.

Güneye doğru ise Manych nehri boyunca, iki ana bölgeden oluşan Rusya Kafkasya Genel Valiliği (Kavkaz) bulunuyordu. Bu valilik Kuzey Kafkasya ve Trans Kafkasya'yı içerisine alıyordu. Kafkas dağlarının kuzey tarafındaki Kuzey Kafkasya (Severnyi Kavkaz) idari olarak Çernobil iline (guberniia) ve Kuban, Terek ve Dağıstan topraklarına (oblasti) ayrılmıştı³⁰⁵.

Ayrıca, illerin dağlık bölgelerinde özellikle de doğudaki Terek ve Dağıstan'da yaşayan çok sayıda yerli halk vardı. Kuzey Kafkasya nüfusunun çoğu tarımda kullanılıyordu; Kuban, Rusya'nın en zengin tahıl üreten bölgelerinden biriydi. Yüzyılın başında Grozni bölgesinde zengin petrol kuyuları kurulmuş ve bölgenin ekonomik karakteri önemli ölçüde değişmişti. Grozni petrol sahası yıllık 1,2 milyon tonluk üretimiyle Rusya'nın en büyük ikinci petrol merkezi haline gelmişti ve bu petrol Novorossiisk, Rostov veya Petrovsk limanlarına demir yolu ile taşınabiliyordu. Rusya'da sanayinin büyük bir kısmı gibi, Kuzey Kafkasya petrol üretimi de yabancı sermaye ile finanse edildi. 1910 yılından sonra Grozni ve Maikop alanlarındaki petrol üretimi İngiliz şirketlerinin elindeydi. Dağların güney tarafında Transkafkasya (Zakavkaz) bulunuyordu³⁰⁶.

Bu topraklar Çar hükümeti tarafından Suchum, Kutais, Batum, Kars, Tiflis,

³⁰³ Kopisto, **a.g.e**, s.54.

³⁰⁴ **a.g.e**, s.55.

³⁰⁵ **a.g.e**, s.55.

³⁰⁶ "Report on Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia", W0 106/1191, Kasım-Aralık 1918.

Elizavetpol ve Bakü illerine bölündü. Trans Kafkasya'da Ermeniler, Gürcüler ve Türkler vardı. Don Bölgesi'nden farklı olarak, Kafkasya Rus İmparatorluğu ile uzun bir geçmişe sahip değildi. XIX. yüzyıl boyunca Rusya, yüzyıllardır Osmanlı ve İran egemenliği altındaki bölgeyi yavaş yavaş işgal etmişti. Trans Kafkasya halkları üzerindeki yeni Rus yönetimi çoğu zaman daha etkindi.

Bununla birlikte, işgalden sonra kademeli olarak başlayan Rusya İmparatorluğu'na ekonomik entegrasyon bölgede kayda değer bir gelişme sağlamıştı. Bölgeye özgü zirai ürünler için yeni pazarlar buldu. Artan talep, buğday, çay ve pamuk gibi bazı ürünlerde uzmanlaşmayı mümkün kıldı. XIX. yüzyılın son dönemlerinde, Trans Kafkasya'nın zorlu taşıma koşulları, Poti ve Tiflis üzerinden Bakü'ye kadar olan demiryolunun inşasıyla değişmeye başladı³⁰⁷.

Demiryolu inşa etmenin asıl nedeni askeri ve stratejikti, ancak ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi de büyüktü. Sonunda, 1900 yılında Rostov'dan Don'a ve Bakü'ye giden hat açıldığında kesintisiz bir demiryolu sistemi oluşturmuştu. Trans Kafkasya, asırlarca doğal kaynakları ile ünlüydü. Tiflis ve Batum'da yüzyılın başlarında manganez ve bakır ile birlikte ana ürünler olarak kayda değer bir maden endüstrisi gelişti. Ancak hepsinden önemlisi, petroldü. İlk petrol kuyusu 1869'da Bakü yakınlarında açıldı. 1890'da Bakü petrol sahaları Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tüm alanlardan daha fazla petrol üretti³⁰⁸.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Bakü'de üretilen sekiz milyon ton petrolün çoğu Rusya'da tüketildi ve sadece %15'i boru hattından Batum'a pompalandı ve Avrupa ve Orta Doğu'ya ihraç edildi. Sanayinin gelişmesi ile birlikte yabancı sermaye akışı petrol endüstrisinin kontrolünün yabancı ellere geçmesine neden oldu³⁰⁹. Son olarak, Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi, İngilizler Bakü sahalarına en çok yatırım yapan ülkeydi. 1914'te petrolün yüzde 42,4'ü İngiliz şirketler tarafından çıkarılıyordu ve satılıyordu. Doğal kaynaklar nedeniyle Rus İmparatorluğu'nun

³⁰⁷ Kopisto, **a.g.e.**, s.54.

³⁰⁸ **a.g.e.**, s.54.

³⁰⁹ Margaret Miller, **The Economic Development of Russia 1905-1914: With Special Reference to Trade, Industry, and Finance**, Routledge, 2017, s. 267.

çöküşünü takip eden kargaşada, yeraltı zenginlikler için bu bölgeye özel önem veriyordu³¹⁰.

Kazak Bölgesi ve Kafkasya bölgesinin stratejik ve ekonomik açıdan önemine ilişkin yukarıda verilen bilgiler ışığında İngilizler burayı ekonomik ve güvenlik politikaları açısından önemli görüyorlardı. İngilizler 1907’de yapılan anlaşmaya göre İran bölgesinde etkindi. Ancak Bakü ve diğer bölgelerdeki menfaatleri için Türkistan üzerinden bölgeyi kontrol almak gerekiyordu. Hindistan’dan bölgeye gönderilecek askeri birlikler Türkistan bölgesinden geçmek zorundaydı. Ayrıca ileride değinileceği üzere Türkistan’da pamuk üretimi üst seviyedeydi.

Eğer Bakü Tiflis ve Batum gibi doğal zenginliklere sahip bölgelerdeki İngiliz menfaatleri korunacaksa bunun zamanı geldiğinde Türkistan’ın işgali ya da İngiliz yanlısı bir hükümet ile olacağına farkındaydılar ve ilerleyen stratejilerini bu konuya odaklamışlardı. Kafkasya ya da Trans Kafkasya sadece zengin bir bölge değildi aynı zamanda İngilizlerin Hindistan güvenliği ve Türkistan’daki pamuk ve Rus yayılcılığı açısından önemli bir hale geliyordu. İngiliz politikaları daha sonra görüleceği üzere Kafkasya ile bağlantılı hazırladığı stratejik planların devamı ve kalıcı olabilmesi açısından Türkistan’ın işgalini önemli görüyordu. Ayrıca Türkistan’ın kuzeyinden bölgeye sızabilecek unsurların engellenmesi için Kafkasya, Don ve Sibirya’nın İngiliz kontrolünde olması gerekiyordu.

2.8. Yeni Rus Politikaları ve İngilizlerin Tepkisi

Lenin’in yönetimi devralması sonrasında İngilizler yeni Sovyet hükümetinin politikalarına sert tepki göstermişti³¹¹. İleride de tartışılacağı üzere İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı Bolşevik Rusya ve onun etki alanındaki bölgelere yönelik askerî harekât planları yapmaya başlamıştı. Hatta daha ileri giderek müttefikler ile birlikte

³¹⁰ Heinrich Hassmann, **Oil in the Soviet Union**, (Translated from the German with the addition of much new information by Alfred M. Leeston), Princeton University Press, 1953, ss.25-28

³¹¹ Keith Neilson, **Britain, Soviet Russia and the collapse of the Versailles order, 1919–1939**, Cambridge University Press, 2005, ss. 30-46.

Rusya'nın işgal edilmesi bile gündeme gelmişti.

Lenin'in Rusya ve Doğu'nun emekçi kitlelerine hitaben yaptığı “halkların kendi kaderini tayin hakkı” bildirisi İranlılar, Türkmenler, Araplar ve yerli halkların “kendilerini yabancı kapitalistlerin boyunduruğundan kurtarıp serbest kalmalarını” öğütlemekteydi. İngiliz belgelerinde 6 Aralık 1917 tarihinde Petrograd'daki Bolşevik Hükümetinin Rusya'daki Müslümanlara ve diğer Avrupa imparatorluklarındaki halklara “kendi kaderini tayin hakkını kullanmaları” çağrısında bulunmasının sömürgeleri olan tüm devletler açısından korkutucu olduğu ifade edilmekteydi. Bu mesaj tüm Asya'da oldukça önemsenmişti. Yıllardır Rus zulmü altında bağımsızlık arayan Türk ve Müslüman ve diğer milletlerden oluşan halklar bu yeni Rus söylemine itibar etmişlerdi. Bu kapsamda birçok bölgede örgütler kurularak bağımsızlık hareketleri başlamıştı.

İngiliz gizli belgelerinde bu durum şöyle yer almaktaydı: “23 Aralık 1917'de Taşkent'te özel bir Müslüman Kongresi toplanmış ve Türkistan'da bağımsızlık ilan etmiştir. Fergana'daki Hokand hükümeti, merkezi olarak belirlenmiş ve altı Müslüman ve bir Yahudi'den³¹² oluşan bir bakanlık oluşturmuştur”³¹³. Bay mirza Hayit Özerk Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu şöyle ifade eder: “Ali Han Bökeyhan idaresinde Orenburg'ta toplanan Kazaklar, 13 Aralık 1917'de “Alaş Orda Özerk Cumhuriyeti”ni ilan ederler. Aynı tarihlerde Hokand'da toplanan “IV. Müslümanlar Kongresi”nde de “Özerk Türkistan Cumhuriyeti” kurulur”³¹⁴.

İngilizler yeni özerk devletin uygulamada Rusya Federasyonu'nun bir parçası

³¹² Türkistan Yahudileri, Orta Asya Yahudileri, Yerli Yahudiler, Fars-Tacik Yahudileri, Mahalli Yahudiler ve yaşadıkları şehirlere göre Hive, Hocent, Taşkent, Semerkant Yahudileri gibi adlarla da anılmaktadır. Bkz. Durmuş Arık, “Buhara Yahudileri”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2. S.2, 2005, ss.1-27; Türkistan bölgesinde Yahudiler (Chalah-Buhara Yahudileri) uzun yıllardır yaşamaktadır. Yıllarca Hanlara hizmet etmişler ancak gerçekte Hanlıklar ile ilgili çok önemli gizli verileri Rusya'ya iletmışlerdir. Bunlardan biri de Yahudi grubunun lideri olan Aron Kandın'dır. 1882'de, bir İngiliz gezgin olan Henry Lansdell bölgeyi ziyaret ettiğinde onunla iletişim kurmuştur. Bkz. Mikhail Zand, “Bukharan Jewish culture under Soviet rule”, **Soviet Jewish Affairs**, Vol. 9.2, 1979, ss. 15-23.

³¹³ “Intelligence Bureau: Weekly Report On Turkey And Other Moslem Countries II.”, TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, 6 Mart 1918

³¹⁴ Baymirza Hayit, “**Basmacılar**” **Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.41

olarak kalmaya devam ettiğini, ancak Rusya ile bağlantının kesilmesi ve ayrı bir Türkistan Müslümanları federasyonu kurulması için çalışan Mollaların önderlik ettiği İslamcı fanatik (!) bir bölüme sahip olduğunu da vurgulamaktadır. İngilizler benzer bir yapının Devrim'in başlarında Buhara'da da ortaya çıktığını ifade etmektedir. Hive ve Buhara Hanlığı eski rejimde özerkti ve Devrim'in başlangıcından ise bağımsız hale geldi. Söz konusu hanlıklar ne yeni Türkistan'a ne de Semireç (Yedisu bölgesi) bölgesine ³¹⁵ dahil edilmişti. Bu ikinci bölge, yerli Müslümanların Rus yerleşimciler lehine kamulaştırılmasının yapıldığı Kırgız bölgesine dahil edildi³¹⁶.

Balkaş gölünden aşağı Volga'ya kadar uzanan Kırgızlar, diğer Rus Müslümanlarından olmalarına ve yakın zamana kadar bir "Cadet"³¹⁷ programına dahil edilmelerine rağmen, yine de özerk bir Kırgızistan söylemi etrafında örgütlenmeye başlamışlardır. İngilizlere göre Kırgızların izlediği hat izlemeye değerdir çünkü bunlar Rus Müslümanları arasında sayısal olarak en güçlü gruptur (yaklaşık 5.000.000) ve Batı (Avrupa) Rusya ile Türkistan'ın coğrafi bağlantısının merkezinde yer almaktadır³¹⁸. Halklar arasındaki bu gelişmenin ve bağımsızlık yanlısı tutumların tarihi 1916'daki olaylara dayanmaktadır. Bölgedeki İngiliz çıkarları ve politikaları açısından bu olayların özel önemi vardır ve İngiliz ajanları bu olaylar hakkında aşağıda kısaca değineceğimiz gibi Türkistan'da patlak veren isyanları yakından izlemişlerdir.

³¹⁵ İngiliz belgelerinde yer alan söz konusu isim "Yedi Irmak" ya da "Yedisu" manasına gelmekte ve Çarlık Rusya'sında Almaata bölgesini tanımlamaktadır. Bölge Kazak Türkçesinde Jetisu olarak geçmektedir. Bknz. Muhammet Şen ve Ferdi Çiftçioğlu, "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 5 sS..17 (2018), ss. 181-209.

³¹⁶ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, 6 Mart 1918

³¹⁷ Cadet (askeri harp) ordusu. Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri'nin bir tür askeri eğitim kurumunda yer alan birimidir.

³¹⁸ TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836.

2.9. Türkistan İsyanı ve Bölgede Gelişen Olaylar

Rus işgalinin ardından oluşan süreçte Türkistan halkının uğradığı adaletsizlik ve haksızlık ve Rus hükümetinin yerel halkı hiçe sayarak bölgeyi yönetmek istemesi Türkistan'da 1916 isyanına sebep olmuştur. Ayrıca Kırgız halkının toprakları zorla ellerinden alınarak Türkistan topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesi bu isyanda önemli bir nedendir. Birinci Dünya Savaşında bölge halkının askere alınma kararı da bu sürece katkıda bulunmuştur³¹⁹. Türkistan isyanı birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Biz bu bölümde İngiliz bakış açısından ve arşiv belgelerine göre bölgedeki olayları değerlendireceğiz.

İngilizler Türkistan'ın 1863-1885 yılları arasında Rus İmparatorluğu'na dahil edildiğini ve daha sonra iki yönetim sistemi arasında bölündüğü ifade etmektedirler. Bu bölümlendirmeler şöyledir:

- "Hazar, Semerkant, Sırderya, Fergana ve Yedisu eyaletlerinden oluşan ve İmparatorluğun ayrılmaz bir parçası olarak yönetilen Türkistan Valisi-Generalliği;
- Hindistan'ın Yerli Devletleri gibi, Demiryolları, gümrük tarifeleri veya dış politika konularında bağımsızlıkları olmamasına rağmen hâkim güç ile bir antlaşma ilişkisi içinde bulunan ve kendi işlerini yöneten Hive ve Buhara'nın özerk Hanlıkları (Petrograd'daki Hükümet de bir Rus Genel valisinin kontrolüne tabidir)³²⁰.

İngilizler 1911'de her iki bölgenin toplam nüfusunun (son tahmin yapıldığı zaman) Rusya illerinde yaklaşık 6.500.000-8.500.000 ve özerk Devletlerde yaklaşık 2.000.000 (bu rakam çok belirsiz olsa da) olarak hesap etmişlerdi. Daha ayrıntılı olarak

³¹⁹ Seda Yılmaz Vurgun, "1916 Türkistan İsyanı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 40, ss. 2016, ss. 315-325.

³²⁰ Çarlık Rusyası yönetimi altında, Türkistan'da iki önemli idari düzenleme yapıldı. Bunlardan ilki Adım Genel Valiliği'nin kurulması, ikincisi ise Ruslar tarafından fethedilen Hokand, Hive ve Buhara topraklarını birleştiren Türk Genel Valiliği'nin kurulmasıydı. Göçebe Kazaklar tarafından doldurulmuş olmasına rağmen, Semirechie Türkistan'a dahil edildi. Böylece, 1917 devrimi gerçekleştiğinde, Orta Asya'da beş idari kurum vardı: Bozkır ve Türkistan'ın Genel Valiliği, Transkafkasya Bölgesi, Buhara Emirliği ve Hivan Hanlığı. Transcaspian Bölgesi, 1905'ten itibaren Genel Valilik'te Türkistan'la ilişkilendirilmiş ancak idari konularda özerk bir parçası olarak kalmıştır.

ise toplamda yaklaşık 3.000.000 göçebe veya yarı göçebe (kuzeyde Kırgız ve güneybatıda Türkmenler), 5.000.000 yerleşik Müslüman köylü ve kasaba insanı ve 500.000 Rus olduğunu, yerleşik Müslümanların bir milyondan az bir kısmının İranlılardan (Persler ve Afganlar'a benzer) oluştuğunu ifade etmişlerdi. Tüm bu yerleşik unsurların İslami duygularının özellikle Rus işgallerine rağmen köklü olduğu da vurgulanmıştı³²¹.

Bölgeyi analiz etmeye devam eden belgede Rus sömürgecilerin esas olarak Kazak topluluğu kurduğunu ve sistematik bir tarımsal kolonizasyon politikası izlediğini ve Taşkent ile Yedisu bölgesinde yoğunlaştığını ifade etmişlerdir (1911'de 234.000 kişi)³²².

Tüm Genel Valiliğin ve aynı zamanda Sirderya ilinin idari merkezi Taşkent'tir ve Orta Asya'daki en önemli kentsel topluluktur. Buradaki Rus kolonisi de diğer büyük Rus şehirlerinin sakinleri gibi aynı sosyal ve politik etkilere maruz kalmıştır. Taşkent'teki özel koşullar, Devrim'den bu yana Türkistan'daki olayların seyrinde önemli ve oldukça ciddi bir etki yapmıştır. Taşkent'teki Rus atmosferi, Türkistan'da ve diğer Rus merkezlerine göre istisnai bir durumdur (örneğin, Hazar-Demiryolları Demiryolları'ndaki koloniler buraya göre önemsizdir)³²³.

Stratejik açıdan bölgenin önemini bilen İngilizler özellikle iletişim ve ekonomik açıdan bölgeyi değerlendirmişlerdir. İngilizlere göre Devrim patlak verdiğinde Rusların bu bölgede oluşturdukları modern iletişim araçları ve ekonomik yatırımları vardı (sadece Rus sömürgeleştirme merkezlerinde değil, tüm bölgede).

Türkistan, "Moskova'ya giden Andican-Taşkent-Orenburg-Samara demiryolu hattı ve Krasnovodsk'tan³²⁴ Bakü'ye bağlanmayı sağlayan bir gemi servisi ile Andijan-Semerkant-Buhara-Merv-Aşkabat-Krasnovodsk (veya Trans Hazar) hattına ulaşan iki

³²¹ "Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution", TNT PRO. CAB/24/57, 27 Haziran 1918, s. 1.

³²² TNT PRO. CAB/24/57.

³²³ TNT PRO. CAB/24/57, s. 1.

³²⁴ Hazar denizi kıyısında yer alan bölgenin bugünkü ismi Türkmenbaşı'dır.

büyük demiryolu sayesinde Rusya'nın geri kalanıyla bağlantılıydı.

Her iki demiryolunun doğu ucu da az sayıda nüfusa sahip çalışkan bir Müslüman köyü olan Fergana'da bulunuyordu. Fergana pamuk yetiştiriyordu ve demiryolunun inşasından sonra Moskova üreticilerinin talepleri nedeniyle ülke, yıllık olarak karşılıklı ihraç edilen pamuk karşılığında Avrupa Rusya'sından demiryolu ile ithal edilen hububatta bağımlıydı. Böylece Rusya'nın geri kalanıyla olan ekonomik ilişkiler son derece yakınlaşmıştı; fakat öte yandan, Rus Hükümetinin politik kıskançlığı ve korumacı politikası Türkistan'ı İran, Afganistan, Hindistan ve Sincan'dan ayırma eğilimindeydi³²⁵.

İngilizler Rus Hükümetinin son yirmi yıl boyunca büyük bir tarımsal kolonizasyon politikası yürüttüğünü ve bu sömürgecilik politikasının Kırgız göçebeler tarafından nefretle karşılandığını vurgulamaktadır. Ülke kuzeyden güneye sömürgeleştirildiği için, Türkistan ve söz konusu sömürge bölgeleri arasında sadece Kırgız bölgesi kalmıştı (Türkistan'ın kuzey bölgesinde yaklaşık 2.500.000 Kırgız bulunmaktadır). Yedisu, kolonizasyon sorunundan etkilenen tek Türkistan bölgesiydi, ancak burada yerleşimciler ile yerliler arasındaki ciddi anlaşmazlıklar vardı³²⁶.

Belgede Türkistan'ın, savaşın patlak vermesinden büyük ölçüde etkilenmediği, bunun nedeninin ise hem bölge halkı hem de Rus yerleşimcilerin zorunlu askerlik hizmetinden (Rusların korkması nedeniyle) muaf tutulması olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın savaşa müdahil olmasının bile bölgede siyasi bir tepkiye neden olmadığı ifade edilmiştir. Bunda Türkistan bölgesinin diğer Müslüman ülkelerden izolasyonun payı olduğuna atıf yapılmıştır.

Buna rağmen hammadde stokunun Avrupa cephesine gönderilmesi bölgedeki gıda arzında zorluklar meydana getirmiş ve Taşkent ve başka yerlerde bulunan mahkumlar ve göçmenler bölgede sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Ancak Türkistan'da 25 Haziran'daki³²⁷ Rus İmparatorluk Kararnamesi'ne kadar herhangi bir ciddi olay

³²⁵ TNT PRO. CAB/24/57, s. 1.

³²⁶ TNT PRO. CAB/24/57, s. 1.

³²⁷ 19 Temmuz olarak da ifade edilmektedir.

yaşanmamıştır³²⁸.

1916'da daha önce askerlikten muaf tutulan Rus İmparatorluğu'nun tüm nüfusu, aniden orduya alınmaya başlanmıştır. Bu kararname yıllardır sömürülen Kırgızları isyan noktasına kadar getirmiş ve Rus düzenli birliklerinin desteklediği ile yerel sömürgeciler ve Kırgızlar arasında bir savaş başlamıştır. Ruslar bölgede ırkçı davranışlar sergilemekteydi ve bu eylemler kapsamında barınaklar yok edilmiş, sığırlar ele geçirilmiş ve erkekler, kadınlar hatta çocuklar açlığa terkedilmiştir. Bundan dolayı binlerce kişi açlıktan ölmüştü. Toplamda yaklaşık 500,000 Kırgız'ın öldüğü ve bir milyon kadarının ise Çin sınırına sığındığı ifade edilmiştir³²⁹.

Bölgeyi yakından takip eden dönemin gazetecilerinden M. Philips Price'a³³⁰ göre boşaltılan topraklar Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Kırgızların yaklaşık üçte biri Ruslar tarafından katledilmiştir³³¹. Söz konusu kararname, Türkistan'da tarım mevsimi olması ve bölgedeki halkın sadece pamuk mevsiminde kazanabilecek olmasını hiçe sayarak hazırlandığı için bölge halkında rahatsızlığın üst seviyeye çıkmasına neden olmuştur. Belgeye göre bu ayrıca Rus yetkililere askere alma işlemlerinde rüşvet alma ve şantaj yapma fırsatını vermiştir. Bu hoşnutsuzluklar

³²⁸ TNT PRO. CAB/24/57, 27, s. 2.

³²⁹ Ruslar 673.000 Kırgız Türkünü öldürmüş ve 200.000'e yakını Sibirya'ya yollamıştı. Rus zulmünden kaçan Türkistanlıların malları ve arazileri de Rus göçmenlere verilmişti. İsyandan bittikten sonra bu insanların geri dönme çağrısı kabul görmemişti. Ruslar, Kırgızların topraklarını hem zorla işgal etmişler hem de bu insanları yerlerinden etmişlerdi. Bkz. Seda Yılmaz Vurgun, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.1, C. 1., 2016, ss. 138-157.

³³⁰ M. Philips Price Rusya ve Bolşevik yanlısı bir gazetecidir. Antony C. Sutton'un Bolşevik devriminde Siyonist ve Wallstreet etkisini ortaya koyduğu "Wall Street And The Bolshevik Revolution" adlı çalışmada Price hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Sutton'a göre Price "1918'de Yabancı Propaganda Çalışma Organizasyonu" içerisinde "Uluslararası Devrim Propaganda Bürosu, Saha Operasyonları" görevlisi olarak çalışmıştır. Daily Herald ve Manchester Guardian'ın muhabiri olan Philip Price, resmi olmayan Fransız temsilcisi ve Troçki'nin arkadaşı Jacques Sadoul ile birlikte Rus devriminden önce Rusya'ya gitmiş ve burada birçok gizli faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Price'ın Rus ve Bolşevik yanlısı olması ve bölgeyi iyi bilmesi nedeniyle verdiği bilgilerin doğru olduğu değerlendirilmektedir. Bknz. Antony C. Sutton, **Wall Street and the Bolshevik revolution**, Clairview Books, 2011, ss. 74-75.

³³¹ M. Philips Price tarafından 1 Ekim 1917 ve 28 Kasım 1917 tarihlerinde "Manchester Guardian" ta yayınlanan makalesinde Rusların bölgedeki faaliyetleri detaylı olarak anlatılmıştır. M. Philips Price aynı zamanda müttefiklerin gizli anlaşması olan Sykes picot anlaşmasını Ruslardan alan ve 28 Kasım 1917'de yayımlayan gazetecidir. Bu belgeler kendisine dış işleri ofisinde verilmiştir. Dünya M. Philips Price'ın yayınladığı makale sayesinde bu gizli anlaşmayı öğrenmiştir. Bknz. Nigel Fountain, **When the Lamps Went Out: Reporting the Great War 1914–1918**.

neticesinde, Jizak'ta bir salgın meydana getirmiştir. Andican ve Taşkent'te katliamlar yaşanmış ve Kırgız ülkesinde ve özellikle Yedisu'da kargaşa durmadan devam etmiştir. Çin'e göçen Türkistanlı mülteciler ise geri dönme girişiminde bile bulunmamışlardır³³².

Mart 1917 tarihinde meydana gelen ilk devrimle Kasım 1917 tarihindeki Bolşevik Devrim arasındaki dönemi de analiz eden İngilizler 1916 isyanlarına rağmen, Türkistan'daki devrimin yerli halk ve Ruslar arasında ırksal bir çatışma olarak başlamadığını vurgulamaktadır. Bölgedeki devrimin Petrograd'daki olaylarla aynı yolu izleyerek başladığını, ancak farklı idari alanlarda farklı ilerlediğini de ifade etmişlerdir³³³.

2.9.1. Yedisu Hariç Rusya İllerindeki Durum

İngiliz arşivlerinde yer alan 27 Haziran 1918 tarihli "Devrimden Sonra Rusya Orta Asya'sındaki Siyasi Gelişmeler (Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution) isimli gizli belgede Yedisu (Semireç) hariç Rusya illerindeki durumun detaylı olarak incelendiği görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu gizli belgede yer alan bilgiler değerlendirilecektir.

Batı Rusya'da olduğu gibi hem Taşkent hem de Sırderya'da Rus kentsel proletaryasını temsil eden ilk Sovyetler askeri garnizonu Türkistan'da kurulmuştur. Devrim sırasında 1916 olaylarındaki vahşi eylemlerden sorumlu olan Genel Vali Kuropatkin'in ve personelinin sınır dışı edildiği vurgulanmıştır. Müslümanlar Taşkent Sovyeti'nden Petrograd'daki Geçici Hükümete askere alma kararını iptal etmek için ricada bulunmuştur. Bölge halkı bir sonraki pamuk mevsimi bittiğinde, Ruslar için Türkistan'da askerlik hizmeti yapacaklarını ifade etmişlerdir. Hükümet, kararnameyi geri çekerek, af ilan etmiş ve daha önce çağrılan Türk Müslümanları evlerine

³³² 26 Aralık 1916'da Duma'nın gizli oturumunda MM Kerensky ve Jafavov'un konuşmalarına dayanan 11 Aralık 1917 tarihli "Manchester Guardian" adlı isimsiz bir makale. Bknz. **Manchester Guardian**, 11 Aralık 1917; TNT PRO. CAB/24/57, 27.

³³³ TNT PRO. CAB/24/57, s. 2.

göndermiştir³³⁴.

Ancak, Türkistan'ın idaresi Geçici Hükümet tarafından Sovyetlere değil, Duma Yönetim Kurulu³³⁵ üyelerine veya eski üyelere verilmişti. Bir Rus başkan ve dördü Müslüman olan sekiz üye daha vardı: Tınışbaytev, Bükeyhanov (Kırgız), S. N. Maksudov ve General Devletcin (Tatar). Müslümanlar da resmi olmayan parti örgütleri kurmaya başladı. Petrograd'da olduğu gibi Sovyetler tarafından yetkilerinin sürekli bir kontrol altına tutulması için geçici bir idare ataması yapılmıştı. Hükümetin Petrograd'da inşası sırasında, Taşkent ve Sirderya Sovyetleri Türkistan İdare Komitesini ayrılmaya zorladılar. Türkistan İdari Komitesi Kornilov'un Eylül ayındaki son darbesine kadar faaliyetlerine devam etti. Askerleri ve şehir işçilerini temsil eden Sovyetler doğal olarak tamamen Ruslardan oluşuyordu ve Müslümanların kendi örgütlerini güçlendirerek iktidara gelmelerini engellemişlerdi³³⁶.

Ağustos'ta yapılan belediye seçimlerinde, Taşkent'teki 109 sandalyenin 77'sini, Hokand'daki 102 sandalyenin 80'nini ve Andican'daki 97 sandalyenin 77'sini alarak büyük bir zafer kazanmışlardı. Ağustos veya Eylül aylarında, Rusya'nın federal bir cumhuriyete dönüştürmeye çalıştığı Hokand 'da toprak sorununun çözümünde özerkliği benimseyen bir Müslüman cumhuriyet kongresi düzenlendi. Bu kongrede Batı Rusya'da uygulanan toprak sisteminin Türkistan'da da uygulanması isteniyordu. Kerenski ambargoyu daha önce kaldırmıştı ancak Batı Rusya'daki arazi sorununa uygulanan çözümün ülkelere uygulanmayacağını bildirdi³³⁷.

Eylül ayında Taşkent'te yürütme yetkilerini bir Müslüman Bölge Konseyi'ne devretmiş olan "Tüm Türkistanlı Müslüman Kongresi" vardı. 26 Eylül'de Türkistan

³³⁴ TNT PRO. CAB/24/57, s. 2.

³³⁵ Tam adı "Gosudarstvennaya Duma ("Devlet Meclisi")" olan Duma 1905-1917 yılları arasında etkin olan yasama meclisidir. 9 Ocak 1905 yılındaki ayaklanmalar sonrasında Çar Nikola tarafından kurulan Duma, çarlık yönetimi devrilmesi sonrasında Geçici hükümetin kurulmasına öncülük etti. Fakat bu hükümeti kabul etmeyen ve ona rakip olan başka bir kurum daha ortaya çıkmıştı. Bu ise Bolşevik yanlısı asker ve işçilerin temsil edildiği Petrograd Asker ve İşçi Sovyeti'ydi ve Sovyet Yönetim Kurulu yeni oluşturulan Duma'ya katılmama kararı almıştı. Bknz. Ramin Sadigov, "Rusya Kurucu Meclisi: Tarihi Gelişimi ve Bolşevikler Tarafından Feshi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9 Sayı: 43, 2016, ss. 906-920.

³³⁶ TNT PRO. CAB/24/57, s. 3.

³³⁷ TNT PRO. CAB/24/57, 27.

Sovyeti, Köylüler ve Kırgız Konseylerinin yürütme komiteleri birlikte ortak bir toplantı yaptı. Bu toplantıda, yaptırım kararı veren idarenin yetkisini reddeden bir karar aldı ve muhtemelen Bolşevik Taşkent Sovyeti'nin patlak vermesine bu sebep olmuştur³³⁸.

Türkistan'daki bu ilk Bolşevik salgınını hem Duma Yönetim Kurulu üyeleri hem de Türkistan'ın Menşevik Sovyetleri kınadı. Böylece Taşkent'te kitlesel bir toplantı başladı. Yükselen Müslüman tehlikesine karşı Sovyet Askeri Valisi kaçmak zorunda kaldı. İdari Komite ve Türkistan Sovyeti, garnizondaki iki Rus alayının desteklediği Taşkent Sovyeti tarafından tutuklandı. Öte yandan, Kadetler devrimci komiteyi tutukladı, kaleyi ele geçirdi ve Müslüman nüfusun geneli tarafından desteklendi. Kornilov'un başarısızlığı ve Lenin'in başarısı arasındaki kısa sürenin keyfini süren Petrograd'daki Geçici Hükümet, Taşkent Sovyeti'ne bir ultiatom verdi ve Kazan'daki birliklerin komutanını Türkistan Genel Komiserliği görevine atadı³³⁹.

Aynı zamanda, Müslümanların sempatisinden emin olmak için, Petrograd'da, zemstvo sistemini³⁴⁰ Aşkabat, Semerkant, Sirderya ve Fergana eyaletlerine uygulayan bir kararname çıkarıldı. Bu Müslümanlara yerel yönetimde pay verecek bir düzenleme olurken, Sovyet yönetimi aslında Rusların ırksal yükselişini devam ettiriyordu. Ekim ayının başlamasıyla birlikte Petrograd'daki Geçici Hükümet, Türkistan'a yapılan askeri müdahalenin yürürlüğe girmesinden önce düştü. Taşkent Sovyeti "cezai seferberliğe" e karşı bir genel grev ilan etti. Özetle yukarıdaki bilgilere yer veren İngilizler yerel çatışmaların seyri hakkında ayrıntılara sahip olmadıklarını

³³⁸ TNT PRO. CAB/24/57, s. 3.

³³⁹ TNT PRO. CAB/24/57, s. 3.

³⁴⁰ Çarlık Rusyası'nda, serfdomun kaldırılmasının ardından yerel işleri yönetmek için kurulan seçilmiş bir konsey sisteminden biridir. Büyük Petro ve II. Katerina dönemlerinde Avrupa Kıtası kaynaklı yönetim reformlarına uyum sürecinde Zemstvo kurumları oluşturulmuştur. Liberal görüş bağlamında kurulan Zemstvo kurumları, Rus kamu yönetiminde anayasal temsili sisteme doğru geçişin ve kapitalist sistemin hızlanmasının öncülleri olmuştur. Sovyet bakışına göre ise halk arasındaki kaynaşmanın ve devrimci ruhun dirilmesiyle otokrasiye karşı bir mücadelenin sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bknz. Cenay Babaoğlu ve Sedat Çobanoğlu, "Rusya Federasyonu Başkanlık Sistemi ve Türkiye'ye Yansımaları", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.10. S.4 (2017), ss. 285-297; Terence Emmons ve Wayne S. Vucinich, **The Zemstvo in Russia: An Experiment in Local Self-Government**, Cambridge University Press, 1982.

belirtmektedir³⁴¹.

2.9.2. Yedisu'daki Durum

Çar'ın 25 Haziran 1916 tarihli kararının yürürlükten kaldırılması ve 1917 Mart'taki ilk devrimden sonra Petrograd'daki Geçici Hükümetin ilk eylemleri arasında kararın uygulanmasına direnenlere af çıkarılması Türkistan'daki huzursuzluğun dinmesini sağlamıştı. Ancak Yedisu eyaletinde huzursuzluk devam ediyordu. Yedisu'da zorunlu hizmetin şiddeti ve yaklaşık yirmi yıldır devam eden yerli halkın topraklarının kamulaştırılması çok daha ciddi sorunlar arz ediyordu. Yerli halkın direnişi irksal bir savaşı hızlandırmıştı³⁴².

Şehrin Kırgız nüfusunun büyük bir kısmının katledilmesi ya da kovulmasından sonra Kazaklar ve Rus sömürgecileri topraklarının fiili sahibi olmuşlardı. 1917 yazının başlarında Tarançiler³⁴³ ve Dunganlar³⁴⁴, Petrograd'daki Tüm Rusya Müslümanları Konseyinin İcra Komitesinde toprak sorunu konusunda bir protesto gösterisi yapmışlardı. Aynı zamanda, Petrograd Sovyeti, Kırgızlara bir açıklama yaparak Çarlık yönetiminin sömürgeleştirme politikasını kınadı, ancak Kurucu Meclis'in toplantısına

³⁴¹ TNT PRO. CAB/24/57, s. 3.

³⁴² TNT PRO. CAB/24/57, s. 3.

³⁴³ Anadili Karluk Türkçesi olan bugünkü Sincan'da yaşayan Müslüman sedanter nüfusunu ifade eden Tarançi XIX. yüzyılda yaşadıkları Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Turfan, Uş kentlerinden alınarak ili vadisine göçe zorlanmışlardır. Daha önce ise Kalmuk hanlıkları döneminde savaş tutsağı olarak bu altı kentten alınıp ili yöresine götürülmüşlerdir. Bu topraklarda ekinçilik yaparlar. Doğu Türkistan Çinlilerin eline geçtikten sonra göç politikası sürdürülür. Doğu Türkistan içlerinden ili yöresine tutsak yerleştirilir. Tutsaklar yaşamları sırasında tarımla uğraşırlar. Bu nedenle "tarımcı" anlamında "Tarançi ya da Tarançi" adı ile anılırlar. Bknz. Fuat Bozkurt, **Türklerin dili**. Cem Yayınevi, 1995, s. 391.

³⁴⁴ Çinde Dungan, Orta Asya'nın eski Sovyetler Birliği devletlerinde yaşayan Çin kökenli Müslüman bir halka ilişkin kullanılan bir terimdir. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk halkları da bu etnik grubun üyelerini "Döngen"/"Tunggan" olarak bilirler. Tarihi kökenleri açısından ise Cengizhan ordularıyla birlikte Çin'e gelen ve Moğollarla birlikte Yuan sülalesini kuran müslümanların Çin'e yerleşerek asimile olması ve Ming Sülalesi döneminde yürütülen aşırı milliyetçi Çinileştirme politikası sonucunda tamamen Çin dili ve kültürünü benimseyerek varlığını günümüze kadar sürdüren Çin'e özgü müslüman kültürel (etnik) gruptur. Bknz. Abdureşit Jelil Karluk, "Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Milliyetlerin Dağılımı Ve Etno-Demografik Özellikleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, C.11 S.11 (2009), ss. 63-90.

kadar beklmelerini istedi³⁴⁵.

Bu arada, Geçici Hükümet yardım için 11.000,000 ruble gönderdi, ancak 25 Eylül 1917'de, sosyal devrimci dergisi olan "Delo Naroda" nında belirttiği üzere herhangi bir adım atılmadı³⁴⁶. Bu aynı zamanda 1 Ekim 1917'de Orenburg'da Philips Price tarafından yazılan bir makalede de ifade edilmiştir. Philips Price, Çin'deki Kırgız mültecilerin geri dönmeye çalıştıklarını, ancak sömürgecilerin ve Kazakların topraklarını geri vermediklerini ve durumun Geçici Hükümetler kontrolünün dışında olduğunu bildirmiştir. İngilizler bu konuda "bir anlaşmaya yönelik herhangi bir kanıt bulunmamakla birlikte, Şubat 1918'de Petrograd Geçici Hükümetinin yıkılmasından önce atanan iki Rus delegenin Aksu'ya (Sincan) geldiği ve Rus Kırgız mültecileri ile görüştüğünü" bildirmektedir³⁴⁷.

2.9.3. Hive'deki Durum

İngiliz arşivlerindeki 27 Haziran 1918 tarihli "Devrimden Sonra Rusya Orta Asya'sındaki Siyasi Gelişmeler (Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution) isimli gizli belgenin ilerleyen bölümlerinde yer alan Hive'deki durumla ilgili bilgiler çalışmamızın bu bölümünde değerlendirilecektir.

Belgede mart devrimi Petrograd'da patlak verdiğinde Hive Hanı, Kırım'da tedavi görüyordu ve devrimle birlikte geçici Hükümete bağlılığını ileterek Hive'ye geri döndüğü bildirilmektedir³⁴⁸. Ancak Hive'de halk bağımsızlık istiyor ve eski yöneticilerin yargılanması için Han'ı zorluyordu. Yeni Hive Meclisi Petrograd'daki Tüm Rusya Müslümanları Konseyinden danışmanlar göndermesini ve yeniden yapılandırılmalarına yardımcı olmalarını istedi³⁴⁹.

³⁴⁵ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁴⁶ TNT PRO. CAB/24/57, 27.

³⁴⁷ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁴⁸ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁴⁹ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

Daha sonra Konsey A. Ahmetoviç ve Musa Bigeyev isimli iki danışmanı bölgeye gönderdi. Hive devrimi, 1916'daki isyanda yer alan ve cezalandırılan Yomud Türkmenler tarafından desteklendi. Onların desteği ile Rusların daha önce el koydukları mülkler geri almak istediler ancak Rus makamları ağustos ayında askeri eylemde bulunmaya başladı. Bu, ise Hive'deki hareketin Rus karşıtı olmasını sağladı. Geçici Hükümetin düşmesinden önceki aylarda yerel Sovyetlerin gücündeki artıştan dolayı Rus eyaletlerindeki Müslümanlar arasında bir huzursuzluk yaşanmaya başladı. 1916'daki olaylarda Cüneyt Han, Müslüman Türkistan'ın tam bağımsızlığı için mücadele eden etkili liderlerden biriydi³⁵⁰.

2.9.4. Buhara'daki Durum

Yukarıda değindiğimiz “Devrimden Sonra Rusya Orta Asya'sındaki Siyasi Gelişmeler (Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution) isimli gizli belgede Buhara'daki durum ile ilgili bazı önemli bilgilere yer verilmiştir.

Söz konusu belgede bereketli vahaları, nispeten büyük bir nüfusu ve Taşkent ile Aşkabat arasındaki demiryolunun önemli bir noktasında yer alan Buhara bağımsızlık mücadelesine odaklandığı belirtilmektedir³⁵¹. Ayrıca Buhara Han'ının da devrimden sonra Rusya'ya olan bağlılığı reddettiği ve 20 Nisan 1917'de bağımsızlığını ilan ettiği, ancak ertesi gün, Müslüman din adamlarının önderliğinde bir karşı-devrim meydana geldiği ifade edilmektedir³⁵².

Karşı devrim açıkça Çar rejiminin bir yetkilisi olan Rus M. Miller tarafından desteklenmişti. Bunun üzerine Genç Buhara İcra Kurulu, Semerkant Devrim Komitesine (Rusya topraklarında) başvurdu. Rusya birlikleri Buhara'ya girdi ve yönetimi ele geçirdi. Miller ve yardımcısı Shulgin ve Müslüman din adamlarının lideri Kamareddin sınır dışı edildi. Hanlığın Başbakanı hapse atıldı ve yeni bir başkan

³⁵⁰ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁵¹ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁵² TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

atandı. Geçici Hükümet tarafından yeni bir Rus danışman gönderildi³⁵³.

Bu danışmanın, Buhara'nın iç işlerine müdahale etmeme politikasını benimsemiş olduğu bilinmektedir. Böylece Buhara'da İslamcılar zorla bastırıldı ancak Han'daki en güçlü grup olmaya devam etti. İngilizler İslamcılarının bağımsız ve birleşmiş bir "Müslüman Türkistan" hareketi bölgeye hâkim olursa Buhara'nın da bu hareketin merkezi olacağını belirtmişlerdir³⁵⁴.

2.9.5. Hokand'daki Durum

Yukarıda da belirtildiği gibi Taşkent Sovyeti'nin Alman savaş esirleri tarafından desteklendiğinin bildirilmesi dışında bir yandan Taşkent Sovyeti ile bir yandan Müslümanlar arasında 1917 Eylül'ünün sonuna doğru başlayan ve diğer ülkelerdeki ılımlı Rus unsurlar arasında çıkan mücadeleye ilişkin İngiliz belgelerinde detaylı bir bilgi yoktur. Sovyet hareketi Rus garnizonunun desteğiyle hızlı bir şekilde mevcut işçi ve asker örgütlerini değiştirdi ve yeni bir salt Bolşevik unsurlar topluluğu oluşturduğu Taşkent şehrinde askeri kontrolünü ele geçirmiştir³⁵⁵.

Orenburg Kazakları, Taşkent'i Batı Rusya'dan izole etmek ve gıda tedarikinden mahrum etmek için Taşkent-Moskova Demiryolunu kesmiş, bu sırada Yedisu eyaleti, Taşkent Sovyeti'nin otoritesini tanımayı reddetmiştir. Semerkant'ın meslek birlikleri, 14 Aralık'ta düzenlenen ortak bir oturumda, delegeleri Taşkent'e göndermemeye karar vermiş ve ayın 9 ya da 11'inde Türkistan Müslüman Kongresi, Fergana'da toplanarak bir Rus federasyonu tarafından onaylanması şartıyla, bir Rus federasyonunun parçası olarak Türkistan özerkliğini ilan etmeye karar vermiştir³⁵⁶.

Kurucu Meclis toplanıncaya kadar yerel yönetimi yürütmek ve Trans-Kafkasya ve Kazaklarla ilişkilere girmek üzere geçici bir hükümet ve bir temsilci konseyi atandı.

³⁵³ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁵⁴ TNT PRO. CAB/24/57, s. 4.

³⁵⁵ TNT PRO. CAB/24/57, s. 5.

³⁵⁶ TNT PRO. CAB/24/57, s. 5.

Bu adımı atan Müslüman Kongresi, Müslüman Bölgesel Konseyi ile daha küçük olan Müslüman özerkçiler arasında bir koalisyondur. Böylece Müslümanlar birleşik bir cephe oluşturdu ve burjuva ve Menşevik Rusların desteğini aldılar. Yeni Geçici Hükümet, altı Müslüman ve bir Yahudi Maliye Bakanı'ndan oluşuyordu³⁵⁷.

Ancak yeni temsilci meclisinde, Müslümanlar diğer üçünü Ruslara bırakarak 54 sandalyenin 36'sını aldılar. Aslında, "Hokand'daki Geçici Hükümet, Taşkent'teki eski Duma Yönetim Kurulu üyeleri ile benzer özelliğe sahipti ve ademi merkezîyetçilik lehine davranış sergiliyordu. Yeni hükümet 23 Aralık'ta Hokand 'da göreve başladı ve Türkistan'ın özerkliği bu tarihte resmen ilan edildi. Yedisu, Aşkabat ve iki Hanlık ile Buhara bildiriye dahil edilmedi. Taşkent Sovyeti, 26 Aralık'ta bir kuşatma durumu olduğunu ilan ederek karşılık verdi. Rus eyaletlerinde Buhara'daki İslamcılara karşılık gelen küçük Müslüman "Ulema" partisinden destek alma ihtimalleri vardı. "Ulema", 6 Aralık'ta Lenin'in Petrograd'tan başlattığı "halkların kendi kaderini tayin" söyleminden etkilenmişti. Aralık ayı ortasında Sovyeti himayesi altında Taşkent'te bir kongre düzenlendi³⁵⁸.

2.10. Devrimin Türkistan'a Yayılması

İngiliz arşivlerindeki "Devrimden Sonra Rusya Orta Asya'sındaki Siyasi Gelişmeler (Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution) ve "Resmi Belgelere Dayalı Dünya Savaşı Tarihi (History of the Great War based on Official Documents)" adlı gizli belgelerde devrimin Türkistan'a yayılması İngiliz istihbaratı tarafından detaylı olarak Londra'ya bildirildiği görülmektedir. Bu belgelere göre devrim sonrası Türkistan coğrafyasında bağımsızlık hareketlerinin görünüşte Sovyet eliyle teşvik edilirken arka planda bunun gerçek olmadığı ifade edilmektedir³⁵⁹.

³⁵⁷ TNT PRO. CAB/24/57, s. 5.

³⁵⁸ "Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution", TNT PRO. CAB/24/57, 27 Haziran 1918.

³⁵⁹ TNT PRO. CAB/24/57, 27 Haziran 1918, s. 6; "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919", IOR/L/MIL/17/15/28.

Ayrıca “halen güçsüz olan ve bölgede kontrolü tam olarak eline alamayan Sovyet yönetimi böyle bir politika yardımıyla zaman kazanmak istemekte ve İngilizlerin Türkistan’da etkisinin zayıflatılarak karşı bir ayaklanma politikası uygulamaktadır. İngilizler, ise özellikle Türkistan’daki İngiliz karşıtı meydan okumanın Hindistan’daki sömürge yönetimine yansımaları konusunda endişelidir. Bolşevizm’in, Hindistan’a girmesine izin verildiği takdirde, orada bir İngiliz karşıtı devrimi tetikleyebilecek “bulaşıcı bir hastalık” gibi tüm İngiliz sömürgelerine yayılacaktır” denilmektedir³⁶⁰.

İngilizler bu kapsamda Rusya, Türkistan, Hindistan ve diğer sömürgelerde bir dizi Bolşevik karşıtı önlemler başlatmışlardı. Bolşevik edebiyatının Hindistan’a girişi sansürlenmişti. Ayrıca Hint basınının bir bölümü Hint kitleleri arasında Sovyetler Birliği karşıtı ve anti-komünist propaganda yaymaya başlamıştı. Hindistan dışında, Pekin, Tokyo, Vaşington ve hatta Batavia’daki (Hollanda sömürgesindeki Doğu Hint Adaları) İngiliz büyükelçilikleri ev sahibi ülkelerdeki Sovyet bildirimlerinin yayınlanmasını önlemeye çalışmış ve bu ülkelerden Hindistan’a gönderilebilecek Bolşevik yanlısı yayınları sansürlemişti³⁶¹.

İngilizler aynı zamanda karşı propaganda için “Wellington House” adıyla bilinen bir propaganda ofis kurdu. Ayrıca M.O.5.³⁶² ve daha sonra M.I.7.³⁶³ bünyesinde Güney ve Orta Amerika’da çeşitli yerlerde Müslüman kolonileri de dahil birçok yerde Müslümanlar arasında karşı ve yanıltıcı propaganda yapmak için çalıştı.

Her ne kadar Wellington House çok bilinen bir kurum olsa da temelde karşı propaganda gizli olarak M.I.7. tarafından yapılmaktaydı. M.I.9. ise tüm ülkede “Posta

³⁶⁰ Frederick Stanwood, **War, Revolution & British Imperialism in Central Asia**, Ithaca Press, 1983, s. 108.

³⁶¹ Frederick Manson Bailey, “In Russian Turkestan under the Bolsheviks”, **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 8.1, 1921, ss. 49-69.

³⁶² M.O.5. (Military Operation) daha sonra M.I.5. olarak bilinen iç güvenlik istihbarat kurumuna dönüşmüştür. Bkz. “Reports of the A branch of M.1.5”, KV 1/27.

³⁶³ M.I.7. Basın Bürosu, İngiliz Hükümeti tarafından propaganda amacıyla kullanılan yabancı gazeteciler üzerinde genel denetim yapmaktadır. M.I.8 ve M.I. 9 ise Kablo ve Posta Sansürü bölümleridir ve önleyici kuruluşlar olarak çalışmaktadır. Bkz. “Reports of the A branch of M.1.5”, KV 1/13.

Sansürünü” uygulamaktaydı. Özellikle Hindistan bölgesi ile Osmanlı toprakları bu konuda önemli çalışma alanları haline gelmişti.

Bu kapsamda İngilizler tarafından ABD ve İsviçre’den yayılan İngiliz karşıtı Hindistan ve Türkistan propagandasına yönelik broşürler ve gazeteler posta yoluyla ve diğer şekillerde dağıtımlarının durdurulması sağlandı. İngilizler Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden yine aynı şekilde bu tür yayınların yasaklanması istedi. Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Bürosu ile birlikte, Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe dilinde "El Hakikat" adlı bir propagandacı gazeteyi mümkün olduğunca bölgede dağıttı. Bu kapsamda İngiliz belgelerinde özellikle “Kansu ve Doğu (Çin) Türkistan’ı için yararlı olacak olan Çince yazılı süreli yayınlar başlatıldığı” vurgulanmaktadır³⁶⁴.

Türkistan bölgesi söz konusu olduğunda özellikle Petrograd’da Hugh Walpoie, Binbaşı Thornhill ve Profesör Harold Williams'ın öncülüğünde bir Büro kurulmuştu. Büro İngiliz-Rus Komisyonu olarak kendisini gizlemekteydi. Bu bürodan bölgeye yönelik propaganda ve karşı propaganda yapılmaktaydı. Ayrıca Hindistan bölgesi ve çevresi için faydalı olacak dört Hint dilinde metin içeren bir gazete yayınlanmaktaydı. Cook'un "Büyük Britanya ve Türkiye ve Belçika Tarafsızlığının İhlali" (Great Britain and Turkey ve The Violation of Belgian Neutrality) başlıklı bir çalışması³⁶⁵, Avrupa Krizi Üzerine Beyaz Kitap: "Neden Türkiye ile savaşıyoruz?" (Why we are at war with Turkey) adlı eser ve "Times"ın bölgedeki yayınları bu alanda sayılabilecek önemli yayınlardı³⁶⁶.

İngilizler, Bolşeviklerin Türkistan’da elde edecekleri bir başarının, İran, Afganistan ve Hindistan’da “siyasi düzensizlik ve ideolojik ayaklanma” ya neden olabileceğini ve böylece tüm bölgede kontrollerini yitirebileceklerini düşünmekteydi.

³⁶⁴ İngiliz belgelerinde yer alan “Buenos Aires'te Oryantallerin sayısı çoktur ve şu anda müttefiklerin lehine açık bir şekilde çalışan eski Osmanlı İmparatorluğu Başkonsolosu Emir Emin Arslan tarafından bizim lehimize kuvvetli bir propaganda yapılıyor. Arslan, 1914 yılında Buenos Aires’te Osmanlı Başkonsolosluğu’nda görev yaparken, Osmanlı’nın Alman İmparatorluğu ile ittifak yapması nedeniyle Genç Türk hükümetinden ayrıldı” bilgisi oldukça dikkat çekicidir. Bkz. “Secret, British Propaganda in Allied and Neutral Countries”, TNA:PRO. CAB/24/3, 20 Aralık 1916.

³⁶⁵ “Secret, British Propaganda in Allied and Neutral Countries”, TNA:PRO. CAB/24/3, 20 Aralık 1916, s. 1.

³⁶⁶ TNA:PRO. CAB/24/3, s. 2.

Böyle bir senaryo ise hem Hindistan Valiliği'nin hem de Londra'daki birçok politikacının uykularını kaçırmaktaydı. Sonuç olarak, İngiltere “Asya kolonileri üzerinde denetim tesis etme ve Türkistan'da siyasi etki oluşturma çalışmalarını” ivedilikle uygulamaya başlamıştı³⁶⁷.

Rusya'nın Trans Kafkasya (Güney Kafkasya) ve Türkistan'daki otoritesinin çökmesi, İngilizlere “Müslümanlar arasında Bolşevik karşıtı ve bağımsızlık yanlısı duyguları sömürmek” için bir fırsat sunmuştu. “Kafkasya, Trans Kafkasya ve Türkistan'da yıllardır Rus işgali altında yaşayan halkları desteklemek ve İngiliz yanlısı devletleri oluşturmak” için planlar yapılmaya başlanmıştı. Ayrıca İngiliz hükümeti, herhangi bir Türk-Alman ittifakının bölgeye nüfuz etmesinin önlenmesi amacı ile söz konusu bölgelerde çeşitli askeri ve siyasi seferler göndermişti. Hindistan ve komşu ülkelerdeki devrimci faaliyeti hızlandırmak için Taşkent'te bir Merkez kurulmuştu. Çitral³⁶⁸ ve Kaşgar aracılığıyla bir dizi Hintli Müslüman Türkistan'a gönderilmişti. Hindistan'ı herhangi bir Bolşevik etkisinden yalıtım için askerî açıdan Türkistan'a nüfuz etmek yeni İngiliz politikasının temeli haline gelmiştir ve bu amaç için her yola başvurulmaktaydı³⁶⁹.

Bu arada Bolşeviklerde 1919'un başlarında, Taşkent'teki Rus Komünist Partisi (Bolşevik) bölge komitesi, İranlılar, Türkmenler, Afganlar, Çinliler, Uygurlar ve Hintliler arasında propaganda çalışması yürüten bir ajans kurmuştu. Daha sonra ise hem Türkistan'da hem de dışında faaliyet göstermek ve ülkelerin mevcut devrimci örgütlenmesini birleştirmek amacıyla Uluslararası propaganda (Sovienteprop) konseyi kuruldu. Konsey, Doğu'daki etkili kişileri ve grupları eğitmeye çalışıyordu³⁷⁰.

1920'nin başlarında ise Taşkent Sovyet Dışişleri Komiseri tarafından Taşkent'te Hintli devrimciler için özel bir eğitim okulu kuruldu. Okul kısa süre sonra

³⁶⁷ TNA:PRO. CAB/24/3, s. 2.

³⁶⁸ Çitral veya Çetrar, Pakistan'ın Hayber-Pahtunhva eyaletinde bir şehirdir.

³⁶⁹ Gerald Morgan, **Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-1895**, Routledge, 2012, ss. 25-64.

³⁷⁰ Moisej Aronovič Persic and Rostislav Aleksandrovič Ul'ânovskij, **Revolutionaries of India in Soviet Russia: Mainsprings of the Communist Movement in the East**, Progress Publishers, 1983, s. 100.

M.N. Roy başkanlığındaki Komünist Enternasyonal'in Taşkent Bürosu tarafından yönetilmeye başlandı. Okulda çeşitli Hint göçmenlere eğitim verildi. Ancak İngiliz-Sovyet Anlaşması'nın ardından okul kapatıldı³⁷¹.

İngilizlerin faaliyetlerine karşın 25 Kasım 1918'de Sverdlov'a sunulan Hint delegasyonu hakkındaki bir rapordan İngiliz emperyalist sisteminin amacının çok da başarılı olamadığı görülmektedir. Bu raporda “Britanya'nın bütün çabalarına rağmen, kendi kaderini tayin hakkı söylemleri Hindistan'a nüfuz etmiştir” denilmiştir³⁷². Bölgede ve özellikle yerli Müslümanlar arasında yaşanan İngiliz karşıtı duygular, Kudüs'ün işgali ve Osmanlı sempatisinin yüksek olduğu bir dönemde meydana gelmişti. İngiliz yönetimi bunun farkındadır ve eğer Bolşevik ideolojisi bölgeye yayılırsa var olan bu gerilimler büyük bir isyana dönüşebilecekti.

Artan bu endişeler kapsamında İngilizler, Türkistan'daki sosyalist devrimin ilerlemesini kontrol etmek ve bölgede bir askeri üs kurmak için General W. Malleson önderliğinde olmak üzere Aşkabat, Kaşgar ve Taşkent'e yönelik bir askerî harekât başlatacaktı. Bu harekatin birincil amacı anti-devrimci güçlere destek vermek ve Bolşeviklerin bütün Türkistan'daki etkisini kırmayı öngörmekteydi. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde “İngiliz Askeri İstihbarat” ağının bölgede nasıl işlediği, Türkistan'daki Sovyet iktidarına yönelik saldırıların nasıl yönetildiği ve en önemlisi İngiltere'nin Türkistan siyasetine yönelik politikası detaylı olarak ele alınacaktır.

2.11. Alman Politikalarında Türkistan'ın Yeri

Yüzlerce yıldır Türk halklarının vatanı olan Türkistan, birçok dönem büyük güçlerin çıkarlarının kavşağında olmuştur. Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bölge İngiliz, Rus jeopolitik çıkarlarının merkezinde olduğu kadar Alman çıkarları için önemli bir merkez haline gelmiştir.

³⁷¹ James W. Spain, “The Pathan Borderlands”, *Middle East Journal*, Vol. 15.2, 1961, ss. 165-177.

³⁷² *a.g.e.*, ss. 49-69.

Asya kıtasında devam eden İngiliz ve Rus sömürge hareketleri bölgede iki imparatorluk arasında siyasi olduğu kadar askeri çarpışmaların da yaşanmasına neden olmuştu. Çarlık Rusya'sı, Türkistan'ı endüstriyel büyüme için bir hammadde kaynağı olarak görmüş, İngiltere ise bölgeyi hem Rusya'nın Hindistan ve Basra Körfezi'ndeki iletişim hatlarına saldırısına karşı bir tampon hem de ekonomik ve doğal zenginlikler açısından stratejik bir alan olarak görmüştü.

Her ne kadar iki büyük güç arasındaki rekabet genel olarak siyasi bir alanda gerçekleşmiş olsa da Rusların "Batı Türkistan" veya "Rus Türkistan'ı" (Sovyet sonrası dönemde bu bölge Rus akademisyenler tarafından galat-ı meşhur kabilinden Orta Asya olarak isimlendirilmiştir) olarak adlandırdıkları bölgeyi işgal etmeleri ile daha da şiddetlenmişti. İngiltere yaşanan bu gelişmelere tepki olarak Afganistan'ın kuzey sınırlarının yakınına kadar ilerlemiş ve ilişkilerde oldukça sıkıntılı bir süreç başlamıştı.

Batı Türkistan'ın fethi, Kazaklar ile Türkmenlerin yaşadığı Hazar Denizi kıyılarına ve Afganistan, Çin ve Hindistan'ın sınırlarına gelen Rusya'nın askeri, siyasi ve diplomatik konumlarını önemli ölçüde güçlendirmişti. XIX. ve XX. yüzyılın başlarında İngiliz-Rus rekabetinin karakteristik özelliklerinden biri, İngiliz ve Rus makamlarının müzakereler yoluyla karşılıklı restleşme politikalarını kapsamaktaydı. İngiliz-Rus görüşmeleri sırasında, önemli tarihsel öneme sahip bazı anlaşmalar imzalanmıştı. Örneğin, 1872-1873, 1885-1887 ve 1895 arasındaki anlaşmalar şu anda bölgede var olan sınırları belirlemişti. I. Dünya Savaşı sırasında ise Türk-Alman ittifakının ortaya çıkması ve Avrupa'da yaşanan savaş nedeniyle bölgedeki rekabet bir süreliğine yumuşamıştı³⁷³.

Bölgeye olan Alman ilgisi ise yoğun olarak 1890-1930 tarihleri arasında görülmekteydi. Bu alaka İngilizlerin dikkatini celp etmiş ve bölgedeki Alman faaliyetlerini ilgili ile takip edip raporlar düzenlemişlerdir. Almanların Türkistan siyasetini inceleyen Franziska Torma'nın ifade ettiği gibi Weimar Almanya'sı söz konusu dönemde Türkistan'daki ekonomik çıkarlarını dış politikasında merkezi bir

³⁷³Franziska Torma, "Turkestan-Expeditionen", *Zur Kulturgeschichte deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Bielefeld: Ver-lag für Kommunikation, Kultur und soziale Praxis, 2011, s. 45.

yere koymuştu³⁷⁴. Bu görüşün doğru olduğu birçok İngiliz belgesinde de açıkça görülmektedir.

Almanlar özellikle bölgedeki pamuk üretimine ve demiryolu inşaatına ilgi göstermişlerdi. Bir rapora göre Almanlar kırk sekiz yıllığına Türkistan pamuk mahsulünün imtiyazı talep etmişlerdi³⁷⁵. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya'nın Osmanlı ile olan ittifakı ve Alman siyasetçiler ve diplomatların önderlik ettiği Kafkasya politikası bölgede yaşayan Müslüman halklara ve bölgeye ilgilerinin artmasını sağlamıştı. Bu politikalar 1916 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan “Düşmanımızın İslami bölgelerinde devrim yapma projesi” ile kanıtlanmıştır. Bu belgede, İtilaf kolonilerindeki Müslüman halkın kurtuluş mücadelesi için Almanya'nın kullanması gereken stratejik ve taktiksel hareket tarzı özetlemektedir.

Aynı zamanda bu dönemde Almanya'nın Sovyetler Birliği ile mücadelede önemli bir rol oynayan Türkistan politikasının temelleri atılmıştı. “Düşmanlarımızın İslami bölgelerdeki devrimi üzerine Memoranda (Denkschriften Oppenheim über die Revolutionierung der Islamischen Gebiete unserer Feinde) adlı belgeye göre “1910'da Rusya'nın Kırım bölgesinde yaklaşık 4,66 milyon Müslüman yaşamaktaydı. Kafkasya bölgesindeki 4,83 milyon nüfusun ise yaklaşık üçte biri İslam dinine mensuptu. Yaklaşık 10 milyon nüfusa sahip olan Rus Asya'sının neredeyse tamamı (Hive, Buhara, Kırgız bozkırı ve Türkistan), Sünnilerin ağırlıklı olduğu Müslüman halklardan oluşmaktaydı. Bu nedenle, Rus devletindeki nüfusun yaklaşık %11'i (yaklaşık 19 milyon kişi) Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu projenin gerçekleştirilmesinde, Müslüman savaş esirlerinin oynayacağı rol ise stratejik bir öneme sahipti”³⁷⁶.

18 Ekim 1907'de 42 devlet tarafından La Haye'de İmzalanan, “IV Sayılı, Kara

³⁷⁴ a.g.e., s. 45.

³⁷⁵ “Secret, Memorandum on German and Turkish Activities in The Middle East Since The Russian Revolution”. TNA: PRO. CAB /24/51, GT 4576, 8 Mayıs 1918.

³⁷⁶ “Denkschriften Oppenheim über die Revolutionierung der Islamischen Gebiete unserer Feinde”, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin), R 26319.

Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Sözleşmesi³⁷⁷”nin 46. maddesi uyarınca, askeri mahkumlar tamamen ibadet özgürlüğüne sahipti. Dini vecibelerini yerine getirmelerini sağlamak için, bütün Müslüman mahkumlar Almanya’daki Wünsdorf ve Zossen’de bulunan iki kampta toplanmaya başlanmış ve daha sonra bu iki kampa “İslam kampı” isimi verilmişti. “İslam kampı”, İtilaf kolonilerinden 100.000’den fazla Müslüman savaş esirini içermekteydi³⁷⁸. Zossen’deki ana kamp Rusya’dan (Kafkaslar ve Volga bölgesi) gelen Müslüman savaş esirleri için oluşturulmuştu³⁷⁹.

Rus İmparatorluğu ordusuna alınmamaları nedeniyle mahkumlar arasında Türkistanlı Müslüman askerler yoktu. Bununla birlikte, Alman makamları yine de Türkistan’la ilgilenmişlerdi. Türkistan hammadde açısından önemli bir bölge olması ve bu açıdan, Rus devlet politikası içinde özel bir konuma sahip olması Almanları cezbetmekteydi. Alman büyükelçilikleri ve konsoloslukları Türkistan hakkında bilgi toplamakta ve Almanya Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Hammaddelerin ve gıda kaynaklarının tükenmesi savaşın sürmesini etkilemeye başlayınca, Alman makamlarının Türkistan’a ilgisi de artmaya başlamıştır. Brest- Litovsk Barış Anlaşması’nın imzalanmasının ardından ise Moskova’daki Alman Büyükelçiliği ve askeri istihbarat görevlilerinin, Türkistan’ın politik ve ekonomik durumu hakkında daha detaylı bilgiler topladıkları görülmektedir³⁸⁰.

Alman makamlarının, Türkistan topraklarındaki hammadde rezervleri ve Rus olmayan halkların özgürlükçü fikirleri ile ilgili 13 Mayıs 1918’de, General Henning’in Alman Dışişleri Bakanlığına ve Ordu Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği “Türkistan’daki siyasi durum” ile ilgili raporlarda “9 Haziran 1918’de Almanya’daki

³⁷⁷ 8 Ekim 1907 Tarihinde La Haye’de İmzalanmış, IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Sözleşmesi’nin 46. maddesine göre, Aile şerefine ve haklarına, şahısların hayatına ve özel mülkiyetine, keza dinî inançların ve âyinlerin icrasına hürmet gösterilmelidir. Özel mülkiyet müsadere edilemez. Bknz. 18 Ekim 1907 Tarihinde La Haye’de İmzalanmış, IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme, <http://askerihukuk.net> (Erişim: 01.10.2018).

³⁷⁸ Patrik von Zur Mühlen, **Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Vol. 5**, Droste Verlag, 1971, s. 34.

³⁷⁹ Stephanie Salzmann, **Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After. 1922-1934**, Suffolk: Boydell & Brewer, 2003, s.185

³⁸⁰ Gulzhaukhar Kokebayeva, “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, **Bilig**, S.76 (2016), s. 117.

Ordunun genel personelinin siyasi bölümünden, Türkistan'ın ekonomik kaynaklarının ön ve arka cephelere hammadde ve yiyecek sağlamak için kullanma ihtimalinin detaylı bir analizini içeren bir rapor geldiği" belirtilmektedir. Haziran 1918'de ise Moskova'daki Alman Büyükelçiliği, Türkistan'daki hammadde stokları hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu bilgilere dayanarak, 22 Haziran 1918'de Alman Ordusu Genelkurmay üyeleri Türkistan'ın ekonomik, askeri ve politik durumu hakkında gizli bir toplantı yapmışlardır³⁸¹.

Bu toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda bölgede Almanya ya da müttefikleri olan Osmanlı sempatisine sahip kişiler ile görüşmeler sağlanmıştır. Almanların görünürdeki amaçları Türk halkının ve Müslüman dünyasının temsilcileri ile görüşmek ve onlara bağımsızlık mücadelelerinde yardımcı olmaktır. Ancak Almanların yukarı da bahsettiğimiz gibi gerçek amacı savaş sonuna doğru oluşan gıda ve hammadde sorunun çözümüdür³⁸².

Bu gelişmelerin yanında, Alman siyasetçiler ve diplomatların Türkistan, Buhara ve Hive'deki Müslüman halklara ilgisi artmaya devam etmiştir. Werner Otto von Hentig, bölge halkları ile temas kurma olanaklarını öğrenmek için, Müslümanların yaşadığı Osmanlı, İran, Afganistan, Buhara, Hokand, Hive, Türkistan ve Çin bölgelerine geziler düzenlemiştir.

Alman makamlarının Sovyet Rusya'nın doğu eteklerine verdiği özel ilgi, bazı politik ve dini Türk liderlerin dikkati çekmeye başlamıştır. 7 Ağustos 1918'de, Rusya Müslümanları Merkez Konseyi üyeleri olan Tokumbet ve Muzaffer beyler, Türk halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinde yardım için Almanya Dışişleri Bakanlığı'na başvurmuştur. Mektuplarında, Türkistan ve Türk halklarının yaşadığı diğer bölgelerde kurulan ulusal hükümetler hakkında detaylı bilgi sunmuşlar ve Almanların desteğini istemişlerdir³⁸³.

Ekim 1918'de, eski Türkistan liderlerinden S. Lapin, tıbbi tedavi bahanesiyle

---

³⁸¹ Kokebayeva, **a.g.e.**, s.125.

³⁸² **a.g.e.**, ss. 126.

³⁸³ **a.g.e.**, s. 126.

Almanya'ya gitmiştir. 2 Ekim 1918'de S. Lapin, Alman Oryantal Enstitüsü'ne Türkistan'daki siyasi durum hakkında bir rapor sunmuştur. Lapin, Bolşeviklerin Türkistan'daki politikasını analiz etmiş ve “temel sorun, Türkistan'ın kendi kaderini tayini sorununun halen çözülmemesidir. Türkistan, Bolşevizm'den, Çekoslovak Ordusun'ndan³⁸⁴ ve İngilizlerden kurtulursa, Osmanlı'nın müttefiki olan bir Almanya ile müttefik olabilir” demiştir³⁸⁵. Görüldüğü gibi, Türk halklarının Birinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönemde umutları ve özlemleri Osmanlı ile ilişkilidi ve Osmanlı'nın müttefiki olarak Almanya'ya sempati ile bakıyorlardı.

Almanların özellikle Türkistan bölgesine yönelik politikaları ham madde kaynağı olarak gördükleri pamuk üzerinde yoğunlaşmıştı. Bununla birlikte bölgede etkinlik sağlayarak Hindistan ve uzak doğuya erişmeyi hedefliyorlardı. Pamuk 500.000 kişiyi istihdam eden Rusya'daki en büyük endüstriydi. Merkezleri Moskova sanayi bölgesi ve Petrograd'tı. Pamuklu ipliklerin yarısından fazlası genellikle Türkistan'dan ve (çok daha küçük miktarlarda) Trans Kafkasya'dan elde ediliyordu³⁸⁶.

Pamuk konusundaki Alman politikaları İngiliz belgelerinde şöyle ifade edilmişti: “Türkistan'ın Rusya İmparatorluğu (1863-85) hakimiyetine girmesinden bu yana hem Moskova pamuk endüstrisi hem de Rus Hükümeti ham pamuk talebini Rus

³⁸⁴ I. Dünya Savaşı başladığında, Rus İmparatorluğu'nda ikamet eden etnik Çekleri ve Slovakları temsil eden ulusal toplumlar, Rus hükümetine kendi vatanlarının bağımsızlığını desteklemek için dilekçe verdi. İtilaf sebebine bağlılıklarını kanıtlamak için, bu gruplar Rus Ordusuyla birlikte savaşacak bir Çek ve Slovak gönüllü biriminin kurulmasını savundu. 5 Ağustos 1914'te, Rus Stavka, Rusya'daki Çek ve Slovaklardan alınan bir tabur oluşumuna izin verdi. "Çek yoldaşları" (Česká družina veya Družina) olarak adlandırılan bu birim, Ekim 1914'te Rus Üçüncü Ordusuna bağlı olduğu cepheye çıktı. Orada Družina askerleri, keşif, mahkûm soruşturması ve karşı siperlerde düşman birliklerinin imhası da dahil olmak üzere bir dizi görev yaptı. Bu şartlar altında, Rusya'daki Çekoslovak birimi 1914-1917 yılları yavaş yavaş büyüdü. 1916'nın başlarında, Družina 1. Çekoslovakya Tüfek Alayı olarak yeniden düzenlendi. O yıl boyunca, Çekoslovak Tüfek Tugayı'na (Československá střelecká brigáda) iki piyade alayı daha eklendi. Çekoslovakyalı askerlerin Zborov'daki performanslarını takiben, Rus Geçici Hükümeti nihayet émigré liderlerine Çek ve Slovak gönüllülerin esir kamplarında kullanılması için izin verdi. Daha sonra, o yıl bir alay eklendi ve adı Rusya'daki Çekoslovak Birliği'nin Birinci Bölümü olarak değiştirildi (Rusya'daki Çekoslovak Lejyonu (Československá legie)). Dört alaydan oluşan ikinci bir bölüm, 1918 yılının Ekim ayında Lejyon'a eklendi ve 1918'de gücü 40.000'e ulaştı. Bkz. John Bradley, **The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920 (Boulder: East European Monographs)**, 1990 14–16.; Alon Rachamimov, **POWs and the Great War: captivity on the Eastern Front**. Berg, 2014.

³⁸⁵ Kokebayeva, **a.g.e.**, s.122.

³⁸⁶ Secret, The National Archives' reference”, TNA: PRO. CAB 24/58/19, 11 Temmuz 1918, s. 1.

topraklarında yetişen pamuktan tedarik etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç yüksek tarifeler ve büyük demiryolu inşaatı ile desteklenmiştir. 1912'de ise sadece Rusya tüketiminin yüzde 51'i, Türkistan ve Trans-Kafkasya'dan elde edilen mahsul tarafından karşılanmıştır. Alman endüstrisi savaştan hemen önceki yıllarda Rus endüstrisinin yaklaşık 1,25 katı kadar pamuk tüketmektedir. Bu mahsulün tamamı Almanya'nın emrinde olursa denizaşırı ülkelerden yapılan ithalatın kaybı ile kıyaslandığında bu çok az paraya mal olacaktır. Üstelik Türkistan pamuğu çok kaliteli değildir. Amerikan tohumlarını ve uygulama yöntemlerini tanıtmak için girişimlerde bulunulmuştur; ancak mahsulün büyük tarlalarda değil, yerli köylüler tarafından yetiştirilmesi nedeniyle teknik ilerlemeler gecikmiştir. Ancak her şeye rağmen Türkistan'da üretilen ürünler Asya pazarı için yeterince iyidir. Savaş sonucunda Moskova denizaşırı ülkelerden yapılan ithalattan büyük ölçüde mahrum kalmıştır ve bu nedenle Türkistan'da pamuk üretimine ağırlık vermiştir. Pamuk alanı diğer mahsullerin azaltılması yoluyla genişletilmesine rağmen oldukça iyi kalitede olan 1915 pamuk hasadı Rus pamuk endüstrisinin normal talebinin ancak %85'ini (yaklaşık 20,519.000) karşılayabilmiştir³⁸⁷.

Ayrıca diğer bir İngiliz belgesinde “1916'da üretilen mahsul, bir önceki yılın mahsulüne göre %27,8 düşüşle 14.901.000 pud³⁸⁸ (yaklaşık 9.095.570 kg) olmuştur. 1917'de ise Türkistan'daki pamuk ekimi 1916'ya kıyasla %37,45 azalmıştır. Üç mevsimdir süren savaş sonrasında, Türkistan'daki pamuk mahsulünün kayda değer miktarda düştüğü ve halen üretilmekte olanın ise büyük kısmının kalitesiz olduğu söylenmektedir”. Pamuk fabrikaları Pamuk tedarik edememektedir ve Türkistan'dan yapılan arzın durdurulması halinde, kapatılması gerekecektir” denilmiştir³⁸⁹.

Söz konusu belgelerden anlaşıldığına göre her ne kadar İngilizler Pamuk üretiminin düştüğünü söylese de Almanların bölgenin doğal zenginliklerine ulaşması konusunda endişelidirler. Aynı zamanda Rus devriminden sonra bölgede bulunan Alman ve Avusturyalı savaş esirlerini kendilerine bir tehdit olarak algılamaktadırlar.

³⁸⁷ TNA: PRO. CAB 24/58/19, s. 2.

³⁸⁸ 1 pud 0.061047499887551 kg.

³⁸⁹ “Secret, Momerandum”, TNA: PRO. CAB /24/35, WAR CABINET 206, 07 Ağustos 1917.

İlerde de değineceğimiz üzere İngilizler bölgedeki Turancılık hareketinin Almanlar tarafından desteklendiğine inanmaktadır. Bu nedenle Almanları bölgeye yönelik her hareketi dikkatli bir şekilde incelenmektedir.

2.12. Türkistan'daki Alman ve Avusturya Savaş Mahkumları

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Avusturya Macaristan ordusundan yaklaşık 2,5 milyon asker ve 200.000'e yakın Alman askeri Rus esaretine girdi. Habsburg imparatorluğuna hizmet eden askerler için, yaygın algı onların Rus hükümeti ile birlikte hareket etmeyecekleri yönündeydi. Birçok farklı milletten oluşan Avusturya-Macaristanlı mahkumların ise, devlete bağlılıklarının azaldığı ve kendi hükümetleri tarafından terk edildikleri yönünde bir algıya sahip oldukları düşünülüyordu.

Her ne kadar bazı Sırp birlikleri düşman tarafına geçmiş ve “Sırp Gönüllülerine” dahil olmuşlar da bu nispeten küçük bir örnekti³⁹⁰. Ancak mahkumların düşman tarafına geçtiği algısı, Avusturya Savaş Bakanlığı'ndaki yetkililer tarafından ciddiye alınmış, mahkumların ve özellikle Rusya'da tutulan Çek ve Polonya kökenli mahkumların siyasi görüşlerini izlemek için özel bir siyasi bölüm kurmuştu³⁹¹.

1914 harekâtında binlerce Avusturyalı Rusya'da esir olmuştur. Rus makamları, onları Kiev (Darnitsa), Penza, Kazan ve daha sonra Türkistan'daki kamplarda tutmuşlardır. Esirler etnik kökenlerine göre kamplara dağıtılmış, böylece, Slav esirler Omsk'un daha doğusuna, Almanlar ve Macarlar Sibiryaya gönderilmiştir. Bunun nedeni ise Nachtigal'a göre prensip meselesinden ziyade pragmatik nedenlerden dolayıdır³⁹². Yani, Rus hükümeti savaş esirlerini “ortak bir kültürü benimsemişlerse idare etmenin kolay olduğu” fikrine göre sınıflandırmışlardı.

³⁹⁰ Kokebayeva, **a.g.e.**, ss. 123.

³⁹¹ **a.g.e.**, ss. 125.

³⁹² Reinhard Nachtigal, “The Repatriation and Reception of Returning Prisoners of War, 1918–22”, **Immigrants & Minorities**, Vol. 26.1-2, 2008, ss. 157-184.

Rachamimov, Çar ordusunun yukarıdaki fikir kapsamında zekice bir sınıflandırma yaptığını iddia etmiştir³⁹³. Nachtigal'a göre, Çar devam eden bir savaşta, esirleri savaş ekonomisinde değerli bir kaynak olarak görmektedir. Bazı mahkumlar çiftlik işçileri olarak ve bir kısmı ise Donbas ve Krivoi Rog'daki madenlerde işçi olarak ağır şartlarda çalıştırıldı³⁹⁴.

Bununla birlikte söz konusu savaş esirleri kanal inşaatı ve özellikle de demiryolu inşa projelerinin başlıca zorunlu işçilerini oluşturmaktaydı. Nachtigal, 1915 yılında Kola Yarımadası'ndaki limanı Petrozavodsk'e bağlamak için tasarlanan projede, 70.000 civarında savaş esirinin yanında Özbek ve Kazak işçilerin zorla çalıştırıldığını vurgulamaktadır³⁹⁵.

Rus ordusu, bu projelerde Alman ve Macar savaş esirlerini özellikle seçmekteydi. Slav mahkumlar ise bu tehlikeli işlerde pek çalıştırılmadı. Almanların kendi vatandaşlarını kurtarma ve en azından şartlarını iyileştirme girişimlerine rağmen 25.000 savaş esiri öldü. Çarlık makamları, ilk başta Alman ve Habsburg hükümetleri tarafından yapılan şikayetleri reddederek, Rus savaş esirlerinin de kullanıldığını ifade etmişlerdi³⁹⁶.

Bununla birlikte hem Alman hem de Avusturya savaş esirlerinin bir kısmı Türkistan'a gönderilmişti. Toplama kamplarındaki mahkumların sayısı İngilizler açısından önemli sayılmaktaydı. Bölgede çıkabilecek Alman-Osmanlı yanlısı bir isyandan şüphelenen İngilizler özellikle Avusturya Macaristan ve Alman mahkumalar hakkında bilgi toplamaktaydı³⁹⁷.

³⁹³ Alon Rachamimov, **POWs and the Great War: captivity on the Eastern Front**. Berg, 2014, s. 67.

³⁹⁴ Reinhard Nachtigal, "The Repatriation and Reception of Returning Prisoners of War, 1918–22, **Immigrants & Minorities**, Vol. 26.1-2 (2008), s. 158.

³⁹⁵ **a.g.e.**, s. 159.

³⁹⁶ **a.g.e.**, s. 159.

³⁹⁷ Türkistan'da Alman ve Avusturya savaş esirlerinin yanında Türk esirlerde bulunuyordu. İngiliz belgelerinde de yer alan Türk esirlerden birçoğu ağır şartlarda çalıştırılmıştı. Bölgede olaylara tanık olan Adil Hikmet Bey savaş esirlerinin karşılaştığı eziyeti anılarında detaylı olarak anlatmıştır. Bkz. Adil Hikmet Bey ve Yusuf Gedikli, **Asya'da beş Türk**, Ötüken, İstanbul, 1998.

Bölgedeki savaş esirle ile ilgili karışık bilgiler bulunmaktadır. “Toplama Kampı Departmanı Temsilcisi” olan Brun, 1917 sonbaharında 38.000 Avusturyalı esirin Türkistan’da hayatta kaldığını, 40-50.000’inin hastalık ve özel nedenlerden dolayı öldüğünü bildirmişti³⁹⁸. Ünlü İngiliz ajanı Bailey ise anılarında Alman mahkumların sayısının 3,000 olduğunu vurgulamıştı³⁹⁹.

Hindistan Ofisine ait 10 Ağustos 1918 tarihli “Secret, Summary of situation in Central Asia” adlı belgede ise “Türkistan’da 38.000 Avusturya ve Alman vatandaşı” olduğunu bildirilmiştir⁴⁰⁰. Lord Curzon savaş kabinesi toplantısında bölgede 40.000 Avusturyalı ve Alman mahkûmun bulunduğunu beyan etmişti⁴⁰¹. Bölgedeki bir Amerikan yetkili Mart ve Nisan 1918’de Türkistan’da 30.000 Avusturyalı ve 8.000 Alman olduğuna yönelik ifadeleri bulunmaktadır⁴⁰². Amerikan belgelerine göre 1919’da ise Türkistan’da toplam 30.000 savaş esirinin bulunduğu ifade edilmektedir⁴⁰³.

Lenin, Troçki ve Çiçerin tarafından toplama kamplarından askere alınmasını ve askere alınmışsa görevden uzaklaştırılmasını gerektiğine dair verilen emirlere aykırı olarak Türkistan Sovyet hükümeti, Bolşevik ordusunda yer almak için mahkumlara baskı yapmışlardı. Brun, Türkistan’daki yetkililerin bu konuda pervasızca davrandığını vurgulamıştır. Ayrıca Kolesov’un “Bu emirler bizim açımızdan bir kâğıttan başka bir şey değil... Moskova çok uzak, biz kendimize doğru görünen şeyi yapıyoruz” dediğini belirtmiştir⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Alf Harald Brun, **Troublous times: experiences in bolshevik Russia and Turkestan**, Constable & co., ltd., 1931, s. 76.

³⁹⁹ Frederick Marshman Bailey ve Peter Hopkirk, **Mission to Tashkent**, Oxford Paperbacks, 2002, s. 42.

⁴⁰⁰ “Secret, Summary of situation in Central Asia May-July 1918 India Office Library”, IOR/L/MIL/17/14/87, 10 Ağustos 1918.

⁴⁰¹ “Secret, Imperial War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/43. Haziran 1918.

⁴⁰² “Memorandum on German And Turkish Activities in The Middle East Since The Russian Revolution”, TNA: PRO. CAB /24/51, GT 4576, May 8, 1918.

⁴⁰³ “Records of the Department of State Relating to World War I and Its Termination, 1914-1929”, Roll 318, M367, Series:763.72114/5226-5440, Washington: 1962.

⁴⁰⁴ Brun, **a.g.e.**, s. 79.

Bununla birlikte bölgede aktif görevde bulunan İngiliz ajanı Bailey “Kızıl Ordu'nun büyük oranda savaş esirlerinden oluştuğunu” vurgulamıştır⁴⁰⁵. Uloth ise meydana gelen çatışmalar sırasında askerlerin onda dokuzunun savaş esiri olduğunu ifade etmiştir⁴⁰⁶.

Kızıl Ordu'ya katılan ya da katılabilecek savaş esirleri, İngilizlerin Türkistan'daki mücadelesi açısından önemli endişe kaynağıydı. Savaş esirlerinin durumu bu noktada önemli hale gelmişti. Savaş esirleri olmadan Taşkent'teki Bolşevik hükümetin devam etmesi zorlaşacaktı. Çünkü Bolşevik askeri güçlerinin önemli bir parçası savaş esirlerinden oluşmaktaydı.

İngilizler endişelerinde haksız değillerdi. Türkistan bölgesinde Almanca olarak basılan “Nasha Gazzetta”da ve Marksizm üzerine günlük makaleler yayınlanan “Rus Komünist Parti Alman Grubu'nun organı” olan “Volker Freiheit”da tüm ülkelerin proletaryalarını Kapitalizme karşı savaşlarında birleşmeye ve Türkistan'daki Alman ve Avusturyalı savaş esirleri Kızıl Ordu saflarına katılmaya ve kapitalist İngiliz Hükümetine karşı savaşmaya çağılmaktaydı⁴⁰⁷.

Ayrıca savaş esirlerinin varlığı, Hindistan makamları açısından önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Söz konusu yetkililer savaş esirlerinin durumunun Hindistan'a yönelik büyük bir tehdit oluşturduğunu düşünmekteydi. İngiliz hükümeti için Hindistan Valisinin düşünceleri bu noktada önemli bir siyasi etkiye sahipti. Bölgeyi bilen az sayıda İngiliz yönetici bu konuda Hindistan valisinin düşüncesine büyük önem veriyordu⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Bailey ve Hopkirk, **a.g.e.**, s. 42.

⁴⁰⁶ Gerald Uloth, **Riding to War, Stockbridge**, Monks, 1993, s. 144.

⁴⁰⁷ George Macartney, “Bolshevism As I Saw It At Tashkent In 1918”, **Journal of The Central Asian Society**, Vol. VII, 1920, s. 49.

⁴⁰⁸ “Telegram 61001 MO 1 of 3 August from C in C India to War Office”, India Office Library, IOR/L/PS/11/138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA İNGİLİZ FAALİYETLERİ

3.1. İngilizlerin Askeri Müdahale Politikası

Rusya'da meydana gelen iç savaş ve karışıklıklar sonucunda İngiliz yönetimi bölgeye yönelik açıktan bir askeri plan yapma gereği duymuştur. Bu kapsamda 13 Kasım 1918'de Rusya'da mevcut ve gelecek askeri İngiliz politikaları üzerinde hazırlanan "Memorandum on our Present and Future Military Policy in Russia", adlı gizli memorandumda Rusya'ya askeri müdahale politikasının ne olacağı üzerinde Savaş ofisi bazı önerilerde bulunmuştur⁴⁰⁹.

Rusya'ya yönelik İngiliz askeri ve dış politikasını içeren memorandum İngiltere Genel Kurmay Başkanı General Henry Wilson tarafından imzalanmış olup İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Çalışmamızda "Türkistan'a Yönelik Askeri Müdahale Politikası" başlığı altında inceleyeceğimiz hususlar söz konusu memorandumda yer alan bilgiler ve memorandum sonrası Savaş Ofisi'nde yapılan detaylı görüşmeler⁴¹⁰ ile 26 Kasım 1918 tarihinde Hindistan savaş ofisinden Londra hükümetine gönderilen ek bilgiler ve değerlendirmeler⁴¹¹ temel alınmıştır.

Bu memorandumdaki temel argümanlar Almanya'nın insan gücü ve sarf malzemeleri konusunda Rusya ve Sibiryadan yardım almasını önlemek, Rus cephesinde ve başka cephelerde kullanılması mümkün olan asker ve düşman kaynaklarını korumak, savaştan sonra Rusya'da Almanya'nın etkisini engellemektir⁴¹². Ancak ileride de görüleceği üzere söz konusu kararlar gibi daha geniş amaçlar için alınmıştır.

⁴⁰⁹ "Secret Memorandum on our Present and Future Military Policy in Russia", TNA:PRO. CAB 24/70/11, 13 Kasım 1918.

⁴¹⁰ "Secret, War Paper", TNA: PRO. CAB 23-8-23, WC 502, 14 Kasım 1918.

⁴¹¹ "War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/5, 369.

⁴¹² TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 2.

Söz konusu planın hazırlanmasında temel sorunlardan ilk ikisi ateşkesin imzalanması ile ortadan kalkmıştır. Ancak üçüncü madde, “savaş sonrası savaş” olarak tanımlanmaktadır. Bölgede Kuzey Rusya gücü kapsamında gerçekleşen İngiliz müdahalesi kesin coğrafi askeri hedefler olmadan yapılmıştı. Bu amaçlar arasında Çeklerin Batı Sibirya’da düşmana karşı etkili bir şekilde tutulması ve Rusya ve Ukrayna’da Almanlara karşı pasif direnişi teşvik planları yer alıyordu. Sonuçta bölgede malzemelerin düşmana teslim edilmesi yerine, çoğu zaman yakılması sağlanmıştı⁴¹³.

6 Mart'ta Rusya'da 52 Alman piyade birliği ve 261 filo vardı. 17 Nisan'a kadar bu rakamlar Batı Cephesi'ne çekilerek sırasıyla 36 ve 191'e düşürüldü. Beş ay sonra (25 Eylül'de) hala Rusya'da 34 Alman piyade birliği ve 176 filo vardı, ancak bu süre zarfında Batı Cephesinde çok şiddetli çatışmalar yaşandı. Bu nedenle, İngiliz Hükümetinin ve Müttefik Hükümetlerin Rusya'ya müdahale etme kararının, Japonlar ve Amerikalıların harekete geçmemeleri nedeniyle geç kaldığı görülüyordu⁴¹⁴.

Memorandumda “ateşkes sırasında Rusya’daki herhangi bir eylemi göz önünde bulundururken, eylemin kısa olabileceği ve başlatılan herhangi bir eylemin “barış şartları imzalandıktan sonra yerine getirilemeyeceği” ifade edilmiş ve “bu nedenle, barış ilan edildikten sonra devam etmeye hazır olmadığımız hiçbir şeye başlamamaya dikkat edilmelidir” denilmiştir⁴¹⁵.

Memoranduma göre Rusya'da devam eden müdahalenin savunucuları görüşlerini şu gerekçelere dayandırmaktadır:

- Bolşevizm’in dünya için tehlike oluşturması (Merkezi Güçler dahil) ve ezilmesi gerektiği.
- Bunun yapılmaması durumunda Almanların bölgeye geleceği ve Rusya’da güçlü bir etki oluşturabilecek olmaları.
- İngilizlere yardım edenlerin Bolşeviklerin merhametlerine

⁴¹³ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 1.

⁴¹⁴ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 1.

⁴¹⁵ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 2.

birakamayacakları ve daha fazla müdahalede bulunmadan birliklerin geri çekilemeyeceği⁴¹⁶.

Bu nedenler komisyonda etraflıca tartışılmıştır. Bolşevizm'in dünya için tehlike oluşturması (Merkezi Güçler dahil) ve ezilmesi gerektiği üzerinde bazı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara göre “Bolşevizm'in dünya için tehlike oluşturması ve ezilmesi gerektiği konusu temelde politiktir ve askerî hareket düşünülürken bunlara değinmekten kaçınmak mümkün değildir. Bolşevizm bir din değil kültürdür. Dış ticaretten ve bütün barışçıl yollardan uzak durmayı içermekte ve dış dünyadan tecrit edilmiş olması nedeniyle Rusya'da ortaya çıkmaktadır”⁴¹⁷.

Ayrıca “eğer tanımlanandan daha fazla güce sahipse ilerde daha güçlü bir organizasyona dönüşmesinin muhtemel olacağı ve böyle bir durumda ise onu artık askeri hareketle bastıramayacağı” ifade edilmiştir. Yukarıdakilerin kabul edilmesi halinde, asıl amaç oldukça açıktır. Almanya'da ve Sınır Devletlerinde Bolşevizm ile mücadele etmek gereklidir. Bununla birlikte, bu durum Rusya'nın güçleneceği zamana kadar sürecek ve bu durumda ise Bolşevizm her yere yayılacaktır⁴¹⁸.

Memorandumda “daha etkin müdahalenin gerekli olduğuna karar verirsek, iki ana seçeneğimiz vardır. Birincisi, Bolşevikliğin yayılmasını engellemek için Rusya'nın her tarafında karşı devletler halkası oluşturmaktır⁴¹⁹. Bolşeviklik olmayan bir Rus hükümeti yönetimi eline alana kadar Müttefik Devletlerin bölgeyi işgal etmesi gerekmektedir. Bir Devletler zinciri oluşturmak ve onları bölgede tesis etmek için bir teklif düşünülmüş, ancak yine de böyle bir programda işgal süresinin bilinmeyen bir süre olacağı belirtilmelidir” denilmiştir⁴²⁰.

Tamamen askeri bir bakış açısıyla böyle bir planın savunulamayacağı, çünkü pasif bir direniş ve girişimin Bolşeviklere teslim olmasının muhtemel olacağı

⁴¹⁶ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 2.

⁴¹⁷ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴¹⁸ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴¹⁹ Daha önce de değindiğimiz üzere çevreleme politikası uygulanmaktadır.

⁴²⁰ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

vurgulanmaktadır. Ayrıca “Bolşevikler merkezi konumlarından dolayı her yere konsantre olabilirken küçük kuvvetlerin büyük bir alana yayılması onların etkisini zayıflatacaktır. Sonunda, böyle bir politika bazı büyük operasyonları gerektirebilir” denilmektedir⁴²¹.

İkinci alternatifin ise, Bolşevizm’in en erken zamanda aktif askeri önlemler olarak sıkı bir şekilde kontrol alınması olduğu vurgulanmıştır. Belgede şu ifadeler yer verilmiştir: “Bu, muhtemel bir Alman genişlemesini kontrol etmek için sınır devletleri tarafından uygulanacak daha hızlı ve daha kesin bir yoldur. Ayrıca Almanların doğuya doğru genişlemesini kontrol edebilecek tek önemli plandır. Ancak bu tür bir eylemlerin İngiltere açısından büyük zorlukları vardır⁴²².

İngilizlere göre Almanların, silah ve teçhizatı tahliye ettikleri devletlere teslim etmeleri gerekmektedir. Sınır Devletlerin bir halkasının işgaline karar verilmesi gerekirse, barış imzalandıktan sonra gerekli garnizonu sağlamak ve gerektiğinde onları amaç olarak güçlendirmek için kesin bir plana sahip olmalıydılar. İngiliz Ordusu esas olarak “Savaşın Süresi” temeline dayanmaktadır ve bu ikinci terim, Doğu Avrupa ve Asya’da İngiliz halkının amaçlarına yönelik olmayan bir düşmana karşı belirsiz süreye sahip çaresiz bir savaşı kapsayamazdı. Ülkenin mevcut askere alım sisteminin böyle bir amaç için sürdürülmesini kabul etmesi muhtemel değildi. Fransızların ve Amerikalıların, birlikler bakımından daha iyi bir konumda olup olmadıkları çok şüpheliydi ve Amerikalıların İngilizlere yardım etmeye hazır olması pek olası görünmüyordu. Böyle bir yardım olması durumunda ise sorunun çözümü çok basit olacaktı⁴²³.

İngiliz yetkililere göre “Bolşeviklere karşı güçlü bir şekilde hareket etmenin ikinci alternatifi, yeterli güçle yapılması şartıyla temelde Baltık'a dayanan ve Moskova'ya yönelen doğudan, güneyden ve kuzeyden eş merkezli ilerleme şeklinde bir operasyon olabilir. Bu tür operasyonlar Archangel kuvvetimizi genişletmemize,

⁴²¹ “Secret Memorandum on our Present and Future Military Policy in Russia”, TNA:PRO. CAB 24/70/11, 13 Kasım 1918.

⁴²² TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴²³ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

Hazar, Murman ve Sibiryta taahhütlerimizi tasfiyemize ve Avrupa'daki Sibiryta'daki Çeklerin, Boles'e, savaş mahkumlarına ve diğer ülkelere geri gönderilmelerine olanak sağlayacaktır. Bu plan, belirli bir süre içinde Bolşevizm'e ölümcül bir darbe vermenin tek kesin yöntemini oluşturmaktadır"⁴²⁴.

Bununla birlikte İngilizler hem siyasi hem de askeri alanda ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardı. İlk örnekte İngiliz halkının desteğini almak kolay olmayacaktı. Ayrıca Amerika'yı yanlarına almaları gerekliydi ve bu bir süre sonra gerçekleşecekti. Bununla birlikte bu tür bir eylem Barış Konferansında İngilizlerin konumunu zayıflatabilecekti. Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumunda bir değişiklik olması durumunda, konu başka bir şekilde değerlendirilmesi önerilmişti. Ülkenin iklimi ve geniş coğrafyası nedeniyle özellikle kış aylarında askeri güçlükler oldukça fazlaydı⁴²⁵.

Memorandumda ayrıca "bu zorluklar karşısında, 1919 yazına kadar mücadeleyi bitirebileceğimize güvenemeyiz ve bu nedenle barış ilan edildikten sonra Rusya'da savaşan bir Orduyu sürdürmenin zorluğuyla karşı karşıya kalabiliriz" denilmektedir⁴²⁶.

Toplantıda önerilen her bir mücadele stratejisinde alınması gereken önlemlerde detaylı olarak incelenmiştir. Batı Rus Cephesi için de önerilerin yapıldığı toplantıda yeniden yapılandırılmış bir Polonya en önemli Devlet olacak ve Bolşevizm'e karşı yardımsız mücadele edebilen tek devlet olacak denilmektedir. Bunun ilk şartın ise Dowbor-Musnicki'nin Ordusunun yeniden oluşturularak yaklaşık 70.000 askere ulaşmasının sağlanmasıdır. Haller'in 30.000 kişilik Kolordusunun Fransa'dan sevk edilmesi de gerekmektedir. Söz konusu güçlere Müttefikler tarafından yeterli silah ve mühimmat sağlanmalı ve savaş esirleri Polonya birliklerine de iade edilmelidir⁴²⁷.

Ateşkesin 16. Maddesinde de bunun için bir hazırlık yapılmıştır. Toplantıda

⁴²⁴ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴²⁵ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴²⁶ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 3.

⁴²⁷ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

ayrıca “ateşkes Ukrayna'da koşulların tamamen tatmin edici olmadığı kanıtlanıyor ve Alman birlikleri geri çekildiğinde ülke Bolşevizm'in eline düşebilir. Politikamız, Romanya Besarabya'yı işgal ederken, Karadeniz'den para, techizat ve mühimmatla istikrarlı unsurları desteklemeli ve böylece Batı'da bir bariyer oluşturulmalıyız” denilmektedir⁴²⁸.

Litvanya, Letonya ve Estonya meselesinde ise nihai siyasi çözümün Barış Konferansında tartışılması önerilmektedir. “Bu arada, Müttefiklerin yapabileceği tek şey, Almanya tarafından tahliye konusunda fiili bir otorite kullanma yeteneğine sahip Ulusal Hükümetlere silah sağlamak ve Baltık kıyılarından deniz şartlarının mümkün kılabileceği gibi, onlara bu tür manevi destek sağlamaktır”⁴²⁹.

Kuzey Cephesi ile ilgili İngiliz politikasının çıkmazı da toplantıda tartışılmıştır. Belgeye göre “Finliler ve Kareyalılar arasında bir anlaşmaya varmayı hedeflemelidir, böylece Karelya'nın bütünlüğü, Murman Demiryolu boyunca İngiliz birliklerinin süngülerine dayanamaz. Archangel önümüzdeki kış boyunca da yapılmalı, ancak taahhüdümüz hiçbir şekilde artmamalı ve birliklerimizi geri çekmeye karar vermeleri durumunda yardımsız kalmasını sağlamak için her türlü çaba gösterilmelidir” olduğu ifade edilmiştir⁴³⁰.

Doğu Cephesi ise İngilizler için önemli bir diğer konudur. Toplantıda “Düşmanın en büyük gücü, mümkün olan en erken zamanda ülkesine geri gönderilmesi gereken savaş esirlerinden elde etmektedir. Almanya ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın XIII maddesi, Alman mahkumların ülkelerine geri dönmelerini içermektedir. Avusturyalıların ise zaten zayıf olduklarından etkili olmayacaktır. Çeklerin ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra savaşmaya devam etmeye istekli olması ve barış yapıldığında ise zayıf olması mümkün değildir” denilmektedir⁴³¹.

İngilizlere göre Omsk'daki yeni Rus Hükümeti tarafından emredilen

⁴²⁸ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴²⁹ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³⁰ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³¹ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

seferberlik, önemli bir referanstır ve “Fransızlarla iş birliği içinde Sibiry’a’daki Rus Ordusu’nun oluşumu ve eğitimi için olası tüm maddi yardımları almalıyız. Bu ordular ne kadar erken olursa ve yardımsız olarak Sibiry’a ve Doğu Cephesini Bolşeviklere karşı güçlenirlerse bizde o kadar bu bölgedeki taahhüdümüzden kurtulacağız. Omsk Hükümeti’ni tanıma ve Sibiry’a’da ve başka yerlerde destekleme konusu bu bağlantıda düşünülmelidir” şeklinde durumun önemi vurgulanmıştır⁴³².

Kafkasya ve Türkistan ise İngilizlerin en çok önem verdiği bölgelerdir. Asya’daki stratejisini bu bölgelerin güvenliği ve kontrol altına alınması yönelik hazırlamaktadır. Toplantıda “Kuzey Kafkasya ve Don ülkesinde başlıca ihtiyacı, şu ana kadar sağlayamadığımız silah ve mühimmat olan Denikin ve Krasnoff altındaki, Bolşevik karşıtı güçler var. Ancak bu zorluk, Karadeniz’in açılmasıyla ortadan kalkıyor ve silahların ilk gelişi yukarıdaki güçlerin Bolşeviklere karşı saldırı yapmasını sağlamalıdır. O zaman Hazar’ın doğusundaki bir birlik ile aynı pozisyonda olmalıyız. Kara Deniz açılınca, Kuzey İran ve Hazarlar arasındaki iletişim sorun olmayacağı değerlendirilmektedir. Dost bir Türkiye, Merkezi Güçlerin doğuya doğru genişlemesinde etkili bir engel oluşturacak ve Hazar’a ilerlememizin tek hedefi olan Hindistan’ın korunması durumu ortadan kalkacak” denilmiştir⁴³³.

Toplantıdan genel sonuç, askeri kararların mümkün olan en kısa sürede alınması gerektiği, barış imzalanıncaya kadar Avrupa Rusya’dan tamamen çekilmelerini ve en kısa zamanda Sibiry’a’da bir Rus Hükümeti kurulmasının hedeflenmesi gerektiğidir. İttifak edilen ülkelerin savaş stoklarını sağlamak için Baltık’ın açılmasından ve Doğu bölgelerinde bu tür limanları işgal edebilmek için gerekli olan Karadeniz’in açılmasından faydalanılması önerilmektedir. Ayrıca Kafkasya’da İngiliz kontrolünde istikrarlı bir Rus Hükümeti kurma eğilimindeki unsurlara destek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴³⁴.

13 Kasım 1918’de yukarıda belirttiğimiz Rusya’nın işgali planı Dışişleri

---

⁴³² TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³³ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³⁴ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

Ofisi'nde düzenlenen bir Konferansta detaylı olarak tartışılmıştır⁴³⁵. Toplantı başkanı Arthur James Balfour'un talebi üzerine, Lord Robert Cecil, Rusya'daki mevcut ve gelecekteki İngiliz askeri politikası ile ilgili olarak Genelkurmay'dan alınan yukarıdaki Mutabakatı paylaşmıştır. Balfour, mutabakatın dikkate alınması gereken birçok hususa yer verdiğini ifade etmiş ve Mutabakatta varılan sonuca tam anlamıyla uymanın mümkün olmayacağını ve birliklerin barış imzalanmadan önce Rusya'dan çekilmesi gerektiğine inandığını ifade etmiştir.

Balfour'a göre İngiliz Hükümeti, Rusya'da Bolşevik karşıtı askeri bir eyleme girişmemelidir. Ayrıca Rusya konusunda uzman olan danışmanların Bolşevizm'e karşı olmaları nedeniyle böyle bir eylemi öngörmeleri doğaldır. Öte yandan, bu ülkenin insanları böyle bir askeri operasyona rıza göstermeyeceklerdir. Bununla birlikte Batı Rusya'nın sınır devletlerine Baltık'tan Karadeniz'e kadar destek verilmesi gerekmektedir. Bu Devletler tanınmalı ve destek vermeye devam edilmelidir. Başkan Balfour, Genelkurmay bildirisindeki bu küçük Devletlerin Rusya'nın batı sınırındaki varlığının kaçınılmaz olarak, Rusya'nın tekrar bir "Güç" olması durumunda başka bir ülkenin askeri müdahalesini isteyecek olmalarına vurgu yapmıştır⁴³⁶.

Balfour'a göre Bolşeviklik aslında var olan arazi mülkiyeti sistemleri çerçevesinde bir tür tarım devrimidir ve çok korkulacak bir durum ortada yoktur. Bununla birlikte Balfour, aşağıdaki eylemleri önermiştir:

1. Omsk Hükümetini desteklemek.
2. Sibiryadaki Çek birliklerinin çıkarılmasını sağlamak.
3. Güneydoğu Rusya'da Denikin'e yardım etmek.
4. Kafkasya'daki küçük uluslarına yardım etmek⁴³⁷.

Lord Milner, Başkan'ın sözlerine katıldığını ve Bolşevizm'in hüküm sürdüğü ülkelerde Bolşeviklere karşı bir girişim yapılmamasını, ancak diğer ülkeler de Bolşevik saldırısından korumak için ellerinden gelenin en iyisini yapmalarının

---

⁴³⁵ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³⁶ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³⁷ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

gerektiğini, özellikle de bunu yapmaya davet edildiğini düşündüğünü ifade etmiştir⁴³⁸.

Milner'a göre Baltık Devletlerini korumak için yapılabilecek her şey yapılmalı, ancak İngiliz birlikleri bu bölgelere gönderilememelidir. Öte yandan, Bolşevizm'in Karadeniz'in doğusundaki bölgelerde, yani Kafkasya, Don ve Türkistan'da etkisiz hale getirilmesi gerektiği önermiştir. Bununla birlikte Askeri hedeflerin sınırlı olması gerekmektedir. Son olarak, Lord Milner, 23 Aralık 1917'de Paris'te yapılan ve Rusya'daki İngiliz ve Fransız faaliyetlerinin alanlarını belirleyen Sözleşme 'ye atıfta bulunmuş ve benzer bir sözleşmenin mevcut durumu yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Lord Robert Cecil, Başkan ve Lord Milner ile aynı fikirdedir ve bunlara ek olarak Sınır Devletlerinin Bolşevik saldırılarına karşı korunması gerektiğini de ifade etmiştir⁴³⁹.

Cecil ise amaçlarının Rusların kendi başlarına durmalarına yardımcı olmak olduğunu ve bu nedenle mevcut kuruluşları desteklemek ve güçlendirmek için mümkün olan her şeyi yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bununla ilgili olarak Cecil şu önerileri yapmıştır:

Sibirya ile ilgili olarak:

- Omsk Hükümetini tanımak.
- Çekleri Batı Sibirya'da kalmaya teşvik etmek.
- Sibirya'ya askeri teçhizat ve bir dizi subay göndermek.
- Düzenlenebilirse, Kanada tugayını ilk başta önerildiği şekilde göndermek.

Kafkasya ile ilgili olarak:

- Askeri Operasyon Direktörü (D.M.O)'nun ⁴⁴⁰ önerdiği gibi, Bakü'den Batum'a kadar tüm hat boyunca birliklerimizi bölgeye yerleştirmeliyiz.

⁴³⁸ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴³⁹ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 5.

⁴⁴⁰ Director of Military Operations

Denekin'le ilgili olarak:

- Ona silah ve mühimmat konusunda yardım etmek. Ancak askeri birlik göndermemek.

Polonya ile ilgili olarak:

- Mevcut Polonya oluşumları için silah ve teçhizat sağlamak ve Fransa'daki Polonya birliklerini mümkün olduğunca erken Polonya'ya nakletmek için (Genelkurmay mutabakatında önerildiği gibi) gerekenin yapılması.

Baltık Ülkeleri ile ilgili olarak:

- Lord Robert Cecil, "Baltık'ta bir blok oluşturulmasının başarısız olduğunu ve bu nedenle kendilerini koruyacak makamlara silah vermeleri gerektiğini düşünüyordu. Ulusal İstihbarat Direktörü gıda kaynaklarının kontrol edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca son mektubunda Yüzbaşı Cromie'nin Rusya'yı yönetecek elin gıda kaynaklarını yönetecek olanlar olacağını ifade etmişti⁴⁴¹.

Toplantıda Amiral Hall, Alman işgali sırasında Rusya ile Belçika arasında bir karşılaştırma yapmış ve Belçika'yı sağlam bir şekilde tutan gücün Belçika'nın sahip olduğu zenginlik olduğunu belirtmiştir. Yapılan bu tartışmalardan sonra Rusya'ya müdahale için bazı kararlar alınmış ve bu kararların ivedilikle uygulanması için şu talimatlar verilmiştir:

1. Murmansk ve Arhangelsk işgalini sürdürmek.
2. Omsk hükümetini fiili bir Hükümet olarak tanımak.
3. Şu andaki Sibiry keşif görevini sürdürmek ve Kanadalıları ateşkes öncesi yapılan düzenlemelere uymaya teşvik etmek.
4. Çekleri Batı Sibiry'da kalmaya teşvik etmek ve seçilen memurları o bölgeye göndermeye çalışmak.

⁴⁴¹ TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 5.

5. D.M.O. tarafından belirtilen öneri çerçevesinde General Janani ve General Knox arasındaki ilişkilerle ilgili olarak Fransız makamlarıyla ateşkes yapmak.
6. Bakü-Batum demiryolunun işgaline devam etmek.
7. Novo Rossisk'te Denikin ile temas kurmak ve askeri malzeme açısından mümkün olan her türlü yardımı sağlamak.
8. Baltık Devletlerine askeri malzeme sağlamak
9. General Marshall'a Hindistan Ofisinin görüşüne bağlı olarak Krasnovodsk'ı devralması için yetki vermek.
10. Mümkünse, Aralık 1917 tarihli Sözleşmeye uymak için, İngiliz alanını Don ve Volga arasındaki ülkeyi içerecek şekilde genişletmek⁴⁴².

Görüldüğü gibi İngilizler tüm Rus bölgelerinde bir işgal ya da kendilerine bağımlı hükümetleri destekleyecek politikaları açıkça ortaya koymuşlardır. Krasnovodsk özellikle Türkistan bölgesi için stratejik bir öneme sahiptir ve buranın ele geçirilmesi Aşkabat'ın ele geçirilmesine bağlıdır.

Bununla birlikte Rusya'nın işgalini öngören yukarıdaki kararların uygulanmasına yönelik ertesi gün Savaş Kabinesinde yapılan ayrıntılı bir toplantıda Montagu, Bakü-Batum demiryolunun işgali konusunda yukarıda adı geçen belgedeki 6 numaralı karara dikkat çekmiş ve Trans-Hazar ve Türkistan politikalarını da gündeme getirmiştir.

General Malleson Türkistan'a bir askeri birlik göndermek için defalarca talimat istemişti. Lord Robert Cecil, bu konunun Savunma Bürosu ile Hindistan Ofisi arasındaki bir konferansta çözülebileceğini düşünüyordu ve Dışişleri Konferansında ulaşılan kararların 9. maddesinin daha fazla tartışılması için Montagu'ya ve Lord Milner'e bırakılabileceğini ifade etmiş ve Türkistan'da Bolşevikler'in muhalefette olduğunu ve Aşkabat'ta ise bir Bolşevik karşıtı Hükümeti desteklediklerini de belirtmişti⁴⁴³.

⁴⁴² TNA:PRO. CAB 24/70/11, s. 4.

⁴⁴³ TNA: PRO. CAB 23-8-23, WC 502, s. 1.

Lord Milner, halihazırda var olan Don ve Volga'nın doğusundaki ülkelerin Bolşevikler'e karşı olduklarını İngiliz İmparatorluğunun çıkarlarını en çok etkileyen ülkeler olduklarını ve kolayca ulaşabileceklerini belirtti. Bu ülkeler, batıdan bir Bolşevik istilayla tehdit edilmekteydi. Montagu, özellikle bu ülkelerde mevcut hükümetlere bir istilaya karşı direnmelerinde yardım etmeleri gerektiğini belirtti ve Bakanlar Kurulunda Lord Milner tarafından belirtilen "İngiltere'nin güçlü olduğu ve Bolşevik Hükümet karşıtı hükümetlerin bulunduğu yerlerde yerel güçlerin desteklenmesi ile ilgili prensibin" halen geçerli olup olmadığını sordu⁴⁴⁴.

Montagu'a göre Dışişleri Ofisi Konferansı Bolşevizm ile ilgilenmesine rağmen, Trans-Hazar ile ilgilenmemiştir. Ancak eğer bu ilke kabul edilirse, böyle bir Hükümetin bulunduğu Türkistan bölgesinde uygulanacak ve talimatları Hindistan Hükümeti verecekti.

Savaş Kabinesi Lord Milner tarafından belirtilen ilkenin kabul edilmesi gerektiğini kabul etti. Ayrıca Balfour, Rusya'daki Bolşevik Hükümet'in gıda kaynaklarını kendi politik muhaliflerini açlıktan ölmek için kullandığını belirtti ve buna ilişkin önlemler alınmasını istedi⁴⁴⁵.

26 Kasım 1918 tarihinde Hindistan savaş ofisinden E. S. M. isimli yetkili İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan "Rusya'daki mevcut ve gelecekteki Askeri Politikamız Hakkında Mutabakat Zaptı" hakkındaki belgeye yönelik bazı bilgileri iletmiştir⁴⁴⁶.

E. S. M. isimli yetkili Türkistan'da bir kaos ortamı olduğunu ifade etmiş ve Hindistan bakış açısından İran ve Afganistan'a kadar uzayabilecek düzensizliğin ve Afganistan ile Çin Ordusu arasında ve Afganistan'ın çevresinde olabilecek bir dizi karmaşanın engellenmesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ TNA: PRO. CAB 23-8-23, WC 502, s. 1.

⁴⁴⁵ TNA: PRO. CAB 23-8-23, WC 502, s. 2.

⁴⁴⁶ "War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s.1.

⁴⁴⁷ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 2.

Ayrıca, Türkistan’da Pan-Turanizm veya Pan-İslamizm fikirlerin yayılmasının tehlikeli sonuçları olduğunu ve Afganistan açısından Bolşevizm’in düşman olmasına rağmen Çin açısından daha ziyade dost olduğunu vurgulamıştır. Adı geçen yetkili İngiliz menfaatlerini ve amaçlarını silah gücüyle elde etmenin çok kolay olmayacağını düşündüğünü ve Hazar’ın doğusunda bir ayrılık sağlayabilseler bile karmaşanın merkezi olan Taşkent’in uzak olduğunu” ifade etmiştir⁴⁴⁸.

E. S. M. “şu anda sadece Aşkabat Hükümetini destekleyerek Bolşevik sorununun küçük bir kısmına dokunuyoruz ve yaptığımız tek etkili şey;

- Bolşevizm’i İran’dan ve muhtemelen Afganistan’dan uzak tutmak;
- Hazar Demiryolları ile Bolşeviklerin Avrupa’ya erişimini ve tedarikinin kesilmesidir.

Bu son derece önemlidir, çünkü Kazaklar Orenburg’a sahip olduğu sürece, Taşkent Bolşevikleri tamamen izole edilmiştir; başka bir yerdeki hareketle bağlantı kuramazlar ve zamanla onları aç bırakabiliriz” demiştir. Hindistan ofisindeki bu yetkili bölgedeki gıda arzının engellenerek kontrolün sağlanabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca güvenlik stratejisi olarak Taşkent’in ele geçirilmesini önermektedir” demiştir⁴⁴⁹.

E. S. M.’e göre Bolşevizm’in Afganistan’a yayılma riski büyük olasılıkla şüpheli görünmektedir. Bolşevizm’in Rus topraklarındaki Müslümanlar arasında çok fazla ilerleme kaydedememiştir. İran’da ise bu yayılma daha olasıdır. Türkistan’daki Müslüman Devletlerin olası oluşumu ile ilgili olarak ise bu yöndeki ciddi bir hareketi önlemek için atılacak adımların ne olması gerektiği konusunda tam olarak bir önerisi yoktur. Ayrıca “Bolşevik zulmüne karşı büyüyen bir Müslüman grupla başa çıkabilmek için tüm Müslüman karşıtı grupları kendi tarafımıza çeksek bile Müslümanlara karşı bir savaşı göze alamayız” demektedir. Eğer Türkmenler Aşkabat Menşevik Hükümetine saldırıp onu devirirlerse bu büyük yangının yayılabileceğini

⁴⁴⁸ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 2.

⁴⁴⁹ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

ancak şimdiye kadar böyle bir hareketin işaretinin görülmediğini eklemiştir⁴⁵⁰.

Hindistan Valiliği Türkistan bölgesinde İngilizlerin dikkate alması gereken faktörleri ise şöyle sıralamıştır:

1. Büyük birliklerin Hazar'ın doğusunda tutulması zorluğu.
2. Muhtemel bir barış durumunda kamuoyunun bizim yapmak zorunda olduğumuz şeyi hoş görmeyeceği gerçeği
3. Ordunun İran ya da Rus bölgesine geçmeden sınırdaki tutulamayacağı
4. Batum-Bakü demiryolunu elinde bulundurmanın, baştan başa önemli bir askeri operasyonların yapıldığı ülkeyi tutmak, anlamına gelmesi ve uzun sürdüğü takdirde uzlaşmak istediğimiz Rusların, İngiliz hükümetinden uzaklaştıracağı gerçeği⁴⁵¹.

Bu durum, Hindistan Valiliğinin bakış açısından öngörülen faktörlerdir. Ayrıca eylem konusunda pratik önerilerde sunulmuştur. İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı tarafından, dost canlısı bir Türkiye ile ilerleyiş hattı boyunca etkili bir bariyer oluşturmanın Hindistan ile sınır olan ülkelerden gelebilecek tehlikeyi ortadan kaldıracığı konusunda tartışmalar yapılmaktadır.

E. S. M. isimli yetkili dost canlısı bir Türkiye ile ilgili düşüncelerini ise şöyle ifade etmektedir: “bizim tarafımızda olacak dost bir Türkiye’ye sahip olacağımızdan emin miyiz? Kendinden önceki yönetimden daha umut vaat eden yeni bir Hükümet kuruldu. Enver Paşa da buna dahil olmak üzere Türkiye’deki bazı unsurların bizim için dostça davrandıklarına inanıyoruz. Ancak İran’ın yanı sıra Trans-Kafkasya’nın bir kısmını da içerecek şekilde yeni bir Azerbaycan Cumhuriyeti’nde kurmaya çalıştıkları konusunda bazı şüphelerimiz var”⁴⁵².

Söz konusu Hintli yetkilinin tespitleri önemlidir. Bu konuda İngilizlerin içine düştüğü durumu açıkça ortaya koyan Wilfrid Malleson da Pan İslamcılığın ve

⁴⁵⁰ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

⁴⁵¹ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

⁴⁵² TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

Turancılığın etkili bir propaganda aracı olduğunu, Türk tarafının bölgedeki etkisinin güçlü olduğunu ve İngiliz otoritelerin bununla başa çıkmadaki hatalarını ifade etmiştir. Malleson'a göre Türkiye ile barış şartlarındaki anlaşmada yaşanan üç yıllık gecikme nedeniyle, gerçek bir tehlike haline gelmiştir⁴⁵³.

Bununla birlikte söz konusu yetkili "Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiklerinin çöküşüne rağmen Hindistan'daki konumumuza karşı operasyonları sürdürmeye devam etmektedirler. Fakat Türkler yok edilse bile, Bolşevikler kalır. Mevcut koşullarda Trans-Kafkasya'dan çekilirse, en iyi ihtimalle fakir olan Aşkabat Hükûmeti kaçınılmaz olarak ortadan kalkacak ve Bolşevizm İran'ın kuzey sınırları boyunca ilerleyecek ve güneye yayılmasını önlemek için bizim yapacağımız pek bir şey olmayacaktır. Bu düşünceler, genel durum daha net olana kadar Hazar ve ülkenin doğusundaki durumumuzu rahatlatmak için akıllıca davranmamız gerektiğini ortaya koymaktadır" demiştir⁴⁵⁴.

Hintli yetkili özellikle Batum ve Bakü üzerinden Hazar ile olan iletişimin kesinleşmesine kadar çekilmeme yönünde fikir bildirmekte ve mümkünse, Türkistan'da bir miktar istikrar sağlanana kadar General Malleson'un Misyonunun devam etmesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Başka bir belgede Hazar'a ulaşmanın ve onu kontrol etmenin çok önemli olduğu ifade edilmiş ve bunu başaramazlarsa, düşmanın Türkistan'a girmesinin çok kolay olacağı ve Hindistan'a giden kara yolunun artık güveli olmayacağı vurgulanmıştır⁴⁵⁵.

Ayrıca notunun 11. paragrafında İmparatorluk Genel Sekreteri Başkanın, Barış imzalanmadan önce birliklerini Avrupa Rusya'sından çekmeyi ve Sibiryada sağlam bir Rus Hükümeti kurulmasını amaçladığı sonucuna varıyor. Söz konusu yetkiliye göre: "Barışın imzalanması sağlam bir Rusya Hükümeti kuruluşundan önce olabilir ve genel durumun, barış imzalandığında Trans-Hazar'ı boşaltmayı kabul etmemize zorlayabileceği yönündedir. Bu durumda, sanırım, Hint açısından bakıldığında, en iyi

⁴⁵³ Malleson Wilfrid, "Britain And Islamic Asia", **Journal of the Central Asian Society**, Vol.X., 1920, s.21.

⁴⁵⁴ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

⁴⁵⁵ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 3.

ikinci politikayı izlemeliyiz. Malleson Misyonunu destekleyebildiğimiz sürece olduğumuz yerde kalmalıyız"⁴⁵⁶.

Hindistan'ın görüşüne göre Sibiry Hükümetini cesaretlendirerek anti-Bolşevik hareketlerin teşvik edilmesi gerekmektedir. Kendisine destek verilmesi gereken yerel hareketlerin yardımı ile Hazar ve Türkistan'daki durumun çözümü sağlanmalıdır. Ancak Hindistan Valiliğine göre yerel "dostlar" Barış imzalanmasıyla geri çekileceğimizi ve bu tarihten sonra yalnız kalacakları düşünülmektedir. Bu nedenle bölgedeki dost kuvvetlerin yeterince güçlü hale getirmeleri gereklidir⁴⁵⁷.

3.2. Askeri Müdahalenin Başlaması

Yukarıda değindiğimiz gibi İngiliz Savaş kabinesi 1918 yılının Kasım ayında Almanya ile ateşkesin sona ermesinden kısa bir süre sonra Rusya'daki durumu tartışmak için bir araya gelmişti. Rusya'daki durum aylardır özellikle İngiliz Savaş kabinesinde tartışmalara yol açmıştı. İngilizler Rusya'ya yönelik bir askeri işgal harekâtı için Fransızlarla anlaşmışlardı ancak Amerika'nın da kendilerine katılacak olması halen kesinleşmemişti.

11 Mart 1918 tarihli Savaş Kabinesi raporuna istinaden bölgeden alınan bilgiler Bolşeviklerin endişe verici biçimde bölgeye yayıldığı yönündeydi. Bu kapsamda İmparatorluk Genel Kurmay Üyesi Henry Wilson Sibiryadaki Japon müdahalesini teşvik etmek ve desteklemek için Japonya ve Amerika'nın kendileri tarafından yönlendirilmesi gerektiğini vurguladı. Ayrıca 7 Mart 1918'de savaş kabinesinde yapılan bir toplantıda Wilson, Rusya'ya yönelik askeri müdahalenin ilk sinyalini vermişti⁴⁵⁸.

Wilson Bağdat'tan Kuzey-Batı İran'a kadar uzanacak ve Bağdat ile Hazar arasında örgütlü bir askeri güç kurulması için yerel örgütlerin teşkili ve Kafkasya'da

⁴⁵⁶ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 4.

⁴⁵⁷ TNA: PRO. CAB /23/5, 369, s. 4.

⁴⁵⁸ "Secret, War Cabinet Report", TNA: PRO. CAB/24/44, WC 264, 11 Mart 1918.

Ermenistan'ın kendi taraflarına çekilmesi gerekliliğine değinmişti. Wilson “etkimizi Karadeniz'in doğu limanlarına kadar uzatmalıyız. Hindistan'dan bölgeye askeri görevliler göndererek Türkistan'da Alman ajanlarını ve propagandasını engellemeliyiz” demişti⁴⁵⁹.

Wilson'un “özellikle Amerika'yı ve Japonya'yı Sibiryaya yönelik bir müdahale için teşvik etmeli ve desteklemeliyiz” politikası başarıya ulaşmış ve Ağustos 1918'de hem Japonya hem de ABD, Çekoslovak kuvvetlerinin doğudaki hareketini desteklemek için silahlı kuvvetlerini Sibiryaya göndereceklerini açıklamışlardı⁴⁶⁰. 12 Ağustos'ta ilk Japon birlikleri 19 Ağustos'ta ise Amerikan ordusu müdahaleye başlamışlardı.

Böylece Rusya'da “İç Savaşı” destekleme ve müttefiklerin bölgeyi işgal planı başlamıştı. İngilizlerin bu politikalarının Rusya'yı kontrol altına alma ve müttefikler ile birlikte her yerden çevreleme stratejisi olduğu kadar Türkistan bölgesindeki halklar arasında Rusya'nın itibarını etkileme yönü de bulunmaktaydı. Bunu İstihbaratçı Yüzbaşı Etherton oldukça iyi ifade etmişti. Etherton raporunda “Rus-Japon savaş sonucunda oldukça etkilenmiş olan Türkistan'a yaptığım yolculuk sırasında, Özbeklerin duyarlı insanlar olduğunu ve dış siyaset açısından gösterdikleri tarafgir tutumu, ayrıntılı olarak gördüm. Nitekim, şu anda Asya'da yayılan milliyetçi hareket muhtemelen şimdiye kadar Doğu'da kesintisiz hâkim olmuş büyük bir milletin geri çekilmesini sağlayan Japonya'nın olağanüstü başarısında izlenebilir” demişti⁴⁶¹.

Etherton'a göre Rusya bir Asyalı halk tarafından geri çekilmeye zorlanmış ve bölgedeki halklar arasında itibar kaybetmişti. Ayrıca Batı Sibiryaya'yı düşmana açık bırakmanın, Türkistan'ı tamamen tehlikeye atacağı ve Almanların İran'dan doğuya

⁴⁵⁹ TNA: PRO. CAB/24/44, WC 264.

⁴⁶⁰ George C. Guins, “The Siberian Intervention, 1918-1919”, **The Russian Review**, Vol. 28.4 1969, ss. 428-440.

⁴⁶¹ Etherton burada bir Asya devletinin modern çağda ilk kez bir Avrupa devletini yenilgiye uğratması ile sonuçlanan ve Japonya'nın Rusya'yı Uzakdoğu'daki yayılcı politikadan vazgeçmek zorunda bıraktığı 1904-1905 Rus-Japon savaşından bahsediyor. “P.T. Etherton, Central Asia Pan-Turanian Movement“, IOR / L / PS / 18 / C181, Mayıs 1918.

ilerlemesini sağlayacağı da İngilizler tarafından birçok belgede vurgulanmıştı⁴⁶². Robert Cecil ise Japon müdahalesinin, Rusya'nın bütünüyle Almanlaştırılmasına karşı tek gerçek koruma olduğunu ifade etmişti⁴⁶³.

İngilizlere göre Türkistan'daki rahatsızlıkların temel nedeni, ülkeye Moğolistan'dan ve Sibirya'dan giren ve esaretten kurtulan Almanlardı⁴⁶⁴. Görüldüğü gibi İngilizler Türkistan bölgesinde bir Rus etkisinin ve Alman etkisinin ortadan kaldırılması için söz konusu politikayı devreye sokmuşlardı.

Kasım ayına gelindiğinde Kuzey Rusya ve Sibirya'da İngiliz birliklerinin varlığı ve ülkenin diğer bölgelerindeki çeşitli Beyaz gruplara verilen destek, müttefiklerin Rusya'ya karşı gizli yürüttüğü mücadelenin açığa çıkmasını sağlamıştı. Ayrıca Vladimir Lenin'e İngiliz hükümeti tarafından yapıldığı iddia edilen bir suikast girişimi olan "Lockhart Plot"⁴⁶⁵ olayı ilişkileri daha da gergin hale getirmişti.

Lenin'in Bolşevik hükümeti ile İngilizler arasındaki gayri resmi diplomatik ilişkiler artık kopmuştu. Bolşeviklerle savaş durumu ilan edilmediyse de İngilizler neredeyse fiili bir savaş durumuna geçmişti. Bakanlar Kurulu üyeleri ayrıca

⁴⁶² "Secret, Imperial War Cabinet", TNA: PRO. CAB/23/5, WC 369, 21 Mart 1918.

⁴⁶³ "Secret, Russian and Japan", TNA: PRO.CAB/24/44, GT 3892, 12 Mart 1918.

⁴⁶⁴ "Secret, Situation in Russia", TNA: PRO. CAB/24/11, GT 529, 23 Nisan, 1917.

⁴⁶⁵ "Lockhart Plot" olarak isimlendirilen olay Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Vladimir Lenin'e yapılan bir suikast girişimi olduğu iddia edilmektedir. Söz konusu suikast iddiasına göre İngiliz hükümeti savaştan çekilen Rusya'yı tekrar savaşa sokmak için çabalamakta ancak istediği sonucu alamamaktadır. Bu nedenle Londra, görünüşte yeni hükümet ve Londra arasındaki iletişimi sağlamak için Robert Bruce Lockhart'ı İngiliz hükümetinin Moskova'daki temsilcisi göndermiştir. Lockhart'a göre, Rusya'nın tekrar savaşa girmesi için Lenin'in ortadan kaldırılması gerekmektedir. Haziran 1918'de Lockhart kendisine para gönderilmesini istemiş ve bu para ile Lenin'i ortadan kaldırmak ve Bolşevikleri devirme girişimini finanse etmek için kullanmayı planlamıştır. Lockhart bu olayda yalnız değildir, ünlü İngiliz istihbaratçısı Sidney Reilly ile birlikte çalışmaktadır. Sidney Reilly birçok araştırmacıya göre takma isim kullanan ve İngiliz Gizli Servisi için çalışan bir Rus'dur. Lockhart ve Reilly'nin yaptıkları plan üzerine 1918'in yazında adı bilinmeyen Rus bir kadın Lenin'i öldürme girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Bu olaydan hemen sonra Rus gizli servisi ÇEKA, Lockhart'ı tutuklamıştır. Reilly ise ülkeden kaçabilmiştir. Ekim 1918'de Lockhart, Londra'da tutulan Litvonov adlı bir Rus diplomatla değiş tokuş edilerek hapisshaneden kurtarılmıştır. Söz konusu suikast girişiminin doğruluğu halen tartışılmaktadır. Lockhart 1930'da yazdığı anılarında da suikast girişimine destek verdiğini inkâr etmiştir. Ayrıca İngiliz hükümeti tarafından da reddedilmesine rağmen bu olayla ilgili birçok belge halen "İngiliz Resmi Sırlar Yasası"na tabiidir Bknz. John W. Long, "Searching for Sidney Reilly: The lockhart plot in revolutionary Russia, 1918", *Europe-Asia Studies*, Vol. 47.7 (1995), ss. 1225-1241; Richard K. Debo, "Lockhart Plot or Dzerhinskii Plot?", *The Journal of Modern History*, Vol. 43.3 (1971), ss. 413-439.

Bolşevizm'in ve Bolşevik devriminin özellikle Orta Avrupa ve Asya'ya yayılmasıyla ciddi şekilde endişeliydi.

Kabine 'ye sunulan bir bildiriye, İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir Henry Wilson, Müttefiklere Rusya'nın mevcut durumunda uygulayabileceği üç farklı politika önermişti⁴⁶⁶. Bu konferans da ele alınan konular daha önce incelediğimiz İngilizlerin Rusya'yı işgali hakkındaki "Rusya'da İngiliz askeri politikası" belgesine dayanmaktaydı. 14 Kasım 1918 tarihli "Savaş Kabinesinin Toplantı Tutanağı"nda Rusya, Sibirya, Türkistan, Kafkas, Baltık Devletleri, Polonya, Finlandiya ile ilgili İngiliz menfaatleri ele alınmıştı. Buradan çıkan önerilerden ilki, bütün birliklerin, ülkeyi bir tampon millet kuşağı ya da bir "kordon" ile çevrili bırakarak Rusya'dan çekilmesiydi⁴⁶⁷.

İngiliz Genel Kurmayı, inisiyatifin neredeyse tamamen Bolşeviklere bırakılacak olmasından endişeliydi. Sonuç olarak, tampon devletlerin sürekli bir baskı altında yaşamak zorunda kalacakları ve müttefik birliklerden önemli bir destek almadan Bolşevik tehdidine karşı koyamayacakları kesindi. İngiliz Ordusu'nun böyle bir birliği yoktu ve General Wilson diğer müttefiklerin de onlara sahip olduğuna inanmıyordu.

İkinci seçenek, Bolşeviklere yönelik büyük bir askeri müdahale yapılmasıydı ve bu şekilde tüm Rusya işgal edilecekti. Bu strateji, olası tüm Alman planlarına da etkili bir şekilde engel olacaktı. Ruslar ayrıca Müttefiklere özgürlükleri için teşekkür edecek ve Almanlara sırtlarını döneceklerdi. Kaynak yetersizliği, bu seçeneğin gerçekçi olmadığı anlamına geliyordu. General Wilson bu nedenle Bakanlar Kurulu'na başka bir politika izlemesini önerdi. Buna göre, Müttefikler sadık kuvvetleri (yani Beyazlar) askeri malzemelerle desteklemeye devam edeceklerdi⁴⁶⁸.

Kabine'de alınan kararlar çerçevesinde İngiliz hükümeti, General Denikin ile

⁴⁶⁶ "Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet", TNA: PRO. CAB 23/8, WC 502, 14 Kasım 1918.

⁴⁶⁷ "Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet", TNA: PRO. CAB 23/8, WC 502, 14 Kasım 1918.

⁴⁶⁸ TNA: PRO. CAB 23/8, WC 502.

ilk resmi teması sağladı ve Albay Blackwood'un önderliğinde küçük bir görev grubu, 25 Kasım 1918'de Ekaterinodar'daki Gönüllü karargahına ulaştı⁴⁶⁹. Blackwood'un görevi Beyazları desteklemek için gelecekteki İngiliz operasyonlarına hazırlanmak üzere istihbarat toplamaktı. Yarbay Blackwood Denikin ve Genelkurmay Başkanı I.P Romanovski ile de görüşmeler yaptı⁴⁷⁰.

Bu görüşmelerde verilen mesajlar açıktı. Herhangi bir geçici zorluğa rağmen, Beyazlar Bolşevikleri ezmeye kararlıydı ve Müttefikler zaferin sağlanması için güvence vermişti. Gönüllü generaller, Güney Rusya'da birçok Beyaz kuvvetin General Denikin'in emrine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Artık operasyonlar gizli olmadan yapılıyordu⁴⁷¹.

Denikin, Kornilov'un ölümünden sonra Gönüllü Ordusunun komutasını üstlenmişti. Ayrıca, Müttefik davaya her zaman sadık kaldığı ve örneğin Don Kazakları Lideri General Krasnov'un aksine, Almanlarla hiçbir zaman bağlantı kurmadığı için, hükümet için en uygun seçenek olarak görülüyordu. Generaller Blackwood'a, Beyaz birliklerin Müttefiklerden yardım almadan Bolşeviklere karşı aktif operasyonlarını sürdüremeyeceklerini söyledi. Ayrıca, Moskova'ya yönelik saldırı ve Bolşevik rejimin tamamen imhası için daha büyük bir orduya ihtiyaç vardı⁴⁷².

Doğal olarak, bu kitlesel ordunun silahlanması ve donatılması yalnızca Müttefiklerin yardımına dayanıyordu. Denikin, Bolşeviklerin gerçek bir mücadele yapamayacağını belirtti, ancak Müttefiklerin gerideki bölgeleri ve iletişim hatlarını korumaları için 18 piyade birliği ve dört süvari birliği göndermeleri gerektiğini

⁴⁶⁹ "Report on the Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia", FO 317/3677, Kasım-Aralık 1918.

⁴⁷⁰ "Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet", TNA: PRO. CAB 23/8, WC 502, 14 Kasım 1918.

⁴⁷¹ "Report on the Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia", FO 317/3677, Kasım-Aralık 1918.

⁴⁷² FO 317/3677.

belirtti⁴⁷³.

Albay Blackwood, Genel Kurmay ziyaretini ayrıntılı olarak rapor etti ve General Wilson da Bakanlar Kurulu'nda bu bilgileri paylaştı. Bu raporun sonucunda Blackwood, Güney Rusya'daki İngiliz politikası için bazı öneriler yaptı. Bu önerilerden birincisi olarak, Gönüllü Ordusu'nu Beyaz güçlerin en önemlisi olarak tanımladı ve Denikin'in kontrolündeki ayrı Kazak ordularının komutasını birleştirme konusunda destek verilmesini tavsiye etti⁴⁷⁴.

İkincisi, kritik durumu istikrara kavuşturmak için silahlara ve diğer askeri malzemelere önemli miktarda yardım gönderilmeliydi. Bununla birlikte, Blackwood, İngiliz savaş birliklerini Güney Rusya'ya göndermeye karşıydı. Bunun yerine, yardımların etkin bir şekilde dağıtımını düzenlemek ve denetlemek için kalıcı bir askeri görev birliği gönderilmeliydi⁴⁷⁵.

Üçüncüsü Müttefikler, Bolşevik karşıtı çeşitli gruplardan oluşan Gönüllüleri, Kazakları ve Kafkas milletlerini uzlaştırmak için Güney Rusya'ya siyasi bir görevle göndermeliydi. Blackwood ayrıca, Beyazların mücadelesini desteklemek için ekonomik yardımın organize edilmesini tavsiye etti⁴⁷⁶.

Churchill, Genelkurmay'a Bakanlar Kurulu'nun 1918 Kasım'daki Denikin'i destekleme kararına dayanarak operasyonu planlama ve başlatma talimatını verdi. Albay Blackwood tarafından sağlanan bilgilere dayanarak ocak ayının başında 100.000 kişilik bir ordu için teçhizat sevkiyatı düzenlemeye karar verildi. On gün sonra, Genelkurmay, 50 uçak ve 50 tankı Kolçak'ın Sibirya'daki ordusundan Denikin'e yönlendirdi⁴⁷⁷.

Ayrıca, bilgi toplamak ve gelecekte tank kullanımını planlamak için Kraliyet

---

⁴⁷³ FO 317/3677.

⁴⁷⁴ FO 317/3677.

⁴⁷⁵ FO 317/3677.

⁴⁷⁶ FO 317/3677.

⁴⁷⁷ "War Diary, General Staff", WO 95/4958, 13 Ocak 1919.

Tank Kolordusundan bir grup subay Güney Rusya'ya gönderildi. Churchill'in de yönettiği Hava Bakanlığı, Güney Rusya'ya tamamen silah, yedek parça ve yakıt tedarik eden 90 asker ve 100 uçaktan oluşan bir misyon gönderme planını hazırladı. Sadece birkaç hafta sonra ve Bakanlar Kurulu'na danışmadan, Churchill, Genelkurmay'a Denikin Ordusuna verilen tedarik miktarını 250.000 kişilik bir ordu için yeterli olacak şekilde artırma talimatı verdi⁴⁷⁸.

Genelkurmay Başkanlığı yine Bakanlar Kurulu'ndan izin almaksızın İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Milne'ye kalıcı bir teşkilat kurmaları talimatı verdi. Denikin'in yeni kurulan Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri "Güney Rusya'daki İngiliz Askeri Misyonu" ile iş birliği yapacaktı⁴⁷⁹.

Görünürde Genelkurmay talimatları, Misyonun görevinin ordu hakkında rapor toplamak olarak belirlemişti. Gerçekte ise Güney Rusya'daki Denikin Ordusu'nun ihtiyaçlarını araştırmak, teçhizatın dağılımını denetlemek ve İngiliz silahlarını kullanma konusunda Rusları eğitmeye çalışmaktı. Askeri Misyonun siyasi meseleler üzerinde herhangi bir resmi gücü yoktu ve sadece Savaş Ofisi'nin emriyle hareket etmesi talimatı verildi⁴⁸⁰.

Güney Rusya'da devam eden olaylar ilerde görüleceği üzere Türkistan misyonunun da devreye girmesini sağladı. Böylece İngiliz kuvvetleri tüm bölgede her türlü mali, askeri ve propaganda eylemi sürdürerek hakimiyeti sağlamaya çalışıyordu.

---

⁴⁷⁸ "Air Ministry Memorandum", I/204/260/8, 13 Ocak 1919.

⁴⁷⁹ "Air Ministry Memorandum", I/204/260/8, 13 Ocak 1919.

⁴⁸⁰ I/204/260/8.

3.3. İngilizlerin Endişesi ve Malleson Misyonunun Ortaya Çıkışı

Rusya'daki Ekim Devrimi'nden hemen sonra, yeni Sovyet Hükümeti barış kararnamesi, savaştan çekilme, Avusturya ve Alman savaş esirlerinin serbest bırakılması ve anlaşmaların iptali hakkında önemli açıklamalar yapmıştı. Rusların söz konusu bildirisinde Doğu'da İngiliz sömürgeciliğine karşı bir propaganda başlatılması ve bölgede milliyetçi bir hareketin doğması anlamına geliyordu. Bu ise İran, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'da İngiliz sömürge çıkarlarına büyük bir tehdit oluşturuyordu. İngilizler yeni Sovyet politikasına oldukça sert tepki gösterdiler.

Sovyetlerin görünüşte bağımsızlık mücadelesi ve Bolşevik devriminin başarısı İran, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'a yayılabilirdi bu ise İngiliz politikaları açısından korkunç bir durumdu. Bu aynı zamanda İngilizlerin neredeyse yüzyıldır bölge ve Hindistan'daki menfaatlerinin sonu olabilirdi. Yukarıda da tartıştığımız İngiliz dış politikasının temeli Hindistan'ın ve bölgenin güvenliğinin sağlanması üzerine kurulmuştu. Ancak ilerleyen dönemlerde Kuzey İran ve Türkistan politikasının Bolşeviklere yönelik genel politikaları ile yakından ilişkili olduğunu kabul etmişlerdi⁴⁸¹.

Tüm ittifak arayışları ve imparatorluğun güvenlik politikaları hep bu amacı takip ediyordu. En gizli yapılanmalar ve istihbarat yöntemleri bu bölgede geliştirilmiş, Ortadoğu siyaseti bu bölgenin güvenliği üzerine bina edilmişti. İngilizler büyük oyuna ara verip Rusya ile yakınlaşma çabaları da bu bölgenin güvenliği endişesi üzerine kuruluydu. Ancak Bolşevik devrimi dengeleri tamamen değiştirmişti.

Böylece Asya sömürgeleri üzerinde kontrol kurma ve Türkistan'da siyasi etki kurma arayışı İngilizlerin Sovyet Rusya'ya yönelik politikalarının belirlenmesinde büyük önem arz etmeye başladı. Ayrıca İngilizler Osmanlı ile bir savaşta olmaları nedeniyle Türkistan'a özel bir dikkat göstermekteydi. Bakü ve Hazar üzerinden Türkistan'a açılacak bir iletişim kanalının İngilizlerin bölgedeki menfaatlerini

⁴⁸¹ "Secret, Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/21, 5 Mayıs 1920.

etkileyeceği yönünde endişe duyulmaktaydı⁴⁸².

1913 yılında yayımlanan birçok raporda Hindistan'a yönelik bir işgalin planlandığı ve Hazar ve Rus nehirleri boyunca devam eden ve Türkistan'dan geçen rotanın Hindistan'ın işgali için en uygun yolları oluşturduğu ifade edilmişti⁴⁸³. Merkezi Güçler tarafından Hindistan'a yapılan geleneksel bir askeri saldırı öngörülmemesine rağmen Türkistan'daki varlıkları Güney Asya'daki milliyetçi ayaklanmayı tetikleyecekti.

Kafkasya ve Türkistan bölgesinde Rus otoritesinin çöküşü, İngilizleri bölgedeki Müslümanlar arasında "Bolşevik karşıtı ve bağımsızlık yanlısı düşüncelerden istifade etmeleri" için önemli politika olarak ortaya çıkardı. Kafkasya, Trans-Kafkasya, Türkistan'da Rusların işgaline uğrayan devletleri ve grupları kendi menfaatleri için destekledi. Bu bölgelerdeki insanlar yıllarca Rus işgaline maruz kalmış ve halen bağımsızlık mücadelesi veren halklardan oluşuyordu.

İngilizler Rusya'daki devrimden sonra oluşan boşluğu doldurarak bölgede etkin olmak istiyordu. Ancak en önemli tehlike bölgedeki Osmanlı ve Alman etkisiydi. Bu nedenle Hindistan Valiliği, olası herhangi bir Türk-Alman etkisini öğrenmek ve bölgeye yönelik bir tehlikeyi öngörmek için Kafkasya, Trans Kafkasya ve Türkistan'a çeşitli askeri ve siyasi ajanlar gönderdi.

Almanların Hint sınırına doğru girişimleri artıyordu, Türkistan'da Sovyet Gücü'nün kurulması birçok istihbarat ofisi tarafından önlenmeye çalışılıyordu. Ancak bu girişimler, Sovyet Rusya'nın İngilizlere yönelik propaganda saldırısına devam etmesini engelleyemedi. Hindistan'da ve komşu ülkelerdeki devrimci faaliyet hızlanmaktaydı.

Kabil, Taşkent ve Kaşgar'daki istihbarat ağı aracılığıyla bölgedeki Bolşevik etkisinin yayıldığını öğrenen İngilizler oldukça endişeliydi. Lenin'in sözde "her toplumun kendi kaderini tayin etme hakkı", ve "yabancılara ve emperyalist

⁴⁸² "Secret Imperial War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /24/59, WC 372, 28 Haziran 1918.

⁴⁸³ Roland Greene Usher, **Pan-Germanism**, Houghton Mifflin, 1913, ss. 27-46.

sömürgecilere karşı bir bağımsızlık savaşının başlatılması” söylemleri İngilizlerin bölgeye yönelik çıkarlarına büyük bir tehdit oluşturuyordu.

Aslında Lenin’in ifade ettiği bu idealler politik bir kandırmacadan başka bir şey değildi ve bu bölgedeki halklar tarafından daha sonra acı bir şekilde öğrenilecekti. Lenin bir taraftan sözde muhtar olacak olan cumhuriyetlerin liderlerini Moskova’da yapılacak olan kongreye davet ederken diğer taraftan da Stalin’in başında bulunduğu Sovyet Milletler Komiserliği ve buna bağlı teşekkül ve ajanlar, muhtar olma vaadiyle parçalanmış olan Türkistan’da Bolşevizm’i yaymak ve Türklerin dil, din, örf ve adetlerini bozarak onları Ruslaştırmak için gizli ve büyük bir faaliyete girmişti⁴⁸⁴.

İngilizler için en önemli sorun Hindistan’ın herhangi bir Bolşevik etkisinden yalıtılmaktı. Ancak yeni Rus politikası İran, Türkistan, Ortadoğu ve özellikle Hindistan açısından olumsuz bir ideolojik etki oluşturabilirdi. Aslında Sovyet ideolojisi Asya’daki İngiliz hakimiyetine bir meydan okumaydı ve İngiliz güvenlik politikası bu durum karşısında acilen karşılık vermeliydi.

İngilizler Hindistan’daki tepkilerinden oldukça korkuyorlardı. Bolşevizm bulaşıcı bir hastalık gibi her yere yayılıyordu ve eğer Hindistan’a ulaşmasına izin verilirse oradaki İngiliz karşıtı bir devrimi tetikleyebilirdi. Hem Hindistan’da hem de Hindistan dışında bir dizi Bolşevik karşıtı tedbir alınmaya başlandı. Hindistan’da, Bolşevik edebiyatının girişi sadece sansür edilmekle kalmadı, aynı zamanda Hint basınının bir bölümü Hintli kitleleri Sovyetler Birliği’ne karşı düşman olmaya yönlendirdi⁴⁸⁵.

Hindistan dışında bulunan Pekin, Tokyo, Washington ve hatta Batavia’daki İngiliz elçilikleri bile Sovyet ideolojisinin ev sahibi ülkelerde yayınlanmasını önlemek için kullanıldı. Böylece Hindistan’a bu ülkelerden gelecek Bolşevik yanlısı bilgiler engellendi. Tüm İngiliz sisteminin çabalarına rağmen 25 Kasım 1918’de Rus

⁴⁸⁴ Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 6, C. 1, ss. 1-12.

⁴⁸⁵ David Gillard, **The struggle for Asia, 1828-1914: a study in British and Russian imperialism**, Taylor & Francis, 1977, s. 125.

devriminin Hint halkı üzerinde etkisi ortaya çıkmaya başladı. Hindistan'daki yeni algı Rusya'nın kendilerine kardeşçe bir el uzattığı ve emperyalist İngilizlerden onları kurtaracağıydı. Bu dönem ayrıca İngiliz aleyhtarı duyguların özellikle Hintli Müslümanlar arasında İç Düzen Hareketi, Bihar ayaklanmaları, Kudüs'ün düşmesi ve Türk yanlısı düşünceler gibi çeşitli nedenlerle yüksek olduğu bir dönemdi⁴⁸⁶.

Bu yüzden, Londra Kafkas Müslümanları arasında İngiliz karşıtı duyguları etkisiz hale getirme planları yapmaya başladı. Bu planlar kapsamında Hindistan Valiliğinden önde gelen Hintli Müslümanların Müttefiklerle birlikte savaşa katıldığını iddia eden yazılı ifadeler çıkarması ve aynı zamanda Hintli Müslümanlara daha iyi muamele gösterilmesi isteniyordu. Ancak Hindistan Hükümeti bu tür istekleri tam olarak yerine getiremedi. İngiliz Hintli yetkililer, Hindistan'da Müslüman kitlelerin çok az veya hiç ağırlık taşımadığını ve önde gelen Müslümanlardan böyle bir bildirim almanın yararsız olduğunu belirtmişlerdi⁴⁸⁷.

Ancak daha öncede değindiğimiz gibi Londra Hindistan'ın güvenliği ve Türkistan bölgesindeki çıkarları için Turancılık ve İslamcılık hareketlerini önemsiyordu. Bölgede yayılabilecek bir Pan-Turancı hareket Almanların ve Türklerin bölgede güçlenmelerine neden olacak ve İngiltere'nin yıllardır yürütmeye çalıştığı politikaları etkileyecekti. İlerde değineceğimiz gibi birçok raporda bölgedeki Turancılık ve İslamcılık hareketleri takip edilmekteydi. Ayrıca bununla da kalmayan İngilizler birçok dini grup, tarikat ve oluşumları bölgede kendi amaçları için kullanmaya çalışıyordu.

Özellikle Hindistan bölgesine giriş olarak nitelendirilen Bedaşan⁴⁸⁸ bölgesinde İsmaililer⁴⁸⁹ ve Bahailer ile ilişkileri dikkat çekicidir. İngiliz gizli

⁴⁸⁶ "Viceroy to the Secretary of State", Foreign War B(Secret), 1 Ocak 1918.

⁴⁸⁷ Agnima Dube, **Central Asia and India between the two World Wars: a study of the impact of Soviet power on their relations**, 1997, s. 106.

⁴⁸⁸ Afgan Türkistanı olarak da bilinen bölgenin kuzeyinde Amuderya, güneyinde Hindukuş dağları, doğusunda Doğu Türkistan, batısında ise Kunduz ırmağı bulunur. Kısmen dağlık görünüşte yüksek bir yayla olan Bedaşan'ın en hareketli kesimi ve en canlı ticaret alanı Gökçesu (Kökçesu) vadisidir. Mehmet Saray, "Bedaşan", **DİA**, V, 2013, ss. 291-292

⁴⁸⁹ Bedaşan, Hindistan'dan Türkistan bölgesine açılan bir kapı özelliğine sahiptir. Özellikle bu bölgede etkin olan İsmaililer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zahide Ay, **Nasır-ı Hüsrev ve sonrasında**

belgelerinde bu ilişki açıkça şöyle ifade edilmektedir: “Pan-İslamcılık, Pan-Turancılık ve diğer fraksiyonların özellikle Türkistan bölgesinde Türk-Alman ittifakı tarafından etkili bir şekilde kullanılabilmesi açıktır. Türkistan'daki çıkarlarımız açıkça kötüye gitmektedir. Ermenilerin yıkılması ve parçalanması devam ederse Turancılık etki alanı içerisinde bulunan tüm bölgelerde Türk-Alman egemenliğinin önünü açacaktır. Bize dost olacak ve bu üç güçle mücadele edecek unsurlar ise şunlardır:

1. Dindar Müslümanların arasında dini siyasetten ziyade bir manevi güç olarak görme eğiliminde olan “Muhammed Abduh, Abdul Bahai ve İran Şiiliği” görüşü çerçevesindeki gruplar
2. Turancı olmayan ve Turancılığa karşı olan halklar
3. Adalet ve düzen bekleyen toplumsal unsurlar”⁴⁹⁰.

Özellikle Bahailer⁴⁹¹ Filistin’in İngilizler tarafından işgal edilmesini “Kutsal Topraklardaki, bu muazzam mücadelenin amacı tüm inanç merkezlerini, Türk boyunduruğundan kurtarılmaktı” diyerek İngilizlere ve Yahudilere olan desteklerini ortaya koymuşlardı⁴⁹².

Abbas Efendi’nin Filistin’de İngilizleri desteklemesi Osmanlı kuvvetleri komutanı Cemal Paşa tarafından sert bir şekilde kınanmış ve onun yakalanıp asılması

Bedahşan İsmailileri (10.-15.-yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁹⁰ “Secret Document, Appreciation of The Attached Eastern Report No LXX”, TNA: PRO. CAB/24/145 MAYıs 1918.

⁴⁹¹ 1917 Ekim Devrimi bir süredir Rusları kendi iç meseleleriyle meşgul etti ve onları hegemonist politikarlardan uzaklaştırdı. Bolşevik doktrini, iktidarının ilk yıllarında, hegemonist eğilimler göstermemeye dikkat etti. Bu nedenle bölgede doğrudan veya dolaylı olarak Rus hükümetinin himayesinde olan Babizm ve daha sonra Bahaizm, İngilizler ile ilişki kurdu. Günümüzde Bahailer Hayfa’daki merkezlerinde faaliyet göstermektedir. Bu ilişkiler için “Military report on Tehran and adjacent Provinces of North-West Persia (including the Caspian Littoral)”, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/MIL/17/15/23; “Persian Situation: Miscellaneous Reports”, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/1156; “FO Annual Reports, 1932-1938, 1947, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/2877; Persia. Diaries. Tehran Intelligence Summaries.’, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/3503; “Persia. Annual Reports, 1932-’, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/3472A.

⁴⁹² Shoghi Effendi ve George Townshend, **God passes by. Baha'i Publishing Trust**, 1970. s. 297.

emri verilmişti⁴⁹³. İngiliz gizli belgelerindeki diğer bir bilgi de Abdul Baha'nın İngiliz yetkililerden İran'daki paralarının transferini istediği ve İngiliz yetkilinin Londra hükümetine İran'da Bahailerin sayılarının ve etki alanlarının artması nedeniyle kendilerine yardım edilmesi gerektiği bildirilmişti⁴⁹⁴.

Tüm bu politik, istihbari ve diplomatik araçların kullanılmasına rağmen bölgedeki artan hoşnutsuzluk ve güvenlik sorunları İngilizleri askeri bir harekât yapmaya itmiştir.

Meşhed'deki İngiliz Başkonsolosu General W. Malleson, 1918'de, Bolşeviklerin bölgeyi kontrol altına almalarını engellemek ve İngiliz menfaatlerini korumak amacıyla bir askerî harekât düzenlemişti. Malleson bölgedeki Bolşevik karşıtı güçlere yardım yapmış ve Türkistan'daki sosyalist devrimin ilerleyişini kontrol etmeye çalışmıştır. Sadece Malleson değil aynı zamanda Col F.M. önderliğinde bir başka görev birliği daha bölgeye gönderilmişti. Aynı zamanda Hindistan'dan gönderilen İngiliz ajanı Bailey⁴⁹⁵ öncülüğündeki misyonda Türkistan'daki istihbarat ve diğer faaliyetleri yürütmüştü⁴⁹⁶.

Bu misyonlar İngiliz dış politikasında yıllardır uygulanan askeri operasyon yapmama ve sorunların diplomatik yönden çözülmesi siyasetinin sonu olmuştu. İngiliz bölge politikası devrim sonrası oluşan fırsatı değerlendirmek için artık askeri harekâta kendi birlikleri ile bilfiil katılıyordu.

---

⁴⁹³ a.g.e., s. 297.

⁴⁹⁴ "Secret, Foreign Countries Report", TNA: PRO. CAB /24/155, 16 Kasım 1921.

⁴⁹⁵ Yarbay Frederick Marshman Bailey (1882-1967), Hint Ordusu 1900, Hint Siyasi Hizmeti 1905-38, Sovyet Rusya'da (1918-24) casusluk faaliyetleri yürütmüştür.

⁴⁹⁶ George Macartney, "Bolshevism as i saw it at Tashkent in 1918", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 7.2-3 (1920), ss. 42-58.

3.3.1. İngilizlerin Malleson Planı

Kasım 1917'de Tiflis'te anti-Sovyet koalisyon hükümeti olan Trans-Kafkasya hükümetinin kurulması, Dunsterville'in⁴⁹⁷ önderlik ettiği İngiliz müdahaleci kuvvetleri için verimli bir zemin oluşturmuştur. Bununla paralel olarak aynı dönemde Türkistan bölgesinde de gelişen olaylar İngiliz politikaları açısından önemli bir sorun olmaktadır. Bölgede Sovyetler, Beyaz Ruslar, Türkmenler ve milliyetçi gruplar ile mücadele etmektedir. Taşkent, Semerkant, Hocant, Merv gibi Türkistan'ın bazı bölgelerinde Sovyet gücünün kurulmuş olmasına rağmen, Orenburg'un Beyaz Ordu tarafından ele geçirilmesi nedeniyle diğer bölgeler ile Sovyet Rusya'nın bağlantıları kesilmiştir⁴⁹⁸.

Buhara ve Hive, Türkistan'daki Sovyet güçlerine karşı saldırı başlatmak için hazırlıklar yapmaktaydı. Hokand liderleri de bağımsız bir hükümet kuracaklarını ilan etmiş ve Buhara ve Hive yöneticilerine destek vereceklerini beyan etmişlerdi. Temmuz 1918'de, Aşgabat'ta devrimciliğe karşı olan Aşgabat (Transcaspia) hükümeti kurulmuştu⁴⁹⁹. Böylece Sovyetler, Menşevikler, Hokand özerkliği ve Aşgabat komitesi tarafından temsil edilen bağımsızlık güçlerine karşı yoğun bir mücadele de başlatmıştı. Rusların kendi iç çekişmeleri nedeniyle (Menşevikler ve Bolşevikler) Sovyet Rusya'sı ile bölge arasındaki iletişim bağlantısının kopması, İngiltere'yi Bolşevik karşıtı grupları desteklemeye ve bölgeye müdahale etmeye teşvik etmişti.

Aslında İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarları açısından temel amaç Rusya'yı sınırlamaktı. Rusya'da Bolşevik, Bolşevik karşıtı veya diğer eğilimlerin olup olmadığı

⁴⁹⁷ General Lionel Dunsterville, Bakü'deki petrol tesislerinin Osmanlılar ve Almanlardan koruması ve Bolşevik karşıtı Ruslar, Türk-Gürcüler, Ermeniler ve diğer milletlerden ortak bir direniş örgütü oluşturma misyonu ile özellikle Kafkaslar bölgesinde görev yapan ünlü bir İngiliz generaldir. Dunsterville'in altında görev yapan birliklere "Dunsterforce" adı verilmiş ve çok gizli olarak faaliyet göstermişlerdir. 450 ila 1000 arasında bir askeri güce sahip olan Dunsterville'in birlikleri küçük olmasına rağmen "Özel Kuvvetler" yapısına sahipti ve bölgede oldukça etkin faaliyet göstermişlerdi. Bknz. Lieutenant Timothy C. Winegard, "Dunsterforce: A Case Study of Coalition Warfare in the Middle East, 1918-1919", *Canadian Army Journal*, Vol. 8.3 (2005), ss. 93-109.

⁴⁹⁸ "War Diary, Caucasus Military Mission", WO 95/5042, NA.

⁴⁹⁹ Transcaspian Hükümeti ya da Aşgabat hükümeti (1918 - 1919 Temmuz) Trans Hazar Demiryolu işçileri tarafından " Menşevik - Sosyalist Devrimci " yanlısı koalisyon hükümetidir. Bknz. Charles Howard Ellis, *The British Intervention in Transcaspia*, Univ of California Press, 1963, s. 31-142.

çok da önemli bir yer teşkil etmiyordu. Lord Beaconsfield'a göre Rusya'da yayılmacı bir hükümetin doğal olarak var olması İngiliz İmparatorluğu için değil, dünyanın huzuru için de tehlikeli olacaktı. Böyle bir eğilimi engellemek için Rusya bölgesinde Ukrayna ve muhtemelen Türkistan gibi belirli bağımsız devletlere sahip olmak gerekiyordu. Savaş kabinesinde Rusya'nın bölgede sınırlı bir alanda var olacak bir devlet olması konusunda tartışmalar yaşanıyordu⁵⁰⁰.

3.3.2. Malleson Misyonunun Kökenleri

Malleson misyonunun kökenleri yıllardır süren “Büyük Oyun” planında son sahneydi. “Expenditure on Malleson Mission and Troops in East Persia, 1918 to 1921” isimli Hindistan ofisinde yer alan gizli kodlu belgede ilk olarak İngiliz Misyonunun Türkistan'a gönderilmesi projesinin Aralık 1917'de Sir Arthur Hirtzel tarafından Savaş Dairesine yapılan gayri resmi bir öneri ile başladığı görülmektedir⁵⁰¹.

Bununla birlikte Türkistan'daki durumun dikkatli bir şekilde izlenmesi daha öncesine dayanmaktadır. İngiliz Generali Moberly, 1917 Eylül-Kasım aylarında Doğu İran'da ve Türkistan'da yaygın bir güvensizlik ve belirsizlik ortamının bulunduğunu belirtmiş ve bu güvensizlik ve kargaşa durumunun Doğu İran'ın kuzey kısmında bulunan Rus birliklerine de yayılmış olduğunu ifade etmiştir⁵⁰².

O dönemde İngilizler açısından Türkistan'da neler olup bittiği hakkında bilgi edinmek zordu. Kasım ayının başında, Londra'dan gelen talimatlara uygun olarak Meşhed 'deki İngiliz ajanları (Horasan, doğu Afganistan ve Türkistan) daha fazla bilgi edinmek ve etkili olmak için bölgedeki istihbarat teşkilatını genişletmişlerdi⁵⁰³.

Malleson Misyonuna ilişkin belgeler İngiliz otoritelerinin o sırada hissettiği

⁵⁰⁰ “Secret War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/15, WC 624, 25 Eylül 1919

⁵⁰¹ “Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921”, IOR/L/MIL/17/15/36.

⁵⁰² “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly”, LBY 87 / 1858.

⁵⁰³ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 437.

kaygıları ortaya koymaktadır. Bu belgelerde “1918'in başında, anarşinin Türkistan'da hızlı yayılması ve olaylarla ilgili mevcut çok az bilginin olması ve Bolşeviklerin muhtemel yayılışı göz önüne alındığında Majesteleri Hükümeti için kayda değer bir huzursuzluğa neden olmaktadır. Bir yandan İran ve Afganistan'daki propaganda ve ajanlık faaliyetleri, diğer yandan Türk-Alman ittifakının bölgedeki faaliyetleri Hindistan'daki ve muhtemelen Mezopotamya'daki durumumuzu oldukça sıkıntıya sokmaktadır. Bu durum, bölgede Avusturya ve Alman savaş esirlerinin 30.000'in üzerinde olduğunun öğrenilmesi ile daha da karmaşık bir hal almıştır” denilmektedir⁵⁰⁴.

Aralık sonunda, serbest bırakılan Avusturya ve Alman savaş esirlerinin İngilizlere yönelik potansiyel bir tehlike teşkil etmesi üzerine Doğu İran'daki İngiliz kordonunun kuzeye doğru uzatılması istenmişti. Bununla birlikte İngiliz karşıtı faaliyetleri kontrol etmek ve yolların güvenliğini sağlamak önemli bir sorun haline gelmişti.

Bu kapsamda gelişen İngiliz Misyonu 4 Ocak 1918 tarihli Devlet Sekreteri'nden Hindistan Hükümeti Ordu Departmanına gönderilen aşağıdaki telgrafta detaylı olarak açıklanmıştı. Bu belgeye göre “Hindistan Hükümeti Ordu Departmanı Dunsterville'in Kafkaslarda yaptığı gibi Türkistan'da da İngiliz örgütlenmesini kurmak ve anti-Maximalist hareketi desteklemek için uygun olduğunu düşünüyor mu? Eğer böyle bir şey yapılabilirse (görüş oluşturmak için yeterli bilgiye sahip olması kaydıyla) Savaş Ofisi memnun olacaktır” denilmişti⁵⁰⁵.

Hindistan Valiliği (Ordu Departmanı) 8 Ocak 1918'de bu telgrafta cevap olarak “Türkistan'da herhangi bir Hükümetin bulunmamasının bir İngiliz Misyonu için önemli olduğu ve bundan yararlanılması gerektiği” vurgulanmıştı. Ancak Hindistan ofisi iletişim zorluğu nedeniyle, ihtiyaç halinde böyle bir Misyona etkili askeri destek sağlamada zorlanacağı da iletilmişti. Ayrıca Hindistan ofisi tarafından eldeki bilgiler çerçevesinde, teklifin pratik olarak kabul edilebilir olduğu ve talep edilmesi

⁵⁰⁴ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 438.

⁵⁰⁵ “Expenditure on Malleson Mission and Troops in East Persia, 1918 to 1921”, OR/L/MIL/5/807, s. 6.

durumunda gecikmeden devam edebilmek için personel, vb. ile ilgili tüm hazırlıkların yapılması önermişti⁵⁰⁶.

Bununla birlikte Hindistan Valiliği bu tür bir Misyonun fiilen başlamasından önce, Afganistan Emirinin kendi taraflarında olacağı konusunda bir güvence alınmasının doğru olacağı ifade etmişti. Savaş Ofisi ve Dış Ofis ile görüşükten sonra, Dışişleri Bakanı 25 Ocak 1918'de Hindistan Hükümeti'ne şöyle bir telgraf göndermişti:

“Savaş Ofisi, Türkistan ve Kafkaslar arasındaki önerilen yakın bağlantı göz önüne alındığında, öncekine uygun bir Misyon hazırlığının ve gönderilmesinin gecikmeden yapılması gerektiğini düşünmektedir”⁵⁰⁷. Bunun bölgede oluşan boşluk ve kargaşandan faydalanmak için gerekli koşulların ortaya çıktığı ve İngilizlerin dış politikasını yönlendiren Hindistan'ın güvenliği açısından önemli bir stratejik durum olduğu değerlendirilmişti. Londra hükümeti Türkistan'da düzenli bir Hükümetin ve askeri bir gücünün olmamasını görev için bir fırsat olarak değerlendirmişti. Bu kapsamda askeri görevliler ve yetkili kişilerden Bolşevik karşıtı ve yanlısı düşüncelerden yararlanmak için Müslümanlar arasında müttefikler lehine propaganda yürütmesini de istemişti. Bu belge aynı zamanda misyonun Londra hükümeti izni ile yapıldığını ortaya koymaktaydı⁵⁰⁸.

Ayrıca Sovyet Rusya'daki İngiliz müdahalesinin gerekli olduğunu belirten diğer bir kişi Hindistan'ın devlet sekreteri E. Montagu olmuştur. Montagu Müslümanlar ve Bolşevikler arasında İngilizler'e karşı güçlü bir tepki olduğunu vurgulamıştır. Montagu'a göre, "Türkistan'daki yerli nüfus üzerindeki tüm duygusal kontrol, Rusya'daki Merkezi Hükümetin çöküşü ve Rus ordusunda disiplinin tamamen çökmesi nedeniyle kaybolmuştur", bu nedenle, 4 Ocak 1918'de Hindistan Vali'sine yazdığı mektupta Montagu, Türkistan'da bir İngiliz gücü kurmanın mümkün olduğunu

⁵⁰⁶ OR/L/MIL/5/807, s. 6.

⁵⁰⁷ Meşhed 'deki İngiliz Başkonsolosluğu, 6 Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta bir önceki ay Hokand'da aşırı İslamcı ve Maximalist olmayan bir grup tarafından düzenlenen bir toplantıda Türkistan'ın özerkliğini ilan etmeye ve geçici olarak bir yönetim belirlenmesine karar vermiş olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda İngilizlerin menfaatleri açısından Kazaklar ve Kafkasya ile yakın ilişkilere girilmesi önerilmiştir. Bkz. “Summary of Blockade”, TNA: PRO. CAB /2339.

⁵⁰⁸ OR/L/MIL/5/807, s. 7.

belirtmiştir. Sovyet Rusya'daki İngiliz Büyükelçisi, Bolşeviklerin devrimci reformlarının İran ve Afganistan'daki durumu etkileyebileceğini de belirtmiştir. Montagu'nun görüşüne göre acil olarak Türkistan bölgesine bir müdahale şarttır⁵⁰⁹.

Hindistan'ın devlet sekreteri E. Montagu'nun önerilerine rağmen Hindistan hükümeti 8 Ocak'ta, böyle bir misyon gönderilmesinden önce Afganistan Emirine danışılması gerektiğini düşündüklerini iletmıştır. Hindistan Dışişleri Bakanı'nın 25 Ocak 1918 tarihinde Savaş Dairesi ve Dış Ofis ile istişareden sonra yanıtta birkaç önemli nokta vurgulanmıştır. Bunlardan ilki, Türkistan'a yönelik bir misyon için zorlayan Savaş Ofisidir, "Savaş Ofisi, Türkistan ve Kafkaslar arasındaki yakın bağlantı göz önüne alındığında, önceki göreve uygun bir Misyon hazırlığının yapılmasını ve gecikmeden gönderilmesini düşünmektedir"⁵¹⁰.

İkincisi, telgrafta "mümkünse, Müslümanlar arasında müttefikler lehine propaganda yapacak görevlilerin olması ve Bolşevik karşıtı ve bağımsızlık yanlısı duyguları körükleyecek her türlü çabanın gösterilmesi" istenmektedir. Müslümanlar arasında propaganda yapılması önemli bir sorundur. Bununla birlikte, Rusya'nın İngiltere'nin düşmanlarıyla hala savaşmakta olduğu ve Brest Litovsk Antlaşması'nın halen imzalanmamış olduğu göz önüne alındığında, Bolşevik karşıtı duyguların açığa çıkartılmasının yanlısı olduğu vurgulanmıştır⁵¹¹.

Ancak bölgeden gelen İngiliz istihbaratına göre Rus Devrimi'nin patlak vermesi sonrası Türkistan'da bir kaos ortamı bulunmaktaydı. İstihbarat uzmanları yakın gelecekte Türkistan'daki durumu etkileyecek faktörlerin:

- Hazar Denizi
- Hazar'ın Doğu Kıyısındaki Krasnovodsk'tan Buhara'daki Andican'a giden Demiryolu
- Samara- Trans Sibiry ve Samara- Orenburg- Taşkent Demiryollarının birleşme noktası olduğunu ifade etmişler ve acilen bu bölgede önlemler

⁵⁰⁹ OR/L/MIL/5/807, s. 7.

⁵¹⁰ OR/L/MIL/5/807, s. 2.

⁵¹¹ OR/L/MIL/5/807, s. 3.

alınmasını istemişlerdir⁵¹².

Buna rağmen Hindistan Valiliği gönderilecek askeri misyonlar hakkında bazı şüphelerini dile getirmiş, ancak görevin yerine getirilmesi için gerekli adımları atmaktan kaçınmamışlardır. 25 Ocak 1918'de Hindistan Dışişleri Bakanı, Delhi'deki vali yardımcısına bir mesaj göndermiş ve gecikmeden, Türkistan'a uygun bir misyon gönderilmesi için gerekli hazırlıkları yapmasını istemiştir.

Biri Kaşgar 'da (Fergana ve Semerkant'taki eylem alanıyla), diğeri ise Meşhed'de (Oxus nehrinin batısındaki tüm bölgede eylem alanıyla ve Buhara'da) olmak üzere Türkistan'a bir birlik görevlendirilmiştir. General Malleson, Meşhed'e görevli gidecek komutan olarak önerilmiştir. Hem Londra ofisi hem de Londra'daki Dış Ofisi, Vali'nin bu teklifini kabul etmişlerdir⁵¹³.

9 Mart 1918'de Hindistan Hükümeti (Dışişleri Bakanlığı) "Binbaşı F. M Bailey, Yüzbaşı Blacker, Yüzbaşı Etherton ve yaklaşık 10 kişilik bir destek ekibinden oluşan bir Siyasi Misyonu Kaşgar 'da bir merkezi birim kurmak, yerel koşulları araştırmak ve müttefik çıkarlarıyla birlikte çalışabilecekleri Türkistan'daki unsurlarla temasa geçmek ve Alman ve Türk propagandasıyla mücadele etme olasılığını rapor etmek" için görevlendirdiğini bildirmiştir. Ayrıca bölgeye ulaştıklarında İngiliz Başkonsolosunun emri altına girecekleri iletilmiştir⁵¹⁴.

Bununla birlikte Askeri Misyonun Türkistan'a gönderilme ihtimalini araştırmak amacıyla Yüzbaşı Bingham, Yüzbaşı Bray, Yüzbaşı Samad Shah ve Subadar⁵¹⁵ Binbaşı Mala Khan, Albay Redl altında askeri istihbarat subayı olarak çalışmak üzere 9 Mart 1918'de Hindistan Hükümeti talimatı ile Meşhed'e

⁵¹² "Secret, War Cabinet Paper, The Situation in The Various Theather", TNA: PRO. CAB 24/59/95, 28 Haziran 1918.

⁵¹³ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 450.

⁵¹⁴ L. V. S. Blacker, "Travels in Turkistan 1918-20", **Geographical Journal**, (1921), s. 188.; Percy Thomas Etherton, **In the heart of Asia**, Constable, 1925, s. 22.

⁵¹⁵ Hint ordusunda bir rütbe.

gönderilmiştir⁵¹⁶.

Hindistan Baş Komutanı 12 Nisan'da Savaş Ofisine Meşhet Misyonu ile ilgili olarak aşağıdaki talimatların Meşhed'deki Askeri Ataşeye gönderildiğini bildirmiştir. Bunlar şöyledir: “Emrinizde olacak bu askerler, Türkistan'daki durumla ilgili tüm olası bilgileri toplayacak ve böyle bir Misyona yardımcı olabilecek gruplar ve diğer unsurlarla temasa geçeceklerdir. Emir alınmadan kesinlikle Türkistan'a girilmemeli”⁵¹⁷.

Bu maddenin çok inandırıcı olmadığı görülmektedir. Çünkü İngilizler başından beri bölgede ve hatta tüm Asya'da Rus devletinin çöküşünü öngörmektedirler. Bu kapsamda Hükümet'in devrilmesinden sonra, Dunsterforce ve Sovyet topraklarına gönderilen İngiliz "Caumilage" ajanlarına Sovyet karşıtı devrimci güçlerle temas kurmak için özel çaba sarf etmesi talimatı verilmiştir. Dutov'un bildirisini genel olarak müttefikler ve eski Rusya lehine ilan edeceği bilinmektedir.

Türkistan'ın özellikle Bakü petrollerine ulaşımında önemli olması, bölgede ilerleyen Türk ve Alman güçlerine karşı bölgenin tamamen güven altına alınması önem arz etmektedir. İngilizlerin Beyaz Ruslara ve özellikle General Dutov ve Denikin'e desteği açıkça bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Malleson ve onun komutasındaki diğer birimlerin uygun ortam sağlandığında Caumilage ajanlarının planına uygun olarak tüm Türkistan bölgesini İngiliz hakimiyeti altına alması şaşırtıcı olmayacaktır.

Gizli belgelerde yer alan “Kolçak'ın Orenburg'daki varlığına eşlik eden böyle bir hareket, Türkistan'daki Bolşevizm'in sonunu getirebilecektir” açıklaması gerçekte tüm Türkistan, Kafkasya, Kazakistan ve Sibiry bölgesine yönelik İngiliz politikalarını ortaya koymaktadır⁵¹⁸. Daha önce detaylı olarak yer verdiğimiz İngilizlerin ve müttefik güçlerin Rusları çevreleme politikası Türkistan'da bir İngiliz gücünün tesis edilebilmesi açısından önemlidir. Sibiry ve Kuzey Türkistan'daki tüm operasyonlar

⁵¹⁶ OR/L/MIL/5/807, s. 3.

⁵¹⁷ OR/L/MIL/5/807, s. 4.

⁵¹⁸ “Secret, War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /24/80, GT 3336, 27th May 1919,

ve mücadeleler, Türkistan'ın içerisine sızabilecek Rus ve Alman güçlerini önlemeye yönelik yapılmaktadır.

Hindistan Valiliği ayrıca görevlendirilen ekibin Başkonsolos'a danışarak çalışacağını vurgulamıştır. 23 Nisan 1918'da Hindistan Ofisi Siyasi Departmanı ise "Misyunun askeri olacağını ancak koşulların uygun olacağı zaman kadar bu konuda General Malleson'a bilgi verilmediğini" bildirmiştir⁵¹⁹.

Eylül 1918'e kadar Meşhed istihbarat heyeti üyeleri seçilmiş ve General W. Malleson, Misyon Başkanlığına atanmıştır. 1904-1914 yılları arasında İngiliz-Hint ordusunun istihbarat bölümünde görev yapan General Malleson, Afganistan ve İran'daki politik durumu oldukça iyi bilmektedir. Birinci dünya savaşının ilk yıllarında, Doğu Afrika'daki operasyonlarda yer almıştır. Bu misyonun oluşumu tam bir gizlilik içinde yapılmış ve operasyonları üzerindeki kontrol Hindistan hükümetine verilmiştir.

Kaşgar'da yapılacak görev için temel amaçların diğer bölgelere gönderilen misyonlar ile aynı olduğu bildirilmiştir. Ancak Kaşgar'daki İngiliz subaylarının varlığının, Doğu Türkistan'ın sivil ve askeri otoritelerinin dikkatini ya da şüphelerini çekebileceği için daha dikkatli çalışmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bu konu özellikle Fergana bölgesindeki Çin etkisi nedeniyle hassas bir durum oluşturmaktadır⁵²⁰.

Bu bağlamda, 20 Aralık 1917 tarihli bir mesajda Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosu G. Macartney, bölgede yerel yönetimler ile başa çıkma konusunda yeterli güçlerinin olmadığını ve yaşanabilecek İngiliz karşıtı eylemlere karşı görünüşte Çinliler tarafından kontrol edilen ancak aslında İngiliz subayları tarafından yönlendirilen bir yerel askeri polis gücünün oluşturulmasını savundu⁵²¹.

Bu kapsamda Kaşgar'da İngiliz hakimiyetinin sağlanması ve tüm bölgeyi kontrol altına almak için ilk adım olarak, üç ya da dört İngiliz ve birkaç Hint subayların

⁵¹⁹ "Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921 British Library: India Office Records and Private Papers", IOR/L/MIL/17/15/36.

⁵²⁰ OR/L/MIL/5/807, s. 26.

⁵²¹ OR/L/MIL/5/807, s. 26.

başında olduğu 30 piyadeden oluşan bir Hintli birlik gönderilmesini istemiştir. Bu birlik görünüşte İngiliz Konsoloslğunun korunması için Kaşgar'a gönderilecekti, ancak gerçekte ilerde oluşturulacak askeri polisin çekirdeğini oluşturacaktı. Hem Pekin'deki İngiliz Bakanı hem de Savaş Ofisi, Sir G Macartney'in önerisini destekledi. Konuyla ilgili yakın zamanda istişarelerde bulunan Hindistan Hükümeti, 20 Nisan'da Sir G. Macartney ile iletişim halinde olduklarını ve görüşlerini daha sonra bildireceklerini söyledi⁵²².

Bu arada Türkistan'a yönelik yapılacak görevle ilgili İngiliz Maliye Bakanlığı 11 Kasım 1919 tarihli bir değerlendirme yapmıştır⁵²³. Daha önce de belirttiğimiz gibi İngiltere özellikle XIX. yüzyılın sonundan itibaren Askeri harcamalarını artırmış ancak mali açıdan yapılacak harcamalar ülkenin ekonomisinde sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Birinci dünya savaşının devam etmesi de özellikle Almanlara karşı Avrupa'daki savaşın maliyeti İngiliz maliyesini önemli ölçüde etkilemektedir.

Maliye Bakanlığı Meşhed'de bulunan General Malleson'un Askeri Görev Maliyetinin etkisi ve oranı hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre 14 Ağustos 1918'de Hindistan Ofisi "General Malleson'un talebi üzerine Harp Ofisi tarafından Gizli Servis harcamalarında kullanılacak mali desteği Tahran'daki temsilciden alabileceği yönünde izin verdiği" bildirilmiştir⁵²⁴. Bu durum, hazine, Hindistan valiliği ve diğer ofisler açısından bazı soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dışişleri Bakanı, Hazine'nin, bu tür harcamaların, General Malleson'un Meşhed'deki Misyonu veya komutasındaki birlikleri tarafından yapılan diğer tüm masraflarla birlikte, savaşın olağanüstü masraflarının bir parçası olarak İmparatorluk gelirlerine borçlandırılması gerektiği konusunda hemfikir olduğunu bildirmiştir⁵²⁵.

Türkistan'da yapılacak askeri ve istihbari faaliyetlerin masrafı konusunda Dışişleri Bakanlığı görüşü (yarı resmi) bunun bir askeri sorun olduğu ve tamamen

⁵²² OR/L/MIL/5/807, s. 27.

⁵²³ "War Cabinet, 502" TNA: PRO. CAB 23-8-23.

⁵²⁴ TNA: PRO. CAB 23-8-23.

⁵²⁵ OR/L/MIL/5/807, s. 10.

Hindistan Ofisi, Savaş Ofisi ve Hazine tarafından çözüleceği yönünde olmuştur. Savaş Ofisi görüşüne göre Misyon Doğu Komitesinin genel emirlerine tabi olarak Hindistan Hükümeti'nin kontrolünde idi. Ana hedefleri düşman entrikalarını ve yerel Müslüman toplulukları arasında İngiliz karşıtı propagandaya nüfuz etmek ve kontrol etmektir. Ayrıca Almanya tarafından desteklenen Pan-Turancılık planlarına karşı Türkistan ve İranlı toplulukların istikrarını sağlamaktır⁵²⁶.

Savaş Ofisi gizli görevler olması ve diğer nedenlerden dolayı harcamaların miktarını tam olarak bilmemektedir, ancak bu harcamaların yapısı İran'a uygulanan Hükümet sübvansiyonlarına benzemektedir. Bu nedenle mali yükümlülük açısından hem Londra hükümetinin hem de Hindistan hükümetinin ortak bir sorumluluğu söz konusudur şeklinde görüş bildirmiştir⁵²⁷.

Savaş Ofisi adına söz alan Widdows "Misyonun Askeri bir Misyon olarak tanımlandığı, askeri olmasının yanında harcamaların politik açıdan yapıldığını vurgulamıştır. Widdows'a göre Kafkasya Askeri Gücünde (Caucasus Military Agency-Caumilage) olduğu gibi, Dışişleri Bakanlığı da İmparatorluk adına sorumlu olmalıdır⁵²⁸". Buradan da anlaşılacağı üzere Türkistan'daki askeri ve politik tüm girişimler Kafkasya Askeri Gücü ile bağlantılı ele alınmaktadır. Bu yukarıda belirttiğimiz gibi İngilizlerin Caumilage ajanlarının önderliğinde uygulamaya soktuğu "uygun şartlar altında tüm Türkistan bölgesini işgal edebileceği ya da kendi hakimiyeti altında bir hükümet altında birleştirebileceğini" göstermektedir⁵²⁹.

Widdows'un bu görüşü aslında tam olarak gerçeği yansıtmaktadır. İngiliz dış politikası ve güvenlik yaklaşımı açısından Hindistan'ın özel bir konumu bulunmaktadır. Bununla birlikte Hindistan bölgesinde meydana gelen küçük ve yer çaplı askeri ve istihbari faaliyetlerin kendi bütçelerinden karşılanması konusunda genel bir kural bulunmaktadır. Buna rağmen İngilizlerin iddia ettiği gibi Malleson ve

---

⁵²⁶ OR/L/MIL/5/807, s. 10.

⁵²⁷ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 9.

⁵²⁸ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 9.

⁵²⁹ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 9.

bağlı misyonların yerine getirdiği askerî harekât kendi başına yapılmış bir görev değildir.

Bu misyon tüm İngiliz imparatorluğu açısından önemli bir askeri harekattır ve Türkistan ve tüm Asya bölgesi üzerinde etkisi vardır. Bu nedenle Hindistan ofisi böyle bir görevin kendi bütçelerinden karşılanmasına itiraz etmiş ve bunun savaş durumu olduğunu ve imparatorluk hazinesinden karşılanması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Widdows'un önerdiği "Savaş Ofisinin Bolşevik karşıtı Aşkabat Hükümetini ve bu bölgede eylemde bulunan kuvvetlerin mali desteğini sağlama gerekliliği" kabul edilmiştir⁵³⁰. Ayrıca eylem açısından, maliyetin Hindistan dışındaki olağanüstü askeri operasyonların bir parçası olarak görülmesi gerektiği belirtilmiştir.

14 Kasım 1918'de, Hazine, yukarıda belirtilen Savaş Dairesi görüşünü Hindistan Bürosuna iletmiştir. Ayrıca H. Cox tarafından "İran yoluyla güvenli rotaları engellemeye yönelik mevcut çabalarımıza devam etmeli ve arttırmalıyız. Demiryolu boyunca batıda Hazar'dan Afgan sınırına kadar işgalci bir kuvvete karşı direnişi örgütlenmeye kararlı bir şekilde devam etmeliyiz. Bu ise ancak, bize ve hukuk düzenine katkı sağlayacak ve destek verecek dünyanın herhangi bir yerindeki grupların kullanması ve onlara para, silah ve muhtemelen eğitmenler sağlayarak olabilir." şeklinde bölgeye yönelik politikalar tekrar vurgulanmıştır⁵³¹.

Ocak 1919'da General Malleson'a bağlı İngiliz askerleri Meşhed, Aşkabat, Krasnovodsk ve Merv'e ulaştılar. General Malleson, Türkistan'ın içlerine doğru ilerlemiş ve Aşkabat 'da Rus ve Tatarlardan oluşan bir Hükümet kurmaya ve bu hükümeti sürdürmeye çalışmıştı. Ancak Dışişleri Ofisi ve Hindistan Ofisi girişimin başarısız olacağına inanıyordu ve Misyon'dan Meşhed'e geri çekilmesini istedi. Buna rağmen Savaş Ofisi'ne karşı muhalefetten çekindikleri için gerekli talimatları gönderemediler.

7 Ocak 1919'da Misyonun konumunu değerlendirmek üzere Dışişleri'nde Bölümler arası Konferans düzenlendi. Bu Konferansta Askeri İstihbarat Direktörü,

⁵³⁰ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 9.

⁵³¹ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 19.

General Malleson'un amacını şöyle açıkladı:

- Bolşeviklerin İran'a girmesini önlemek.
- Krasnovodsk'ı doğudan korumak (Aşkabat Demiryolları dahil).
- Bölgedeki Orenburg Kazaklarına saldırabilecek Bolşevik kuvvetlerini önlenmesi
- Serbest bırakılan Avusturya-Alman savaş esirlerinin tahliyesinin sağlanması⁵³².

Malleson'un görevi ile ilgili Hazine endişesi devam ediyordu. Sefer ile ilgili olarak yapılacak fazla harcamadan, Hazine'nin sorumlu olmayacağını bildirmişti. General Malleson'dan, General Milne'nin komuta ettiği tarihe kadar yapılan harcamaya ilişkin kesin bir açıklama yapması istenmişti. Hindistan 20 Şubat 1919'da buna itiraz etmiş ve bu Misyonun sadece İran halkını etkilemek veya örgütlemek amacı ile değil şartlar gerekli veya izin veriliyorsa nihai hedefin Türkistan'daki olayları izlemek amacıyla bir istihbarat merkezi oluşturmak olduğunu bildirmişti. Ayrıca Hindistan valiliği misyonun bir süre sonra bir Askeri Misyon şeklini aldığını vurgulamıştı⁵³³.

---

⁵³² IOR/L/MIL/17/15/36, s. 26.

⁵³³ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 5.

3.3.3. Malleson Misyonu Çerçevesinde İngilizlerin Bölgedeki Amaçları

İngiliz resmi makamları Malleson misyonunu "Malmiss" olarak isimlendirmişlerdi⁵³⁴. Malleson Misyonu, Bolşeviklerin bölgedeki etkinliğini kırmak, İngiliz menfaatlerine göre yapılanma sağlamak ve Alman ve Türk birliklerinin Trans Kafkasya'dan Hindistan sınırlarına kadar ilerlemesini önlemeyi amaçlamaktadır. Malleson, Aşgabat'a düşmanın nüfuz etme tehlikesi hakkında "Simla'daki yüksek yerlerdeki bölgelerin Almanların veya Türk birliklerinin görünmesi açısından önemli olduğunu ancak Afganistan'ın Kuzey sınırlarını işgal etmeleri durumunda kendilerine karşı bir cihad başlatacağını vurgulamış ve böyle bir durumda Hindistan hükümetinin çok zorda kalacağını" belirtmişti⁵³⁵.

Lord Curzon 8 Mart 1918 tarihinde savaş kabinesinde yaptığı bir konuşmada Almanya'nın niyetinin, İran ve Türkistan üzerinden Hindistan'a girme planı olduğu ve ayrıca Karadeniz'de ve Türkistan topraklarında kontrol sağlama hedefinde olduğu vurgulamıştı⁵³⁶. Curzon'un bu ifadelerini destekleyen Şubat 1918 tarihli bir istihbarat raporunda Hindistan'a yönelik bir tehdidin önlenmesi için Türkistan'ın İngilizler tarafından kontrol edilmesi gerektiği ifade etmişti⁵³⁷.

İngiliz Hindistan Hükümeti'nin yıllık raporunda "Rusya'nın çöküşü nedeniyle Alman nüfuzu artmakta ve bizi tehdit eder hale gelmekte" şeklinde bilgilere yer verilmiştir. Her ne kadar Türk ve Alman tehlikesi belirtilmiş olsa da Malleson'un görevi, İngiliz birliklerini yöneterek ve iç devrim karşıtı güçleri destekleyerek Türkistan'daki Sovyet Hükümetini devirmektir. Devrimden sonra güçlenen bir Rusya ile böyle bir başarısız harekât yüzünden ilişkilerini bozmak istemeyen İngiliz çevreleri Malleson misyonunu sadece Türklere ve Almanlara yönelik bir harekât olarak

⁵³⁴ IOR/L/MIL/17/15/36, s. 25.

⁵³⁵ "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919", IOR/L/MIL/17/15/28, s. 468.

⁵³⁶ "War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/5 WC 362.

⁵³⁷ "Persian Correspondence. (1917-18)", British Library: India Office Records and Private Papers", IOR/L/PS/10/613.

nitelendirmeyi tercih ediyorlardı⁵³⁸.

Sovyetler başlangıçta, misyonun Bolşeviklerin demiryolu hattının Batı Kesimi ve Krasnovdsk limanının kontrolünü ele geçirmesini engellemek olduğuna inanıyorlardı. Sovyet araştırmacılarından L.M. Mitrokhin, Misyonun gerçek niyetinin dikkatle gizlendiğini ve Meşhed'deki istihbarat ağı şefi Albay Redl'in, Genelkurmay Başkanı'na bilgi verene kadar içeriğinin tam olarak bilinmediğini iddia etmişti⁵³⁹.

Mitrokhin'e göre, İngilizler askerî harekât kapsamında sadece Aşkabat bölgesinde bir operasyon planlamamışlardı, tüm Türkistan bölgesinin ve hatta Kafkasların da dahil olduğu büyük bir operasyonu planladıklarını ifade etmişti⁵⁴⁰.

İngilizler Sovyet topraklarına gönderilenlere, Sovyet karşıtı devrimci güçlerle temas kurmak için özel çaba sarf etmesi talimatı vermişti. Askerî İstihbarat tarafından gönderilen Haziran 1918 tarihli bir mesajda Bolşevik karşıtı Kazak liderlerinden biri olan Alexander Ilyich Dutov'un Orenburg'da ve Buhara-Taşkent hattında komuta ettiği karşı-devrimci güçlerin, Sovyet hükümetini Türkistan'da tehdit edecek etkileyici bir güç olacağı bildirilmiştir. Temsilci, sözde Orenburg / Vyerney-Krasnovodsk da dahil olmak üzere Türkistan'da bir Genel Valilik ilan etmeyi öneren Rus karşı devrimin liderleriyle yaptığı görüşmeleri anlatmıştır.

Sovyet Hükümeti'nin devrilmesinden sonra, Dutov'un genel olarak müttefikler ve eski Rusya lehine bir bildiri ilan edeceği ve mevcut Rus hükümetini kınayacağı iddia edilmiştir. Beyanname haziran ayında yapılacaktı. Caumilage ajanları devrim karşıtı örgütlerin temsilcilerine kendilerini Türkistan Birliği olarak isimlendirmeyi önerdi ve ona manevi ve maddi destek vereceklerini bildirdi⁵⁴¹.

Malleson heyeti kısa sürede Caumilage ajanlarının planına uygun olarak

⁵³⁸ Dube, a.g.e., s. 109.

⁵³⁹ Leonid Vasil'evich Mitrokhin, **Failure of Three Missions: British Diplomacy and Intelligence in the Efforts to Overthrow Soviet Government in Central Asia and Transcaucasia**, Progress Publishers, 1987, s. 68.

⁵⁴⁰ a.g.e., s. 69.

⁵⁴¹ "From Major G.M. Goldsmith, Acting British Military Agent, Army of Caucasus Front to the Director of Military intelligence", PRO; WO 95/4960, 1 Temmuz 1919.

Türkistan'da faaliyet göstermeye başlayacaktı. Hindistan Genelkurmay Başkanı, 16 Haziran 1918'de Londra'daki Askeri İstihbarat Direktörüne, General Malleson'un 28 Haziran 1918'de Ketta için Simla'dan ayrılmasının beklendiğini ve daha sonra onun yerine Meşhed'e geleceğini bildirdi. Bu, Türkistan bölgesinde İngiliz silahlı müdahalesi hazırlıklarının başladığını göstermekteydi⁵⁴².

Misyon görevlileri, İngiliz karargâhı ile yerel karşı-devrimciler beyaz muhafızları arasında görev yapacaklardı. Zaitsev, İngilizlerin Sovyet Hükümetine karşı çıkan tüm silahlı kuvvetler için para, silah, mühimmat ve donanım bulduklarını bildirdi. Ayrıca İranlılar kuzey kesimlerinden askeri destek sözü verdiler. Yüzbaşı Jarvis, 12 Temmuz 1918'de Aşkabat'a gitti⁵⁴³.

Yaklaşık aynı zamanda Yüzbaşı T. Jones da Krasnovodsk'a ulaşmıştı. Bölgedeki güçler, Djunkovsky'yi, Meşhed'deki Malleson Misyonundan, İngiliz askerlerinin sınır alanına nakledilmesini ve mali destek istemek için gönderdi⁵⁴⁴.

13 Temmuz 1918'de Meşhed'e gelen General Malleson, Hindistan'daki İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na, "Bu sabah Türkistan Birliği'nin temsilcisi ile son görüşmeyi yaptım ve ona, 200.000 ruble ile birlikte istenilen 1.800.000 rubleyi ödedim" dedi⁵⁴⁵. Malleson, karşı-devrimcilerin Sovyet karşıtı faaliyetlerini artırmalarını istiyordu. Ayrıca, Rus topraklarında bulunan büyük miktarda pamuk kaynağının peşindeydi. Malleson pamuk konusunda Türkistan'daki gruplar ile görüşmüş ve yıllardır Ruslar tarafından sömürülen pamuğun müttefiklerin ortak çıkarları için kullanılabilceği sözünü almıştı. Malleson'a göre bölgedeki "organizasyon" İngilizlerin gözetiminde hareket edecekti ve ortak çıkar için mümkün olan her şeyi yapacağına söz vermişti.

General Malleson daha sonra 1 Ağustos 1918'de Simla'daki Genelkurmay Başkanlığına, Türkistan'daki karşı-devrimcilerle görüşmek üzere ayrılacağını bildirdi.

⁵⁴² Dube, **a.g.e.**, s. 112.

⁵⁴³ Mitrokhin, **a.g.e.** s. 70.

⁵⁴⁴ Ellis, **a.g.e.**, ss. 73-74.

⁵⁴⁵ Dube, **a.g.e.**, s. 121.

Malleson “Aşkabat liderlerinin "Maddi ve askeri yardım" isteyeceklerine inanıyordu. Bolşeviklere açıkça karşı çıkacak böyle bir politika Majestelerinin Hükümeti tarafından ilan edilen politikaya uygun olacaktı. Türkistan’daki Bolşeviklerin kazanması ve İngilizlere karşı öfkeleri nedeniyle Alman-Türk ittifakının bölgede ilerlemeleri için her türlü yardımı sunmalarını sağlayabileceklerini düşünüyordu. Türkistan’da yaşanacak bir yenilgi İngiltere’nin büyük bir prestij kaybına neden olacak ve dünyanın diğer bölgelerindeki kolonileri ve sömürgelerinde isyan hareketlerine neden olabilecekti⁵⁴⁶.

Diğer taraftan, Malleson Bolşeviklerin sonunda yenileceğine inanıyordu. Ona göre, Aşkabat’taki Bolşevik karşıtı hareketin liderler ile doğrudan ilişki kurulması ve İngilizlerin desteğinin sunulması büyük avantaj sağlayacaktı. Ayrıca bölgede bir İngiliz varlığı Türklerin, Hazar’ın doğu kıyısındaki tek limanı olan Krasnovodsk’a ulaşmalarını engelleyebilecek ve onları iç hatlardaki iletişim hatlarından da uzak tutabilecekti⁵⁴⁷. Bu plana göre tüm Türkistan bölgesinde bir İngiliz varlığının oluşturulması ve buna uygun olarak tüm Asya kıtasında hakimiyet öngörüldüğü görülmektedir.

İngilizlerin bölgeye yönelik daha önce birçok istihbari merkezinin olduğu bilinmektedir. Özellikle İngiliz belgelerinde özel olarak yer alan Kaşgar, Merv, Aşkabat ve Fergana bölgelerinde yer alan istihbarat ağının ileride bölgeye yönelik bir İngiliz hakimiyetinin sağlanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz gibi eğer bölgede İngiliz politikaları bir başarısızlığa uğrarsa bu İngiltere’nin dünya çapında prestijini etkileyecekti. Bu çerçevede hükümetin iki temele eylem tarzı arasında seçim yapması gerekiyordu. Malleson’ a göre “üçüncü bir yol olarak hiçbir şey yapmamak felaket olurdu”.

⁵⁴⁶ "Secret-war Proceedings", Foreign and Political Department No.49 ve 51., Ekim 1919.

⁵⁴⁷ Foreign and Political Department No.49 ve 51., Ekim 1919.

3.3.4. Malleson Misyonunun Gelişimi (Şubat-Temmuz 1918)

Hindistan'daki İngiliz hükümeti yaşanan gelişmeler sonucunda görevin başlaması talimatını verdi. Özellikle Curzon'a göre Amerika'nın muhalefetinden dolayı bugüne kadar takip etmedikleri politikaların doğru politika olduğu ortaya çıkmıştı. Curzon "Orta Asya'nın kalbine Müttefik kuvvetlerimizle birlikte ne kadar kısa sürede ulaşabilirsek güçlerimizin Güney'de yaptıkları hareketleri o kadar kolaylaştırabiliriz" demişti⁵⁴⁸.

Savaş Bakanlığı'na Pan-Turancı hareketlerin Hokand, Fergana ve Kaşgar'a kadar ilerledikleri bilgisi geliyordu. Bu nedenle gönderilecek görev birliğinin Meşhed ve Kaşgar olmak üzere iki merkeze dayanması gerektiği sonucuna varıldı. Meşhed konusunda bir tereddüt yaşanmıştı. General Malleson'u Meşhed'e gönderme konusu bir süre beklemeye alındı. Ancak bu uzun sürmedi 15 Mayıs'ta Redl'in Avusturya ve Alman savaş esirleriyle ilgili bilgi almak için yaptığı ziyaretin sonucu önemli bilgiler içeriyordu. Bu rapor Hindistan'a ulaştığında bölgeye yönelik endişeler artmış ve Türkistan'a girme konusunda belirsizlik ortadan kalkmıştı⁵⁴⁹.

Bu süre zarfında İngilizlere göre Trans Kafkasya'daki işler daha kötüye gidiyordu ve haziran ayında görünüm daha da zor bir süreci işaret ediyordu. Rusya'nın birinci dünya savaşından çekilmesi ve Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Krallığı ile 3 Mart 1918 tarihinde imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması sonucu Türk kuvvetleri Doğu Cephesi'nde barışa yaklaşmıştı ve Kafkasya'da etkinliğini artırıyordu⁵⁵⁰.

Azerbaycan'da bağımsız bir cumhuriyet kuruldu. Aynı zamanda Almanlar Ukrayna'yı işgal etmiş ve Karadeniz'in kontrolünü tamamen sağlamıştı. Gürcistan neredeyse bir Alman koruyucu devleti haline geldi. Türk birlikleri artık Bakü'ye ulaşabilir ve Hazar'ın kontrolünü ele geçirebilirlerdi. Eğer bu olaylar gerçekleşirse Krasnovodsk ve Trans Kafkasya Demiryolları üzerinden Afganistan sınırlarına kadar

⁵⁴⁸ "Imperial War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/43.

⁵⁴⁹ Ullman, **a.g.e.**, s. 311

⁵⁵⁰ **a.g.e.**, s. 306

kolaylıkla ve hiçbir engel ile karşılaşmadan ulaşabilirlerdi.

Bu gelişmelere işaret eden İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı yaptığı açıklamada, "... Türkistan'da 40.000 Avusturya ve Alman savaş esiri vardır. Türkmenler ve Sartların hepsi Bolşevizm'den kurtulmak istemekte ve İngilizler ile iş birliği için Kafkasya'daki askeri ajanımıza ve Meşhed'e temsilciler göndermektedirler" demişti⁵⁵¹.

Ayrıca, onların yardımına gitmeyi reddederlerse, kesinlikle Almanlara döneceklerini, dostane unsurlarla temas kurmak ve Alman ajanların pamuk ihraç etmesini önlemek için Enzeli'den Krasnovodsk'a bir subay ve asker göndermeyi de düşündüğünü belirtmişti.

Mayıs ayının sonunda Redl, Türkistan Bolşeviklerinin bir İngiliz-Afgan istilasından korktuklarını bildirmiştir. 21 Haziran'da, İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı, Afganistan Emiri'ni Murgab vadisi ve Merv'den Kushk'a kadar olan bölgeyi işgal etmesi için davet etmesini önermiştir. Öte yandan, Ağustos 1918'da Bailey Afganistan Emiri ile anlaşmanın tehlikeli olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştu⁵⁵².

Bununla birlikte Savaş Dairesi'nden gelen 17 Haziran tarihli bir telgrafta Savaş Kabinesinin Trans Kafkasya demiryolunun kesilmesinin istendiği bildirildi. Bunu bildiren Moberly, "Gerekirse bunu yapmak için düzenlemeler yapın" demişti⁵⁵³. Bu şifreli not çok az anlam ifade ediyordu. İstenen şeyin askeri bir operasyon yapılmadan yerine getirilmesi olanaksız görülüyordu.

Misyonun Aşkabat'taki Siyasi Temsilcisi Teague Jones Mayıs 1918'de İngiliz ajanı Ward ile birlikte gizli bir görev için Meşhed'e gitti. Teague Jones, Ward'ın gerçek görevinin ne olduğunu tam olarak bilmiyordu. Ward bölgeye ulaştıklarında Krasnovodsk ve Aşkabat arasındaki büyük köprüyü havaya uçurmak ve Aşkabat'a

---

⁵⁵¹ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 332.

⁵⁵² Ullman, **a.g.e.**, s. 311.

⁵⁵³ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 333.

Türklerin ilerlemesini engellemek için Savaş Ofisi tarafından gizli görevle gönderildiğini açıkladı⁵⁵⁴.

Teague Jones Asteğmen Ward ile 2 Mayıs 1918 tarihinde Delhi'deki askeri karargâhta tanışmıştı. Ward bölgenin arazisi hakkında oldukça bilgiliydi ve hakkında bilinen tek şey onun Savaş Ofisinden bazı talimatlarla geldiği idi. Ward görevini gizlemek için Kanada ve Japonya üzerinden hedefi olan Türkistan'a gelmişti⁵⁵⁵. Türkistan'da tüm devletlerin ve devletlerin kendi içindeki birimlerinin emelleri adeta birbiri ile çarpışıyordu.

Haziran ayının başlarında yayınlanan raporlarda, tüm ülkenin kıtlık içinde kaldığı ve kaotik bir durumda olmasına rağmen Bolşeviklerin halen Türkistan'da hâkim konumda oldukları bildirilmektedir. Aynı raporlarda Türk-Alman ajanlarının sayısız ve aktif propaganda yürüttüğü, Bolşeviklerin Türk-Alman ilerlemesinden ve Kafkasya ve Türkistan'daki faaliyetlerinden açıkça endişe duyduklarını bildirmiştir. Bununla birlikte Bolşeviklerin bir İngiliz-Afgan ittifakından ve istilasından korktukları ifade edildi.

Afganistan Emiri, İngilizlere karşı dost canlısıydı ve bu süre zarfında, Vali'ye dört milyon tüfek, dört yüz silah ve mühimmat için bir talepte bulunmuştu. Eğer ordu bunlarla donatılırsa, hiçbir yabancı düşmanın Afganistan'dan Hindistan'a geçmeyeceğine söz verdi⁵⁵⁶.

Bu arada, 21 Haziran 1918'de Aşkabat Komitesi'ndeki Ermeniler silah ve para yardımı istemek için bir ziyarette bulundu. Albay Redl, 25 Haziran'da Aşkabat'a durumu tespit etmek için bir İngiliz subayı gönderilmesi talimatını verdi. Yüzbaşı Jarvis, gerekli durumu araştırmak için bölgeye gitti. 7 Temmuz'da Jarvis 'in gönderdiği rapora göre Aşkabat hükümetindeki Bolşevik liderleri Türk-Alman ittifakı tarafından

⁵⁵⁴ Reginald Teague-Jones, **The Spy who Disappeared: Diary of a Secret Mission to Russian Central Asia in 1918**, Gollancz, 1990, s. 79.

⁵⁵⁵ T. Ter Minassian, **Most Secret Agent of Empire: Reginald Teague-Jones, Master Spy of the Great Game**, Oxford University Press.2014, s. 69.

⁵⁵⁶ "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919", IOR/L/MIL/17/15/28.

mali olarak destekleniyordu ve Aşkabat hükümetindeki neredeyse tüm gruplar Alman yanlısı olmak üzereydi⁵⁵⁷.

Birkaç gün sonra, Albay Redl'de "Türkistan Birliği"nin görüldüğünden daha az etkili olduğunu bildirmesi üzerine, General Malleson'un bölgeye gönderilmesi ertelenmiştir. 21 Haziran 1918'de Askeri İstihbarat Direktörü, General Redl'den alınan bir mesajda, Dutoff'un Taşkent ve Orenburg arasındaki Bolşevikleri temizlediğini ve Bolşevik hareketinin Türkistan'da ortadan kalktığını belirtmesi de Malleson misyonunun ilerlemesinde bir etki yapmış olabilir⁵⁵⁸.

Hindistan Bürosu, 15 Temmuz'da, Rusya'daki İtilaf yanlısı partilere yönelik toplanma noktası oluşturma ve onlara mümkün olan her türlü destek ve yardımı sağlama konusunda bir telgraf gönderdi. 17 Temmuzda Meşhed'e ulaşan General Malleson'da durumu özetleyen bir telgraf gönderdi: "Gücü zayıflayan Bolşevikler, diğer tüm gruplar tarafından eleştirilmektedir ve İngiliz menfaatlerine ilgisizlerdir. Almanların kendi iç düşmanlarına karşı yardım karşılığında Trans-Hazar'a girişini kolaylaştırmaya hazırdılar. Çoğunlukla Bolşevik demiryollarını ele geçirmiş olan Menşevikler kötü örgütlenmişti, cahildiler ve aktif olarak Alman planlarına karşı gelmeleri pek mümkün değildir. Askerleri daha saygın ve istikrarlı unsurları içeren Türk Birliği, monarşiyal bir yönetime sahiptir ve temsilcileri umut verici bulunmaktadır. Yerli halk arasında, Buhara'da Bolşeviklere karşı saldırgan eylemde bulunma ihtimali bulunmayan Türkçü bir parti vardır. Türkmenler Pan-İslamist

⁵⁵⁷ Bu bilgiler genel olarak Tuğgeneral FJ Moberly'in hazırladığı "History of the Great War" isimli dönemin belgelerinden oluşan gizli bir kitaba dayanmaktadır. "History of the Great War" HMSO tarafından Kasım 1929'da 500 kopya ile sınırlı sayıda basılmıştır. Britanya'da "Gizli" ve Hindistan'da "Çok Gizli" olarak sınıflandırılmıştır. Biz bu çalışmada Hindistan arşivinde yer alan belgeye atıfta bulunmaktayız. İmparatorluk Savunma Komitesi'nin Tarih Bölümünün yönetiminde, Hindistan Hükümeti ile birlikte Tuğgeneral FJ Moberly tarafından oluşturulan bu koleksiyon İngiliz Hükümetinin Birinci Dünya Savaşındaki durumunu ortaya koymaktadır. "Çok Gizli" olarak sınıflandırılmasının sebebi ise birçok gizli belgeye ve İngiltere açısından stratejik bilgilere sahip olmasıdır. Ayrıca yaşanan olaylar her ne kadar taraflı bir biçimde ele alınsa da koleksiyonda yer alan mesajlar, istihbarat raporları vb. belgelerin orijinallerine atıfta bulunarak yazılması önem arz etmektedir. Özellikle Türkistan bölgesindeki İngiliz mücadelesi İngilizler açısından hayal kırıklığı olduğu ve birçok açıdan reddedildiği için biz hem bu koleksiyona hem de bölgeden gönderilen gizli mesaj ve istihbarat raporlarını karşılaştırarak en doğru bilgileri vermeye çalıştık. Bknz. "History of the Great War Based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919" IOR/L/MIL/17/15/28.

⁵⁵⁸ "Secret, War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/6, WC 436.

propagandaya çok meyil etmemişlerdir ve yerleşik şartları güvence altına almaya çalışan herhangi bir partiyi desteklemesi muhtemeldir. Bolşevikler, Menşevikler tarafından henüz yenilmiş ve doğuya doğru Aşkabat'tan sürülmüştü. Türkistan Birliği'ni desteklemek için elverişli bir zaman gibi görülmektedir"⁵⁵⁹. Ayrıca İngilizlere göre Hive, Pan-İslam propagandasının yatağı olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte Hindistan Ofisi arşivlerinde yer alan ve Albay Redl'in Simla'daki Genelkurmay Başkanlığı temsilciliğinden (CGS) Askeri İstihbarat Dairesi Başkanlığına (DMI) gönderdiği 10 Temmuz tarihli bir mesajda Yüzbaşı Jarvis'in keşif ve raporu hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "Aşkabat'ta Türk-Alman ittifakına karşı oluşturulan herhangi bir Bolşevik örgütü yoktur. Öte yandan, Dutov'a karşı Taşkent'e asker, silah ve mühimmat gönderilmek için her türlü çaba gösteriliyor. Bolşeviklerin Aşkabat'taki konumu güvencesiz"⁵⁶⁰.

Bu arada, Teague-Jones 3 Temmuz'da Aşkabbat'a ulaşmak için yola çıkmıştı. 1918 baharında, Meşhed, Doğu Horasan'ın ticari başkenti ve İran Şiiliği için kutsal bir şehirdi. Meşhed büyük bir İngiliz kolonisine ev sahipliği yapmasına rağmen İngiliz askeri gücü açısından zayıf bir konumdaydı. Teague-Jones ve arkadaşı Ward'ın Türkistan bölgesindeki görevi Almanya'nın Doğu bölgesinde görevlendirdiği ünlü ajanı Wassmuss'un aşiretler arasındaki etkili eylemlerini önlemektir. Wassmuss orta doğuda faaliyet gösterdikten sonra İran'a ve bu yolla Türkistan'a ulaşmaya çalışmıştı⁵⁶¹.

Teague-Jones 1917'deki ana görevi Wassmuss'u etkisiz hale getirmektir. Wassmuss, Almanya açısından çok önemli bir ajandı ve Alman istihbaratının kullandığı şifrelerin anahtarının bir kopyası kendisindeydi. İngilizler Wassmuss'un bıraktığı belgelerden elde ettikleri sayesinde, ABD'nin 2 Nisan 1917'de savaşa girmesinde belirleyici bir rol oynayacak olan ünlü Zimmermann telgrafının (16 Ocak

⁵⁵⁹ "Secret, Directorate of Intelligence Paper", TNA: PRO. CAB /24/80.

⁵⁶⁰ "Telegram 54712 MO3, of 13 July from CGS Simla to DMI quoting Redl telegram under number MD 167 of July 10th", IOR/ L/PS/11/137.

⁵⁶¹ Ellis, **a.g.e.**,s .23.

1917) çözümlmesini mümkün kıldı⁵⁶². Sonuç olarak bu 1. Dünya Savaşı'nın sonucunu da etkiledi. Her ne kadar yakalanması için başına 15.000 £ ödül konulsa da İngilizler, savaş bitmeden önce onu yakalamayı başaramadı.

Temmuz 1918'den itibaren, Teague-Jones'un görevi Malleeson misyonu açısından önemli hale gelmiştir. Teague-Jones ve Savaş Ofisi'nden gizli olarak görevlendirilen Ward Türkistan topraklarına gizli olarak girecek ve yukarıda da değindiğimiz gibi Aşkabat ile Krasnovodsk arasında büyük bir köprüyü patlatacaklardı. Böylece Türkler bölgeye ulaşamayacaklardı⁵⁶³.

İngilizlere ait küçük bir askeri müfreze Kuşhan sınırına ulaşmış ve Aşkabat'taki operasyon için bu bölgede konuşlanmıştı. 17 Temmuz'da Hindistan Ofisi, görevin sınırlara gönderilmesini hızlandırmak ve düşmana karşı direniş örgütlemek için bir fırsat görürlerse birliğin sevk edilmesini çabuklaştırmak için talimatlar düzenledi.

19 Temmuz'da Hindistan Hükümeti General Malleeson'a Meşhed'den, 25 kılıçlı ve 175 tüfekli askerlerden oluşan bir askeri birlikle beraber Muhammadabad'a, piyade birliğinin ise Kuşhan'a yollanması emrini gönderdi⁵⁶⁴.

---

⁵⁶² Ayrıca diğer bir Alman ajanı olan Niedermever'inde notları ele geçirilmişti. Bu not defterinde Niedermaver'ın bölgedeki faaliyetleri ve bazı gizli kodlar bulunmuştu. Bu not defteri Hindistan arşivinde "Persia: German agents; Documents captured at Kerman", IOR/L/PS/10/477 belge numarası ile kayıtlıdır.

⁵⁶³ Taline Ter Minassian, *Most Secret Agent of Empire: Reginald Teague-Jones, Master Spy of the Great Game*, Oxford University Press, 2014, ss. 45-65.

⁵⁶⁴ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 349.

3.3.5. Türkistan Birliği

Türkistan Birliği hakkında ilk bilgiler 20 Mayıs 1918'deki Gizli Savaş Ofisi toplantısında Albay Pike tarafından verilen bilgilere dayanmaktadır⁵⁶⁵. Ayrıca 13 Temmuzda 1918 tarihli Savaş Kabinesinin Doğu Komitesi raporunda⁵⁶⁶, 15 Mart 1919 tarihli "Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921" adlı belgede⁵⁶⁷ ve General Moberly tarafından hazırlanan ve gizli olarak sınıflandırılan "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919"⁵⁶⁸ adlı belgede yer almaktadır.

Söz konusu gizli Savaş Ofisi belgelerinde Albay Pike "...Türkistanlı temsilcilerin kendisiyle görüştüğünü ve İngiltere'nin açık desteği veya geçici koruyuculuğu hakkında çok endişeli olduklarını ve acilen İngiliz veya Hint birliklerinden küçük bir kuvvetin gönderilmesini talep ettiğini bildirdi; ayrıca Türkistan'daki iki yıllık pamuk stokunun yarısını İngilizlere vermeyi de kabul ettiler" demiştir. Ayrıca Türkistanlı temsilcilere örgütlerini Türkistan Birliği olarak isimlendirmelerini tavsiye etmiştir. Bu bilgiler aşağıda görüleceği üzere 5 Temmuz'da Türkistan Birliği Dışışleri Temsilciliği'ni temsil eden Junkovksy tarafından ziyaret edilen Albay Redl tarafından desteklenmiştir⁵⁶⁹.

Yine 23 Ekim 1918 tarihli Ordu Bakanlığından Hindistan Dışışleri Bakanı'na gönderilen bir belgede "Malleson'un Türkistan Birliği veya Hazar Devleti olarak adlandıran bir Menşevik grubuyla iletişime geçtiği ve Bolşeviklerle doğrudan çatışmaya girdiği" belirtilmektedir⁵⁷⁰.

⁵⁶⁵ "Secret, Summary of situation in Central Asia May-July 1918 India Office Library", IOR/L/MIL/17/14/87, 10 Ağustos 1918.

⁵⁶⁶ "India Office Records and Private Papers Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, War in East", Mss Eur F112/274, 1 Ağustos 1918.

⁵⁶⁷ "Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921", IOR/L/MIL/17/15/36.

⁵⁶⁸ "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919", IOR/L/MIL/17/15/28.

⁵⁶⁹ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 347.

⁵⁷⁰ "India Office Records and Private Papers Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, War in East", Mss Eur F112/274, 1 Ağustos 1918.

Reginald Teague-Jones anlarında ise Türkistan birliği şöyle ifade edilmektedir: “Şubat 1918’de Gök-Tepe Muharebesi’nde Rus işgaline direnen Türkmen şeflerinden Oraz Serdar’a bağlı Türkmen Cihatçılar, muhafazakar Müslümanlar ve Rus Menşevik sosyal-demokratlarından oluşan bir Bolşevik karşıtı Türkistan birliği kuruldu⁵⁷¹”.

Savaş Kabinesi belgelerinde General Macdonogh, Redl’in Türkistan Birliği temsilcisi ile görüştüğünü ve Trans-Hazar’daki hazırlıkların tamamlanmadığı konusunda bilgilendirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca General Macdonogh, Redl ve General Munro’nun Malleson bölgeye gelene kadar Türkistan Birliğinden General Djunkovski’ye sınırdaki demiryolunun imhası için 200.000 ruble gönderdiği ifade edilmektedir⁵⁷². Moberly’e göre 17 Temmuz’da Malleson Meşhed’e gelmiş ve ertesi gün Türkistan Birliği ile görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerde Türkistan Birliği’nin “istikrarlı unsurları içeren monarşik bir yapıya sahip olduğunu” vurgulamıştı⁵⁷³.

Malleson görüşmelerde Türkistan birliğine maddi yardım sözü vermiş ve 18 Temmuz’da Hindistan’a bir telgraf göndererek durumu özetlemişti. Malleson Londra ve Kalküta’dan 25.000 pound istemişti ve Teague-Jones ve G.O.C parayı teslim etmek için görevlendirilmişti⁵⁷⁴.

15 Mart 1919 tarihli Hindistan Ordu Departmanından Hindistan Dışişleri Bakanı’na gönderilen bir telgrafta 1918-19 döneminde Meşhed Misyonunun tahmini maliyetinin 70.000 pound olduğu, ücret ödemeleri için 15.000 poundluk bir harcama yapıldığı, gizli hizmet harcamaları için 50.000 pound harcandığı ve bunun içerisinde temmuz ayında “Türkistan Birliğine” ödenen 37.000 poundun olduğu bildirilmiştir⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ Taline Ter Minassian, *Most Secret Agent of Empire: Reginald Teague-Jones, Master Spy of the Great Game*. Oxford University Press, 2014, s. 79.

⁵⁷² Mss Eur F112/274, 1 Ağustos 1918.

⁵⁷³ “History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919”, IOR/L/MIL/17/15/28.

⁵⁷⁴ Minassian, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁷⁵ “IOR/L/MIL/17/15/36, s. 20.

70.000 poundluk harcamada Misyon ile birlikte kullanılan askeri kuvvetlerin ücretlerinin bulunmadığı ifade edilmiş ve 9.000 pound tutarındaki ek bir yol yapım harcamalarında olduğu vurgulanmıştır⁵⁷⁶. Görüldüğü gibi Türkistan Birliğine ödenen miktar 37. 000 poundu bulmuştu.

3.3.6. Malleson Misyonu ve Aşkabat Hükümeti

Aşkabat komitesi Bolşeviklere karşı direniyordu ve bu konuda İngilizlerden yardım istediler. Malleson Aşkabat komitesinin yardım talebine cevap vermeliydi ve bu konuda savaş bürosuna sürekli mesaj gönderiyordu. Malleson'un endişe verici telgraflarına cevap, savaş bürosundan değil, Hindistan Ordusu Generali Monro'dan geldi. Monro, Malleson'a tamamen güveniyordu ve istediği hedeflere ulaşmak için Hindistan ofisine ya da savaş ofisine atıfta bulunmadan hızlı hareket etmeyi tercih ediyordu. Malleson, Monro'nun sağladığı hareket özgürlüğünden memnundu. O ve Malleson, durumun Krasnovodsk'ı işgal etmek için eşsiz bir fırsat sunduğuna inanıyordu. Ayrıca Bolşevizm'in durdurulması ve Aşkabat'ın güvence altına alması gerektiğine inanıyorlardı⁵⁷⁷.

Böylece, İngiliz hükümeti, ajanlarına Rus topraklarında Bolşeviklerle mücadelede etmeleri için izin verdi. Malleson, Bolşeviklere karşı bir çatışma konusunda oldukça açıktı. Buna göre Malleson, Sovyet karşıtı "Aşkabat Geçici Hükümetini" güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmaya başladı. 16 Ağustos 1918'de General, Meşhed'de bulunan ve Türkistan'dan gelen Aşkabat Komitesi'nin temsilcisini topladı. General, Bolşeviklere karşı mücadelede çözüm bulunmaması durumunda, İngiliz sübvansiyonların, silahların, teslimatların ve diğer yardımların askıya alınacağını söyledi. Ayrıca tüm karşı devrimci grupları birleştirmek için alınacak önlemleri paylaştı⁵⁷⁸.

⁵⁷⁶ "IOR/L/MIL/17/15/36 s. 20.

⁵⁷⁷ James Ramsey Ullman,. **Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Volume 3: The Anglo-Soviet Accord, Vol. 5509**. Princeton University Press, 2019, s. 316.

⁵⁷⁸ Ullman, **a.g.e.**, s. 316.

19 Ağustos 1918'de Malleson ve Aşkabat komitesi temsilcisi arasında, İngiliz misyonunun ve komitesinin Bolşevizm ve Türk-Alman işgalinden kaynaklanan ortak tehlikesine karşı ve "Aşkabat hükümeti ve Türkistan'da barış ve düzenin getirilmesi için birlikte hareket etmeyi" taahhüt ettiği bir anlaşma yapıldı. "Majesteleri'nin hükümeti adına, Majestelerinin hükümetini temsil eden General Malleson uyarınca imzalanan anlaşma, Aşkabat hükümeti iktidarda kaldığı ve siyasi programının başında yer aldığı sürece, askeri ve maddi yardımın sürekliliğini, ülkenin restorasyonunu ve Bolşevik ve Türk-Alman entrikalarının (!) bastırılması ve istila planlarına karşı beraber hareket etmeyi garanti ediyor" denilmektedir⁵⁷⁹.

Ancak anlaşma protokol aşamasından daha öteye gidemedi. Her ne kadar İngiliz hükümeti, Malleson'un yapmasına izin verilen vaatlerinin yerine getirilmesi konusunda bir zorunluluk hissetse de Ullman, bu anlaşmanın ya da protokolün hiçbir zaman İngiliz hükümetinin resmi onayını almadığını belirtmiştir⁵⁸⁰.

Belge aslında Aşkabat Komitesi ile Meşhed'deki İngiliz misyonu arasındaki iş birliği anlaşmasıydı. Sovyet tarihçisi Volkov, "İngiliz emperyalistlerinin Türkistan'da bir sömürge hükümeti kurma planı yaptığını" iddia etmiştir⁵⁸¹. Batılı araştırmacılar ise 19 Ağustos protokolünü Aşkabat hükümeti ve Türkistan'ın açısından bir anlaşma olarak görmemektedirler. Ullman'a göre, böyle bir anlaşmanın imzalanmasında Malleson, yalnızca sömürgeci bir rejimi değil, Türk ve Almanlara karşı Hindistan'ın korunmasına yönelik bir blok oluşturma amacı gütmüştür⁵⁸².

İngiliz hükümeti söz konusu olduğunda, Türkistan'daki politikasının en önemli hedefleri Hazar Denizi'ndeki nakliyyeyi kontrol altına almak ve Krasnovodk'u işgal etmek ve güçlendirmek gelmektedir. Protokol özellikle Malleson'un bu hedeflere ulaşmasını sağlamıştır. İngilizler için Taşkent Sovyeti'ne muhalefet yüzlerce mil

⁵⁷⁹ "Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921", IOR/L/MIL/17/15/36.

⁵⁸⁰ Richard H. Ullman, **Intervention and the War**, Princeton University Press, 1961, s.317.

⁵⁸¹ E.D.Volkov, **The Failure of English Internationalist Policy and the Diplomatic Isolation of the Soviet Government 1917-1924**, Moscow, 1954, s.

⁵⁸² Ullman, **a.g.e.**, s.317.

uzakta olan Türklere ve Almanlara karşı durmaktan daha önemli bir amaçtı.

Bolşeviklerle Merv’de savaşmak, İngilizler için büyük bir zorluk oluşturuyordu ancak Aşkabat hükümeti ile bir anlaşma yapılabilirse bu daha kolay olacaktı. İngilizler, Hindistan’daki sömürgeci çıkarlarını korumak için Türkistan’da Bolşevizm’in bastırılmasının güvence altına alınmasının gerekli olduğuna tam olarak inanmışlardı.

Malleson’un kendisi anlaşmayı geçici bir askeri önlem olarak görüyordu. Malleson anlaşma sonrası “Eğer (Aşkabat Hükümeti) hayatına devam ederse, bizim için milyonlarca ABD Doları değerinde olacaktır. Hükümetin yıkılması sonucunda ise bizim açımızdan herhangi bir kayıp söz konusu olmayacaktır” şeklinde bir telgraf çekmişti⁵⁸³. Görüldüğü gibi Malleson ve İngiliz politikası açısından Türkistan’ın maddi ve güvenlik açısından önemi büyüktü ancak bölgedeki halkın isteklerinin pek bir anlamı yoktu. Böylece Malleson, Türkistan’da Bolşeviklere karşı aktif bir İngiliz müdahalesinin aracı haline geldi.

3.3.7. Askeri Operasyon

Malleson Merv vahasındaki bir doğu kasabası olan Bayramalı’dan 19 nci Punjab birliğinden 500 kişi ile birlikte Yarbay Knollys yönetiminde bulunan sınırına ulaştı ve 26 Ağustos’ta Kahka’daki Aşkabat Hükümeti kuvvetlerine katıldı⁵⁸⁴. Aşkabat kuvveti, disiplini ve organizasyonu zayıf olan yaklaşık 1000 piyadeden ve dört modern saha silahı, dört eski namlulu top, iki zırhlı tren ve birkaç yüz atlı Türkmen’den oluşuyordu⁵⁸⁵.

Birliğin başında Ruslar tarafından Gök Tepe’de mağlup edilen Tokme Serdar’ın oğlu Oraz Serdar bulunuyordu. Bazı kaynaklarda General Oraz Sirdar olarak

⁵⁸³ “Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921”, IOR/L/MIL/17/15/36.

⁵⁸⁴ Latham Valentine Stewart Blacker, **On Secret Patrol in High Asia**, J. Murray, 1922, s. 156.

⁵⁸⁵ “Telegram 65148 M.O. 1-17 August from C in C India to War Office quoting Malleson dated 16th August”, IOR/L/PS/11/138, s. 3687.

adlandırılan Oraz Serdar Türkmenleri bir arada tutabilecek liderlerden en önemlisi görülüyordu. Bolşevik kuvvet, Afgan sınırındaki Kuşk kalesine ve cephaneliğine erişime sahip, çok daha iyi silahlara donatılmış ve büyük oranda Avusturyalı savaş esirlerine sahiplerdi⁵⁸⁶.

Bolşevikler 28 Ağustos'ta saldırdılar, ancak Punjablılar tarafından şiddetli bir direniş sergilendi ve Bolşevikler geri püskürtüldü. 3 İngiliz subay ve 24 ast rütbede asker öldürüldü ve bir kısmı da yaralandı. Aşkabat Hükümeti ya da Bolşevik zayıyatı hakkında herhangi bir kayıt yoktu. Ertesi gün 1/4nci Hampshire Alayı'ndan bir müfreze (120 tüfek) Krasnovodsk'tan gelmişti⁵⁸⁷.

Ağustos ayında, Doğu İran Kordon Gücü güçlendirildi ve yol yapımına yardımcı olmak için Hindistan'dan 600 asker daha gönderildi. Ketta 'dan demiryolu hattının İran sınırına uzatılması neredeyse tamamlanmıştı. Hindistan Hükümeti demiryolunu İran'dan Neh'e kadar uzatmak için yetki istedi. Londra'daki hükümetten izin istedi. Londra'dan izin verildi ancak 800 mil uzunluğundaki iletişim eksikliği, Malleson Misyonu boyunca doğal bir endişe kaynağı olmaya devam etti⁵⁸⁸.

Teçhizat ve takviye malzemelerini Meşhed ve Aşkabat'a ulaşması uzun zaman aldı, aynı zamanda iletişim rotası düşman tarafından Afganistan kısmında kuşatıldı ve Seistan bölgesindeki kabilelerin baskınlarına maruz kaldı. 15 Eylül'de Türk kuvvetleri Bakü'yü aldı. Ayrıca, bu tarihte Türk birlikleri Azerbaycan'a girmişti ve neredeyse tamamını kontrol altına almıştı. Türk birlikleri Erdebil ve Astara'ya doğru ilerlemeye devam ediyordu. Dunsterville, Norris'in emrindeki İngiliz filosunun merkezi olan ve Krasnovodsk'un tedarik edildiği Enzeli'ye çekildi. 11 ve 28 Eylül'de Aşkabat'a karşı Bolşevikler tarafından iki saldırı daha yapıldı. Hem keşif hem de karşı saldırı için katkı sağlayacak İran birliğinden 28. Hafif Süvari'nin iki filosu İngiliz birliğine yardım için geldi⁵⁸⁹. Eylül ayında Sovyet ve İngiliz hükümetleri arasında yıllardır süren

⁵⁸⁶ Blacker, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁸⁷ "History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919", IOR/L/MIL/17/15/28.

⁵⁸⁸ Ellis, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁸⁹ D. E. Knollys, "Military Operations in Transcaspia, 1918-1919", **Journal of the Central Asian**

mücadelede önemli bir olay meydana geldi. Bu olay 26 Bolşevik komiserin öldürülmesi olayıydı.

3.3.8. Malleson Misyonu ve 26 Bolşevik Komiserin Öldürülmesi

Bakü Türk askerleri tarafında ele geçirildiğinde 1918 Eylül'ünün ortalarında Aşkabat'ta bir olay meydana geldi. Aşkabat komitesi tarafından 22 ila 42 yaşları arasındaki yirmi altı Bolşevik komiseri idam edildi. Moskova, olayı aylar boyunca öğrenemedi. Olay Bakü gazetesinde yayınlanan bir makale ile ortaya çıktı. Makalede komiserleri Kransnovodsk'a getirmekle sorumlu olan Teague-Jones⁵⁹⁰ ile Aşkabat komitesinin bazı üyelerinin İngiliz askeri misyonunun isteklerini yerine getirerek onları gizlice vurduğunu ifade etmişti⁵⁹¹.

Sosyalist Devrimci Parti üyesi Vadim Chaikin, bu konuda bazı belgelere yer vermiştir. Bu belgeler Bakü Sosyalist-Devrimci gazetesi Znamya Truda ve Bakü gazetesi Yedinaya Rossiya'da da yayınlanmıştır. Chaikin'in iddiasına göre Teague-Jones ve Sosyalist-Devrimci ve Menşevik ortakları, ilk önce Bakü Bolşeviklerinin "hapishanede veya hastanede doğal bir yolla ölmesini" sağlayarak sessizce susturmayı planlamışlardır⁵⁹². Fakat açıkça, bu plan başarısız olmuştur. Bunun nedeni bazı görgü tanıklarının olmasıdır.

Ayrıca Chaikin'in 1919 Mart'ının sonlarına doğru İngiliz General Thomson'la yaptığı bir konuşmasında General Thomson'ın Chaikin'den Yüzbaşı Teague-Jones liderliğinde 26 Bolşevik'in idam edilmesi ile ilgili görgü tanıklarının ismini vermesini istedi. Chaikin, İngiliz, Bakü ve Türkistan Bolşeviklerinden oluşan bir soruşturma komisyonu kurulması şartıyla belgeleri sunmayı önerdi. Chaikin ayrıca, İngiliz ajanları

Society, Vol XIII, April 1926, Part II, ss. 89-110.

⁵⁹⁰ Reginald Teague-Jones bölgede hizmet eden (30 Temmuz 1889-16 Kasım 1988) çok gizli görevlerde yer alan bir İngiliz siyasi ve askeri istihbarat subayıydı.

⁵⁹¹ Michael Sargent, **British Military Involvement in Transcaspia (1918-1919)**, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, 2004, s. 35.

⁵⁹² Ullman, **a.g.e.**, s.317.

tarafından Türkistanlı tanıkların öldürülmeyeceği konusunda bir garanti istedi. Thomson bir soruşturma komisyonunun atanmasını kabul etmeyi reddettiği ve tanıkların kişisel güvenliği konusunda hiçbir garanti vermeyeceği için görüşme yarıda kesildi ve Chaikin ayrıldı⁵⁹³.

Bu iddiaların tam olarak ne kadar doğru olduğu bilinmemektedir. Ancak İngilizlerin Türkistan'daki faaliyetleri ve istihbari yöntemleri göz önüne alındığında Sovyet yetkililerinin iddialarının doğru olabileceği düşünülmektedir. Ancak Sovyet tarihçileri Malleson misyonunu ve bölgedeki İngiliz müdahalesini tarihindeki en kara ve en rezil sayfalardan biri" olarak nitelendirmektedir.

3.3.9. Birinci Dünya Savaşının Sonlanması ve İngiliz Askeri Politikalarına Etkisi

Ekim 1919 tarihinden itibaren Birinci Dünya Savaşı Müttefiklerin lehine sonuçlanmıştı ve "Düşman faaliyetlerine karşı korunmaları gerekecek herhangi bir durum artık ortada yoktu". Ayrıca Türkistan bölgesine yönelik herhangi bir Alman veya Türk askeri hareketi olasılığı ortadan kalkmıştı.

Bu noktadan itibaren General Malleson ile özellikle Hindistan hükümeti arasında bölgedeki durum konusunda bir anlaşmazlık çıkmaya başladı. Bölgede bulunan ve olayları daha iyi analiz eden General Malleson, Aşkabat bölgesinin derinlerine ilerlemek istiyordu. Hindistan hükümeti ise buna sıcak bakmıyordu. Aşkabat kuvvetleri yaklaşık 50 süvari ve 1.000 piyade, 7 alan silahı, 300 Türk süvari ve 150 Türkmen piyade grubundan oluşuyordu⁵⁹⁴.

Kahka'daki İngiliz birliği ise 180 asker, 28 Hafif Süvari, 2 topçu bataryası ve 120 tüfekli askerden oluşuyordu. Bolşevikler Dushak'taydı. Bolşevik ordusunu Merv'in ötesine sürmek için planlar hazırlandı. Malleson, 7 Ekim'de Hindistan'a bir

⁵⁹³ Josip Stalin, "Izvestia, No. 85, April 23, 1919 Signed: J. Stalin", **J. Stalin collected Works**, Vol. 4, Moscow, 1953, ss. 261-265.

⁵⁹⁴ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 390.

mesaj gönderdi. Hindistan'daki yetkili herhangi bir ilerlemenin Merv vahasının işgaliyle sınırlı kalması gerektiğini ve Aşkabat'ta bir ilerlemenin yapılması için bölgede yeterince güvenilir birlikler olana ve siyasi durumun tam olarak gözden geçirilinceye kadar yapılmaması gerektiğini söyledi⁵⁹⁵.

Saldırı 13-14 Ekim gecesi, demiryolu hattının kuzey ve güneyinde tarafından başlatıldı. Savaş İngilizler lehine devam ediyordu. Mücadelenin üçüncü gününde Bolşevik kuvvetleri geri çekildi. Ardından, Aşkabat kuvveti 20 Ekim'de İngiliz birliği ile birleşti ve Tecen'i işgal etti.

23 Ekim'de Hindistan hükümeti İngiliz askerlerinin hiçbir şekilde Kahka'nın doğusuna geçmemeleri emrini verdi. Buna rağmen 1 Kasım'da Aşkabat kuvveti Merv'i işgal etti. Bu arada Macartney'in ifade ettiği gibi "Türkistan o dönemde bir adaydı, o kadar yalıtılmıştı ki girmesi ve çıkması oldukça zordu". Bailey ise "Ocak 1919'daki silahlı çatışmadan sonra Taşkent'te dört ana cephede" savaştıklarını ifade etmiştir. Taşkent hükümeti Aşkabat Cephesinde 9.000, Orenburg Cephesinde 3.000, Taşkent'te 3.000, Fergana vadisinde Basmacı⁵⁹⁶ tehdidine karşı koymak için 3.000 ve Semirechie'de 1.000 kişiden oluşuyordu⁵⁹⁷.

Taşkent hükümeti Aşkabat cephesini hayati olarak görüyordu. Becker'in işaret ettiği gibi, Aşkabat kuvvetleri Taşkent'e en yakın kuvvetlerdi. Aşkabat kuvvetleri Taşkent'te tek başlarına, kalırlarsa arkalarından saldıracak herhangi bir Sovyet ordusu tarafından yenilecekleri açıktı ve Müttefiklerden yardım alamıyorlardı. Aynı zamanda Buhara Emirliği de Taşkent'in iletişim hatlarının hemen karşısında konuşlanmıştı. Emir, Aşkabat hükümeti ve İngilizler ile birlikte ilerlerse Taşkent tehdit altına girecekti.

Bu arada Taşkent Sovyeti, özellikle Hindistan'da olmak üzere İngiliz

⁵⁹⁵ Sargent, **a.g.e.**, s. 37.

⁵⁹⁶ Basmacı, "basmak" "baskıncı" ve "hücum edici" anlamına gelen ve Çarlık döneminde Ruslar tarafından Türkmenistan, Başkırdistan ve Kırım'da faaliyet gösteren çeteciler için kullanılmıştır. Ayrıca Rusların Türkistan'a yönelik Hıristiyanlaştırma (Ortodokslastırma) ve Ruslaştırma siyasetine yönelik bölgedeki halkın mücadelesi de Basmacı hareketi olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Abdülkadir Donuk, "Basmacı hareketi", **DİA**, C.5, 1992, ss. 107-108.

⁵⁹⁷ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 390.

emperyalizmini baltalamak amacıyla bir politika tasarlanmak ve bunu sürdürmek için zaman kazanmıştı. Taşkent Sovyeti politik bir manevra yaparak Pan-İslamcılık kartını oynadı ve Hintli Mahendra Pratap ve Barkatullah'ı Taşkent'e davet etti. Afganlarla müzakere yapıldı. Bailey daha sonra durumu şöyle ifade etmişti: “Afganlar, Bolşevikleri bize karşı destek olmak için kendi amaçları için kullanıyorlar. Bolşevikler de aynı şekilde Afganları kendi amaçları için kullanıyor⁵⁹⁸.”

3.3.10. Askeri Harekât ve Misyonun Bölgeden Çekilmesi

Bolşevik kuvvetleri Merv'in 65 mil kuzeydoğusundaki Ravnina'ya çekilirken, Aşkabat kuvvetleri çoğunlukla Merv ve Bayramalı arasında bulunuyordu. 8 Kasım 1918'de General Beatty, Meşhed ve ötesindeki tüm birliklere emir vermek üzere Meşhed'e geldi. 16 Ocak 1919'da 1.000 kişilik Bolşevik kuvvetlerinin başlattığı bir saldırı ile İngilizler adeta şaşkına uğradı. Aşkabat'taki İngiliz kuvvetinin toplam gücü 1000'nin altındaydı. Bayramalı 'den trenle acil olarak takviye gönderilmeliydi ancak bu yapılamadı⁵⁹⁹.

21 Ocak 1919'da General Milne Aşkabat'a geldi, orada General Malleson'la görüştü ve cepheyi ziyaret etti. Raporunu 1 Şubat'ta Savaş Ofisine gönderdi. Askeri duruma ilişkin görüşü, Bolşeviklere karşı bölgeyi güvence altına almak için bir süvari alayı, dört piyade taburu ve ağır topçu içeren bir kuvvet gerekli olacağı yönündeydi. Ayrıca yerel yönetimler için mali destek de gerekli olacaktı. Mevcut koşulların devam etmediği ve yarım önlemlerin işe yaramadığı sonucuna varmıştı⁶⁰⁰.

Milne'nin raporunda “ümitsiz bir görev için zaman, para ve emeği içeren bir destek verilmesi ya da ülkeyi kaderine bırakma yönünde” öneriler bulunuyordu. Bu raporla birlikte Hindistan hükümeti Londra hükümeti ile iletişime geçti ve 15 Şubat'ta

⁵⁹⁸ Sargent, **a.g.e.**, s. 38.

⁵⁹⁹ “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly”, LBY 87 / 1858.

⁶⁰⁰ IOR/L/MIL/17/15/28, s. 440.

General Malleson'a geri çekilmesi emri verildi⁶⁰¹.

Ağustos 1918'e kadar yaşanan başarısızlıklar İngiliz hükümetini yeni bir plan hazırlamaya zorladı. Hindistan devlet sekreteri, Afganistan Emirliği Buhara Emirine yardım etmeye istekli olsaydı, durumun daha iyi olabileceğini ve Bolşevik ilerlemesinin kontrol edilebileceğini ifade etmişti⁶⁰². Hindistan valiliğinin bu önerisi bölgedeki Bolşevik ilerlemesini kontrol etmek için İngiliz diplomasisinin amacını belirten gizli bir mesajdı.

Bununla birlikte, sonbaharda karşı devrim liderleri İngilizler tarafından yeterince desteklenmediklerini ifade etmeye başladı. Malleson ise Aşkabat hükümetinin, silahlı bir çetenin geçici olarak kontrolünde bulunan bir grup olarak nitelendirmeye başladı. Bir ay sonra, Aşkabat komitesi, polis şefi Duşkin tarafından düzenlenen bir Kamu Güvenliği komitesi tarafından ele geçirildi⁶⁰³. Ellis'e göre, İngiliz Misyonu yeni hükümeti onayladı⁶⁰⁴.

Bu arada Londra'da, Aşkabat'ın durumu hükümette bir endişeye neden olmuştu. İngiliz hükümetinin, Malleson'un Aşkabat komitesiyle bir anlaşma imzalaması ile ilgili herhangi bir uyarısı da olmamıştı, ancak daha sonra 17 Ekim'de Doğu Komitesi'nde yapılan bir toplantıda Malleson'un Aşkabat hükümetine İngiliz hükümeti tarafından maddi yardım yapılacağı sözü verdiği ortaya çıktı. Malleson'un bu konuda bir söz verdiği için hükümetin rejimi finanse etmesi gerektiği konusunda genel bir kanaat mevcuttu. Ancak Hazine aynı görüşte değildi. Malleson, hazine onayı olmadan böyle bir yükümlülük altına girmişti⁶⁰⁵.

⁶⁰¹ "Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly", LBY 87 / 1858.

⁶⁰² "Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly", LBY 87 / 1858.

⁶⁰³ Ellis, Aşkabat'taki Kamu Güvenliği Direktörü Simion Lvovich Drushkin'nin Yahudi kökenli bir avukat olduğunu ve Bolşevik olmayanların tasfiyesi sırasında, Sovyet idaresi tarafından tasfiye edildiğinde Taşkent'ten kaçtığını ifade etmiştir. Ellis Duşkin'in görünüşte Kerensky'den farklı olmadığını ve etkili, acımasız bir polis memuru olduğunu vurgulamaktadır. Bknz. Charles Howard Ellis, **The British Intervention in Transcaspia**, Univ of California Press, 1963, s.s. 98-142.

⁶⁰⁴ Ellis, a.g.e., s. 124.

⁶⁰⁵ Sir Wilfred Malleson, "The British Military Mission to Turkestan, 1918-1920", **Journal of the**

Bu toplantıda hiçbir karara varılmadı ve Malleson'a halihazırda sahip olduğu fonlarla birlikte çalışması söylendi. Hindistan hükümetinin görüşü, Aşkabat komitesinin İngiliz desteği almaya devam etmesi gerektiği yönündeydi⁶⁰⁶. Hindistan Vali Yardımcısı Lord Chelmsford, 23 Ekim'de Aşkabat Hükümetinin "tamamen güvenilmez" olmasına rağmen, İngilizlerin başa çıkabileceği tek gücü temsil ettiğini ifade etti. Vali, Malleson'un neden Aşkabat Hükümetini desteklemeye devam etmesi gerektiğini söylememiştir ancak bu soru 24 Ekim'de Doğu Komitesi'nde gündeme geldi⁶⁰⁷.

Savaş neredeyse sona ermekteydi ve Türkler ve Almanların Türkistan'a girme olasılığı yoktu. Bu şartlar altında, İngiliz birliklerinin Aşkabat'ta tutulmasının gerekçesi neydi? Artık Malleson'un Aşkabat'taki gücünün yerinde kalması ve faaliyetlerine devam etmesi, İran sınırını Bolşevik işgaline karşı koruma ve Afganistan'ın rahatsız edici etkilerini koruma olarak görülüyordu. Vali yardımcısı da 23 Ekim tarihli telgrafında Malleson operasyonunun sürdürülmesinin gerekliliğini tartıştı. Vali, Malleson'un Aşkabat hükümetine verdiği destek nedeniyle İngilizler ve Hint Birliklerinin Bolşeviklerle doğrudan çatışmaya girme riskine maruz kalacakları endişesini taşıyordu. Hindistan devlet bakanı Edwin Montague, 15 Kasım tarihli cevabında yaptığı açıklamada, İngilizlerin bu konudaki tutumunu şöyle açıklamaya çalıştı:

“Rusya'da bir Bolşevik karşıtı mücadeleye katılmak Majesteleri hükümetinin politikası değildir ancak Bolşevizm'i Doğu veya Karadeniz bölgelerinden uzak tutmamız önem arz etmektedir. Hedefimiz, Rusların kendi başlarına durmalarına yardımcı olmaktır ve bu nedenle, yasaları ve düzeni sağlama umudunu vaat eden ve çıkarlarımız doğrultusunda çalışan mevcut kuruluşları desteklemek ve güçlendirmek için elimizden gelen her şeyi yapmalıyız. Desteğimiz normalde savaş malzemesi ve maddi yardımdan oluşmalı ve birliklerimiz onları zorluğa sokabilecek girişimlerde

---

Royal Central Asian Society, Vol. 9.pt 2, 1922, s.15.

⁶⁰⁶ Malleson, **a.g.e.**, s.15.

⁶⁰⁷ “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly”, LBY 87 / 1858.

bulunmamalı”⁶⁰⁸.

Montague'nun bu ifadelerin çok doğru olmadığı İngilizlerin gerçek planlarını Güney Rusya'da bir müdahale ve işgal olduğu daha önceki belgelerde açıkça ortaya konulmuştur. Montague, bu mesajında değişen İngiliz politikasına değinmektedir. Çünkü artık bölgede Bolşevikler etkin bir rol oynamaktadır ve bölgeye yönelik askeri operasyonlar hem Lenin hem de Ruslar açısından kınanmaktadır. Ayrıca Montague'nun cevabı Doğu komitesi nezdinde çok tatmin edici bir cevap olmamıştır. Doğu komitesinin bazı üyeleri Alekesyev'in Güney Rusya'daki halefi Denikin'i desteklemenin Aşkabat hükümetini desteklemekten daha önemli ve etkili olacağını belirtmişlerdi. Toplantı sonunda bir uzlaşmaya varıldı. Aşkabat komitesine vaatlerini yerine getirebilmeleri için Malleson tarafından bir toplu ödeme yapılması kararlaştırıldı⁶⁰⁹.

18 Aralık'ta Doğu komitesi tarafından Hindistan Hükümeti'ne Malleson'un birliklerini İran sınırından çekilmesi gerektiği konusunda bilgi verildi. Artık savaş sona erdiği için ve İngiliz hükümeti Bolşeviklerle resmen savaşta olmadığından, Hindistan Hükümeti, İngiliz birliklerini Türkistan bölgesinde tutmaya gerekçe gösteremedi. Ancak bu görüşe Savaş ofisi karşı çıkmıştı. Genelkurmay, Malleson'u geri çekmenin tüm Merv-Aşkabat-Krasnovodsk hattını terk etmek ve Hazar'ın kontrolünü kaybetmek anlamına geleceğini düşünüyordu⁶¹⁰.

Malleson, Aşkabat hükümetinin İngiliz mali desteği olmadan çökeceği konusunda bir telgraf gönderdi. Ancak karar değişmedi ve ilerleyen zamanlardaki kararlar için Hindistan ofisi görevlendirildi. Sonuç olarak bir tahliyenin gerçekleşmesi gerektiği açıktı. Savaş ofisi için, mali yardımın yalnızca İran'a olacağı ve Doğu Kordonu olarak adlandırılan Meşhed'deki bazı yerler için devam edeceği teselli olmuştu⁶¹¹. Çekilme emri Şubat 1919'da Malleson'a gönderildi. 14 Nisan 1919

⁶⁰⁸ LBY 87 / 1858, s. 458.

⁶⁰⁹ LBY 87 / 1858., s. 459.

⁶¹⁰ LBY 87 / 1858, s. 459.

⁶¹¹ Malleson, **a.g.m.**, s.15.

Malleson bölgeden çekildi.

9 Şubatta Maliye Bakanlar Komitesi General Malleson'un idaresi altında Meşhed'de bulunan yaklaşık 1.700 askerin olduğunu ve bu kuvvetin ilgili birliklerle birlikte derhal ve tamamen geri çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Temel neden bölgedeki başarısızlıktı ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere İngilizler misyonun çekilmesine mali gerekçelerle de karşı olmaya başlamış ve çekilme karar verilmişti.

Ancak hem Dışişleri Bürosu hem de Hindistan Ofisi, bu çekilmeye karşı çıkmakta ve çekilmenin askeri ve siyasi gerekçelerle ilgili bilgi eksikliğinden olduğunda ısrar etmekteydi. Bu kapsamda Hint Hükümeti ile Türkistan bölgesinde bir kuvvetin tutulmasının maliyeti noktasında tartışmalar yapıldı⁶¹².

Karşılıklı gönderilen telgrafların sonucunda, Hindistan Hükümeti çekilmeyi tercih etti ve bölgede bulundurulacak bir kuvvetin maliyetini karşılayamayacaklarını belirtti. Lord Curzon'un Birinci Dünya Savaşı sonrası barış görüşmeleri için San Remo'ya gitmesinin arifesinde konu, Doğu İşleri Bakanlıkları Konferansı tarafından ayrıca düşünülmüş ve bunun sonucunda Hindistan Dışişleri Bakanı ve imparatorluk Dışişleri Bakanı arasında karşılıklı yazışmalar yapılmıştı⁶¹³.

Lord Curzon'un dönüşüne kadar nihai talimatlar konusu bekletildi. Savaş Ofisi ise bölgede bulundurulacak bir kuvvetin desteklenmesi için herhangi bir fon sağlamadığını ve Hindistan Hükümeti'nin de bu konuda herhangi bir katkıda bulunmak istemediği açıklandı. Hindistan Hükümetinin geri çekilmek için beş ay gerekli olacağı yönündeki açıklaması da özellikle maliyet açısından Savaş Dairesi tarafından eleştirilmişti⁶¹⁴.

İngilizlerin bölgeye yönelik politikalarındaki mali ve ekonomik sorunlar aslında 12 Aralık 1918'de yapılan savaş kabinesi toplantısında ortaya çıkmaya

⁶¹² "Despatching Malleson's Mission India Office Library", IOR/L/MIL/5/807

⁶¹³ IOR/L/MIL/5/807.

⁶¹⁴ "Secret Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB 23-21-7, CC 63, 5 Mayıs 1920

başlamıştı. Lord Curzon'un Türkistan politikası hakkında görüşleri de İngiltere'nin ekonomik ve insan gücü açısından tüm bölgede bir işgal planını yönetemeyecek durumda olduğunu göstermekteydi.

Lord Curzon söz konusu toplantıda şu an için yapılması gereken şeyin aslında Kafkasya'daki düzensizliği önlemek ve bölgedeki özerk devletleri desteklemek olduğunu söylemişti. Ayrıca "İster beğenelim ister beğenmeyelim şu anda orda birlik bulundurmanız ve Batum-Bakü demiryolunu açık tutmanız gereklidir" demişti⁶¹⁵. Lloyd George ise Türkistan hakkında ne yapmaları gerektiği konusunda kabineye fikir danıştı. Lord Milner Savaş Ofisi'nin askeri harcamalarda sınıra ulaştığını ifade etmişti. Eğer Batum-Bakü hattını tutmaya devam edilecekse bölgede büyük bir alanda kontrol sağlanması gerekecek ve bu da ekonomik açıdan İngiltere'yi etkileyecekti⁶¹⁶.

Milner'e göre böyle bir politika uygulanırsa İran ve Türkistan'da daha az birliğe ihtiyaçları olacaktı ve Ermenistan hakkında endişeye kapılmayacaklardı. Lloyd George sadece Hindistan için 70.000 civarında asker bulabildiklerini Kafkasya için ise 40.000 ila 50.000 arası ek askere ihtiyaç olduğunu söylemişti⁶¹⁷.

5 Mayıs 1920 de Bakanlar Kurulu General Malleson'un emrinde bulunan Meşhed'deki yaklaşık 1.700 askerin ve bu kuvvetin iletişim hattındaki birliklerle beraber derhal ve tamamen geri çekilmesine mali gerekçelerle karar verdiği bildirildi.

Hindistan Hükümeti geri çekilmek için beş ay istemişti. Kabine Hindistan Devlet Sekreterine, Meşhed 'den çekilmek için beş ayın kabul edilemeyeceğini belirterek, mümkün olan en kısa sürede oradaki kuvvetini geri çekmesi emrini tekrar teyit ettiğini bildirdi. Ayrıca Hindistan Hükümetinin, Konsolos Eskortlarının, yani Meşhed 'deki 1/2 Süvari Filosunun ve Seistandaki 1/2 Filo'nun, Meşhed 'deki bazı hafif zırhlı araçlar ve mümkün olduğunca Ford Van ulaşım araçlarının tutulması

⁶¹⁵ "Despatching Malleson's Mission India Office Library", IOR/L/MIL/5/807

⁶¹⁶ "Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly", LBY 87 / 1858.

⁶¹⁷ "Secret, Imperial War Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB /23/42, WC 42. 12 Aralık 1918.

konusunda tavsiyesini onaylamadı⁶¹⁸.

3.3.11. İngilizlerin Bölgeden Çekilmesi Sonrası Devam Eden Faaliyetler

İngilizlerin ayrılışıyla, Bolşeviklerin bölgeye saldırmaları uzun sürmedi. Mayıs 1919'da Merv'i işgal ettiler. Bölgedeki yerel kuvvetler 15 Temmuz 1919'da hükümet ve ordu tarafından tahliye edilen Aşkabat'a çekildi. Kızıl Arvat yakınlarında bir süre yeni bir cephe açıldı, ancak yine de Krasnovodsk'a geri çekilmek gerekiyordu. Oradaki İngiliz deniz müfrezesi çoktan ayrılmıştı, Krasnovodsk 1920'de Bolşevik kuvvetler tarafından işgal edildi, böylece Aşkabat bölgesinin işgali tamamlandı. İngilizlerin Hindistan'a yönelik tehdit algısı Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle azalması gerekirken İngiliz askeri stratejistlerinin kâbusları gerçekleşti ve Afganistan, Hindistan'a bir saldırı başlattı.

Birinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalarak etkili bir İngiliz dostu olan Emir Habibullah Şubat 1919'da öldürüldü. Yerine geçen Amanullah Pan-İslamcı sempatiye sahipti ve Bolşevik liderleriyle samimi ilişkiler kurmaya başladı. Amanullah cihad ilan ederek, Hindistan'da eş zamanlı ayaklanma çıkacağı umuduyla Mayıs ayında saldırıya başladı. Fakat ilerleyen aylarda ateşkes istemek zorunda kaldı.

Malleson, Mayıs 1920'ye kadar Meşhed'de hem Afganlara hem de Bolşeviklere karşı "aldatma" operasyonları yürütmekten sorumlu olarak görev yaptı. Kaşgar Misyonu üyelerinden biri olan Blacker⁶¹⁹ ise 1919 Nisan'ından itibaren kuzey İran sınırında Bolşevik baskısına karşı görevlendirildi. Malleson bu dönemde istihbarat ağını genişletmiş ve bölgede olan tüm olayları Hindistan hükümetine ve Londra'ya bildirmişti.

İngilizler Afganların bölgedeki faaliyetlerinden oldukça rahatsızlardır. 16

⁶¹⁸ "Secret Cabinet Paper", TNA: PRO. CAB 23-21-7, CC 63, 5 Mayıs 1920

⁶¹⁹ Blacker, Aşkabat'ta görev yaptığı dönemde Bolşevik Birinci Ordu karargahının kapısına "Misyonumuz Doğu'yu alevlere sokmak" yazdığını ve bunu hiç unutmadığını anılarında paylaşmaktadır.

Mayıs 1919'da gönderilen bir mesajda Malleson, Meşhed'deki unsurların İngilizlere düşman olduklarını ve Pan-İslam ve Bolşevik birlikteliklerinin propagandasının Afganistan, İran ve Türkistan bölgelerinde artmaya devam ettiğini bildirmişti⁶²⁰. Bolşevikler 21 Eylül'de tüm Türkistan'da bir hafta boyunca propaganda yapmaya başlamışlardı. Taşkent ve Bozkır alanları haricindeki her yerde 20-24 yaş arasındaki tüm erkekler için genel seferberlik talimatı verilmişti⁶²¹.

Bununla birlikte Türkistan'daki Bolşevik kuvvetlerin esas olarak savaş esirlerinden oluştuğu ve morallerinin bozuk olduğu Malleson tarafından belirtilmişti. Ayrıca güçlü bir destek olmadan Afganistan'a veya İran'a müdahale edebilecek durumda olduğunu düşünmemektedir. Son bilgiler, Denikin'in Trans-Caspia'yı iki tabur ve iki topçu birliği ile takviye ettiğini göstermektedir.

Orenburg'tan Taşkent'e olan mesafe 1,100 kilometreyi aşmakta ve kışın şiddeti, demiryolu stokunun yetersizliği, Kazakların işgali ve Aral Denizi'nin kuzeyinde demiryoluna yapılan hasarlar Bolşevikler tarafından gönderilecek olası tüm takviyelerin düzenli bir şekilde organize edilmesini imkânsız kılmaktaydı. Ayrıca Malleson'a göre bir sonraki bahara kadar Bolşeviklerin Taşkent'e ulaşabilmeleri imkânsız görünmekteydi. İngiliz politikasına göre İran'a yapılacak aktif bir müdahale için gerekli ön hazırlık Türkistan'daki düşman unsurları uzlaştırmış olacaktır. Ancak Buharalılar kesinlikle anti-Bolşevik'ti⁶²².

Ülkenin huzura kavuşturulması, zorla gerçekleştirilmediği sürece zaman alacaktır. İngilizler komşu Müslüman ülkelerin düşmanlığını tetikleyeceğini düşündüğü için Türkistan halkına yönelik bir kuvvet kullanımını pek mümkün görmemektedir. Bununla birlikte, Bolşeviklerin İngiliz karşıtı propagandayı artıracığını ve Afganistan ve İran'a yönelik ölçsüz yardım vaatleri ile İngilizlere karşı kışkırtma politikası uygulayacağını öngörmektedirler. Bu yöndeki büyük bir tehlike

⁶²⁰ "Secret, Afghanistan. Telegram No. 6628 from Viceroy to S/S India", TNA: PRO. CAB 24-79-78 16, GT 7278, Mayıs.

⁶²¹ "Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24/88/30, GT 8130, 6 Eylül 1919.

⁶²² TNA: PRO. CAB 24/88/65, 10 Eylül 1919.

ise siyasi bağlantılarıyla Müslüman unsurlara nüfuz edebilen Kazım Bey'in (Türk) faaliyetleri olacaktır. İran'ın fiili işgali ise İranlılar tarafından mevcut aktif bir İngiliz karşıtı kampanyanın olmadığı düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir.

Bölgedeki İngiliz yetkililer Aşkabat'taki Bolşeviklerin İngilizlerin bölgedeki gücünden çekindiğini ve eğer başından beri Malleson'un kuvvetlerinin demiryolunu korumak için süvari birlikleri, bir topçu bataryası ve iki taburla desteklenmiş olsaydı ulaşım güclüğü nedeniyle, herhangi bir gücün istila olasılığı ortadan kalkacaktı. Böylece Bolşeviklerin İran'a girmesi mümkün olmayacaktı. Sonuç olarak İngilizler Horasan'da güçlerini tuttuğu ve Hazar Denizi'nin hakimiyetini sürdürdüğü sürece Bolşevikler İran'a karşı askeri operasyona girişmeyeceklerdi⁶²³.

1 Kasım 1919'da Malleson tarafından gönderilen ve Tahran'a da bilgi verilen bir mesajda ise 22 Ekim'de Merv'den gelen ajanlar, Afganların Bolşeviklerle iş birliği yaptığını öğrendikleri bilgisi iletilmiştir. Afgan Konsolosunun Bolşevik güçler içinde yer almaları için birçok Afgan gönüllüleri aldığına dair bilgiler de verilmiştir. Bolşevik güçlere alınan gönüllüler Merv'e gelen Afgan askerleri değildir. Bunlar yerel ya da başıboş kişilerdir. Panjeleh bölgesindeki Herat şeyhliği, aktif bir İngiliz karşıtı kampanya yürütmektedir. Bu propagandalar Britanya'nın İran'a el koyması ve her yerde Müslümanlara uygulanan zulmünü kınamak üzerinedir. İran'a yönelik bir Bolşevik ve Afgan müdahalesi Merv'de yaygın olarak konuşulmaktadır. Raporlar, şu anda Rusya'da bulunan Enver Paşa'nın, Türkistan bölgesindeki tüm Müslümanları İran'a götüreceğini ve İngilizleri buradan süreceğini ifade etmektedir. Ayrıca Enver Paşa'nın Tahran'daki Müslümanları kurtaracağı ve burada bir Komünist yönetimini kuracağı ifade edilmektedir⁶²⁴.

Rapor Bolşeviklerin, Fergana'daki Basmacı ayaklanmaları tamamen bastırıldığını iddia etmektedir. Türkistan'da yayınlanan tüm Farsça haber bültenleri ve broşürleri aşırı derecede öfkeli bir biçimde İngiliz karşıtı tutum içinde oldukları

623 "Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24/88/65, 10 Eylül 1919.

624 "Secret Transcaspia. Telegram No. 14922 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-92-77, CP 76, 04 Kasım 1919.

belirtilmektedir. Merve'deki İran Konsolosluk Ajanı Bolşevik tarafında çok aktiftir ve İngiliz sempatisi olan yetkilileri sürekli kınadığına dikkat çekilmektedir⁶²⁵.

İngilizler bölgede artan Turancılık ve İslamcılık hareketinden halen rahatsızlardır. Her ne kadar Almanya'nın ve Türklerin bölgede etkisi kalmadığı düşünülse de Enver Paşanın halen bölgede prestiji olduğunun farkındadırlar ve bu İngilizler için endişe kaynağı olmaktadır. İngilizler ayrıca Afganlar ve Türkmenler arasında bir dostluk kurulmasından da endişelidirler. Böyle bir ittifakın İran ve Hindistan'a yayılabileceğinden şüphelenmektedirler. Malleson tarafından 4 Kasım 1919 tarihinde gönderilen bir mesajda Yolöten'in güneyindeki Suriç grubunu yakalama planını organize etme konusunda gönderilen bir Türkmen notunun kendisine ulaştığı ve bu notta ajanlarının Merv'den Kuşk'a kadar bütün bölgedeki Afganlar tarafından kazanılan tam üstünlük nedeniyle herhangi bir şey yapılamadığını rapor ettiğini bildirmektedir⁶²⁶.

Ayrıca Afganlar Türkmenler ile dostluk kurabilmek için mümkün olan her şeyi yapmaktadırlar. Bolşevikler tarafından tutuklanan askerler serbest bırakılmakta, verilen para cezaları iade edilmekte ve yerel Bolşevik yetkililerinin dolaylı olarak destekledikleri Afganların emriyle ortaya çıkan sorunlar giderilmektedir. Bu da Türkistanlılar nazarında Afganlıların itibarını artırmaktadır.

İngilizlere göre hiçbir Türkmen Bolşeviklerin ve Afganların gerçekten dost mu yoksa düşman mı olduğunu anlayamamaktadır. Ancak herkes Afganların yerel durumu kontrol ettiğini ve her yerdeki Müslümanların koruyucusu olarak kendilerini konumlandıklarını bilmektedir.

Serakh bölgesinde Afganlar uzun süredir devam eden Türkmen davasını desteklemekte ve “doğru zaman geldiğinde” harekete geçmeye hazır olmaları konusunda onları uyarmaktadırlar. Merv- Serahs - Serhetabat bölgesinin her yerinde Afgan askerlerin Mazar-ı Şerif tarafından Türkistan'a girdiğine ya da gireceğine dair

⁶²⁵ TNA: PRO. CAB 24-92-77, CP 76.

⁶²⁶ “Secret Transcaspia. Telegram No. 15567 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-77, CP 173, 18 Kasım 1919, s. 1.

iddialar dolaşmaktadır. Buhara Emiri ise İslam'ın düşmanı olarak kınanmaktadır⁶²⁷.

Buhara'daki Rus Temsilcisi ise Bolşevik garnizonlarının Buhara topraklarından uzak olması nedeniyle karşılaştıkları sorunları çözdüğünü iletmiştir Ajan, bunun Bolşeviklerin Buhara saldırısının başlangıcı olduğunu düşündüğünü rapor etmektedir. Aynı Ajan, Bolşevik Beşinci Ordu Ekibinin Orenburg'dan Taşkent'e ulaştığını bildirmiştir. Beşinci Ordunun generalinin ise eski Rus İmparatorluk Ordusundan bir Albay olduğunu eklemiştir. Malleson Bolşevikler ve Afganların ittifak kurmalarından da endişe etmektedir. Bölgeden alınan istihbarat bilgilerine göre Bolşevikler, Buhara'ya saldırıda Afganların kendileri ile iş birliği yapip yapmayacaklarını öğrenmek istemişlerdir. Afganlar, bu gibi durumlarda tarafsız kalacaklarını söylemişler, ancak durum gösteriyor ki eğer Bolşevikler güçsüz bir durumda olurlarsa Afganlar bütün Müslümanları Bolşeviklere karşı ayaklanmaya davet edeceklerdir. Afganlara katılmak üzere askere alınan Müslümanların ve evlerine dönmek isteyen binlerce tutuklunun yanında Türkmenistan'da Bolşevik kuvvetleri içerisinde Ruslar çok az sayıdadır⁶²⁸.

Bölgedeki etkin isimleri de izleyen Malleson ve ekibi Mirza Muhammed'in partisiyle bağlantılı olarak sıkça bahsedilen Rahmaniaz'ın, iyi bir Türkmen Yolöten Türkü olduğunu ve Afganlar'a katıldığını öğrenmiştir. Rahmaniaz daha önce Bolşeviklerin çok kötü muamelelerine maruz kaldığını ve şimdi asıl amacının Afganlarla gönülden bir araya gelerek Bolşeviklerin imhası için tüm Türkistan'daki Müslümanları örgütlemek olduğuna inandığını ifade etmiştir⁶²⁹.

İngilizler bu dönemde en çok bölgede çıkacak bir Pan-İslamcı ve Pan-Turancı ayaklanmadan korkmaktadırlar. Böyle bir ayaklanma tüm Türkistan bölgesine yayılabilecek potansiyele sahiptir. Daha sonrasında ise daha öncede bahsettiğimiz gibi Hindistan içerisinde birçok Müslümanı kolayca kendi tarafına çekebilecektir.

⁶²⁷ TNA: PRO. CAB 24-93-77, CP 173, s. 2.

⁶²⁸ TNA: PRO. CAB 24-93-77, CP 173, s. 3.

⁶²⁹ TNA: PRO. CAB 24-93-77, CP 173, s. 3.

Ordu departmanından Hindistan Sekreterliğine gönderilen 6 Kasım 1919 tarihli bir belgede Afganlar ve Bolşevikler arasındaki yakınlaşma ele alınmıştır. İngilizler böyle bir yakınlaşmanın kendilerine vereceği zarardan çekinmektedirler. Malleson 40 Afgan süvari ile dört Afgan subayının Merv'de bulunduğu dair istihbarat olduğu Hindistan'a bildirilmiştir⁶³⁰.

Yerel söylentilerin ise, yaklaşık 1000 Afgan askerinin Rus topraklarına girdiği şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Bu sayıların muhtemelen çok abartılı olduğu ve bunun toplamda 300 olabileceği düşünülmektedir. Afganlar silah getirmemişlerdir. Bolşevikler dış dünyaya dostane davranmakta ve onlara yiyecek ve para yardımı sağlamaktadır. Ancak Bolşevik yetkilileri Afganların bölgeye gelişinden pek mutlu değildirler.

Malleson'a göre Afganlar, Bolşeviklerin verdikleri sözlerin yerine getirilmesini sağlamak için gelmişlerdir. Bolşevikler, Afganların İngilizlerle savaşması şartıyla, Merv'in güneyinde bir kısım toprakların kendilerine bırakılacağı sözünü vermektedirler. Böyle bir bilgi ise İngilizler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Bolşeviklerin, görünüşte Afganların sözlerini doğru şekilde yerine getirmediğini düşündükleri ve toprakların Afganlara bırakılması konusunda tereddüt yaşadıkları ifade edilmiştir. Afganlar "Merv'e kadar" kendilerine bırakılması gerektiğini iddia etmişlerdi ve bunda kararlı olduklarını sürekli ifade etmektedirler⁶³¹.

Malleson bu iddianın tanınmasına kadar Afganların Bolşeviklere silahlı yardım yapmayacaklarını vurgulamaktadır. Aslında Bolşevikler ve Afganlılar arasındaki ilişki İngilizlerin düşündüğü kadar yakın bir diyaloga dayanmamaktadır. Bolşevikler Afganlılardan bölgede Türkistanlıları isyana teşvik edebileceklerinden korkmaktadırlar. Bolşevikler her ne kadar bölgede kontrolü ele almışlarsa da bölgede alevlenecek bir İslami hareketten çekinmektedirler. Bolşeviklerin bu kaygıları Malleson'un 8 Kasım'da Serahs'taki ajandan aldığı bilgiler ile örtüşmektedir.

⁶³⁰ "Secret Transcaspia. Telegram No. 15337 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-93-39, CP 138, 13 Kasım 1919, s. 2.

⁶³¹ TNA: PRO. CAB 24-93-39, CP 138, s. 2.

Bölgedeki ajan 12 delegenin bulunduğu Bolşevik genel kurulunun Taşkent'ten Merv'e ulaştığını belirtti. Merv bölgesinde Afgan birlikleri olması nedeniyle Bolşeviklerin kaygılı olduğunu vurgulamıştır⁶³².

Bununla birlikte Almanlar bölgedeki pamuk ve diğer doğal kaynaklara hala ilgi göstermektedirler. Sömürgeleri ellerinden alınan Almanlar Türkistan bölgesinde bir ticari imtiyaz elde etmek için Bolşevik hükümeti ile görüşmektedirler. İngilizler ise bundan rahatsız olmaktadır ve duydukları kaygılar 10 Kasım 1919 tarihli Malleson tarafından gönderilen mesajda açıkça görülmektedir.

Malleson Taşkent'ten gönderilen bu raporda son dönemlerde Lenin'in Bolşevik propagandasını tüm Asya'ya yaymak için Moskova'dan 23 Alman oryantalist gönderdiği bildiriyordu. 23 Alman oryantalistin dini hacılar veya seyyahlar olarak seyahat edeceklerini bildirilmiştir. Bunlardan 4 kişi Japonya'ya, 8 kişi Çin'e, 2 kişi Türkistan'a, 3 kişinin İran'a, 2 kişinin Afganistan'a ve 4 kişinin ise Hindistan'a gidecekleri bildirilmiştir⁶³³.

9 Ekim tarihinde on bir Alman ya da Avusturyalının Kabil'den Herat'a geldiği daha önceden haber verilmişti⁶³⁴. Şimdi ise Lenin'in Bolşevik propagandasını tüm Asya'ya yaymak için bazı Alman yetkileri bölgeye gönderiliyordu. İngiliz politikaları açısından Almanların bölgede faaliyet göstermesi Hindistan'a yönelik isyan planlama şüphelerini artırmaktaydı. Diğer tarafta Afganistan Emirinin İran'a yönelik planları bulunmaktaydı. Bu kapsamda hem İngilizlerle hem de Ruslarla anlaşmazlık yaşamışlardı. İngilizlerin Türkistan bölgesinde maruz kaldıkları askeri başarısızlıklar Afganistan Emirinin tüm Türkistan'da ve İran'ın belirli bölgelerinde güç kazanmasına neden olmuştu⁶³⁵.

⁶³² TNA: PRO. CAB 24-93-39, CP 138.

⁶³³ "Secret Afghanistan. Telegram No.15734 to Secretary of State for Indi", TNA: PRO. CAB 24-94-5, CP 205, 22 Kasım 1919.

⁶³⁴ "Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-89-66, GT 8266, 2 Ekim 1919.

⁶³⁵ Leonid Vasil'evich Mitrokhin, **Failure of Three Missions: British Diplomacy and Intelligence in the Efforts to Overthrow Soviet Government in Central Asia and Transcaucasia**. Progress Publishers, 1987, s. 69.

Bu kapsamda Malleson'un 10 Kasım'da Türkistan bölgesinde küçük bir yer olan Panjdeh'ten (bugünkü ismi Serhetabat) ayrılan ajandan aldığı haberler Afganlılar hakkında önemli askeri bilgiler içermektedir. Mesela Panjdeh Bolşevik garnizonunun, 4 makineli tüfek ile 300 kişilik bir askeri güce sahip olduğunu ve Afganların Bolşeviklere karşı tutumlarının sertleştiği belirtilmektedir. Afganistan Emiri Türkmenleri sürekli olarak baskılara karşı korkutmaya çalışıyordu. Afganlar'ın, Merv'deki İranlılara karşı gösterdiği dostluğun aksine, Panjdeh'teki Afganlar İranlılara kötü muamele ediyorlardı. Afganların bu davranışlarının nedeni İranlıların ülkelerini İngilizlere sattıkları düşüncesiydi⁶³⁶.

Ayrıca Yolöten'de 40 Bolşevik ve 40 Afgan askeri bulunmaktadır⁶³⁷. Bu taktiksel bilgiler Afganlıların İran sınırına yönelik bir askeri hareketlilik içerisinde olduğunu göstermektedir.

19 Temmuz'da Hindistan Hükümeti General Malleson'a Meşhed'den çekilme emri vermişti. Malleson Meşhed'den çekildikten sonra Bolşevikler tarafından baskı altına alınmaya başlanmıştı. Aslında bu konu Ordu Komutanından Hindistan Devlet Sekreterine gönderilen 20 Ekim 1919 tarihli bir raporda daha önce defalarca Malleson'un Meşhed'deki gücünün geri çekilmesi durumunda Kuzey Doğu İran'ın birkaç ay içerisinde Bolşeviklerin eline geçeceği ve Afganistan'a daha fazla baskı uygulanmasına neden olabileceği bildirilmişti. Ancak Londra hükümeti Malleson'un bölgeden çekilmesini emretmişti⁶³⁸.

Bu emre rağmen 10 Kasım 1919 tarihinde Meşhed'deki Malleson kuvvetlerinin kuvvetlendirilmesi ve bölgeye yönelik bir hava saldırısı planı yapıldı. Bu plana göre daha sonra Mahsudlar⁶³⁹ gibi bazı grupların da içerisinde olduğu

⁶³⁶ "Secret Transcaspia. Telegram No. 25817 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-13, CP 213, 24 Kasım 1919.

⁶³⁷ TNA: PRO. CAB 24-94-13, CP 213.

⁶³⁸ "Secret Telegram from Secretaty of State for India to Viceroy, Army Department", TNA: PRO. CAB 24-90-93, 20 Ekim 1919.

⁶³⁹ Veziristan, peştunlar.

unsurlara saldırı düzenlendi⁶⁴⁰.

Ordu Komutanından Hindistan Devlet Sekreterine gönderilen bir mesajda hava saldırısı ve uçakların ikmalî için bazı görüşler paylaşıldı. İngilizler bölgeden kara güçlerini çekmişlerdi ancak askerî açıdan halen bölgeye nüfuz etmeye çalışıyorlardı. İlgili mesajda istenilen malzemelerin Hindistan Valiliği tarafından sağlanacaksa, sadece B.E. tipi makinelerin desteğini sağlayabileceklerini ve bunların hava muhalefeti beklediği için görev açısından yeterince iyi olmadığı vurgulanmıştır. Valilik “Hindistan'daki gücün verimliliğini bozmadan hiçbir personelden yararlanamıyoruz” demiştir⁶⁴¹.

Ayrıca Hindistan valiliği Meşhed’de bir hava gücünün sürdürülmesi için şu faktörlerin göz önüne alınması gerektiği kanaatindedir:

- Düzdap'ta gelişmiş bir uçak deposu ve bu depoya petrol ve benzin tedariki yapılmalıdır
- İkinci Üç aylık zamanda ise Meşhed’e uçuş sırasında gerekli olacak ek bomba tedariki yapılmalıdır.
- Uçağı Düzdap'tan hareket ettirmek için, benzin, petrol, "bombalar ve atölye makineleri hariç olmak üzere, ilk kurulumda 68 Ford minibüsü ve bunun için günlük dört Ford minibüsü konvoyunu gerektirecektir.
- Uçaklar gönderilecekse, asgari şart olarak aşağıdakileri göz önünde bulundurulması gereklidir ve bunlar Hindistan'dan başka bir yerden temin edilmelidir.
- Dört uçuş için öneri olarak, Bristol savaşçı tipinde iki uçağın hazır bekletilmesi. 11 tane bölüm memurları, 56 tane diğer rütbeliler dahil olmak üzere Personel yetkileri. Atölye kamyonları ve gerekli teçhizat. Belgede Malleson’un gerekli olan insan gücünü ayarlayabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca makine ve personel tedariki için düzenleme

⁶⁴⁰ “Secret Transcaspia. Telegram No. 15536 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB /24/93.

⁶⁴¹ “Secret Afghanistan. Telegram No. 15253 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-9, 10 Kasım 1919.

yapmaya karar verildiğinde, ön düzenlemeleri yapmak için erken bildirimde bulunulması istenmiştir⁶⁴².

Ayrıca Bolşevikleri bu bölgelerden çıkarma zorluğu ve masrafı, onların girmesini önlemekten çok daha büyük olacaktır. Malleson'un kuvvetinin bir alay süvari, bir topçu bataryası ve iki tabur piyade artırılmasını sağlamak için önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Konaklama için kış düzenlemeleri, kıyafetler, buna göre hazırlanmalıdır. Buna ek olarak uçaklar gerekli olacaktır. Düzdap-Meşhed yolu, sürekli hafif motor trafiği için uygun tutulmalıdır⁶⁴³.

Bolşevikler Meşhed'e baskı yaparken aynı zamanda Afganistan Emiri ile ilişkilerini tekrara düzeltmişlerdir. Ayrıca demir yollarını kullanarak İngilizler ile Buhara arasındaki tüm iletişimi kesmek istemektedirler. Bu maksatla bölgeden develer toplamakta ve bunları lokomotif yakıt toplamak için kullanılmaktadırlar. Amaç Buhara'ya en kısa zamanda destek göndermektir ve bu durum İngilizleri endişelendirmektedir⁶⁴⁴.

15 Kasım'da Malleson'un gönderdiği gizli kodlu başka bir mesajda ise Bolşevikler ve Afganistan Emiri arasındaki yakınlaşmaya değinilmektedir. Söz konusu mesajda "11 Kasım'da Bolşevik yetkilisi olan Surik'in Herat'a geldiği ve Kabil'den gelen emirlere uygun olarak gerekli şekilde karşılandıkları bildirilmiştir. Neredeyse bütün garnizon ve yerel Hanlar ve Mollalar bir Jirga⁶⁴⁵ eşliğinde, Bolşevikleri karşılamak için seferber olmuşlardır⁶⁴⁶.

Surik ve 18 partilinin gelmesiyle 60 silah asker saygı ateşi yapmıştır. Tören alayı kurulmuş ve partililer kendileri için hazırlanan ziyafete katılmıştır. Mirza

⁶⁴² "Secret Afghanistan. Telegram No. 15253 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-93-9, 10 Kasım 1919.

⁶⁴³ TNA: PRO. CAB 24-93-9.

⁶⁴⁴ "Secret Transcaspia. Telegram No. 14828 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-93,17 Kasım 1919. (Bu mesaj İstanbul'a ve Kashgar'a 77979 nolu madde ile birlikte tekrarlanmıştır).

⁶⁴⁵ Jirga, Peştun öğretilerine göre karar veren geleneksel bir liderler topluluğudur

⁶⁴⁶ "Secret Transcaspia. Telegram No. 15500 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-93-45, 15 Kasım 1919.

Mahammed Han, diğer iki albay ve iki Herat tarikatının adamları Surik ve parti üyeleri ile Herat'a geri döndüğü bildirilmiştir ⁶⁴⁷. Bolşevik temsilcisi Surik Merv'i de ziyaret etmiş ve buradaki Müslümanlar ile bir toplantı yapmıştı.

23 Kasım'da Malleson tarafından gönderilen telgrafta Surik'in bu toplantıda İngilizlerin Hindistan, Mezopotamya, Mısır ve dünyanın diğer bölgelerinde Müslümanlara baskı yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Surik bu toplantıda herkesin Doğu'da başlayan İngiliz çöküşüne katılması gerektiğine vurgu yapmıştı. Telgrafta Malleson bu bilgileri Merv'deki Türkmen kaynaklarından öğrendiğini ifade etmiş ve Afganların, Türkmenlere Türkistan'da Müslümanları için Şeriat'ın geleceğine garanti verdikleri bildirilmişti. Aynı zamanda Türkmenlerin daha düşük bir Rus sınıfı olarak görüldüğünü ve İngilizlerin de Afganların Türkistan'daki ilerlemelerini zımnen kabul ettiklerini ifade etmişlerdir ⁶⁴⁸.

Bolşeviklerin ve Afganların yaklaşması sonrasında Türkistan'daki etkinlikleri de sürekli artmaktaydı. 17 Kasım'da Malleson tarafından gönderilen bir raporda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “5 Kasım'da Taşkent'ten 400 kişilik Bolşevik birliğinin Merv'e geldiğini ve Merv garnizonunun yaklaşık 1.400 kişiye ulaştığı bildirildi. Şu anda Merv'de yaklaşık 300 Afgan birliği var ve daha çok geleceği söylenmektedir”⁶⁴⁹.

Malleson yine 17 Kasım'da gönderdiği ikinci mesajda ise son zamanlarda Taşkent'ten gelen Sırp ve Avusturyalıların olduğunu ve Eylül ayında Bolşeviklerin Orenburg'da ve başka yerlerde orijinal kutularından hiç açılmamış Amerikan tüfekleri ile İngiliz yapımı yüzlerce makineli tüfeği ele geçirdiklerini ifade etmektedir ⁶⁵⁰.

Özellikle 1919'un sonlarında Merv bölgesi adeta Bolşeviklerin ve

⁶⁴⁷ TNA: PRO. CAB 24-93-45.

⁶⁴⁸ “Secret Transcaspia. Telegram No. 15988 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-30, 28 Kasım 1919.

⁶⁴⁹ “Secret Transcaspia. Telegram No. 77977 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-53, 18 Kasım 1919.

⁶⁵⁰ “Secret Transcaspia. Telegram No. 15536 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-63, 17 Kasım 1919.

Afganistanlıların merkezi haline gelmiştir. 16 Kasım tarihinde Bolşevikler Merv’de büyük bir toplantı yapmışlardır ve tüm Merv, Panjdeh, Kuşk bölgesinden Türkmen liderler katılmıştır. Altı Afgan yetkilisi, Bolşevik toprak mülkiyeti doktrinini reddetmişler ve toprak meselesini çözmek için Taşkent’e gideceklerini ifade etmişlerdir⁶⁵¹.

Bolşevikler Afganlardan bölgede kendilerine destek verilmesi için yardım talep etmişlerdi. Afganlar halka açık olarak, Türkmenlerin ortak davaya yardım etmeleri gerektiğini ifade etseler de özel görüşmelerde Bolşeviklere herhangi bir asker veya malzeme konusunda yardım etmemelerini söylemişlerdi. Afganlar Türkmenlere Bolşeviklerin kötü muamelesinden koruyacaklarını telkin etmekte ve bölgede etkinlik sağlamaya çalışmaktadır.

Malleson, Bolşeviklerin muhtemelen Suriç ve arkadaşları tarafından temsil edildiğini ifade etmekte ve Afganların Türkistan’da çifte bir anlaşma yaptıklarından şüphelenmektedir. Ayrıca bölgeden gelen bilgiler Lenin ve yoldaşlarının İran ve Hindistan’a saldırı konusunda geçici bir yardım karşılığında muhtemelen Türkistan Müslümanlarına tam özerklik vermeye hazır olduğu yönündedir. Bu ise İngilizler açısından korkutucu bir durum oluşturmaktadır⁶⁵².

Ancak bu bilginin çok da doğru olduğu söylenemez. 11 Şubat 1919’da toplanan Moskova Kongresi Lenin’in oldukça önemseydiği “İhtilalin Türkistan topraklarına taşınması” için Sovyetler, eski yöntemlere başvurarak Türkleri birbirine karşı düşürmeye başladılar. Mart ayında Taşkent’te toplanan Türkistan Birlik Kongresi’nde bu çabalar sonucunda, üyeler birbirleriyle şiddetli kavgalara giriştiler⁶⁵³.

İlerleyen günlerde bölgeden alınan bilgiler de pek iç açıcı değildir. Bolşevikler tarafından on dört tren takviyesi 18 Kasım’da Aşkabat’tan batıya doğru gönderilmiştir

⁶⁵¹ TNA: PRO. CAB 24-93-63.

⁶⁵²“Secret Transcaspia. Telegram No. 15568 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-82,19 Kasım 1919.

⁶⁵³ Laziza Nurpeiis, “Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hakimiyeti ve Türkler”, **Uludağ Üniversitesi SBE**, Bursa, 2007, s. 57.

⁶⁵⁴. Malleson Taşkent Hükümetinin eski Semerkantlı Merv Bolşevik Komiseri Ivanov'u gönderdiği ve İngiliz teknik istihbaratı tarafından ele geçirilen bilgileri paylaşmıştır. Bu mesaja göre İvanov'un Merv bölgesinde büyüyen Afgan etkisine karşı koymak için emir aldığını ve görünüşte halk yönetimine bağlı yerel yönetimi yeniden düzenleme ve önceki Bolşevik yetkililerin baskılarını durdurmayı amaçladığını söylemiştir⁶⁵⁵.

17 Kasım'da trenin, Aşkabat cephesine gitmek Merv'i geçtiği ve Orenburg tarafındaki Kazaklar ve Kafkasyalıları ve ayrıca iki ağır silah ve çok fazla mühimmat taşıdığı bildirilmiştir. Ayrıca bölgeden alınan diğer bilgilere göre 17-18 Kasım gecesi üç tren daha batıdan geçmiş ve 18 Kasım'da, iki silah ve altı makineli tüfek ile 300 Merv garnizon askeri aceleyle batıya yola çıkmıştır. Bolşevikler Merv'e sürekli askeri yığınak yapmış, İngilizler ise Hindistan'daki ve Türkistan bölgesindeki çıkarları açısından bunu endişe verici bulmaktadır⁶⁵⁶.

Malleson'un 25 Kasım tarihinde gönderdiği gizli bir mesajda ise Bolşeviklerin Aşkabat'a yöneldiğini ve burada Bolşevik karşıtı gruplarla mücadele halinde olduğunu belirtmektedir. Bilindiği gibi İngilizler bölgedeki gönüllülere yardım etmektedir. Bölgedeki İngiliz ajanları 18 ila 20 Kasım arasında, Merv'den batıya geçen ikisi zırhlı dört tren rapor etmişlerdir. Trenlerde toplam 1.850 asker, dört ağır silah, mühimmat, yakıt, canlı stok ve erzak olduğu belirtilmektedir. Askerlerin çoğu, Rus, Ermeni, İranlı, Kırgız ve Sartlardan oluşmaktadır⁶⁵⁷.

Aşkabat'tan gelen raporların, gönüllülerin Kalateh'i uçakların yardımıyla ele geçirdiğini ve şu anda Gök Tepe'nin batısındaki Bolşeviklerin zırhlı tren de dahil olmak üzere kayda değer stoklarını kaybettiğini iletmiştir⁶⁵⁸. İngilizler daha önce

⁶⁵⁴ "Secret Transcaspia. Telegram No. 15871 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-21, 25 Kasım 1919.

⁶⁵⁵ "Transcaspia. Telegram No. 15903 from Viceroy Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24/94/23, 26 Kasım 1919.

⁶⁵⁶ TNA: PRO. CAB 24/94/23, 26 Kasım 1919.

⁶⁵⁷ "Secret Transcaspia. Telegram No. 15989 from Viceroy Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-31, 28 Kasım 1919.

⁶⁵⁸ TNA: PRO. CAB 24-94-31.

belirtildiği gibi her ne kadar bölgeden çekilmiş olsalar da taktik seviyede uçaklar yardımıyla destek sağlamaya devam etmektedirler. Bölgedeki Bolşevik karşıtı gruplar Aşkabat yakınlarındaki Kalateh'i ele geçirmelerine rağmen Krasnovodsk'un Bolşeviklerin eline geçmesini engelleyememişlerdir.

4 Aralık tarihli bir raporda Aşkabat'tan beş trenin 22 Kasım ve 23 Kasım'da Merv'den doğuya geçtiğini bildirilmiştir. Bolşevik güçleri Krasnovodsk'ı ele geçirdikten sonra Buhara'yı zapt etmek ve Hindistan'a karşı bir operasyon başlatmak için Afganistan'a baskı yapmaktadır. Kafkaslar ve Bakü'den Merv'e gelen düşman ajanların İngilizleri Mezopotamya'dan kovmak ve Türk yönetimini yeniden kurmak için Tatarların, Gürcülerin, Türklerin ve Kürtlerin Bolşeviklerle ittifakta bulunduğunu ifade edilmiştir⁶⁵⁹.

Türkmen büyüklerinin heyeti, Merv'deki Bolşevik yetkilileri ile 23 Kasım'da görüşmüş ve şiddetli açlıktan ötürü İran'a ya da Afganistan'a göç etmek istediklerini iletmışlerdir. Komiser erzakın yakında merkeze ulaşacağı konusunda onları ikna etmeye çalışmış, ancak başarılı olamamış⁶⁶⁰. Türkmenlerin Afganistan'a göç etmesi Bolşevikleri rahatsız ettiği kadar İngilizleri de rahatsız etmektedir. Afgan Emirinin Türkistan bölgesindeki Türkmenlere yönelik koruma politikası daha güçlü hale gelecektir ve bu da Afganistan'ın tüm Asya'da güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Bolşeviklerin doktrini ile ilgili olarak, Merv'deki Afganlar Türkistan Komisyonu ile görüşme yapmak için Taşkent'e bir görevli göndermişlerdir. Bu görünüşteki amaçtır. Gerçek amaç ise Merv Türkmenleri ile görüşerek Müslümanların Taşkent bölgesindeki gerçek gücünü keşfetmek ve Bolşeviklere karşı Afganlar ve Türklerin aktif katılımını öğrenmektir. Önde gelen Türklerden, Türkistan'daki Afgan faaliyetlerinin İngilizler tarafından onaylanıp onaylanmayacağına dair "bir işaret" talep etmektedirler⁶⁶¹.

⁶⁵⁹ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16288 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-61, 4 Aralık 1919.

⁶⁶⁰ TNA: PRO. CAB 24-94-61.

⁶⁶¹ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16396 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-75, 6 Aralık 1919.

İngilizler birçok Türkmenlerin Bolşevik olmasına rağmen yine de kendileri açısından önemli bir yere sahip olduklarını vurgulamaktadır. Ancak Afganlar, Türkmenlere kısa sürede kayda değer takviyeler sağlayacaklarına dair güvence vermeye devam etmektedir⁶⁶².

Bölgede faaliyetlerine devam eden Malleson 12 Aralık'ta Taşkent'ten Moskova'ya bir mesaj ulaştığını bildirmektedir. Teknik istihbarata takılan 9 Aralık tarihli bu mesajda İran'dan gelen haberlere göre, tüm ülke İngiliz karşıtı bir durum benimsemektedir. Kuzey İran'daki İngilizler kuşatma altındadır. İranlılar Meşhed'deki İngilizlerden yaklaşık 1.300'ünü imha etmişlerdir.

İngiltere-İran Antlaşması⁶⁶³, İran'da öfkeye neden olmuştur. Afganistan'ın Kabil gazetesi, Tahran'daki tüm dükkanlar Amerikan Hükümeti tarafından da kınanan Antlaşmayı protesto etmek için kapatıldığını açıklamıştır⁶⁶⁴.

⁶⁶² "Secret Transcaspia. Telegram No. 16065 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94-73, 29 Kasım 1919.

⁶⁶³ İngilizler ile İran hükümetleri arasında yapılan ve onaylanması halinde İngilizlerin İran'ın mali ve askeri işleri üzerindeki kontrolüne olağanüstü bir darbe vuracak geçici bir anlaşma. 9 Ağustos 1919'da açıklanan Anlaşmanın hazırlanması yaklaşık altı ay gizli müzakereler içerisinde sürdü. Anlaşmanın başlangıcında şu ifadeler yer alıyordu: "Bu anlaşma geçmişteki iki hükümet arasında var olan yakın dostluk bağları ve gelecekte bu bağların sağlanmasını sağlayacağı ve İran'ın ilerlemesi ve refahının en üst seviyeye çıkarılması gerekliliğine dair inanç ve gerekçelere yapılmaktadır". Anlaşmanın ikinci ve üçüncü maddeleri İran açısından neredeyse bir hâkimiyet kaybı olarak değerlendirilebilir bu maddeler şöyledir: Madde 2. "İran hükümeti devlet idaresi içerisinde ne şekilde olursa olsun İngilizlerin uzman danışmanlarını istihdam edecektir. Bu danışmanlar sözleşmelerde bulunacak ve herhangi bir anlaşma konusunda tam yetkilere sahip olacaklardır. Madde 3. İran hükümeti İngiliz ve İran ortak komisyonu tarafından gerekli görülebilecek her türlü modern tipte mühimmatlar ve modern teçhizatlar ve askeri uzmanları istihdam etmeyi kabul eder". Anlaşmanın imzalanması için İranlı yöneticiler ve İngilizler arasında gizli müzakerelerin yapılması İranlı politikacıları kızdırmıştı. Aslında ülke vatandaşları ve politikacılar Versay Konferansı çerçevesinde İngilizlerin ülkeden tahliyesini beklerken, hükümetlerinin gizli bir anlaşma yaptığını duyunca birçok olay meydana geldi. Paris'teki Barış Konseyi, anlaşma çerçevesinde İngilizler'in İran'ın koruyucusu olduğunu ilan etti. Ancak Milletler Cemiyeti bu konuda herhangi bir düzenleme yapmadı. İran Anayasasına göre (XIV. Madde), hiçbir anlaşma bağlayıcı değildi ve Parlamento tarafından onaylanmadıkça uygulanmazdı. Hem İngiliz hem de İran hükümeti anlaşmanın Parlamento tarafından onaylanmasını istedi. İngiliz ordusu yetkilileri Tahran'a geldi. Burada İngiliz yanlısı bir ordu yapılması kurdu. Bu arada Armitage Smith başkanlığındaki mali görevliler, İran maliye bakanlığını devraldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Houshang Sabahi, **British policy in Persia, 1918-1925**, Routledge, 2005; James Moncreiff Balfour, **Recent Happenings in Persia**, Edinburgh, 1922. Ayrıca anlaşmanın orijinal metni için **Ek bakınız**.

⁶⁶⁴ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16710 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-94,14 Aralık 1919.

İngiltere-İran Antlaşması bölgedeki Bolşevikler ve Afganistanlılar tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Bu kapsamda 250 Afgan düzensiz kuvveti, Kasım ayı başlarında Akça'dan Kerki 'ye ulaştı. Bu kuvvetin amacı Afganistan ve Buhara arasındaki ticaret anlaşması kapsamında Kerki ve Afgan sınırları arasında açık ticaret yolunu kontrol altına almaktı. Bolşevikler ise Buhara-Termez rotasını koruma altına aldı⁶⁶⁵.

İngilizler görünüşte Türkistan bölgesinde bir Türk gücünün var olmayacağına inansalar da 23 Kasım'da Taşkent'ten ve 11 Aralık'ta Aşkabat'tan ayrılan bir Polonyalı mühendisin verdiği bilgiler bölgede bir Türk Misyonun faaliyette olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁶⁶. Malleson 4 Ekim 1919 tarihli gizli bir mesajında da 2 Ekim'de üç önemli Türk ya da Kafkas subayının Gürgan üzerinden Aşkabat'a geldiğini bildirmiştir⁶⁶⁷.

Bununla birlikte 15 Aralık 1919 tarihli bir istihbarat mesajında Kasım başında Moskova'dan Taşkent'e gelen yaklaşık 1.000 kişilik bir Türk Misyonun olduğu ifade edilmiştir. Bu misyon tüm komşu ülkelerde yoğun bir devrimci propaganda yürütmekle görevlendirilmiştir ve ayrıca Kafkasya, İran, Afganistan, Hindistan ve Çin'de bu işi yürütecek uzmanlara sahiptir. İngilizler bölgede var olan Turancılık fikirlerinin tekrar güçleneceğinden endişe etmeye başlamışlardır.

Ayrıca Ruslar da Türkistan'da güçlerini artırmaktadır. 11 Kasım'da yaklaşık 1000 kişilik bir Kızıl ordu birliği Merkez'den Taşkent'e gelmiştir. İyi örgütlenmiş ve disiplinlidirler ve bu orduda aralarında birçok eski subay da vardır. Demiryolları zorluklarından ötürü Semerkant'tan, özellikle karayoluyla hareket eden 30.000 kişilik bir desteğe sahiptirler. Bölgedeki İngiliz ajanları eğer Bolşeviklerin, demiryolu koşulları düzeltmeleri halinde 150.000 askeri daha Türkistan'a getirmeyi düşündüklerini bildirmektedir. Bu bilgiyi sağlayan İngiliz ajanı Bolşeviklerin

⁶⁶⁵ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16768 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-95-28, 17 Aralık 1919.

⁶⁶⁶ TNA: PRO. CAB 24-95-28.

⁶⁶⁷ "Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-89-78, 4 Ekim 1919.

tasarladığı planın ciddiye alınması gerektiğini ve merkezden gelen yeni askerlerin Türkistan'da önemli değişiklikler yapacağını belirtmiştir⁶⁶⁸.

Malleson bölgedeki ajanları sayesinde insan istihbaratı yöntemiyle bilgi toplamanın yanında teknik istihbarat yöntemleri ile düşman iletişimini sürekli izlemektedir. Son teknolojik teçhizatları kullanan Malleson günde otuz sayfadan daha fazla bilgiyi ele geçirdiğini ifade etmiştir⁶⁶⁹. Elde edilen bilgiler hem Denikin'e hem de Krasnovodsk üzerinden gönüllülerin komutanına iletilmektedir⁶⁷⁰.

30 Aralık 1919'da Türkistan bölgesine artık Moskova'dan daha büyük Kızıl birlikler gelmeye başlamıştır. General Brusilof, 17 Kasım'da Taşkent'e ulaşmış ve Bolşevikler Krasnovodsk'ı ele geçirdikten sonra Kagan-Termez rotasına doğru ilerlemişlerdir. İngilizler Bolşeviklerin tüm Türkistan'ı ele geçirdikten sonra, 1920'de artık İran ve Hindistan'ı işgal etmeye yönelik bir politika uygulayacaklarından şüphelenmektedirler.

Rusların merkezden gelen yeni birlikleri çok iyi donatılmıştı. Hepsine, Türkistan'ı ele geçirme amaçlarının, Doğu'da İngiliz boyunduruğundan kurtulmak için İran ve Hindistan'a yönelik olduğu söylenmişti. İngiliz raporlarında Bolşevik politikasının Pan-İslamcı bir ideolojiye mümkün olan her türlü desteği vereceği vurgulanmaktadır⁶⁷¹.

İlerleyen tarihler de de görüleceği üzere aslında Bolşeviklerin ve Müslümanların ortak hiçbir yanları yoktur ve Bolşevikler bölgede kontrolü tam olarak ele geçirdiklerinde İslam'ın yaşanmasını birçok yönden kısıtlayacaklardır. Ancak dönem itibarıyla İngilizlere karşı Pan-İslamcılığı çok güçlü bir silah olarak

⁶⁶⁸ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16861 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-95-40, 18 Aralık 1919.

⁶⁶⁹ "Secret Transcaspia. Telegram No. 16895 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-95-41, 19 Aralık 1919.

⁶⁷⁰ TNA: PRO. CAB 24-95-50.

⁶⁷¹ "Secret Transcaspia. Telegram No. 33 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India", TNA: PRO. CAB 24-95-100, 3 Ocak 1920.

görmektedirler. İngiliz yetkililer ise bunun farkındadır. Bölgedeki Müslümanlar ise Bolşevik olamayanların açlık çekeceği için herkesin normal olarak Bolşevik olması gerektiğini bilmektedir.

İngilizlere göre Lenin'in bütün geçit törenleri, gösterileri, kararları ve telgrafları Bolşevik yetkilileri tarafından tasarlanmakta ve hiçbir şekilde yerel halkların gerçek inançlarını temsil etmemektedir. Bolşevikler Afganları Hindistan'a karşı bir savaşa ikna etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar. Bu nedenle Türkistan bölgesinde güçlü bir İngiliz karşıtlığı yayılmaktadır. Ancak bölgedeki İngiliz ajanlarına göre hala ümit vardır ve tekrar edilecek bir İngiliz müdahalesi durumunda tüm nüfus İngiliz yönetimini kabul edecektir⁶⁷².

---

⁶⁷² TNA: PRO. CAB 24-95-100.

3.4. Türkistan'da Bailey Misyonu

Adında anlaşılacağı üzere Bailey Türkistan Misyonu bölgenin daha derinlerinde yapılacak operasyonların temelini oluşturmak için planlanmıştır. İlerleyen tarihlerde Malleson ile birleşmesi öngörülmüştür. Misyonun başında ise Frederick Marshman Bailey adında Doğu istihbaratının önde gelen isimlerinden biri bulunmaktadır. Bailey İngiliz istihbarat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Nilgiri'deki Sömürge ordusunda ve Avrupa'da görev yaptıktan sonra, 1918'in başlarında, Türkistan'daki Bolşevik karşıtı güçleri desteklemek için çalışmıştır. Bailey İngilizlerin Türkistan'da bir misyon kurulmasına karar verilmesinden sonra bu göreve atanmıştır. Dunsterville ve Malleson'un askeri istihbarat görevlerine benzer şekilde 1918'in başında Kaşgar Misyonu da kurulmuştur⁶⁷³.

Hindistan'daki İngiliz Valiliği Dış ve Siyasi Bölüm sekreteri Denys Bray çok gizli bir grup kurma görevi ile görevlendirilmişti. Genelkurmay başkanının talimatlarına göre, Mezopotamya'daki siyasi serviste memur olan F.M Bailey ve Kaptan W.M Marshall, "Karmaşık" görevler için süratle Delhi'ye gönderildi. Hindistan Devlet Bakanı E. Montague ve Londra'daki istihbarat şefleri, geniş kapsamlı stratejik planlarını uygulamak için Türkistan'da neler olduğu konusunda acilen güvenilir bilgiye ihtiyaç duyuyorlardı⁶⁷⁴.

26 Şubat 1918'de, Dış ve Siyasi Bölümün örgütsel kısmı, söz konusu 'Misyon' üyelerinin bir ön listesini hazırladı. Bailey'in emri altında, yüzbaşı P.T Etherton, Kaptan L.V.S Blacker, W.H Birgham ve George Macartney gibi profesyonel ajanlar görevlendirildi. Bu ajanlar ülkeyi birçok kez ziyaret etmiş ve Rusya meseleleri üzerine uzmanlardı. Özellikle Yüzbaşı Etherton bölgede daha önce İngiliz çıkarları için gizli faaliyetler yürüterek bilgi toplamıştı.

P. T. Etherton bölgeye hâkim ünlü bir ajandı ve dünyanın birçok yerine ve

⁶⁷³ Sargent, **a.g.e.**, s. 38.

⁶⁷⁴ "Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly", LBY 87 / 1858.

özellikle Doğu Asya'nın jeopolitik bölgelerine yaptığı araştırma gezileri ve bu konuda yazdığı kitaplarla da ünlenmişti. 1901 tarihinde Güney Afrika'da İngilizler için savaşmış ve bundan sonra Lord Kitchener'in dikkatini çekmişti. Daha sonra kuzey Hindistan'da yerli bir alay olan Garhwal avcı alayına katılmıştı. 1909-1910 yılında Teğmen olarak hizmet ederken, Hindistan'dan Trans Sibiryaya Demiryolu boyunca kara yolunda seyahat edip Türkistan'ın az bilinen bölgelerine gitmek için izin almıştı. "Across the Roof of the World: A Record of Sport and Travel through Kashmir, Gilgit, Hunza, the Pamirs, Chinese Turkistan, Mongolia and Siberia"⁶⁷⁵, "In the Heart of Asia"⁶⁷⁶ ve "Central Asia: Its Rise as a Political and Economic Factor"⁶⁷⁷ gibi çalışmalar yayınlamıştır.

I. Dünya savaşından sonra Etherton 1918 yazında Kaşgar ve Taşkent istihbarat toplama görevi için Hindistan'da görevlendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Balkanlar, Karayipler ve Güney Amerika dahil olmak üzere görevde bulunmuştur⁶⁷⁸. Etherton özellikle bölgede gelişen Turancılık ve Pan-İslamcılık hareketlerine odaklanmış ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Bölge hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere sahiptir.

Etherton Türkistan bölgesinde Pan-Turan hareketler üzerine hazırladığı "The Pan-Turanian Movement, British Mission to Kashgar" isimli raporda Almanya'nın bölgede, İngiliz gücünü yok etmek için söz konusu milliyetçilik hareketini kendi lehine bir avantaj olarak kullandığını bildirmiştir⁶⁷⁹. Etherton bölgedeki İngiliz politikasının önemine "Biz sadece kaynaklar noktasında Türkçe konuşan halklar tarafından benimsenen alanlara bakarsak Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın birleşimi gibi hem büyük hem farklı olan ikinci bir örnek ile karşı karşıya kalabiliriz.

⁶⁷⁵ Percy Thomas Etherton, **Across the roof of the world: a record of sport and travel through Kashmir, Gilgit, Hunza, the Pamirs, Chinese Turkistan, Mongolia and Siberia**, Constable and Company, Ltd., 1911.

⁶⁷⁶ Percy Thomas Etherton, **In the heart of Asia**, Constable, 1925.

⁶⁷⁷ Percy Thomas Etherton "Central Asia: Its rise as a political and economic factor", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 10.2 (1923), ss. 87-103.

⁶⁷⁸ Daniel C. Waugh, **Etherton at Kashgar: Rhetoric and Reality in the History of the "Great Game"**, Bactrian Press, 2007, s. 6-9.

⁶⁷⁹"The Pan-Turanian Movement, British Mission to Kashgar by P T Etherton, Kashgar", IOR/L/PS/18/C18, Mayıs 1918, s. 1.

Türkistan'da olmasına rağmen Batı (Çin) Türkistan'dan Aral Denizine eşit derecede iyi yerleşmiş olan Sibiryâ bölgesi, herhangi bir millet için büyük zenginlik sağlayacak önemli bir yerdir. Bu bağlamda, pamuk üretimi sayılabilir, Orta Asya'daki tarım içerisinde Türkistan'ı önde gelen bir üreticisi yapacak bir ölçekte dir. Tüm bu noktalar Almanya tarafından değer verilmekte ve bu bölgeler karlı bir alan olarak görülmektedir” sözleri ile vurgu yapmıştır⁶⁸⁰.

Etherton gibi Yüzbaşı Abdul Samad Shah ve Kaptan Teague-Jones, Türkistan'daki durumu iyi bilen özel ajanlardır. 27 Şubat 1918'de Hindistan'daki Genelkurmay personeli tarafından talimatlar almak ve temin işlemlerini görüşmek üzere bir toplantı yapmışlar ve Türkistan'da faaliyetleri yürütmek üzere biri Kaşgar, diğeri Meşhed aracılığıyla olmak üzere iki görev emri gönderilmesine karar vermişlerdir. Ancak Hamilton Grant'ın Kaşgar misyonu hakkında şüpheleri vardır. Hamilton bu sorunu Genelkurmay Başkanı ile tartıştığını ve Kaşgar misyonunun şimdilik siyasi olacağı konusunda hemfikir olduklarını bildirmiştir⁶⁸¹. Hamilton'a göre asıl görev, İngilizlerle iş birliğine hazır olan Bolşevik karşıtı unsurlarla Türkistan'da temas kurmak olmalıdır.

Kaşgar misyonu doğrudan İngiliz Hint Hükümeti Dış ve Siyasi Dairesi'ne verilmiştir. Grant, seyahat ederken Kaşgar Misyonunun Bailey'in yetkisi altında olacağını ve vardıklarında Kaşgar Genel Sekreteri Sir George Macartney'in görevi teslim alacağını belirtmiştir. Silah ve teçhizat alımı için yapılan tüm ön harcamalar "Kaşgar'da Özel Görev" başlığı altında kaydedilmiştir. Sadece 1918'de, bu amaç için önemli miktarda bir LAK rupisi⁶⁸² tahsis edilmiştir. Bailey görev öncesi Türkistan'daki durumu dikkatlice incelemiş ve Kaşgar 'da iken, Türkistan ve çevresindeki siyasi durumla ilgili gizli istihbarat raporları da dahil olmak üzere tüm bilgileri araştırmıştır⁶⁸³.

⁶⁸⁰ IOR/L/PS/18/C18, Mayıs 1918, s. 2.

⁶⁸¹ “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly”, LBY 87 / 1858.

⁶⁸² Laos Kipi (LAK) Hindistan para birimidir.

⁶⁸³ LBY 87 / 1858.

3.4.1 Bailey Misyonun Faaliyetleri

Bailey'nin görev grubu, 31 Temmuz 1918'de Türkistan sınırını geçerek 9 Ağustos'ta Andican'a ulaşmış ve ilk kez burada Bolşevik liderleriyle karşılaşmışlardır. Daha sonra Ajan Han Saheb eşliğinde Blacker, İftekhar Ahmed 14 Ağustos 1918'de trenle Taşkent'e ulaşmıştır. 23 Ağustos'ta ise Macartney Taşkent'te onlara katılmıştır.

Bailey ve Macartney bölgede diplomatik bir misyonun üyesiymiş gibi davranmışlardır. Bailey ve Macartney savaş esirleri, pamuk ve İngiliz vatandaşlarının Türkistan'da mülklerini tartışmak üzere Türkistan hükümeti dışişleri komiseri Domogatsky ile bir araya geldiler. İngiliz ajanlar ayrıca Sovyet tarafının "özellikle Afganistan ve İran'da" sürdürdüğü "İngiliz karşıtı propagandayı" durdurma sorununu da gündeme getirdiler⁶⁸⁴.

Taşkent'e geldikten kısa bir süre sonra, İngiliz Misyonu ABD konsoloslugu ile de temas kurdu. 1 Mayıs 1918'den bu yana Taşkent'te bulunan ABD'li danışman Roger Tredwell ile bir görüşme yapıldı. Tredwell bölgede eylemleri doğrudan istihbarat servisi ile koordine etme konusunda daha önceden İngilizleri bilgilendirmişti. İngiliz Misyonu Türkistan'a gönderilmeden önce bile en yakın müttefiklerden biriydi. Ayrıca Bailey ve diğer ajanların Taşkent'e gönderilmesinde önemli bir faktördü⁶⁸⁵.

Diplomatik dokunulmazlığından yararlanan Tredwell, yerel devrimciler, Menşevikler ve diğer Bolşevik karşıtı parti ve örgütlerin üyeleriyle birlikte Sovyet karşıtı çalışmalar yürütüyor ve bu kapsamda Türkistan'ı geziyordu. Sovyetler Tredwell'in, Bailey Türkistan'a gelmesinden önce, Türkistan Askeri Örgütü adında bir organizasyonu yönettiği ve finanse ettiğini iddia ediyordu⁶⁸⁶.

⁶⁸⁴ LBY 87 / 1858.

⁶⁸⁵ Ellis, **a.g.e.**, s. 74.

⁶⁸⁶ Bu faaliyetlerde Amerikalıların oynadığı rol açıkça tanımlanmamakta birlikte genellikle Bolşevik Devrimi bağlamında Wall Street'in etkisine değinilmektedir. Bkz. Charles Howard Ellis, **The British Intervention in Transcaspia 1918-1919**, Univ of California Press, 1963, s. 47; Bolşevik

Bailey, Tredwell'in Taşkent'te bir Sovyet karşıtı isyan hazırlığı amacıyla Türkistan'daki devrimci örgütlerin liderleriyle temas kurma konusundaki iş birliği kullandı. Bailey aynı zamanda Buhara Emirinin Rusya'dan bağımsızlığını ilan etmesi için yönlendirilmesi amacıyla görevlendirilmişti⁶⁸⁷.

Bailey raporlarında "Kısa bir süre sonra, Bolşevik karşıtı örgütlerin başında olduğunu düşündüklerimle temasa geçtim ... en etkili organizasyon, General Kondratovich tarafından yönetiliyordu, ancak asıl düzenleyici Paul Nazarov (Pavel Stepanovich Nazarov) 'du. Bana güçlerinin yaklaşık 3.000 Rus ve 15.000 yerli halktan oluşan Irgaşlar (Ergaş)⁶⁸⁸ olduğunu söylediler.

Ancak Bailey'nin Kondratovich veya Ergaş ile çalışmak için özel bir talimatı yoktu. O sırada Bailey, Türkistan Askeri Örgütü ile iş birliği yapmak için özel talimatlar almıştı. Türkistan Askeri Örgütü ile çalışma üzerine yazdığı raporunda Bailey, "Bu organizasyon, Kafkasya'dan finanse edilmektedir ve onlara para tedarik etmem için beni zorluyorlar. Açıkça onlara Taşkent'te ödeme yapmam gerekiyordu. ... ama aynı zamanda, İslamcı bir örgüt ve böyle bir örgütü desteklemem bana tehlikeli göründü. Bu konuda Hindistan'dan kesin emirler almadıkça onlara yardım etmeyi reddettim"⁶⁸⁹.

Bailey Türkistan'da vardığında oradaki hükümetin konumunun oldukça zor şartlarda olduğunu ifade etmiştir. Bailey Ocak 1919'da Taşkent'te ve dört ayrı cephede savaş olduğunu belirtmiştir. Kuzeyde, Kazaklar ile birlikte demiryolu hattını tutan

---

Devriminde Wall Street'in etkisi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Antony C. Sutton, **Wall Street and the Bolshevik revolution**, Clairview Books, 2011.

⁶⁸⁷ L. P. Morris, "British Secret Missions in Turkestan, 1918-19", **Journal of Contemporary History**, Vol. 12.2, 1977, ss. 363-379.

⁶⁸⁸ Hokand bölgesindeki en büyük savaşçı grubun lideri olan Ergaş aynı zamanda Basmacı olarak nitelendirilen grubun içerisinde yer almaktadır. 1918'de, "Turksovnarkom" denilen bir grubu oluşturdu. Hokand ve Fergana'daki en güçlü Basmacı kuvvet haline geldi. Muhafazakâr bir Müslüman olan Ergaş, ulemaların desteğini aldı ve 1918'de kendisini Fergana Hanı ilan etti. Mart 1919'da hareketi birleştirmek istedi ve kırk Korbaşı'yı yeniden bir araya getirecek bir meclisi topladı. Aynı yıl ciddi bir yenilgiye uğradı ve Sovyetler ile bir barış anlaşması imzaladı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Helene Aymen De Lageard, "The revolt of the basmachi according to red army journals (1920-1922)", **Central Asian Survey**, Vol. 6.3, 1987, ss. 1-35.

⁶⁸⁹ Bailey ve Peter Hopkirk, **a.g.e.**, s. 68.

Dutov'a karşı bir mücadele vardı. Bu bölge Taşkent'te Aktobinsk Cephesi olarak biliniyordu. Bailey Basmacı liderlerden Ergaş bey ile ilgili olarak bazı ayrıntılara yer vermiştir⁶⁹⁰.

Bailey, Ergaş adında bir adamın Fergana'da büyüyen ciddi bir İslamcı güce sahip olduğunu vurgulamıştır⁶⁹¹. Bolşevik Hükümeti, 1918'de Hokand'daki özerk hükümeti bastırduğunda burası kuvvetle güçlendirilmişti. Bu hareketin yöneticileri zaman zaman önemli başarılar elde etmiş ve Fergana'daki geniş alanlar kontrol altına alınmıştı.

Fakat birçok benzer hareket gibi, birbiri arasında kişisel çatışmalar bulunuyordu. Bailey Basmacı lideri Ergaş'ın rakibi Madamin Beg tarafından yemeğine konan bir zehir ile 1920'de öldürüldüğünü belirtmektedir. Bailey “vardığımızda Ergaş, aralarında “Beyaz Ruslar” ve bazı “Türk subayların” olduğu on altı bin askere komuta ediyordu. Bu hareket daha sonra art arda çeşitli liderler tarafından üstlenildi ve ilerleyen dönemlerde daha da büyüdü” demiştir⁶⁹².

Sonraki eylemlere bakılırsa, gerekli emirler alınmıştı ve Türkistan Askeri Örgütü ile olan iş birliği genişletildi. Bailey, özellikle telgraf olmak üzere iletişim araçlarına çok ihtiyaç duyuyordu. Tredwell ile birlikte, Taşkent ve Moskova arasındaki resmi İrtibat Kanallarına erişme yolunu aradı. Bailey başkanlığında, Taşkent'teki karşı-devrimci suikast faaliyetleri hızla ivme kazandı. Bailey, “Taşkent'te ilerlemekte olduğuna inandığım Aşkabat'taki kuvvete pek çok yararlı bilgi verdiğime inanıyorum” demişti⁶⁹³.

Hazar'a giden demiryolu hattında, İngiliz ve Hint birliklerinin desteğini alan Aşkabat Cephesi önemli bir konumda yer alıyordu. Bölgenin stratejik önemi Moskova ve Bakü arasındaki iletişimin yanı sıra, Türkistan'ın endüstriyel yaşamı da Bakü

⁶⁹⁰ a.g.e., s. 68.

⁶⁹¹ a.g.e., ss. 68-154.

⁶⁹² Frederick Marshman Bailey ve Peter Hopkirk, **Mission to Tashkent**, Oxford Paperbacks, 2002, ss. 71,72.

⁶⁹³ Bailey ve Peter Hopkirk, a.g.e., s. 70.

petrolleri aracılığı ile buradan sağlanıyordu.

Bailey Taşkent'te, elli bin Rusyalının yaşadığını ve şehirde birçok farklı yapıda Bolşevik karşıtı gizli organizasyonların olduğunu ifade etmektedir. Bunların arasında bir yeraltı örgütü bulunmaktaydı. Bailey'e göre aşırı gizlilik nedeniyle bunun gücünü ölçmek zordu. Örgütün başkanı kişisel olarak yalnızca beş kişiyi tanıyordu. Bu altı üyenin her biri altı kişiyi tanıyordu ve bu şekilde devam ediyordu. Bunun amacı, bir hainin yalnızca kendi grubunu, yani altı yoldaşını ve onu kaydeden adamı tanıyabilecek olmasıydı⁶⁹⁴.

Bu organizasyon, doğası gereği, uyumdan yoksundu ve içinde kaç kişinin olduğunu söylemek zordu, ancak yaklaşık üç bin kadar olduğuna inanılıyordu. Aslında, kendilerini her olayda ortaya atmadıkları için çok dikkatli ve gizliydiler. Ergaş ile temas halinde oldukları söyleniyordu ancak aralarındaki ilişkiyi çözemedim” demiştir⁶⁹⁵.

Bailey'in ilerleyen zamanlarda Ergaş ile temasta olması ve birlikte çalışmasının temel amacı bu gizli örgüte erişim sağlamak olabilir. Ayrıca Bailey Ergaş'a mali yardım yapıldığını reddetmektedir. Kendisini sorgulayan Bolşevik yetkililere kendisinin herhangi bir mali yardım yapmadığını, bunun Alman ve Türkler tarafından yapıldığını ifade etmiştir⁶⁹⁶.

İngilizlerin, müdahaleci güçlerin Türkistan'ın devrimci merkezine doğru ilerlemesinden sonra başlayacak olan ve Taşkent'te karşı-devrimci bir ayaklanma hazırlamayı umdukları görülüyor. İngiliz "Misyonu" nun birkaç ay boyunca çalıştığı ana görev bu olmuştur. Bununla birlikte, Bailey, Sovyet karşıtı faaliyetlerinde bazı sorunlar yaşamaya başladı. Diplomatik görevinin sadece savaş esirleri ve pamuk gibi menfaatler olmadığı ve Sovyet karşıtı örgütler ile olan bağlantıları ÇEKA tarafından fark edildi.

---

⁶⁹⁴ a.g.e., s. 68.

⁶⁹⁵ a.g.e., ss. 72,73.

⁶⁹⁶ a.g.e., s. 73.

Bailey'e daha önce Kaşgar ile telsiz yoluyla iletişim kurma konusunda izin verilmişse de şimdi durum özellikle 26 Bakü Komiserinin öldürülmesinden sonra dramatik bir şekilde değişmişti. Her şeyden önce, İngiliz birlikleri, Aşkabat bölgesindeki Bolşeviklere yönelik gizli bir saldırı başlatmıştı. Bailey Misyonu zor bir durumun içerisine girmişti. Aşkabat bölgesindeki İngiliz birlikleri Kızıl Ordu birliklerine karşı düşmanlıklara başlarken, Misyon halen Taşkent'te yasal statüye sahipti. Hindistan'daki İngiliz makamları bu konuda endişeliydi. Hindistan yöneticileri Malleson'un Aşkabat cephesine gönderdiği kuvvetler ile Taşkent'te bir askeri-diplomatik misyonun aynı anda ulaşmasının hem riskli hem de değersiz bir girişim olduğunu anladılar. Ayrıca Macartney'den Delhi'ye Sovyet makamlarının Misyonun amaçlarından şüphelendiğini belirten bir mesaj ulaşmıştı⁶⁹⁷.

Macartney Taşkent Sovyeti'nin İngiliz Misyonunu artık gayri resmi olarak gördüğünü söyledi. Ayrıca Macartney, dış ilişkiler komiserinin Hindistan'daki İngiliz makamlarının Misyonun hedeflerini doğrulamasını istediğini belirtti. Aşkabat'taki İngiliz birliklerinin gelişinin Taşkent'te doğal bir kaygıya yol açtığını ve bu nedenle, İngiliz Misyonunun barışçıl amaçlar için olduğunun iletilmesi gerektiğini acil olarak telgrafla bildirilmesi gerektiğini de ilettiler. 24 Eylül 1918'de Hindistan Hükümeti dış sekreteri Hamilton Grant, Taşkent'teki Bolşevik komiserlere, Bailey, Macartney ve Blacker'in Hindistan hükümetinin yetkilileri olduğunu ve herhangi bir siyasi veya askeri amaç olmadan gönderildiğini bildiren bir telgraf gönderdi⁶⁹⁸.

Konsey ise İran'daki İngiliz birliklerinin neden Aşkabat'ta Sovyet karşıtı isyancılara destek verdiğini sordu. Hindistan Valisi, Londra'dan Taşkent'teki Bailey'in misyonunun iyi niyet misyonu olduğuna dair güvence vermesini istedi. Sovyet makamları İngiliz tarafının cevaplarından memnun değildi ve 27 Eylül'de Hindistan'a "Macartney ve Blacker, Kaşgar'a gitti. Bailey Taşkent'te güvende değildi. Ona hangi güçlerin verildiğini ve açıkça Hindistan hükümetinin İran'daki İngiliz birliklerinin Aşkabat'taki isyancılara neden destek olduklarını anlayamadıklarını bildirdiler. Hindistan'daki İngiliz otoriteler Bailey misyonunun başarısızlığın eşliğinde olduğunu

⁶⁹⁷ LBY 87 / 1858.

⁶⁹⁸ Macartney, a.g.e., s. 49.

düşünüyordu. Hamilton, Taşkent'e Bailey 'in geri çekilmesini öneren bir mesaj gönderdi. Görevi üzerinde sıkı bir denetim yapıldığını ve Taşkent'te kalmasının tehlikeli olduğunu bildirdi⁶⁹⁹.

Bu arada Bailey, görevi üzerinden sıkı bir gözetim kurulduğunu ve Taşkent'te kalmasının tehlikeli olduğunu fark etti ve raporunda bu durumu Tredwell ile tartıştığını ve ortadan kaybolmaya karar verdiği şeklinde bildirdi. 24 Ekim'de Bailey gizlenmeye başladı. Bailey, her ne kadar Basmacı lider grubunun büyüklüğü ve etkisi hakkındaki raporların güvenilir olduğundan şüphelendiyse de Irgaş ile temasa geçmeye çalıştı⁷⁰⁰.

Kondratovich'i, Ergaş'a katılması için küçük bir grup örgütlemekle görevlendirdi. ÇEKA, Kondratovich'in at satın aldığını öğrenildikten sonra onun peşine düştü. Kazatovich kaçmayı başarırken Nazaroff tutuklandı. 27 Ekim 1918 tarihli Türkistan Merkez yürütme komitesinden, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesine ve Halk Komiserlerine karşı devrimci bir komplo keşfedildiğine dair bir mesaj gelmişti. Bu mesajda "devrimciliğe karşı Türkistan'da bir örgütün olduğu ve bu örgütün İngiliz paraları ile desteklen Junkovski önderliğinde yönetildiği" vurgulandı⁷⁰¹.

Bu açıklama ışığında, Bailey yönetimindeki gizli servis üyeleri bölgeden kaçmaya başladı. 27 Kasım'da Bailey, belgeleri imha etti ve bir Avusturya askeri üniforması giyerek Taşkent'ten ayrıldı. Bailey bu kaşısı şöyle anlatmıştır: "Markov diye isimlendireceğimiz genç bir arkadaşım, dağlardan Fergana'ya giden yolları iyi biliyordu. Böylece Ergaş'a en kısa zamanda gitmeyi planlıyordum. 5 Kasım'da, kuzeydoğuya giden yolu kullanarak şehirden ayrıldım. Markov'un saman yüklü arabası ile yola devam ettim. Bailey ayrıca General Kondratovich'e Ergaş ile buluşmak için Fergana'ya gitmek istediğini söyledi⁷⁰². Bolşevikler Hokand ve Taşkent arasındaki rotayı engellemiş olduğu için Basmacılar ile temas kurma girişimi

⁶⁹⁹ Bailey ve Peter Hopkirk, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁰⁰ **a.g.e.**, s. 101.

⁷⁰¹ **a.g.e.**, s. 102.

⁷⁰² **a.g.e.**, s.102.

gerçekleşemedi.

Bailey Fergana'daki Ergaş'a veya Taşkent'teki Tredwek'e ulaşamamıştı. Sovyet hükümetine karşı gizli bir mücadele başlattı. Kıyafetlerini, deşifre kodlarını ve mesaj getiren ajanları sık sık değiştiriyordu. Bailey Bolşevik güçlerden gizlenirken aynı zamanda Kaşgar ile bağlantıya geçmeye çalıştı. Kondratovich ile birlikte Aşkabat'taki İngiliz Komutanlığı'ndan talimat bekledi. Amacı karşı devrimci güçleri birleştirmek, Aşkabat'taki birlikler ile Türkistan'a girmektir. Bailey'e göre ilerleme kaydedilmek isteniyorsa, Fergana'daki Ergaş ve Orenburg ile Taşkent arasındaki demiryolu hattında bulunan Duttov'un emrindeki Kazaklar ile birlikte hareket etmek " gerekiyordu"⁷⁰³.

Ancak planın başarısız olduğu kanıtlandı. Bailey, Türkistan'da neredeyse çaresiz kaldı. Şantaj, rüşvet, haydut gruplarının örgütlenmesi ve suikastçıların işe alınması gibi genellikle etkili yöntemler, Bolşevikler ve Kızıl Ordu'nun Türkistan'da her türlü direnişi bastırmayı başardığı için işe yaramadı. Osipov'un Taşkent'teki isyanı Ocak 1919'da bastırıldı ve Mart 1919'da İngiliz müdahaleciler, Türkistan bölgesinden Kızıl Ordu'nun baskısı altında çekilmek zorunda kaldı⁷⁰⁴.

Hiçbir zaman Taşkent'e ulaşamadılar Bailey her tarafta kuşatıldı ve bu nedenle görevini yerine getirmedi. Aralık 1919'da Avusturya Savaş Esiri, Sovyet Türkistan'dan Buhara'ya kaçmasına yardım etti. İngilizlerin Buhara'da askeri birimleri vardı. Sovyetlere göre, İngilizler Buhara Amirine Nisan 1919'da 20.000 tüfek ve Mayıs 1919'da 8000 tüfek vermişti. Benzer şekilde 1919, Buhara Emirliği'ndeki İngiliz askeri eğitmenlerin sayısı 600'e ulaşmıştı⁷⁰⁵.

Sonunda Bailey gizlice sınırı geçmeye karar verdi. 18 Aralık 1919'da Bailey ve diğerleri gibi Buhara'dan ayrıldı ve Ocak 1920'nin başında İran sınırını geçti. 1920'lerin başında Bailey Delhi'de ortaya çıktı. Türkistan'daki durumun ayrıntılı bir incelemesini yapması istendi. Görev sırasında aldığı belgeleri sundu ve bir rapor

⁷⁰³ a.g.e., s. 82.

⁷⁰⁴ LBY 87 / 1858.

⁷⁰⁵ Devendra Kaushik, **Central Asia in modern times**, Progress, Moscow, 1970, s. 170.

yazmaya başladı.

Çalışmaları büyük beğeni topladı. 23 Şubat 1920'de Pencap valisi, Hindistan İçişleri Bakanlığı'na, Bailey'in Bolşevikler, Afganlar ve Hint devrimcileri arasındaki ilişkilere ışık tutan yazılar gösterdiğini yazdı. Vali, bazı evrakların Hindistan İçişleri Bakanlığı'nda Sovyet karşıtı propaganda için kullanılmasını önerdi. Bu, Kipling'in ifadesi ile "Büyük Oyun" un sona ermesiydi. İngiltere'de onu "süper casus" un şöhretiyle kazanmasına rağmen, aslında, misyon bir başarısızlık ve fiyasko idi.

3.4.2. Bailey Misyonunun Amacı

Orta Asya'daki tüm "misyonlar" gibi, Bailey misyonu da tarihçiler ve araştırmacılar arasında tartışmalara yol açtı. Bailey Misyon'unun gerçek hedefleri ve amaçları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Sovyet yetkilisi Damagatsky ile 26 Ağustos 1918'de Taşkent'te yapılan görüşmede, Bailey misyonun amacını diplomatik bir dille şöyle açıklamıştı:

1. Almanların Ukrayna ve Türklerin Bakü'ye ilerlemeleri hakkında bilgi almak. Rus topraklarının düşmanlarımız tarafından işgal edilmesi bizim için büyük bir endişe konusu olduğu için bu bilgilere önem veriyoruz.
2. Alman ve Avusturya savaş esirlerinin davranışları hakkında rapor vermek ve söz konusu bu esirlerin İran ve Afgan topraklarına kaçmalarını önlemek.
3. Ham pamuk hakkında rapor vermek. Sovyetler tarafından iyi bilindiği gibi, Almanlar pamuğa önem vermektedir bizde bunu takip ediyoruz.
4. İngilizlerin Türkistan'daki çıkarlarını gözetmek⁷⁰⁶.

Etherton ise bu Misyonun amacını şöyle ifade etmişti: "Sovyet-fanatizmin merkezi olan Taşkent'e nüfuz edecektik ... durumu yerinde incelemeliydik ve İngiliz

⁷⁰⁶ Bailey ve Peter Hopkirk, **a.g.e.**, s. 82.

İmparatorluğu'nun güvenliğini ve refahını etkin kılan soruları inceleyecektik. ... aynı zamanda bir propaganda sistemi başlatmak ve etkin bir şekilde devreye sokmak için de çalışıyorduk”⁷⁰⁷. "Böylece Etherton, Bailey Misyonunun ardındaki gerçekleri ifade etmiştir. Malleson ve Bailey Misyonları Sovyet Rusya'daki yeni Bolşevizm'e karşı çıkmak ve Hindistan'ın güvenliği için Türkistan'ı işgal etmek için bölgede çalıştıkları açıktır.

3.5. İngilizlerin Türkistan Bölgesine Yönelik Pan-Turancılık Politikası

Fransa ve İngiltere arasında yapılan anlaşma maddelerinden biri de İstanbul'dan Çin'e kadar uzanacak olan İstanbul- Bağdat Demiryolunu engellemek ve çok daha büyük bir tehlike yaratabilecek ve bir silah olarak kullanılabilen Turancı ya da Pan-Turancılık hareketinin gelişmesini önlemektir. Bölgede giderek artan milliyetçilik ve Turancılık hareketi Fransız, Amerikan ve özellikle İngiliz yetkilileri endişelendiriyordu. Bölgeye yönelik İngiliz politikalarının anlaşılması açısından Turancılık hareketinin bölgedeki durumu ve İngiliz gizli raporlarına yansımaları bu bölümde yer verilecektir.

Milliyetçilik, milli hisse dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında oldukça eski bir tarihe kadar uzansa da bir ideoloji veya siyasi hareket olarak modern dönemlere ait bir olgudur⁷⁰⁸. Milliyetçiliğin ortaya çıkması hakkındaki görüşler genellikle iki bölüme ayrılmaktadır. Ernest Gellner ve John Breuilly gibi yazarlar Milliyetçiliğin temelini sosyo-politik değişimlere yani modernizm gibi faktörlere bağlamaktadır⁷⁰⁹. Anthony Smith'e gibi yazarlar ise Etno-sembolikçi bir bakış açısını savunmakta milliyetçiliği modern bir siyasal olgu olarak ele alan modernist yaklaşımlara karşı eleştiriler yönlendirmektedir. Hayali Cemaatler adlı eserinde en etkili milliyetçilik analizlerinden birini yapan Anderson'a göre ise “uluslar, insanların

⁷⁰⁷ Waugh, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁰⁸ Köksal Şahin, "Bir ideoloji olarak milliyetçilik", **Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S.12, 2007, ss. 1-9.

⁷⁰⁹ Ernest Gellner ve John Breuilly, **Nations and Nationalism**, Vol. 1. Cornell University Press, 1983, ss. 20-45.

kültürel yapılanmasının tarihsel bir ürünüdür”⁷¹⁰. Anthony Smith romantik bakış açısından milliyetçiliğin ulus devletlerin inşasında önemli bir faktör olduğunu ve sadece Batı Avrupa’da değil, Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Asya’da görüldüğünü ifade etmiştir.

Milliyetçilik anlayışı ile ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu dahil Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasındaki bölünme, yeni dönemde siyasal gelişmelerinin yönünü belirleyen önemli bir noktaya sahiptir. Batı özellikle feodal toplum türünden kapitalist ulus devlete dönüşümü geçirirken Doğu’da entelektüeller ulus devletlerin oluşması için milliyetçi ideolojiyi kullanmışlardır. Kısaca Batı, aşağıdan ulus oluşumuna yönelik sosyo-politik süreci yaşamış, Doğu ise modern devletlerin kurulmasından önce bir milliyetçilik ideolojisi geliştirmiştir. Pan hareketleri ise bazı ortak etnik ve kültürel bağlara sahip toplumlara birleştirmek için kullanılan bir kavramdır.

Özellikle İngilizlerin bölge politikaları açısından önemli bir yere sahip olan milliyetçilik, Turancılık ya da Pan-Turani akımlar Pan-Slavizm ve Pan-Germanizm ideolojilerine bir tepki olarak doğmuştur. Pan-Germanizm ve Pan-Slavizm’in artan etkisi Macarlar’ın Avrupa arenasındaki siyasi durumu açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Macarların ilk ideolojik tepkisi ise Turanizm fikri ile ortaya çıkmıştır⁷¹¹.

Macarlar, Asya’dan geldiklerini düşünüyorlardı ve bu kapsamda milliyetçi bir ideoloji oluşturma başladılar. Tanınmış bir Türkolog olan Vambery, 1870 yılında Macaristan’da ilk Türkoloji bölümünü kurdu. Ayrıca 1890’da Macarlarla Osmanlılar arasında güçlü bir siyasi ve kültürel ilişkilerin başlamasını sağladı.

Her ne kadar aynı anlamı ifade etmiş olsa da Pan-Turancılığın içeriği Macar ve Türk Turancıları tarafından farklı doldurulmuştu. Macarların bakış açısından Turancılık Macarlardan, Moğollara, Türklere, Japonlara ve hatta Çinlilere kadar aynı dil ailesi içerisinde değerlendirilen halkların bütünü kapsamaktaydı. Türk Turancılık anlayışında ise “Türk” olarak kabul edilen halklar söz konusuydu. Bu özelliği ile de

⁷¹⁰ Şahin, a.g.m., ss. 1-9.

⁷¹¹ Alaattin Oğuz, “The Interplay between Turkish and Hungarian Nationalism: Ottoman Pan-Turkism and Hungarian Turanism (1890–1918)”, **The Middle East Technical University**, 2005, ss. 9-12.

Türk Pan-Turanizmi, Pan-Türkizm ile eş anlamlı olarak ortaya çıktı. Bu nedenle bazı yazarlar Türkiye’de gelişen hareketi yalnızca Pan-Türkizm sözcüğü ile nitelendirmektedir⁷¹².

Osmanlı’da milliyetçilik ve Türkçülüğün bir politika haline gelmesi ise İttihat ve Terakki partisinin yönetimi devralması birlikte olmuştur. İttihatçı liderlerin, Almanya ile iş birliği yaparak Pan-Türkist amaçlarını Pan-İslamizm ile birleştirmeleri ve Türkistan bölgesinde ve Afganistan’da Teşkilat-ı Mahsusa⁷¹³ ajanlarının etkinliğinin artması İngilizler açısından endişe kaynağı olmuştur. İngiliz sömürgelerinde, İran, Afganistan ve özellikle de Hindistan’da yaşayan milyonlarca Müslüman ve Turan kökenli halkların bulunması bu ideolojinin güvenlik politikaları açısından tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.

İngilizler açısından özellikle birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı topraklarında ve Türkistan bölgesindeki Türkçülük, Turancılık, İslamcılık hareketleri özel bir araştırma konusu haline gelmiştir⁷¹⁴. Arnold Joseph Toynbee⁷¹⁵ gibi bir çok araştırmacılarında dahil olduğu bu çalışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Dış Ticaret Dairesi, Donanma İstihbarat Dairesi, Savaş İstihbarat Dairesi, MI5, MI6, MI8 MI9 gibi iç ve dış istihbarat kurumları ve Politik ve Ekonomik İstihbarat Daireleri

⁷¹² a.g.e., ss. 5.

⁷¹³ Teşkilât-ı Mahsusa'nın bölgedeki faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan misyonu, 1914-1918**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüks, 1999.

⁷¹⁴ İngiliz arşivlerindeki ilgili bazı önemli raporlar şöyledir: “Criminal Intelligence, Circular Memoranda: Pan-Islamism”, IOR/R/15/2/45; “Pan-Islamic and Turkish propaganda etc. in Persia”, IOR/L/PS/18/C211; “Suggested Pan-Islamic Congress to be held in Cairo”, IOR/L/PS/12/1022; “The Pan-Turkish Ideal Papers”, IOR/L/MIL/17/16/24; “The Turkish and Pan-Turkish Ideal by Tekin Alp”, IOR/L/MIL/17/16/24; “Report on the Pan-Turanian Movement”, IOR/L/MIL/17/16/23; “Pan Arab Congress 1933. Attitude of H.M.G. to a Pan Arab Movement”, IOR/L/PS/12/2110; “A Manual on the Turanians and Pan-Turanianism”, IOR/L/MIL/17/16/25;” Central Asia, Persia, Afghanistan, &c. Bolshevik and Pan-Islamic Movements and connected information. Issue No. 3. Supplement. 1st to 31st December 1919”, IOR/L/PS/18/A186; “Central Asia, Persia, and Afghanistan. Bolshevik and Pan-Islamic Movements and connected Information”, IOR/L/PS/18/A18. Ayrıca bkz. **İngiliz Gizli Servisi MI5’e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm**, çev. Şenol Durgun- Gonca Bayraktar, İstanbul, Yesevi Yayınları, 1999.(Eserin orijinal ismi “Manual on The Turanians And Pan-Turanianism” Compiled by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty” dir ve M.I.5. değil Donanma İstihbarat Birimi Coğrafi Bölümünün derlemesidir.)

⁷¹⁵ “Pan-Turanist Movement”, FO 371/3060, File 226241, 28 Kasım 1917.

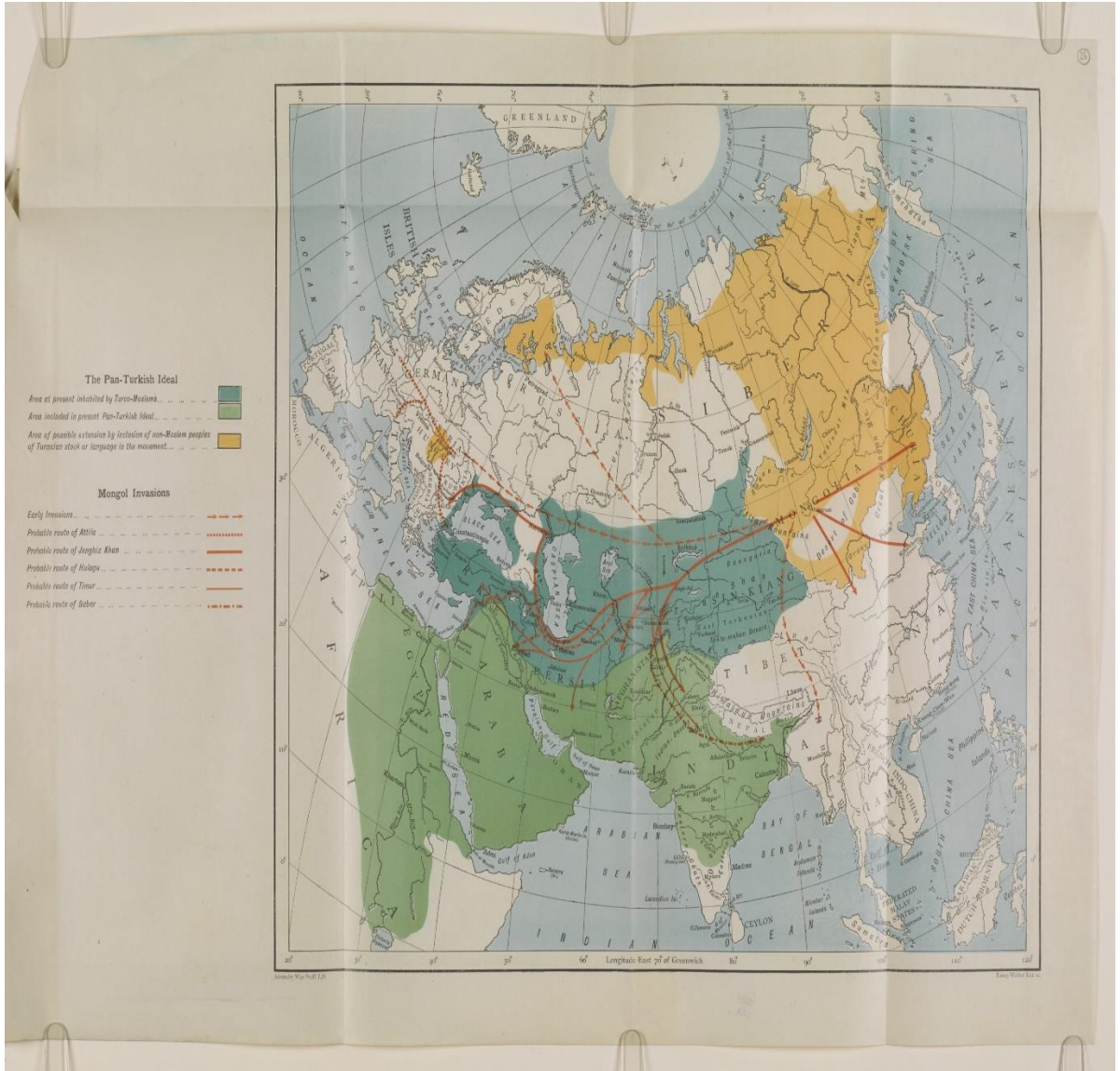
tarafından yürütülmüştür.

Raporlarda özellikle Hindistan, İnan, Türkistan ve Orta Doğu'da yer alan ideolojik yaklaşımlar detaylı incelenmiştir. Bu kapsamda yüzlerce rapor hazırlanmış ve bölgedeki Turancı ve Türkçü akımlar özellikle mercek altına alınmıştır. Bu kapsamda İngiliz belgelerinde yer alan bilgiler oldukça detaylıdır. Örneğin "1909'da Kafkaslar, Kırım ve Türkistan bölgelerinin dışında kalan Rus İmparatorluğu altındaki Müslümanların sayısını 5.283.618 olarak hesaplamıştır. Bu, Kazan, Astrahan ve Doğu Sibirya Tatarları, Çuvaşlar ve Başkurtlar ile birlikte yukarıda verilen rakamlara ek olarak bir milyondan fazla Müslümanın olduğuna da işaret etmektedir"⁷¹⁶.

İngiliz belgelerinde Turancılığın önemli bir yere sahip olmasının temel nedenlerinden biri hem Güney Rusya hem de Türkistan bölgesine yönelik İngiliz menfaatleridir. Bununla birlikte içerisinde bulunan Birinci Dünya Savaşı İngilizlerin Osmanlı devletinin etki alanını anlamaya çalışmaları açısından önemli hale gelmiştir. İngiliz politikaları bölgede güçlenecek bir Turancılık ve Türkçülük akımından endişelenmekte hatta korkmaktadır.

---

⁷¹⁶ "Report On The Pan-Turanian Movement", TNA: PRO. CAB/24/25, GT 1981, 7 Eylül 1917.

Harita 1: Hindistan Arşivinde Yer Alan Turancılık İdealini Yansıtan Harita⁷¹⁷.

İngiliz belgelerinde Turancılığa genel olarak şu şekilde yer verilmiştir: “Turan Farsça bir kelimedir. İran orta çağ şiiirinde Turan İran veya Pers ülkesinden çok Türkistan’ın bozkır ve çölleri anlamına gelir. "Turan halkı", Kuzeydoğudan İran’a doğru fetihler yaparak gelen göçmenleri tanımlamak içinde kullanılmıştır (birçok farklı dil ve ırktan). Avrupa’daki XIX. yüzyıl filologları, Hint-Avrupa ailesinin aksine,

⁷¹⁷ “The Pan-Turkish Ideal”, IOR/L/MIL/17/16/24.

yapısal olarak "bitişimli- aglütutin " olan kuzey-doğu Avrupa ve Asya dilleri için Turani dil ismini kullanmışlardır⁷¹⁸.

"Turancılık" araştırması ilk olarak, bu bitişimli dillerden birini (Ugro-Einnic grubunun) konuşan ve kendilerini Avrupa, Latin, Slav dili konuşan halklardan ayrı olarak sınıflandıran Macarlar tarafından yapılmıştır. Bir orta çağ Macar keşişi olan Vambery bu kapsamda doğuya geziler yapmıştır. Macarların 1848'deki bağımsızlık mücadelesi, birleşik Avusturya-Rusya orduları tarafından dağıtıldığında, birçok önde gelen Macar mülteci İstanbul'a sığınmıştır. 1867'de bu mülteciler Macaristan'a geri dönmüş ve yeni kurulan İkili Monarşinin destekleyicisi olmuşlardır. 1875-8 Balkan savaşları sırasında Macarlar Osmanlı yanlıydı ve Macar öğrencilerinden oluşan bir grup Osmanlı-Sırp Savaşı sırasında Sultan'a şeref kılıcı sunmuştu⁷¹⁹.

Ancak söz konusu Macar-Osmanlı yaklaşması gerçekten ırksal değil, politik bir amaca yöneliktir. "Turancılık" ortak bir bilincine değil, bazı Slav devletlerine yönelik ortak bir düşmanlığa dayanmaktadır. Aynı siyasi nedenler, Bulgarların Avrupa Savaşı'nda Sırbistan ve Rusya'nın müdahalesi nedeniyle Turancılığı kabul etmelerini sağlamıştır. Ruslara göre Bulgarlar Slav dili konuşan diğerleri gibi Slav bir ırka dayanıyordu. Ancak tarihi gelişmelerin ortaya koyduğu gibi Bulgaristan Devleti'nin kurucuları, on üç asır önce, "Turan" "bozkırlarından göçmüşlerdi"⁷²⁰. Görüldüğü gibi İngilizler teorik açıdan söz konusu ideolojiyi detaylı olarak incelemektedir.

Lord Curzon 25 Haziran 1918 tarihinde Savaş Kabinesinde Turancılığın amacını İngiliz bakış açısından şöyle ifade etmiştir: "Pan-Turan hareketi Türkistan ve Asya halklarını bir kez daha tek bir millet kurmaya davet etmektedir"⁷²¹. Ayrıca İngiliz yetkililere göre "Pan-İslam ve Pan-Turancı hareketlerin, Rusya'nın dağılmasını sağlamak ve İngiltere'yi bölgede zor duruma düşürmek için etkili silahlar olduğu"

⁷¹⁸ "Report on the Pan-Turanian Movement", IOR/L/MIL/17/16/23, s. 7.

⁷¹⁹ IOR/L/MIL/17/16/23, s. 8.

⁷²⁰ IOR/L/MIL/17/16/23, s. 8.

⁷²¹ "Imperial War Cabinet", TNA: PRO.CAB/23/43 25, IWC 39, Mayıs 1918

düşünülmektedir⁷²².

Görüldüğü gibi İngilizler Turancılığı bölgede etkin bir politik güç olarak görmektedirler. İngilizler Hindistan'ın güvenliği için önemli bir yere sahip Afganistan'ın da Turancılık etkisi altında kaldığından endişelenmektedirler. 16 Mart 1917 yılında gönderilen bir raporda Afganistan'ın Türkmenlere, kendi ülkelerine göç etme davetleri yaptığını ve bunun aslında Afganistan'da bulunan Türk ajanlarının Pan-Turanı politikası olduğunu ifade edilmiştir. Ayrıca Rus makamları göçü önlemek için sıkı önlemler aldığı da belirtilmiştir⁷²³.

İngilizler kurdukları istihbarat ağı sayesinde Türkistan bölgesindeki Turancı ve Türkçü akımların etkisini de ölçmeye çalışmışlardır. 11- 17 Ocak 1916 tarihli "Summary of Blockade Information" isimli belgede "bugün için Türkistan, Rusya'dan ekonomik olarak bağımsız kabul edilebilir. Asya'daki Müslüman nüfusun çıkarları bir süredir Rus makamları tarafından neredeyse tamamen ihmal edildi ve şikayetleri Kerenski ya da Bolşevikler tarafından giderilmedi. Türkistan'da bağımsızlık yanlısı bir Müslüman Parti artık Hükümet'in silah ve mühimmat depolarına sahip olduğunu ifade etmektedir. Liderleri bir ordu kurdu ve Petrograd ile ilişkileri koparmak üzere. Harekete ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki PanTuranlı parti ile temas halinde olduğuna inanılan Cüneyt Han başkanlık ediyor" denilmektedir⁷²⁴.

2 Ağustos 1917 tarihli bir raporda ise "Afganistan Emir'in Ruslara ilişkin kaygısı fark edilmelidir. Afganistan'ın kuzey sınırını çevreleyen Turan'ın büyük nüfus bloğunda neler olup bittiği bilinmemektedir. Rus gücünün parçalanması ve Türkiye'nin gücünün Türkistan'da bir kez daha canlandırılması durumunda hem Afganistan hem de Hindistan şimdiye kadar hiç olmadığı kadar ciddi politik ve askeri sorunla karşı karşıya kalacaklar" denilmektedir⁷²⁵. Ayrıca belgede 28 Şubat'taki Doğu

⁷²² "Memorandum On The Present State of Mind In Turkey", TNA: PRO. CAB/24/53, GT 4701, 25 Mayıs 1918

⁷²³ "Appreciation of The Attached Eastern Report, No. VII", TNA: PRO. CAB/24/143, Eastern Report No. 7.

⁷²⁴ "Summary of Blockade Information", TNA: PRO. CAB/24/39, GT 3388, 11-17 Ocak 1916.

⁷²⁵ "Appreciation of The Attached Eastern Report, No. XXVII", CAB/24/144, Eastern Report No. 27., 19 Ekim 1917.

Rapor No. 5’de yer alan haritaya atıf yapılmakta ve Pan-Turancılığın yayılmasının Kuzey-Batı sınırını tehdit ettiğini ifade edilmektedir.

General Barter’dan Savaş Kabinesine gönderilen 15 Ekim 1917 tarihli ve 1310 nolu telgrafta “Rus kuvvetlerinin Asya’da hızlı bir şekilde parçalanmasını ve giderek şiddetlenen Pan-Turancı propagandanın yayılmasını kontrol etmek için Kafkaslardaki ve Kuzey İran’daki Rus Kuvvetlerine mümkün olduğu kadar çok Ermeni unsurunun dahil edilmesini sağlamak için elimizden gelen her şeyi yapmalıyız” denilmektedir⁷²⁶. Bu mesajdan da anlaşılacağı üzere Rusya’daki Bolşevik devrimi ile birlikte Rus askeri kuvvetleri dağılma aşamasındadır ve İngilizler en çok Pan-Turancı bir propagandanın bölgede yayılacak olmasından endişe duymaktadır.

5 Ekim 1917’de gönderilen diğer bir raporda 29 Eylül’de Taşkent’ten ve diğer yerlerden gelen haberlerin çok kötü olduğu ifade edilmektedir. İngiliz istihbaratı Pan-Turancı hareketin, Türkistan’da yayılmaya başladığı haberleri vermektedir⁷²⁷.

11 Ekim 1917 tarihli gizli kodlu bir raporda Pan-Turancılık programı çerçevesinde “Türkistan halkının ve Müslümanların, İngiliz menfaatleri bulunan Güney İran, Afganistan ve Hindistan’da İstanbul’un kontrolü altında bir hareketi planladığı” belirtilmiştir⁷²⁸. Ayrıca raporda “tehlike, muhtemelen uzak gözükse de son derece gerçektir ve Turan politikasını kovmak için tek gerçek silahımız, yeterli ırksal canlılığa sahip olan Araplar ve Ermenilerdir” denilmektedir. Bu raporda da görüldüğü üzere doğuda bir Ermeni devletinin desteklenmesi ve İngiliz himayesi ve kontrolü altında Osmanlıdan ayrılan Arap devletleri politikası İngilizlerin Türkistan ve Hindistan siyaseti için önemli bir yere sahiptir. Bu bölgelerde bir sınır oluşturularak Türklerin ve Almanların bölgeye nüfuz etmelerinin önü alınmak istenmektedir⁷²⁹.

26 Ekim 1917 tarihli raporlarda Türkistan ile ilgili bilgilerin eksik olduğu ve

⁷²⁶ “From C.I.G.S. To C.O.C in C. Mesopotamia”, TNA: PRO. CAB/24/29, GT 2346, 1 Ekim 1917.

⁷²⁷ “Appreciation of The Attached Eastern Report No. XXXVI.”, TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report No. 36., 04 Ekim 1917.

⁷²⁸ “Appreciation of The Attached Eastern Report, No. XXXVII”. TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 37, 11 Ekim 1917, s. 1.

⁷²⁹ TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 37, s. 2.

bölgede Pan-Turancılık hareketi ile ilgili gelişmelerin çok uzakta olan bir yer olan Meşhed'den ve bu hareketi tam olarak bilmeyen memurlar tarafından sağlandığı ifade edilmekte ve durum eleştirilmektedir⁷³⁰.

Hindistan'da hoşnutsuzluk başlıklı bir raporda 25 Ekim'de Hindistan'daki askeri yetkililerin, Türkistan'daki gerginliğin yakın zamanda Buhara'dan ve başka yerlerden Hindistan'a ulaşacağını ve bu durumun açık bir isyan halini kolayca ortaya çıkarabileceğini bildirilmektedir. Rapora göre bölgedeki gerginliğin tüm ırkları etkilediği, ancak özellikle silahları ve mühimmatı olan Yomut Türkmenleri ve Esbeg'leri etkilediği ifade edilmiştir⁷³¹.

4 ve 11 Ağustos'ta Meşhed'deki İngiliz ordusu İstihbaratına göre İstanbul'daki bir ajan ağustos sonunda bir Almanya-Türk komisyonunun Pan-Turancılık propagandası yapmak için İstanbul'dan ayrılacağını ve İran ve Afganistan üzerinden Türkistan'a gideceğini ifade etmiştir. Bu komisyonda Almanya'dan General von Henting'in (veya Heting) ve Osmanlı tarafından ise Albay Asaf Bey'in olacağı bildirilmiştir⁷³². Afganistan'a yönelik bu girişim ilk değildir. Ağustos 1914 yılında benzer bir komisyon Afganistan ile bir ittifak yapmak amacıyla bölgeye gitmek için görevlendirilmiştir. Bu heyet Almanya'dan Von Wassmuss, Nidermayer ve Doktor Von Hentig ile Osmanlı tarafından bahriye binbaşı Hüseyin Rauf Bey başkanlığında toplam 25 kişiden oluşmaktadır. Ancak Kurtcephe ve Balcıoğlu bu heyetin bazı anlaşmazlıklardan dolayı yarı yoldan geri döndüğünü ifade etmektedir⁷³³. İngiliz belgelerinde ise durum farklı bildirilmiştir. Söz konusu belgeye göre 19 Eylül 1915'da Niedermayer'ın ve bir Türk subayında olan Kazım Bey başkanlığında toplam 34 kişilik bir grubun Herat'a ulaştığı bildirilmektedir⁷³⁴.

⁷³⁰ TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 39.

⁷³¹ TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 39.

⁷³² "Appreciation of The Attached Eastern Report No. XI", TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report No. 11, 12 Nisan 1917.

⁷³³ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu. "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM** S.3.C.03, 1992, ss. 247-269.

⁷³⁴ "German War: Persia; general situation", British Library: India Office Records and Private

1 Kasım 1917'deki bir raporda ise Simla'daki Kriminal İstihbarat direktör yardımcısı Y. P. Vivian'ın elde ettiği bazı bilgiler paylaşılmıştır. Vivian, Pan-Turancıların Hintli Müslümanlar ile ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir. Y. P. Vivian “Encümen-i Huddâm-ı Kâbe⁷³⁵” ile Pan-Turan Hareketi arasında bir anlaşma olduğunu öne sürmektedir ve bu organizasyonda yer alan Hintlilerin isimlerini zikretmektedir. Raporda bu isimlerden bazılarının İngiltere'de ikamet ettiği de belirtilmektedir.⁷³⁶

Huddâm-ı-Kâbe ve Pan-Turan Hareketi ile ilgili verdiği bilgilerde Türkiye'yi ziyaret eden Hintli Müslümanların, özellikle Huddâm-ı-Kâbe ile bağlantılı olanların, Pan-İslam'dan ziyade, Pan-Turan'a maruz kaldıklarını gösteren emareler olduğunu bildirmektedir.⁷³⁷

Özellikle Mevlânâ Müşir Hüseyin Kıdvâî'nin 1910 yılında Osmanlıyı ziyaret ettiğini ve Pan-Turancılıktan bu dönemlerde etkilendiğini ve 1912-13 yıllarında İstanbul'a birçok ziyaret yaptığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Türklerin, Müslüman Hindistan'ı etkilemek için Encümen-i Huddâm-ı Kâ'be'nin diğer pek çok üyesiyle birlikte Dr. Ansari'yi İstanbul'a götüren Kızılay misyonu olduğu belirtilmektedir.⁷³⁸

Papers, IOR/L/PS/10/490.

⁷³⁵ “Encümen-i Huddâm-ı Kâbe”, Hintli Müslümanlar tarafından Osmanlı imparatorluğunu desteklemek için başlattıkları örgütlerin ve faaliyetlerin en önemlisi idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda, Avrupalı güçler bu konuda çok baskı altındaydı. 1913 yılında, B Kura Bankı tarafından öne sürülen fikir, İslam'ın kutsal yerlerini korumak için para toplamaktı. I. Dünya Savaşı öncesinde Balkan savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gaileler, Hindistan müslümanları arasında mukaddes beldelerin güvenliği hususunda endişelere sebep olmaktaydı. Bu bakımdan özellikle Mekke ve Medine'nin güvenliğini sağlamak ve kutsiyetinin muhafazasına katkıda bulunmak üzere bir cemiyet kurulması fikri ilk olarak Mevlânâ Müşir Hüseyin Kıdvâî ve Mevlânâ Abdülbârî tarafından ortaya atıldı. Cemiyetin kuruluşuna dair ilk açıklama ise 31 Mart 1913 tarihinde Amritsar'daki bir toplantıda yapıldı. Kuruculardan olan Mevlânâ Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler cemiyetin kuruluş sebebini açıkladıktan sonra bütün müslümanları bu cemiyete katılmaya davet ettiler. Bkz. Francis Robinson, “Anjuman-i Khuddâm-i Ka'ba”, Encyclopaedia of Islam, Consulted online, 27 Mart 2019; Azmi Özcan, “Encümen-i Huddâm-ı Kâ'Be”, DİA, İstanbul, 2015 ss. 178,179.

⁷³⁶ PRO. CAB/24/144, Eastern Report No. 11.

⁷³⁷ “Secret, The Convention between the Khuddam-i-Kaaba and the Pan-Turanian Movement By Y. P. Vivian, Assistant Director, Criminal Intelligence, Simla”, TNA: PRO. CAB/24/144, 1 Kasım 1917, s.1.

⁷³⁸ TNA: PRO. CAB/24/144, s.2.

Kızılay heyetinin 1913'ün başlarında İstanbul'a bir ziyaret yaptığı ve bu ziyaretin Türkiye ve Muhammed Ali ve Şeriat Ali gibi Hint liderleriyle olan bağlantılarını güçlendirdiğini belirtmektedir. Turancılığın Hindistanlılar ve özellikle Hintli Müslümanlar arasında Moğolların soyundan gelmeleri bahanesi ile yayıldığını eklenmiştir. Ayrıca rapordaki iddialar Dr. Ansari ve Kızılay grubunun Turancılık sempatisinin ulusal gerekçeler örtüştüğü ifade etmektedir⁷³⁹.

Balkan savaşlarından sonra Hindistan'ı ziyaret eden Türk yetkililerden biri olan Adnan Bey'in ise, güçlü bir Pan-Turancı birlik olan "Türk Bilgi Derneği"nin "Hayatıat" bölümünün bir üyesi olmasının Turancılığın Hindistan'da aktif olduğu anlamına geldiği vurgulanmıştır⁷⁴⁰.

Raporda "Adnan Bey'in Hindistan'ı ziyaret etmesinin görünürdeki nedeninin, Hintli Müslümanlara Balkan savaşındaki yardımları için teşekkür etmek olduğu ve bunun için Encümen-i Huddâm-ı Kâ'be grubuna ziyaret yaptığını ancak bunun böyle olmadığının daha sonra ortaya çıktığını" ifade etmiştir⁷⁴¹.

Simla'daki Kriminal İstihbarat direktör yardımcısı Y. P. Vivian'ın verdiği bilgiler sonrasında İngiliz yetkililer belirtilen kişilere ilişkin bir rapor hazırlamışlardır bu raporlara göre Mevlânâ Müşir Hüseyin Kıdvâî hala İngiltere'dedir. Mevlânâ Zafer Ali Han, Pencap'ta ve siyasi olmayan bir gazete çıkarmak için çalışma yapmaktadır. Dr Ansari hala Delhi'dedir. Amerika Birleşik Devletleri (Kongre) Konferansı'nda Lucknow'da pasif direniş hareketi lehine konuştuğu tespit edildi ve Muhammed Ali ve Şevket Ali hala Hindistan'da staj yapıyor denilmektedir. Görüldüğü gibi İngilizler Pan-Turancılık hareketinden oldukça endişelidir ve söz konusu kişileri sürekli izlemektedir⁷⁴².

"Pan-Turancılığın Alman Desteği" ile ilgi 15 Kasım 1917 tarihli bir raporda

⁷³⁹ TNA: PRO. CAB/24/144, s.2.

⁷⁴⁰ TNA: PRO. CAB/24/144, s.3.

⁷⁴¹ TNA: PRO. CAB/24/144, s.3.

⁷⁴² "Secret, Appreciation Op The Attached Eastern Report No. XII", TNA: PRO. CAB/24/144, 8 Kasım 1917

İstanbul'daki bir ajanın, Alman Hükümeti'nin, Türkiye'de bir süredir Akdeniz'den Çin'e uzanan bir Müslüman imparatorluğu kurulmasını teşvik ettiğini ve bunun için Müslümanların her türlü çaba göstermesi gerektiğini telkin ettiğini bildirmiştir. Ayrıca bu inancın yayılması için Almanlar Turan kulüpleri oluşturulmasının ve okullarda ve üniversitelerde Turancılığın öğretilmesinin gerekliliğini Osmanlı devletine sürekli vurgulamaktadır⁷⁴³.

Ayrıca buradan mezun olanların propaganda çalışması için Rusya'nın Müslüman bölgelerine gönderilmesini önermektedirler demiştir. İngiliz ajanı Almanya'nın bu çalışmaya milyonlarca para harcadığını ve Türklere ve Rus Müslümanlara homojen bir Müslüman imparatorluğunun, Almanya'nın koruması altındaki Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanacağını telkin ettiğini bildirmektedir⁷⁴⁴.

13 Aralık 1917 tarihinde Hindistan İstihbarat dairesinden Islington tarafından gönderilen bir belgede Rusya'nın çöküşünün pratik politikalar çerçevesinde "Pan-Turancılık" hareketini tetiklediğini ve Türkçe konuşan bütün halkların birleşmesi ile İstanbul'dan Semerkant'a ve hatta daha ötesinde etkili olabileceği endişelerini paylaşmaktadır⁷⁴⁵.

Bununla birlikte İngilizler "Güneydoğu Birliği" adı altında Ermenilerin yoğun olduğu ve Kalmuklar, Dağıstanlılar ve Gürcülerden oluşan bir grubun kurulmasını ve böylece bu bölgeden İran'a sıçrayabilecek ve Türkistan bölgesine yayılabilecek İngiliz karşıtı Alman destekli bir Turancı-Müslüman hareketin önleyeceğini düşünmektedir⁷⁴⁶.

Bununla birlikte başka bir belgede Türkistan bölgesinde Turancılık fikrinin kuvvetlenmemesi ve engellenmesi amacıyla Ermenilerin desteklendiği

⁷⁴³ "Secret, A Report By Colonel Sir. Mark Sykes, Bt., M.P., Of Interviews Between Himself And Four Arab Officers Now In London", TNA: PRO. CAB/24/144, 15 Kasım 1917

⁷⁴⁴ TNA: PRO. CAB/24/144.

⁷⁴⁵ "Secret,Memorandum By Political Department, India Office", TNA: PRO. CAB/24/36, 13 Aralık 1917

⁷⁴⁶ "Secret, Foreign Office Minutes On S. E. Russia etc", TNA: PRO. CAB/24/38, GT 3243, 8 Şubat 1918.

görülmektedir. 26 Ocak 1918 tarihli ve acil kodlu gizli mesajda Dış işleri ofisi Güney ve Güneydoğu Rusya'da yerel örgütlerinde çoğaldığını ve bunların teşvik edilerek ve yardımla bulunularak Rusya'nın Almanya'nın kontrolüne girmesini engellenmesinin sağlanması istenmektedir. Ayrıca en önemli örgütlerin, Kafkasya'nın kuzeyindeki çeşitli Kazak örgütleri ile Güneyde bulunan Ermeniler olduğu ifade edilmektedir. Kazaklar, ülkenin en zengin tahıl yetiştirme bölgelerini ve neredeyse tüm kömür ve demiri kontrol etmektedir ve İngiliz menfaatleri açısından önemli kaynaklara sahiptir. Ermeniler ise Turancı harekete karşı sendika kuracaklardır ve onlara acil olarak yardım edilmesini istemektedir⁷⁴⁷.

İngilizlere göre Kuzey Afganistan sakinleri Türk'tür ve Rus yönetimi sonrasında Pan-Turan propagandası bölge açısından tehlikeli olmaktadır. Ayrıca yeni Türk milliyetçiliğinin Pan-Turancılık politikası Rusya ve İran'ın halkının Türkiye'ye sempatisini artırmaya çalışmaktadır ve bu İngilizler açısından kesinlikle kabul edilmez bir durum oluşturmaktadır. Çünkü Rusya ve İran'ın bölgesel olarak dağılması İngiliz İmparatorluğu'na doğrudan bir tehdit oluşturacaktır. Ayrıca Pan-Turancılık politikası Türk Devleti tarafından Osmanlı Devletinin gücünü arttırmak veya Osmanlı topraklarının bütünlüğü için müzakere etmek için bir pazarlık silahı olarak kullanılmak istenmektedir⁷⁴⁸.

Aynı raporda askeri yetkili "bu amacın gerçekten ne kadar başarılı olabileceği, şüpheye açık olabilir ancak, eğer başarılırsa, Almanya'yı Hindistan, Basra Körfezi ve Mezopotamya'daki konumumuzun kuzey ucuna yerleştirecek ve Bağdat'taki geçici hayal kırıklıklarını telafi etmekten daha fazlasını sağlayacaktır" demektedir⁷⁴⁹.

İngilizleri bu endişesi birinci dünya savaşında Türkleri karşılırlarına almaları ile yakın ilişkilidir. Aslında hem Türkistan, Kafkasya, Afganistan ve İran'da hem de Orta Doğu'da İslamcılık ve Turancılık faaliyetlerinden endişelilerdir. Bununla birlikte

⁷⁴⁷"Secret, Foreign Office". TNA: PRO. CAB/24/42, GT 3624, 28 Şubat 1918.

⁷⁴⁸ "Secret,Memorandum The Formula Of "The Self-Determination Of Peoples" And The Moslem World by Intelligence Bureau, Department of Information. Section E.", TNA: PRO. CAB/24/39, GT 3324, 10 Ocak 1918, s. 2.

⁷⁴⁹ TNA: PRO. CAB/24/39, GT 3324, s. 3.

İngilizler Pan-Turancılığı özellikle Hindistan Müslümanları arasında karşı propaganda olarak da kullanmaya çalışmaktadır. Bu karşı propaganda da Pan-Turancı hareketin içerisinden önemli bilgiler almaktadırlar.

4 Kasım 1917 tarihinde Aden'deki E.S. Montagu'dan Maurice Hank'a gönderilen gizli bir raporda, "Pan-Turancı hareketin içindeki Türk, Müslümanların emellerine gerçekte ne kadar karşı olduklarını göstermek için bize bol miktarda malzeme verdi" demiştir⁷⁵⁰. Ayrıca Hindistan'da Osmanlı ile bir savaşa girildiğinin gizlenmeye çalışıldığı ifade edilmekte ve "politik olarak Arap ve Türk olmayan Müslümanlara oynamalı ve artık Türkiye'ye düşmanlığımızı açıkça itiraf etmeliyiz" denilmektedir⁷⁵¹.

7 Mart 1918 tarihli "Orta Asya'da İran ve Alman Anti-İngiliz Propagandası" isimli bir raporda İngiliz istihbaratının, Berlin'deki İranlı Bakan Hüseyin Huli Han'ın, İran ve Türkistan'da propaganda konusunda Almanya'ya çok yardım ettiğini bildirmiştir. Tavsiyesine uygun olarak, birkaç İranlı, talimat almak için Berlin'e gitmiş, daha sonra kendi ülkelerine geri dönerek Turan hareketine destek vermeye başlamışlardır. Bunun için Almanya tarafından büyük fonlar ayrıldığı bildirilmiştir⁷⁵².

Aynı raporda Türkistan'da güçlü bir İngiliz Karşıtı Propaganda yapıldığı bildirilmiştir. Bölgeden alınan istihbarata göre, Türkistan'daki İttihat ve Terakki Partisi ajanlarının Şeyh Abdullah ve oğluyla yakın ilişkiler içinde olduğu bildirmektedir. Türk ajanları, Büyük Britanya'nın, bölgenin bütün sakinlerini köleleştirme arzusunda olduğunu konusunda propaganda yapmaktadır⁷⁵³. Bununla birlikte Bern'den Sir H. Rumbold, 20 Mart'ta Kuzey İran'a bölgede Türklere destek vermesi için Berlin'de okuyan beş gencin ve İstanbul'daki askeri kolejde okuyan diğerlerinin gönderildiğini belirtmiştir⁷⁵⁴. 23 Şubat tarihli bir mesaj ise yaklaşık 30 Türk ajanının Türkistan'da

⁷⁵⁰“Secret, Memorandum from Mr. E.S. Montagu at S. S. "Kaiser-I-Hind Aden", TNA: PRO. CAB/24/34, GT 190, 4 Kasım 1917.

⁷⁵¹ TNA: PRO. CAB/24/34, GT 190.

⁷⁵² “Secret, Eastern Report. No. LVIII”. TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report 58, 7 Mart 1918.

⁷⁵³ TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report 58.

⁷⁵⁴ “Secret, Eastern Report. No. LXI. TNA: PRO. TNA: PRO. CAB /24/145, Eastern Report 61, 7 Mart 1918.

olduğu bildirilmektedir⁷⁵⁵.

İngilizler bölgeye nüfuz edebilecek tüm unsurları izlemektedir. Bunlardan biri olan Muhammad Marmaduke Pickthall'un İngiltere ve diğer yerlerdeki faaliyetleri özel olarak takip edilmektedir. "İstihbarat Özel Raporunda" 24 Ocak 18 tarihinde Muhammad Marmaduke Pickthall'ın⁷⁵⁶ İngiltere'de verdiği "Asya Davası" başlıklı konferansında Türklerin Avrupa'nın dışına çıkarmasını öneren "Gladstonian Doktrini" ni kınadığı" bildirilmiştir.

Raporda "Pickthall Arap Hareketi'ni reddetti, Türklerin Pan-Turan politikasını desteklemektedir. Ayrıca Ermeni katliamı (!) sözlerinin Avrupa'nın bir entrikası olduğunu ifade ettiğini bildirmiştir denilmektedir. Ayrıca İngiliz iç istihbarat kurumu olan MI5'in gizli belgelerinde Muhammad Marmaduke Pickthall önderliğini yaptığı bir dernek sürekli takip edilmektedir⁷⁵⁷.

M.I.5. belgelerinde bu dernek şöyle ifade edilmektedir: "Türk yanlısı çevre grubu kapanmış ve Etnografik (kültür bilimi) çalışmalarına kendilerini adanmış görünmektedir. Son toplantıda dernek başkanı⁷⁵⁸ mali desteklerinin bitmek üzere olduğunu açıklamıştır. Başkan yardımcısı hapistedir. Organizatör ülkenin savunma kanunları tarafından hüküm giymiştir. Başkan kısa süre içinde askere çağrılmış olacaktır. Mali işler sorumlusu Türklere bağlılığını açıklamış ve bundan dolayı

⁷⁵⁵ "Secret, Persian correspondence. (1917-18)', British Library: India Office Records and Private Papers", IOR/L/PS/10/613, 23 Şubat 1918.

⁷⁵⁶ "Londra'da doğan Pickthall Chillesford'da bir rahip olan babasının yanında kilise ortamında yetişti 1894'te Doğu dilleri öğrenmek ve dış işlerine girebilmek için Kudüs'e gitti. Ortadoğu'da geçirdiği iki yıl onun hayata bakışını tamamıyla değiştirdi. Orada Arap topraklarını ve Osmanlı sisteminin son zamanlarını görme fırsatı buldu ve bundan çok etkilendi. Batılı ilim ve din adamlarıyla olduğu kadar Arap ve Türk aydınlarıyla da dostluk kurdu. 1896'da İngiltere'ye döndü, burada evlenip eşiyle birlikte Paris'e ve Cenevre'ye gitti. Pickthall 1907'de resmî kanalla Mısır'a giderek İngiliz yönetimini yakından tanıma imkânı buldu ve olumlu izlenimler edindi; bu arada romanları için malzeme topladı. Ardından Kudüs ve Şam'a geçerek eski dostlarıyla görüştü. 1908'de eşiyle birlikte üçüncü defa Ortadoğu seyahatine çıktı. O yıl İstanbul'da Meşrutiyet'in ilân edilmesini umutla karşıladı ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına büyük tepki gösterdi. Batılılar'ın saldırılarını gittikçe arttırdıkları bir dönemde Osmanlı Devleti'nin ve Türkler'in en büyük savunucularından biri oldu.". Bkz. Kemal Kahraman, "PICKTHALL, Marmaduke William", **DİA**, İstanbul, 2015, ss. 270,271.

⁷⁵⁷ "Secret, MI5 Branch Report Organisation ve Administration", KV/1/51.

⁷⁵⁸ Muhammad Marmaduke Pickthall

yabancı bir düşman olarak kabul edilmiştir. Başkan vicdani retçi olduğunu ve yıl bitmeden hapiste olacağını eklemiştir. Yahudi olan üye⁷⁵⁹ bu birim kapatılmasını ve ileride “Turkophil Derneği” adı altında Türk haklarının savunulması için başka bir dernek açılmasına finansal destek vereceğini söylemiştir. Sosyalistler, işçi partisi, Mısır ve Hindistanlılar arasında Türk propogandası yapan başka bir “Turkophil Society” (Türk yanlısı olma, Türk dostu olma, Türkleri ve Türkiyeyi sevme Derneği) derneği kendi kendine kapanmıştır. Onların bildirimlerinin numuneleri Home Office’ e sunulmuştur. Çıkan karara göre finansal destek sunan yerlere baskın yapılmasına karar verilmiştir” denilmektedir⁷⁶⁰.

Yine Pickthall ile ilgili bir belgede “kapatılan Etnografi derneğinin başkanı⁷⁶¹ şimdileri İngiliz-İran çevresi ismi altında bir dernek açma planı yapmaktadır. Bu dernek Avrupa’nın tecavüzüne karşı Türkiye, İran ve Afganistan arasında bir birlik oluşumuna ve İran’ın entegrasyonunu sürdürmek için bu derneği kullanmayı düşünmektedir. İran’daki tüm Müslüman halkın yakınlaşacağı bir başkanlık ofisi kurma çalışmaları vardır. Tüm İran Müslüman halkı buna üye kabul edilmektedir. Bu üyeler vasıtasıyla İran ve devamında Türkiye’deki büyük menfaatleri tetikleyecektir” denilmektedir⁷⁶².

Haziran 1918 Yılında Yaşanan Gelişmeler adlı M.I.5. raporunda Londra’da bulunan Hindistanlıların Almanların batıda yaptığı ilerlemeleri “Hindistan’ın özgürlüğüne” doğru bir adım olarak gördükleri ifade edilmektedir. Almanların Ukrayna’daki amaçlarının olumlu olduğuna inanmakta ve desteklemekte oldukları belirtilmiştir. Woking camiisinde yapılan Cuma toplantısında Türkiye, Hindistan, İran ve Mısır kültürlerinin övüldüğü ve Hristiyanlık ve batının eleştirildiği ifade edilmiştir⁷⁶³.

Ayrıca bu toplantılarda genel kanı Almanların, Türk birliklerini Türkistan ve

⁷⁵⁹ J. Prelooker

⁷⁶⁰ KV/1/51, No: 285493.

⁷⁶¹ H. Pickthall

⁷⁶² KV/1/51, No: 292077.

⁷⁶³ KV/1/51, No: 288449.

Hindistan önlerine göndermeleri gerektiğidir. Turancılık hareketine sempatisi olan kişileri adeta göz hapsinde tutan M.I.5. “Demokratik kontrol birliği” adlı bir grubun toplantısında Hindistan’da Turancı bir kişinin adresini ele geçirmiştir. Raporlara göre bu adreste bulunan ofise kontrol edilen bir yazışma ile ulaşılmış ve konuşmacının orta derecede bir ülke çalışanı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu belgeye göre konuşmacının beyanı savaştan sonra Hindistan’ın uluslararası güçler tarafından kontrol edilmesi yönünde olmaktadır⁷⁶⁴.

İngilizler yukarı da ifade edildiği gibi sadece bölgedeki ajanları vasıtasıyla değil küresel anlamda tüm kaynaklarını kullanarak Türkistan ve Hindistan bölgesine yayılacak bir Turancı hareketi izlemektedir. Bunlardan biri de Amerika’da yapılan faaliyetlerdir.

292077 nolu belgede Amerika Birleşik Devletleri yetkililerinden alınan bilgilere yer verilmiştir. Belgeye göre şu anda olmasa da savaştan önce Türklerle temas halinde olmuş Detroit'te bir Hint Müslüman olduğu ve bu kişinin Amerikan istihbaratı tarafından sorguya çekildiğini ancak suçlanabilecekleri bir kanıt bulunmadığı için serbest bırakıldığına değinmiştir. Ayrıca bu kişinin “Ghadr” partisi ve Amerika'daki “Hindistan İç Düzen Birliği” ile bağlantılı olduğu vurgulanmıştır⁷⁶⁵. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere İngiltere bölgedeki politikalarının sürdürülmesi için her yolu denemekte ve birçok ülke ile ittifak halinde olmaktadır.

Bölgede istihbarat subayı olarak yıllardır görev yapan yüzbaşı P.T. Etherton’un Türkistan bölgesine yönelik Turancılık raporu da İngilizlerin politikalarını yansıtması açısından önemli bir belgedir⁷⁶⁶. Raporda P.T. Etherton “Asya kıtasının her yerini kaplayan Türk ırkı ve kendini Türk kabul eden kavimler arasında yayılan milliyetçilik hareketi bugünlerde daha belirgin hale gelmektedir” demiştir. Almanya bölgede, İngiliz gücünü yok etmek için söz konusu milliyetçilik hareketini kendi lehine bir avantaj olarak kullanmaktadır. Almanya şimdileri İslam’a yakın ve dost bir pozisyon

⁷⁶⁴ KV/1/51, No: 286534.

⁷⁶⁵ KV/1/51, No: 288454.

⁷⁶⁶“The Pan-Turanian Movement, British Mission to Kashgar by P T Etherton,Kashgar”, IOR/L/PS/18/C18, Mayıs 1918, s. 3.

olarak aynı zamanda Pan-Turancı ideallere karşı tam olarak sempati beslediğini beyan etmektedir. Napolyon'un hayal ettiği gibi Asya'da karşı konulamaz bir gücü bertaraf edebilecek İslam ile ittifak halinde olan güçleri ve iktidarları desteklemektedir” şeklinde görüşlerini ortaya koymuştur⁷⁶⁷.

Etherton'a göre “Almanlar ve Türklerin dikkatini Balkanlar'dan daha yakın olan Hindistan'a yönelteceği bir Müslüman imparatorluğunun kurması için gerekli olan geniş bir alan ve bölge bu ittifaka açık olacaktır. Asyalı milletleri arasında en asker millet olan Türklerin ve Türkiye'nin kaderi şimdi meşrutiyetin yayılmasından çok savaşçı siyasetin yeniden oluşmasına bağlıdır. Yeni Türk Devleti'nin yükselişi Müslümanları yakın bir şekilde birbirlerine bağlayacak ve Türkistan'da ortak özellikleri aynı olan yeni bir grubun doğmasına neden olacaktır. Doğal olarak böyle bir hareketin var olması Hindistan'ı tehdit etmektedir. Böyle bir hareketle mücadelede zaman kaybetmek politik olarak yerinde bir hareket olmayacaktır”⁷⁶⁸.

P.T. Etherton, “Almanların ve Türklerin ittifak halinde bölgede yaptığı faaliyetler hakkında yapılacak her türlü tahmin bilgi eksiklikleri nedeniyle bir kesinlik ifade etmemektedir. Ancak Almanların karakteristik olarak her zaman benimsedikleri hesaplı ve tutarlı hareket tarzlarına bakıldığında söz konusu bölgede ve konuda büyük atılımlar yaptıkları ve ilerlemeler sağladıkları kanaatine kesin olarak varılabilir” demiştir⁷⁶⁹.

Ayrıca, Rus devrimi sonrasında Türklerin gücünü yeniden kazanmaları için Pan-Turancı hareketi kullanacağını ve Hindistan menfaatleri açısından direkt bir sorun olmasının yanında ve Müttefikler açısından genel bir sorun teşkil edeceğini belirtmiştir. P.T. Ethertona göre Türkistan herhangi bir millet için büyük zenginlik sağlayacak aşırı bolluğu içeren tek yerdir. Bu bağlamda, pamuk üretimi önemli bir yer teşkil etmektedir. Ayrıca Asya'daki tarım içerisinde Türkistan önde gelen bir üreticidir. Tüm bu noktalara Almanya tarafından değer verilmekte ve bu bölgeler karlı bir alan

---

⁷⁶⁷ IOR/L/PS/18/C18, s. 3.

⁷⁶⁸ IOR/L/PS/18/C18, s. 3.

⁷⁶⁹ IOR/L/PS/18/C18, s. 3.

olarak görülmektedir. Tamamen Türklerden oluşan salt bir Türk İmparatorluğu'nun kurulması, söz konusu tüm mevcut kaynaklarla beraber gelecekte Alman elinde müthiş bir silah olacağı muhtemeldir⁷⁷⁰.

Etherton'a göre İngilizler açısından önem arz eden Almanların Kuzey İran, Afganistan, Rusya ve (Çin) Türkistan halkları arasında Pan-Turancı hareket geliştirmek amacıyla yapılan faaliyetler dikkatlice izlenmelidir. Ayrıca Pan-Turan rüya, her ne ırktan olursa olsun bütün Müslümanların birlikte olmasına ve Avrupa saldırganlığını ve hali hazırda Hıristiyanların altında yaşayan tüm Müslümanları özgürleştirecek bir siyasi-dini konfederasyon oluşumunun kurması için kaynak olacaktır. Turancılık hareketin başarısı Hindistan sınırlarına kadar olan bölgelerde Alman hakimiyetinin sağlamlaşması anlamına gelecektir. Hem Hindistan'da hem de sınırların bitişiğinde bulunan Müslüman Devletlere risk oluşturacak ve tümüyle Alman etkisi altında düşürecektir. Daha önemlisi Afganistan Emiri, Müslüman şefleri ve bölgenin öncü adamları üzerinde hareketi destekleme yönünde baskı yapacaktır⁷⁷¹. Aynı zamanda Pan-Turancı hareket bölgede bir savaşın yürütülmesi ve ülkenin büyük kesimlerinin işgali ve Almanlar kullanımı için elde edilmesi yönünde Asyalılar üzerinde çok kapsamlı etkileri bulunmaktadır.

Etherton'a göre iki milletin (İngiliz ve Almanya) ayrı ayrı popülerlik karşılaştırılması yapıldığında kesinlikle İngilizler lehimize bir durum olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak "biz (Britanya) İran ve Afganistan'da yaptıklarımız açısından onların özgürlüğüne müdahale gibi bir arzum olmadığını gösterdik. Almanya açısından bakıldığında ise Belçika, Rusya ve diğer işgal altındaki topraklar ile ilgili Alman yöntem ve niyetlerinin her zaman açıkça ilhak veya Alman başkanlığında bir hükümet kurmak olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türkistan halklarının bir çoğu tarafından bizim şimdi ve gelecekte özgürlüklerin savunucuları olacağımız fikrini onaylatmak için çaba göstermeliyiz" denilmektedir⁷⁷².

⁷⁷⁰ IOR/L/PS/18/C18, s. 4.

⁷⁷¹ IOR/L/PS/18/C18, s. 4.

⁷⁷² "P.T. Etherton, Central Asia Pan-Turanian Movement", IOR / L / PS / 18 / C181, Mayıs 1918.

Harita 2: P.T. Etherton'un Çizdiği Türkistan Haritası (National Archives)

Ayrıca Etherton, “Bu inanç güçlendirilmesi arzu edilen ve bizim lehimize bir durum oluşturacağı açıktır. Pan-Turanizm için en kazançlı alanların ne olduğu sorusuna gelindiğinde ise bunların Kafkasya, Kuzey İran, Türkistan ve çok etkili Özbeklerin bulunduğu Kuzey ve Batı Afganistan dır. Ayrıca daha az ölçüde de Doğu Türkistan, Kaşkarın kuzeyindeki Sincan bölgeleridir. Sonraki gelen alanda ise Turan

hareketine sempatisi olan güçlü Kazak unsuru vardır” demiştir⁷⁷³.

Görüleceği üzere Turan olarak bilinen halkların çoğunluğu Rus topraklarında yaşamaktadır, Gerçekte Rusya’ya bakıldığında, Türkiye’nin sahip olduğundan daha fazla Türkçe konuşan unsurlara sahiptir. İngilizlere göre yukarıdaki tüm alanlarda boyunca, nüfus esas itibariyle karışmıştır ancak buna rağmen Turancı hareketin kapasitesi yüksektir. Bu dış koşullara bağlı olarak herhangi bir dereceye kadar kendini göstermeyen ve bu topraklarda yatmakta olan uykuda bir devlet olabileceğinden korkulmaktadır.

Etherton bölgeye oldukça hâkim bir ajandır ve bölge hakkında bir çok kitap ve rapor yayınlamıştır. İngilizler açısından bölgede yükselen Pan-Turancılık hareketinden oldukça endişelidir ve İngiliz devlet politikalarının bölgede dikkatli davranması ve yerel halkı olumlu şekilde etkilemesini önermektedir.

Ayrıca Etherton tarafından Türkistan bölgesine yönelik atılması gereken bazı adımları şöyle ifade etmiştir: “söz konusu alanlarda Buhara Emiri, Hive Hanı ve kabilelerin önde gelen adamları gibi etkili kişilerle temasa girmek; Onların görüşlerini, tespit etmek gereklidir. Genel olarak insanların eğilimi ölçülmelidir, bunun yanı sıra, hangi ölçüde düşman faaliyeti etkisi kalınmış ve oralandaki gelişmeler nelerdir bilinmeli ve ölçülmelidir. Daha sonra atılacak adımları karar vermek için bir pozisyon belirlenmesi gereklidir. Bazı gruplar bizimle veya bize karşı olabilir. Sorun geniş tek bir dinin olması ve örneğin sünnilerin karşıtı olan ve her zaman İngilizler için bir tarafgirlik göstermiş olan Şiaların var olmasıdır”⁷⁷⁴.

Ayrıca zeminin hazırlandıktan sonra bölgeye bir misyon gönderilmesi ve ondan sonra ilgili önde gelen kişilerden doğrudan bir davetin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Etherton raporunda Fergana, Semerkant, Doğu Buhara ve Kaşgar bölgeleri açısından operasyonel bir üs olarak kullanılacak en uygun noktanın Kaşgar olduğu vurgulanmış ve buranın Türkistan bölgesi için bir misyon ve istihbarat merkezi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Misyon ve istihbarat ajanları zemin

⁷⁷³ IOR/L/PS/18/C18, s. 5.

⁷⁷⁴ IOR/L/PS/18/C18, s. 5.

iyice hazırlanana ve Orta Asya'daki bazı sorumlu makamlardan bir davet alınana kadar veya bir davet olmadan sınırı geçmemelidir, aksi takdirde erken ve başarısız sonuçlara uğrayacak, misyonda ve görevde ki faaliyetlerde ciddi riskler olacaktır⁷⁷⁵. Yukarıda da bahsedeceğimiz gibi Etherton'un bu önerileri İngiliz politikacıları açısından dikkate alınmış ve bölgeye askeri misyonlar gönderilmiştir.

Etherton nasıl bir propaganda yapılması gerektiğine de değinmektedir. Propagandist çalışmanın İngiliz yandaşlığının kazanılması için pratik olarak gösterilebilecek "cinematograph" resimler yoluyla yapılması gerektiğini ve her zaman Almanların görevlerinin ne olduğunun anlaşılması gibi eğer görevler güncel olarak donatılsa Türkistan halklarının tüm sınıfları arasında İngiliz davasına taraftar kazanmak için gerekli propaganda yayılabileceğini ifade etmektedir⁷⁷⁶. Ayrıca İngilizlerin yapması gereken diğer bir uygulamanın ise İngiltere medeniyet çıkarlarının gerçekleştirmek için çalıştığı ve temas ettiği çeşitli ırkların oldukça çok özgürlük, bağımsızlık, güvenlik altında yaşadıkları davasına işaret etmek olduğunu göstermeleri olacağını vurgulamıştır. İngiliz yönetiminin faydalarını bilen özenle seçilmiş ve güvenilir Hint yardımcıları, destek olmak için istihdam edilmeli ve bu kapsamda kötü bir yönetimin, anarşinin ve yozlaşmaya neden olacağı ve İran'daki gibi yıkımın eşiğine getirebileceği de yapılacak propaganda da belirtilmesini önermektedir. İngiliz yetkililer Etherton'un raporuna oldukça önem vermişler ve Türkistan'a yönelik askeri müdahale sırasında gönderilen misyonlarda yerli Hintli İngiliz ajanları ve askeri birliklerine yer vermişlerdir⁷⁷⁷.

P.T. Etherton "Manchuria-the Cockpit of Asia" isimli kitabında Tibet, Çin Türkistan, Moğolistan ve Mançurya'nın her zaman özel alanlar olduğunu ve İngilizlerin yerel iktidarı destekleyerek onlarla İngiliz menfaatleri için "onları iktidar gücü olarak tanımalı ve desteklemeliyiz demiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ IOR/L/PS/18/C18, s. 5.

⁷⁷⁶ IOR/L/PS/18/C18, s. 5.

⁷⁷⁷ IOR/L/PS/18/C18, s. 5.

⁷⁷⁸ P.T. Etherton, **Manchuria-the Cockpit of Asia**, Read Books.2007, s. 88

Bölgede artan Turancılık faaliyetleri hakkında 25 Haziran 1918 tarihinde Hindistan'dan gönderilen bir telgrafta Buhara Hanı'nın Afganistan Emirine bir elçi gönderildiği ve Emirin bu elçiyi çok iyi şekilde karşıladığı belirtilmektedir. Yine mayıs ayının başlarında Hive ve Buhara Hanlarının Türkiye'nin oluşturacağı bir Pan-Turan federasyonuna katılmaları önerisini kabul ettikleri hakkında bir söylenti olduğu bildirilmiştir. İngiliz yetkiliye göre bu doğruysa, Hive Parlamentosunun daha önce Petrograd'daki Tüm Rusya Müslüman Konseyine yardım çağrısında bulunduğu durumun artık değiştiği görülmektedir demektir. Ancak 17 Mayıs'ta, söz konusu Konsey Lenin Hükümeti tarafından feshedildiği ve Müslümanlar ve Bolşevik rejimi arasındaki bir çatışma bulunduğu ifade edilmektedir.

Bölgeyi ve Osmanlıyı dikkatli bir şekilde izleyen İngiliz ajanları 1918 yılının Şubat ayının sonunda Fergana'daki konsey başkanı Sadri Maksudov'un, İstanbul'a gittiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Sadri Maksudov'un 11 Şubat'taki Bolşevik darbesinden önce başlamış olan ve Türkiye'deki Osmanlı meclisinin mali destek sağladığı beş medresenin temeli için Osmanlı'ya şükranlarını sunduğu belirtilmiştir. Bölgedeki ajana göre "Maksudov, Rusları eleştiren bir konuşma yaptı ve Türkistan için "İstanbul'daki kardeşlerimizin yardımı ile şanlı bir geleceği inşa edeceğiz" dedi. Bu konuşmadan Osmanlı devletinin haberi olduğu ve İstanbul'daki Şeyh-ül-İslam'ın, Kırım, Kafkaslar, Hive, Buhara, İran, Hindistan ve Çin'e selamlar gönderdiği bildirilmiştir⁷⁷⁹.

Başka bir belgede "Müslüman Liberaller ile muhafazakârlar arasında, Taşkent'teki Rus Bolşevik Sovyeti'ne karşı muhalefet konusunda bir uzlaşmaya varılması, bir bütün olarak Müslüman bloğu ile daha uzlaşmaz bir politikaya yol açacaktır. Fergana Müslümanları arasındaki genel izlenimin ocak ayında federasyonun Rusya ile değil Türkiye ile olacağı yönünde" olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca raporda dört Türk propagandacının Hokand 'da görüldüğü ve iyi karşılandığı ifade edilmektedir⁷⁸⁰.

⁷⁷⁹ "From the Bolshevik Revolution at Petrograd (November 1917) to the Bolshevik Coup d'Etat at 'Kokand (February 1918).", TNA: PRO. CAB 24-57-69, 24 Haziran 1918.

⁷⁸⁰ "Secret, Memorandum On Political Developments in Russian Central Asia Since The Revolution",

24 Haziran 1918 tarihli belgede Türklerin, bu zengin ülkeyi almayı Mezopotamya veya Filistin'i almaktan daha fazla istediklerini ve bu kapsamda Turan topraklarının kendilerine verebileceği böylece Türk Hükümeti ile bir barış düzenlemesinin yapılabileceği önerilmiştir. İngilizler bölgedeki Turancılık ve Türkçülük duygularının farkındadır ve bu nedenle bölgede etkin olabilmek için İttihatçılarla anlaşmaya da razıdır⁷⁸¹.

Hatta Lord Curzon, Bakü meselesinde Türk Hükümeti'nin Pan-Turancı hırslarını tatmin etmek için Azerbaycan bölgesinden vazgeçmenin gerekli olacağı görüşünü dile getirmiş, ancak İranlıların buna tepki göstereceğini vurgulamıştır⁷⁸². Bu görüşe göre Curzon bölgedeki güvenliğin sağlanması için ve Türkistan'daki çıkarları için Bakü'den bile vazgeçmektedir. Daha öncede belirttiğimiz üzere İngilizlerin Kafkasya stratejisi temel olarak Türkistan stratejisi ile bağlantılıdır. Petrol açısından çıkarlarının bulunduğu Bakü'yü Türk kuvvetlerine verebilecek olması Türkistan'ın bölgedeki İngiliz politikaları açısından önemini ortaya koymaktadır.

Ayrıca Curzon, Türklerin savaşmalarını sağlayan şeyin, İstanbul'u kaybetme korkusu olduğunu söylemiş ve "İmparatorluklarının Türk kısmını koruyacaklarını bilselerdi, savaşmaya daha az eğilimli olabilirlerdi" demiştir. Ancak İngiliz Genelkurmay Başkanı'na göre Türkler İstanbul 'da bırakılırlarsa, Pan-Turancılık hareketi buradan yönetilecek ve İstanbul'un kutsal bir belde sayılması nedeniyle bu hareket daha yüksek bir öneme sahip olacağını vurgulamıştır. Ayrıca İngiliz Genelkurmay Başkanı böyle bir durumun İngilizler açısından çok tehlikeli olacağını da ifade etmiştir⁷⁸³.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı üzere Turancılık ya da Pan-Turancı hareket İngilizlerin Türkistan ve Hindistan güvenliği stratejisi açısından önemli yere sahiptir. Her politik gelişme Hindistan güvenliği ve doğal zenginlikler açısından

---

TNA: PRO. CAB /24/57, GT 5068, 27 Haziran 1918.

⁷⁸¹ "Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet", TNA: PRO. CAB /23/6, WC 435, 24 Haziran 1918

⁷⁸² "Secret, Summary of Blockade Information", TNA: PRO. CAB /24/39, GT 3388, 17 Ocak 1918

⁷⁸³ "Secret, Momerandum", TNA: PRO. CAB /23/20, 6 Ocak 1920.

önemli bir bölge olan Türkistan ile ilişkilidir. Bununla birlikte İngilizlerin bu korkusunu tetikleyen en önemli unsur Turancılık hareketi çerçevesinde Almanların bölgeye nüfuz edebilecek olmalarıdır ki; bu oldukça endişe verici sonuçlara neden olabilecektir. Türkistan’da bir Alman nüfuzunun olması Çin’e kadar olan tüm bölgenin Almanlar tarafından işgali ya da kontrolü altına girmesi demektir.

Bu kapsamda İngilizler Türkistan’a müdahale edebilmek ve bunu haklı çıkarmak için her yolu denemiştir. Hindistan ofisi genel olarak Müslümanların açıkça desteklenmemesi yönünde baskı yapmaktadır. Bölgedeki Müslümanları aşırı uçlar ve “yağmacılar(!)” olarak nitelendirmektedir. İngiliz politikaları özellikle birinci dünya savaşı esansında Siyonistlerin desteğini alamaya yoğunlaşmıştır. Yine bu politikalar kapsamında dünya siyasetinde ve özellikle Amerika’da etkin olan Siyonist grupları kendi taraflarına çekme çabasıdadır.

Bu kapsamda bölgeden gönderilen bir raporda “Türkistan’da Yahudilere zulüm” yapıldığı iddia edilmektedir. Raporu yazan” B” isimdeki istihbarat görevlisi bölgede meydana gelen birtakım olayların herkese ve özellikle Yahudilere bir uyarı olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca “Araplara, Yahudilere ve Ermenilere karanlık ve baskı güçlerine dayanmak için birlikte durmaları gerektiğini öğretmelidir” demektedir.

İngilizlerin Türklerin bölgede yayılmasını engellemek ve tampon oluşturmak amacıyla (müttefiklerin desteğinde ve İngiliz yanlısı) bir Ermeni devleti kurmak için ortaya attıkları “Ermeni Katliamı” iftiraları gibi buradaki amaçta B'nai B'rith, Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi (JDC) vb. Siyonist örgütlerinden destek almaktır.

Bu örgütler ise en çok Amerika’da etkilidir. Amerika Birleşik Devletleri resmi olarak 1917 de savaşa dahil olmuştur. Fakat askerlerin eğitilmesi ve cepheye sürülmesi 1918 yılının ilk aylarını bulmuştur. Raporun tarihi 9 Mayıs 1918’dir ve ABD savaşa yeni girmiştir. Amerika’nın bölgeye gelmesi ile birlikte raporlar genel olarak Türkistan’da Yahudilere yönelik bir baskının olduğu ve bu baskının Turancı gruplar tarafından yapıldığı yönündedir. İngiliz arşivlerindeki Filistin ve Orta doğu ile ilgili

birçok belgede ise Siyonistlerle ile Alman-Türk ittifakının yakınlaşmasından söz edilmekte ve İngilizlerin bir an önce Siyonist grupları desteklemesi gerektiği yoksa Alman-Türk ittifakının bu gruplar üzerinde etkin olabileceği yönünde bilgiler bulunmaktadır.

Söz konusu raporda Bir Amerikan Temsilcisinden alınan bilgiler paylaşılmıştır. Amerikalı temsilci olan Harris⁷⁸⁴, Türkistan'ın koşullarının soruşturulması için bölgede sekiz hafta geçirdiğini ve müttefikler için bölgedeki durumu çok ciddi olarak değerlendirdiğini söylemiştir. Şubat ayında 3.000 kişinin Hokand 'da ve Buhara yakınlarında öldürüldüğünü ifade etmiştir. Türkistan'da 30.000, Avusturya ve 8.000 Alman savaş esiri olduğunu bildirmiştir⁷⁸⁵. Harris'e göre şu andaki yaklaşık 12.000.000'i bulan Müslüman nüfusu oldukça baskın bir unsurdur ve Rusya'yı baltalayan aynı Turancı yöntemleri kullanmaktadır⁷⁸⁶. Ayrıca Harris'in görüşüne göre Hindistan da tehdit altındadır⁷⁸⁷.

⁷⁸⁴ Sibirya Irkutsktam Başkonsolosu, Ernest Lloyd Harris

⁷⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Sibirya'daki Yahudilerin sayısı yaklaşık 50.000 idi. Yahudi iş adamları Sibirya'da altın madenciliği, tahıl ticareti, ödünç para verme gibi işler yapıyordu. Bazı topluluklar (1885'te kurulan Tomsk'lar gibi) sosyal gruplar organize ettiler. Rus Yahudilerinin örneğinde olduğu gibi Yahudi özerkliğine dayalı fikirler çerçevesinde kendilerini dini çizgilerden ziyade etnik (ulusal) modern demokratik topluluklar halinde örgütlediler. Baykal Gölü yakınlarındaki bir kasaba olan Barguzin'den varlıklı bir tüccar ailesinin oğlu olan Moisei (Moshe) Abramovich Novomeysky başkanlık ettiği Ulusal Sibirya ve Ural Yahudileri Konseyi (Ulusal Sovyet Evreev Sibiri i Urala - NCJSU) bu kuruluşlardan en önemlisidir. Bu kuruluş Amerikan YMCA ile sıkı bir iş birliği yapmıştır. Ayrıca bölgede etkin olan diğer bir örgüt olan AJDC'de bölgede etkin olan diğer bir organizasyondur. AJDC, 27 Kasım 1914 tarihinde, Alman Yahudi kökenli Felix Warburg başkanlığında, Yahudileri desteklemek için "Amerikan Fonlarının Ortak Dağıtım Komitesi AJDC" adı altında kurulmuştur. Daha sonra adını Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi (JDC) olarak değiştiren bu komite, başlangıçta üyeleri tarafından toplanan fonların Ortodoks, Reform ve Sosyalist Yahudilere dağıtımını üstlenmişti. Savaş sırasında, Komite yaklaşık 15 milyon ABD doları tutarında yardım sağlamıştır. Yahudi örgütleri ile çalışan YMCA ise bünyesinde Yahudi tercümanlar çalıştırmakta ve bölgedeki Yahudi organizasyonlarla birlikte çalışmaktadır. YMCA Kerensky tarafından tüm Rusya'da faaliyet gösterilmesi izin verilen bir Amerikan yardım kuruluşudur. Omsk hükümeti, YMCA'nın Bolşevik propagandasını yaymakta olan bir Yahudi tercüman tuttuğunu, Beyaz Rus memurların tesislerine erişiminin reddedildiğini ve YMCA'nın Birlik personeline hizmet etmek için memurları görevden aldıklarını iddia etti. YMCA'nın Demiryolu taşıtlarına, "çift Kırmızı Üçgenler (veya Davut Yıldızları)" bayraklar astığını ve Bolşevik propagandası yaptığını iddia ederek bölgeyi terk etmelerini istemiştir. Bkz. Michael Beizer, "Restoring courage to Jewish hearts: Frank Rosenblatt's mission in Siberia in 1919", **East European Jewish Affairs**, Vol. 39.1,2009, ss.35-56.

⁷⁸⁶ TNA: PRO. CAB /24/145

⁷⁸⁷ 1919'da Yahudi Savaş Sendikaları Sibirya ve Rusya Uzak Doğu'ya Yardım için Amerikan Fonları Ortak Dağıtım Komitesi'nin temsilcisi olan Dr. Frank Rosenblatt öncülüğünde bölgeye bir misyon

Belgeden de anlaşılacağı üzere İngilizler arka planda bölgedeki Turancı ve İslamcı hareketi kendi tarafına çekme ya da etkileme politikası yürütürken, müttefikler önünde hareketi barbar ve vahşi olarak nitelendirmeye çalışmaktadır. Bunun en açık örneği 3 Mayıs 1918 tarihli bir belgede görülmektedir. Hicaz'daki Müslüman liderlerin Türkistan'a gönderilerek burada İngilizler ve müttefikler lehine çalışmaya yapılması istenmiş ve 29 Nisanda 1918'de bir grup Müslüman bölgede İngiliz ve müttefik yanlısı propaganda yapmak için bölgeye gelmişlerdir⁷⁸⁸.

Bölgedeki hareketin kontrol altına alınması İngilizler için önemlidir. İlerde değinileceği üzere birçok yerde bağımsızlık yanlısı bu gruplara sempati ile bakılmakta ancak bir Alman-Türk nüfuzu tehlikesine karşı müttefikler huzurunda kötöleme kampanyasına devam etmektedir. Aslında İngilizler hem Pan-Turancılık hem de Pan-İslamcılık politikaları açısından bir çıkmaz içindedirler. Pan-Turancılığı karşı propaganda olarak Osmanlının Arap nüfusunun olduğu yerlerde kullanmaktadır. Pan-Turancılık ise Hindistan gibi bazı bölgelerde Osmanlıya ve Halifeye bağlı halklar arasında bir karalama kampanyası olarak yürütmektedir. Ancak Türkistan bölgesinde bu politikalar işe yaramamaktadır. Bölge halkı hem İslam'a gönülden bağlı hem de Türk olması bu oyunun bölgede sürdürülememesine neden olmaktadır.

---

gönderdi. AJJDC Sibirya, Alman ve Avusturya kamplarında bulunan Macar kökenli Yahudi savaş esirlerine ve Avrupa'daki Yahudi savaş mağdurlarına ve mültecilerine yardım etti. Sibirya Büyük Britanya, Fransa, Japonya ve ABD tarafından desteklenen Rus Beyaz lideri Amiral Kolçak'ın yönetimi altındaydı. Görevi sırasında Rosenblatt, Sibirya'daki Yahudileri Rus makamlarının, ordusunun ve genel nüfusun Aanti-Semitik tutumlarından korumaya çalıştı. Ayrıca Amerikalı birliklerinin bölgeye müdahalesi sonrası ise JDC temsilcileri bölgede operasyonel olarak faaliyet gösterdi. İngiliz belgelerinde bölgedeki Yahudi karşıtı olayların meydana gelmeye başladığının bildirilmesi ise bu döneme rast gelmektedir. Bkz. Michael Beizer, "Restoring courage to Jewish hearts: Frank Rosenblatt's mission in Siberia in 1919", **East European Jewish Affairs**, Vol. 39.1,2009, ss.35-56.

⁷⁸⁸ "Arabia: Printed Correspondence., British Library: India Office Records and Private Papers", IOR/L/PS/10/645 File 110/1917.

SONUÇ

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Türkistan'ın geleceği Rusya ve İngiltere arasındaki güç mücadelesi ve Birinci Dünya Savaşı etrafında şekillenmiştir. Rusya'nın yayılcı siyaseti ve artan saldırgan faaliyetleri İngiltere'nin özellikle Hindistan güvenliği ve Kafkas siyaseti açısından önemli bir faktör olmuştur. Ruslar açısından Türkistan, Afganistan'a, Afganistan ise Hindistan'a açılan bir kapıdır.

Çalışmamızda detaylı olarak bahsettiğimiz gibi Rusların Türkistan'a yönelik yayılma politikalarının temeli “büyük strateji” ideolojisinde ve Rus mesihçiliğinde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte 1860'lı yıllardan itibaren Rus siyasi ve ekonomik sisteminin sağlamlaştırılmasında pamuk önemli bir unsur haline gelmiş ve pamuk yönünden zengin bir üretime sahip Türkistan toprakları Rusların hedefi olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında, Rus imparatorluğunun Avrupa merkezli kapitalist dünya sistemindeki konumunun zayıflaması Türkistan topraklarının hedef olmasında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu dönemde Rus ekonomisi kademeli olarak düşük katma değerli üretime daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa güçlerine karşı askeri prestiji Kırım Savaşı'nda ağır yara almıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı Rusya, itibarını artırmak, üreticileri için bir pazar oluşturmak ve gelişen tekstil endüstrisi için daha güvenilir bir ham pamuk tedarikini güvence altına almak için Türkistan'a yönelmiş ve bölgeyi işgal etmiştir.

Bölgeye yayılan Rus kuvvetlerin konumlarını güçlendirmesi ve temel Rus politikalarının sıcak denizlere inme ideolojisi İngilizlerin bölgede acil tedbirler almasını gerektirmiştir. Ancak İngiliz politikacıları arasında bölgedeki herhangi bir Rus faaliyetinin engellemesi gerektiği ile böyle bir politikanın uygulanmasının İngilizlere daha fazla zarar verebileceğine dair bir fikri ayrım söz konusudur. Buradaki temel kaygı, Rusların Türkistan'da konumunu sağlamlaştırmış olması ve bu nedenle kritik bir tampon devlet olan Afganistan'a nüfuz edebilecek olmasıdır. Bu kapsamda Türkistan dahil, Herat, Kandahar ve Kabil gibi bölgeler İngilizler açısından kilit

bölgeler olarak kabul edilmiştir. İran, ise Büyük Oyun'daki ikinci bir bileşen olmuştur.

İngilizler her zaman Rusların Şah ile anlaşma yapabilecek olmalarından endişe duymuşlardır. Bölgede yaşanan bu diplomatik çatışmalar XX. yüzyılın başlarında, 1904-1905'teki Rus-Japon Savaşı ve İngilizlerin ittifak arayışları sonucu çarpıcı bir şekilde yumuşamıştır. Bu yumuşamadaki detaylar ise daha önceki yıllardaki yaşanan olaylara dayanmaktadır.

1800'lerin sonlarında ve 1900'lerin başlarında İngiliz politika yapıcıları kendilerini Avrupa'nın geri kalanından “çok iyi bir izolasyon” içerisinde tutuklarını ve bölgedeki siyasi ve askeri çatışmalardan korunduklarını düşünmektedirler. İngiltere'nin büyük bir imparatorluğu vardır ve bu imparatorluğun devamı İngiliz politikalarının temel önceliğidir. İngiltere'nin gücünün anahtarı ise engin insan kaynağına sahip olduğu Hindistan ve tüm dünyadaki İngiliz hakimiyetindeki boğazlardır. İngiltere, imparatorluğunu korumak ve dünyadaki “büyük güç” prestijinin devamı için ise Hindistan birliklerine güvenmektedir. Bu nedenle İngiltere için en büyük öncelik İngiltere ile Hindistan arasındaki ticaret yollarını korumak olmuştur.

XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde Rusya, Karadeniz'den İngiltere'nin Hindistan'a olan en önemli ticaret yolunun bir parçası olan Akdeniz'e yani sıcak sulara inmek için tek kapı olan Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak için mücadele etmektedir. Bu emellerinin gerçekleşmesi ile Rus savaş gemileri ve ticaret gemileri Avrupa'ya kolayca yelken açabilecek, ayrıca doğuda ve Türkistan'da İngilizler ile yapacağı bir savaşta Fransa gibi İngiliz karşıtı devletlerden yardım alabilecektir.

Rusya'nın kuzeyde başka limanları vardır, ancak bunlar bölgedeki hava şartları nedeniyle kışın donma eğilimindedir. Ruslar açısından temel sorun Çanakkale Boğazı'nın Osmanlı'ya ait olmasıdır ve iki ülke uzun süredir düşmandır. İngiltere, Osmanlı'ya Rusya karşısında destek vermekte ve Rusların Akdeniz'e girmelerini ve söz konusu yardımı alabilecek olmalarını engellemektedir.

Bununla birlikte 1900'lere doğru İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'dan oldukça endişe duymaktadır. İngiltere ve Almanya arasındaki ilişkiler oldukça iyi

olmasına rağmen, Almanya'nın birleşmesi ve Kaiser II. Wilhelm'in politikaları İngilizleri endişelendirmektedir. Almanya'nın, doğuda Rusya ve batıda Fransa tarafından çevrelediğini düşünmesi ile askeri gücünü artırması İngilizler açısından diğer bir endişe kaynağıdır. Fransa ve Rusya, Almanya'dan etkilenerek aynı şekilde askeri güçlerini artırmaya başlamış ve 1900'lü yıllar boyunca, Avrupa'daki bütün büyük güçler ordularını ve donanmalarını geliştirmeye odaklanmıştır.

Avrupa'daki İngiliz politikası, Avrupa'da hiçbir ülkenin tamamen baskın hale gelmemesi gerektiği üzerine kuruludur ve Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın birbirleri arasındaki mücadelesi, İngiltere için hem batıda hem de doğuda hayati derecede önemlidir. 1907'lere geldiğinde İngiltere açısından en büyük potansiyel tehdidin Almanya olduğu görülmeye başlanmıştır. Almanya'nın güçlü ekonomisi, geniş nüfusu ve güçlü silahlı kuvvetleri, ilerleyen dönemlerde Avrupa'ya egemen olabilecek olması ve doğuya doğru etkisini artırması İngilizleri korkutmaktadır. Almanya ile ittifak arayışları ise iki ülke menfaatlerin neredeyse her bölgede karşı karşıya gelmesi nedeniyle mümkün olmamıştır. Böylelikle, İngiltere, Rusya ve Fransa'yı destekleyerek Üçlü İtilaf'a katılmış ve Birinci Dünya Savaşına bu üçlü ittifakla girilmiştir. İngilizlerin Ruslarla bir ittifaka girmesindeki diğer bir önemli neden ise doğudaki topraklarının ve özellikle Hindistan'ın güvenliğinin sağlanmasının önemli bir katkısını olmasıdır. Çünkü Rusya'nın İngiltere'nin Güney Afrika'daki savaşı sırasında Asya'dan bölgeye takviye göndermesini engelleme girişimleri ve 1900-1901 savaş planı çalışmasında, Fransız Genelkurmay Başkanı Rusya'nın bir İngiliz-Fransız savaşı durumunda Hindistan'a yönelik bir tehdit oluşturmak için Taşkent'e baskı uygulayacağını bildirmesi önemli sorunların oluşmasına neden olmuştu. Eğer İngiltere büyük bir savaş sırasında doğudan askeri göndermezse İngilizlerin kâbusları gerçek olabilirdi.

İngiliz imparatorluğu sömürge düzeni üzerinde yükselmiş ve özellikle XIX. yüzyıl sonlarına doğru bu sömürgelerini korumak için ekonomik ve askeri anlamda gücü yeterli değildir. Savaşın başlaması ile birlikte bu ihtiyaç her bölge açısından daha önemli hale gelmiştir. "Büyük güç" prestijinin alacağı küçük bir yara bile imparatorluğun çöküşüne neden olabileceği, İngiliz yetkililerin en büyük korkusudur.

Bu nedenle en önemli sömürgesi olan Hindistan'ı korumak için Ruslar ile bir ittifaka girmiştir.

Birinci dünya savaşının sonlarına doğru Rusya'da meydana gelen devrimler İngiliz-Rus ittifakının sarsılmasında büyük bir etki yapmıştır. Bolşevik devrimi ile savaştan çekilen Ruslar Türkistan bölgesi ve tüm Asya kıtasında menfaatleri bulunan İngilizleri endişelendirmeye başlamıştır. Ayrıca Bolşevik ideolojinin hızla yayılmaya başlaması özellikle Türkistan, Afganistan, İran ve Hindistan'da bağımsızlık düşüncelerinin ortaya çıkması İngilizleri Bolşevik Ruslara karşı Menşevikleri desteklemeye yöneltmiştir.

Geçici hükümetin başkanı Kerenski İngilizler ile görüşmekte ve hükümette kalıcılık sağladıktan sonra merkezi güçlerle ve özellikle Osmanlı ile savaşa devam etme söz vermiştir. Bu kapsamda bölgedeki Ermeniler, Gürcüler, Siyonistler vb. Türk düşmanı birçok unsur ile ittifak kuran İngilizler, bir yandan uluslararası toplumu harekete geçirmeyi planlamakta ve bir yandan ise yıllardır hayalini kurdukları zengin topraklara sahip Türkistan bölgesine askeri müdahale planları yapmaktadır.

Bolşeviklerin tüm halkalara özgürlük söylemlerinin arka planında yeni hükümetin hakimiyetini sağlamlaştırması ve sonrasında merkezi bir hükümet etrafında yine Rus hakimiyetinin sağlayacak olması bilinen bir gerçektir. Ancak bölgedeki birçok toplum bu söylemlerden etkilenmekte ve Bolşevik hareket tüm bölgelerde hızla yayılmaktadır. İngilizler Türkistan'a yönelik askeri müdahale için ise uygun bir zamanı aramaktadır.

Bu kapsamda 23 Aralık 1917 tarihinde İngiliz-Fransız yetkililer arasında gizli görüşmeler yapılarak Rusya'ya Müdahale planı hazırlanmıştır. Bu anlaşma 16 Mayıs 1916'de Osmanlıyı parçalamayı öngören Sykes-Picot anlaşmasının Rusya'yı parçalamaya ve etki alanları oluşturmaya yönelik versiyonudur. Söz konusu anlaşma çerçevesinde Fransızlar Besarabya, Ukrayna ve Kırım'ı, İngilizler ise Kazak toprakları, Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan, Türkistan bölgesini işgal edecektir. Bu temelde başlayan gizli faaliyetleri 13 Kasım 1918'de daha açık bir hal almış ve İngiliz Savaş Ofisi'nde Sibirya, Kafkaslar ve Türkistan'ın işgali konusunda detaylı planlar

yapılmıştır.

İngiltere Genel Kurmay Başkanı General Henry Wilson tarafından imzalanan söz konusu plan dahilinde İngilizler Aşkabat, Taşkent, Kaşgar gibi merkezi yerlere birlikler gönderilme başlanmıştır. General Malleson'un başında olduğu bu askeri misyonlar bölgedeki Bolşevik karşıtı güçleri destekleyerek tüm bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Planın diğer bir kısmı olan Sibiry ve Kafkalar ise General Lionel Dunsterville önderliğindeki kuvvetler ile işgal edilmeye çalışılmıştır. Böylece İngilizlerin planı kuzeyden ve güneyden yapılacak operasyonlarla Türkistan'ında içerisinde bulunduğu tüm Asya kıtasında İngiliz hakimiyeti kurmaktır.

Sonuç olarak Bolşeviklerin bölgede güçlenmesi, gönderilen askeri birimlerin başarısızlığı ve Birinci Dünya Savaşı'nın İngilizler lehine sonuçlanması ile birlikte İngiliz kuvvetleri Türkistan bölgesinden çekilmek zorunda kalmışlardır.

Literatürde İngilizlerin Türkistan'a yönelik bu mücadelesi sınırlı bilgiler kapsamında ele alınmaktadır. Bunun nedeninin İngilizlerin yaşadıkları başarısızlık ve sömürge imparatorluğu açısından önemli bir yere sahip olmasıdır. Çalışmamızda detaylı olarak incelediğimiz gibi İngilizler dünyada yaşanan ekonomik krizlerden oldukça çok etkilenmişlerdir. Ayrıca bölgede yeterli sayıda askeri güce sahip değillerdir. Böyle bir güvenlik zafiyeti ve askeri başarısızlığın hem İngiltere de hem de sömürgelerde büyük bir etki oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz diğer bir konu ise İngilizlerin bölgedeki Turancılığa bakış açısıdır. Bölgede Turancı ve Türkçülüğün İngilizleri oldukça endişelendirdiği hatta Bakü'nün Türklere bırakılarak bölgede Turancılığı kendi taraflarına çekmeyi planladıkları görülmektedir. İngilizlerin Türkistan siyaseti birçok açıdan bölgenin tarihi ve politik önemini ortaya koymakta ve araştırmamız boyunca literatürde tespit ettiğimiz ilgisizliğe rağmen gerçekte daha büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. İngiliz politikaları özellikle XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında bu bölgeye çok önem vermiştir. İngiliz politikalarını besleyen istihbarat ağının en gizli organizasyonları bu bölgede faaliyet göstermiştir.

Birçok İngiliz politikacıya göre Orta Doğu bölgesindeki İngiliz hakimiyeti ve

menfaatleri yine Türkistan bölgesindeki gelişmelere bağlıdır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere bölgede yaşanan başarısızlıklar İngilizlerin bölgedeki politikalarının tarih sayfalarında kaybolmasına neden olmuştur. Söz konusu konu kapsamında yapılan çalışmalar ise ya Türkistan bölgesinden bahsetmemeyi ya da olayları sınırlı bir kapsamda vermeyi seçmiştir.

Bu çalışma ile İngilizlerin Türkistan bölgesine yönelik politikaları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda özellikle İngiliz, Hindistan ve Amerikan arşivleri incelenmiş ve bölgede görev yapan diplomatların, ajanların ve yöneticilerin anıları değerlendirilmiştir. Birincil kaynaklar çerçevesinde literatürdeki diğer kaynaklar karşılaştırılmış ve bilimsel sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır. Yaptığımız çalışmanın aslında Türkistan bölgesinin dünya politikası ve özellikle İngiliz siyaseti açısından ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu görülmekte ve bundan sonraki yapılacak çalışmalara katkısı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Amerikan Arşivi

“Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1914-1931”, Political Relations M820_Roll228, Series: 184.0191/30-33, Washington: 1962.

“Records of the Department of State Relating to World War I and Its Termination, 1914-1929”, Roll 318, M367, Series:763.72114/5226-5440, Washington: 1962.

İngiliz Arşiv Kaynakları

“Aeronautical Research”, TNA: PRO. CAB 24/88/77, 09 Eylül 1919.

“Appreciation of The Attached Eastern Report, No. XXVII”, TNA: CAB/24/144, Eastern Report No. 27., 19 Ekim 1917.

“Appreciation of The Attached Eastern Report No. XXXVI.”, TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report No. 36., 04 Ekim 1917.

“Appreciation of The Attached Eastern Report, No. XXXVII”. TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 37, 11 Ekim 1917.

“Appreciation of The Attached Eastern Report, No. XXXIX”, TNA: PRO.CAB/24/144, Eastern Report No. 39, 25 Ekim 1917.

“Appreciation of The Attached Eastern Report No. XI”, TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report No. 11, 12 Nisan 1917.

“Appreciation of The Attached Eastern Report, No. VII”, TNA: PRO. CAB/24/143, Eastern Report No. 7.

“Conclusion Former Reference: WC 295”, TNA:PRO. CAB. 23/4, Aralık 1917.

“Expenditure on Malleson Mission and Troops in East Persia, 1918 to 1921”,

OR/L/MIL/5/807, s. 6.

“From the Bolshevik Revolution at Petrograd (November 1917) to the Bolshevik Coup d’Etat at 'Kokand (February 1918).”, TNA: PRO. CAB 24-57-69, 24 Haziran 1918.

“From C.I.G.S. To C.O.C in C. Mesopotamia”, TNA: PRO. CAB/24/29, GT 2346, 1 Ekim 1917.

“Imperial War Cabinet”, TNA: PRO.CAB/23/43 25, IWC 39, Mayıs 1918.

“Memorandum On The Present State of Mind In Turkey”, TNA: PRO. CAB/24/53, GT 4701, 25 Mayıs 1918.

“Political Developments In Russian Central Asia Since The Revolution”, TNT PRO. CAB/24/57, 27 Haziran 1918.

“Report On The Pan-Turanian Movement”, TNA: PRO. CAB/24/25, GT 1981, 7 Eylül 1917.

“Secret, British Propaganda in Allied and Neutral Countries”, TNA:PRO. CAB/24/3, 20 Aralık 1916.

“Secret, War Cabinet 289”, TNA: PRO. CAB 23/4/63, 03 Aralık 1917.

“Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet”, TNA: PRO. CAB /23/6, WC 435, 24 Haziran 1918.

“Secret, War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/6, WC 436.

“War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/5 WC 362.

“Secret War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/15, WC 624, 25 Eylül 1919

“Secret, Momerandum”, TNA: PRO. CAB /23/20, 6 Ocak 1920.

“Secret, Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/21, 5 Mayıs 1920.

“Summary of Blockade”, TNA: PRO. CAB 23/39.

“Secret, Imperial War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/42, WC 42. 12 Aralık 1918.

“Secret, Imperial War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/43. Haziran 1918.

Imperial War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/43.

"Secret-war Proceedings", Foreign and Political Department No.49 ve 51., Ekim 1919.

“Secret, Weekly Report on Serbia and Montenegro. VI. Intelligence Bureau, Department of Information”, TNA: PRO CAB 24/25/49, GT 1948, 05 Eylül 1917.

“Secret, Intelligence Bureau: Weekly Report on Turkey and Other Moslem Countries II.”, TNA:PRO. CAB/24/44, GT 3836, 6 Mart 1918.

“Secret, Note of Interview between the Prime Minister and M. Kerensky, at 10, Downing Street, S.W., on June 24th, 1918”, TNA: PRO CAB 24/55/48, GT 4948, 24 Haziran 1918.

“Secret Memorandum on our Present and Future Military Policy in Russia”, TNA:PRO. CAB 24/70/11, 13 Kasım 1918.

“Secret, The Convention between the Khuddam-i-Kaaba and the Pan-Turanian Movement By Y. P. Vivian, Assistant Director, Criminal Intelligence, Simla”, TNA: PRO. CAB/24/144, 1 Kasım 1917.

“Secret, Appreciation Op The Attached Eastern Report No. XII”, TNA: PRO. CAB/24/144, 8 Kasım 1917.

“Secret, A Report By Colonel Sir. Mark Sykes, Bt., M.P., Of Interviews Between Himself And Four Arab Officers Now In London”, TNA: PRO. CAB/24/144, 15 Kasım 1917.

“Secret,Memorandum By Political Department, India Office”, TNA: PRO. CAB/24/36, 13 Aralık 1917.

“Secret, Foreign Office Minutes On S. E. Russia etc”, TNA: PRO. CAB/24/38, GT 3243, 8 Şubat 1918.

“Secret, Foreign Office”. TNA: PRO. CAB/24/42, GT 3624, 28 Şubat 1918.

“Secret,Memorandum The Formula Of “The Self-Determination Of Peoples” And The Moslem World by Intelligence Bureau, Department of Information. Section E.”, TNA: PRO. CAB/24/39, GT 3324, 10 Ocak 1918.

“Secret, Memorandum from Mr. E.S. Montagu at S..S. "Kaiser-I-Hind Aden”, TNA: PRO. CAB/24/34, GT 190, 4 Kasım 1917.

“Secret, Eastern Report. No. LVIII”. TNA: PRO. CAB/24/144, Eastern Report 58, 7 Mart1918.

“Secret, Eastern Report. No. LXI. TNA: PRO. TNA: PRO. CAB /24/145, Eastern Report 61, 7 Mart 1918.

“Secret, Memorandum On Political Developments in Russian Central Asia Since The Revolution”, TNA: PRO. CAB /24/57, GT 5068, 27 Haziran 1918.

“Secret, Summary of Blockade İnformation”, TNA: PRO. CAB /24/39, GT 3388, 17

Ocak 1918.

“Secret, Memorandum on German and Turkish Activities in The Middle East Since The Russian Revolution”. TNA: PRO. CAB /24/51, GT 4576, 8 Mayıs 1918.

“Secret, The National Archives' reference”, TNA: PRO. CAB 24/58/19, 11 Temmuz 1918.

“Secret, War Paper”, TNA: PRO. CAB 23-8-23, WC 502, 14 Kasım 1918.

“Secret, Minutes of a Meeting of the War Cabinet”, TNA: PRO. CAB 23/8, WC 502, 14 Kasım 1918.

“Secret, Imperial War Cabinet”, TNA: PRO. CAB/23/5, WC 369, 21 Mart 1918.

“Secret, Situation in Russia”, TNA: PRO. CAB/24/11, GT 529, 23 Nisan, 1917.

“Secret, War Cabinet Report”, TNA: PRO. CAB/24/44, WC 264, 11 Mart 1918.

“Secret, Russian and Japan”, TNA: PRO.CAB/24/44, GT 3892, 12 Mart 1918.

“Secret, Momerandum”, TNA: PRO. CAB /24/35, WAR CABINET 206, 07 August 1917.

“The Zionist Movement “, TNA:PRO. CAB 24/4, G 164, 17 Ekim 1917.

“War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /23/5, 369.

“Winston S Churchill, Russian Policy”, CAB 24/93/29, TNA: PRO. CP 128, 12 Kasım 1919.

“Secret Imperial War Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB /24/59, WC 372, 28 Haziran 1918.

“Secret Document, Appreciation of The Attached Eastern Report No LXX”, TNA: PRO. CAB/24/145 MAYIS 1918.

“Secret, Foreign Countries Report”, TNA: PRO. CAB /24/155, 16 Kasım 1921.

“Secret, War Cabinet Paper, The Situation in The Various Theather”, TNA: PRO. CAB 24/59/95, 28 Haziran 1918.

“Secret, Directorate of Intelligence Paper”, TNA: PRO. CAB /24/80.

“Secret, War Cabinet PAper”, TNA: PRO. CAB /24/80, GT 3336, 27th May 1919,

“Secret Cabinet Paper”, TNA: PRO. CAB 23-21-7, CC 63, 5 Mayıs 1920.

“Secret, Afghanistan. Telegram No. 6628 from Viceroy to S/S India”, TNA: PRO. CAB 24-79-78 16, GT 7278, Mayıs.

“Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24/88/30, GT 8130, 6 Eylül 1919.

“Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24/88/65, 10 Eylül 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 14922 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-92-77, CP 76, 04 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15567 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-77, CP 173, 18 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15337 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-39, CP 138, 13 Kasım 1919.

“Secret Afghanistan. Telegram No.15734 to Secretary of State for Indi”, TNA: PRO. CAB 24-94-5, CP 205, 22 Kasım 1919.

“Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-89-66, GT 8266, 2 Ekim 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 25817 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-13, CP 213, 24 Kasım 1919.

“Secret Telegram from Secretaty of State for India to Viceroy, Army Department”, TNA: PRO. CAB 24-90-93, 20 Ekim 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15536 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB /24/93.

“Secret Afghanistan. Telegram No. 15253 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-9, 10 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 14828 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93,17 Kasım 1919. (Bu mesaj İstanbul'a ve Kashgar'a 77979 nolu madde ile birlikte tekrarlanmıştır).

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15500 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-45, 15 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15988 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-30, 28 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 77977 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-53, 18 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15536 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-63,17 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15568 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-93-82,19 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15871 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-21, 25 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 15989 from Viceroy Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-31, 28 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16288 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-61, 4 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16396 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-75, 6 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16065 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-94-73, 29 Kasım 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16710 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB ,14 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16768 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-95-28, 17 Aralık 1919.

“Secret Telegram from Viceroy, Army Department, to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-89-78, 4 Ekim 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16861 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-95-40, 18 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16895 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-95-41, 19 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 16845 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-95-50, 18 Aralık 1919.

“Secret Transcaspia. Telegram No. 33 from Viceroy, Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24-95-100, 3 Ocak 1920.

“Summary of Blockade Information”, TNA: PRO. CAB/24/39, GT 3388, 11-17 Ocak 1916.

“Transcaspia. Telegram No. 15903 from Viceroy Army Department to Secretary of State for India”, TNA: PRO. CAB 24/94/23, 26 Kasım 1919.

Savaş Ofisi

“Secret, Memorandum by Altham”, PRO, W.O. 106/48, 10 Ağustos 1901.

“Secret, Memorandum by Altham”, PRO, W.O. 106/48, 10 Ağustos 1901.

“War Diary, General Staff”, WO 95/4958, 13 Ocak 1919.

“Report on Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia”, W0 106/1191, Kasım-Aralık 1918.

“British military agent Army of the Caucasus”, WO 95/4960, 1 Temmuz 1919.

“War Diary, Caucasus Military Mission”, WO 95/5042.

“From Major G.M. Goldsmith, Acting British Military Agent, Army of Caucasus Front to the Director of Military intelligence”, PRO; WO 95/4960, 1 Temmuz 1919.

“Air Ministry Memorandum”, I/204/260/8, 13 Ocak 1919.

“Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly”, LBY 87 / 1858.

Dışişleri Ofisi

“Tel. Wingate to Balfour, no. 496”, PRO. FO 371/3054, 7 Mayıs 1917.

“Report on the Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia”, FO 317/3677, Kasım-Aralık 1918.

“Report on the Visit of British Military Mission to the Volunteer Army under General Denikin in South Russia”, FO 317/3677, Kasım-Aralık 1918.

“Pan-Turanist Movement”, FO 371/3060, File 226241, 28 Kasım 1917.

“Viceroy to the Secretary of State” Foreign War B(Secret) 1 Ocak 1918.

İstihbarat Ofisi (M.I.5.) Arşivi

“Reports of the A branch of M.1.5”, KV 1/27.

“Reports of the A branch of M.1.5”, KV 1/13.

“Secret, MI5 Branch Report Organisation ve Administration”, KV/1/51.

“Secret, MI5 Branch Report Organisation ve Administration”, KV/1/51, No: 288454.

Hindistan Ofisi Arşivi

“A Manual on the Turanians and Pan-Turanianism”, IOR/L/MIL/17/16/25.

“Arabia: Printed Correspondence., British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/10/645 File 110/1917.

“Central Asia, Persia, Afghanistan, &c. Bolshevik and Pan-Islamic Movements and connected information. Issue No. 3. Supplement. 1st to 31st December 1919”, IOR/L/PS/18/A186.

“Central Asia, Persia, and Afghanistan. Bolshevik and Pan-Islamic Movements and connected Information”, IOR/L/PS/18/A18.

“Criminal Intelligence, Circular Memoranda: Pan-Islamism”, IOR/R/15/2/45.

“Despatching Malleson’s Mission India Office Library”, IOR/L/MIL/5/807

“Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921”, IOR/L/MIL/17/15/36.

“Expenditure on Malleson Mission and troops in East Persia, 1918 to 1921 British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/MIL/17/15/36.

“FO Annual Reports, 1932-1938, 1947, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/2877.

“German War: Persia; general situation”, British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/490.

“Hamilton to Curzon, 6 January 1903, Hamilton Papers”, Mss Eur. C. 126/5.

“History of the Great War based on Official Documents: Operations in Persia 1914-1919”, IOR/L/MIL/17/15/28.

“India Office Records and Private Papers Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, War in East”, Mss Eur F112/274, 1 Ağustos 1918.

“India Office Records and Private Papers Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, War in East”, Mss Eur F112/274, 1 Ağustos 1918.

“Military Attaché at Meshed.’, British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/317.

“Military report on Tehran and adjacent Provinces of North-West Persia (including the Caspian Littoral)', British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/MIL/17/15/23

“Pan-Islamic and Turkish propaganda etc. in Persia” , IOR/L/PS/18/C211.

“Pan Arab Congress 1933. Attitude of H.M.G. to a Pan Arab Movement”, IOR/L/PS/12/2110.

“Telegram 61001 MO 1 of 3 August from C in C India to War Office”, India Office Library, IOR/L/PS/11/138.

“The Pan-Turkish Ideal Papers”, IOR/L/MIL/17/16/24.

“The Pan-Turkish Ideal”, IOR/L/MIL/17/16/24.

“The Pan-Turanian Movement, British Mission to Kashgar by P T Etherton, Kashgar”, IOR/L/PS/18/C18, Mayıs 1918.

“Persia: German agents; Documents captured at Kerman”, IOR/L/PS/10/477.

“Persian Situation: Miscellaneous Reports’, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/1156.

“Persia. Annual Reports, 1932–’, British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/3472A.

“Persian Correspondence. (1917-18)', British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/10/613.

“P.T. Etherton, Central Asia Pan-Turanian Movement“, IOR / L / PS / 18 / C181, Mayıs 1918.

“Report on the Pan-Turanian Movement”, IOR/L/MIL/17/16/23.

“Secret, Summary of situation in Central Asia May-July 1918 India Office Library”, IOR/L/MIL/17/14/87, 10 Ağustos 1918.

“Secret, Anglo-Russian Relations', British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/18/A169, 23 Mayıs 1906-12 Haziran 1906.

“Secret Weekly Political Intelligence Summaries, nos 356-416, August 1946-November 1947”, IOR/L/PS/12/1167, Ext 6116/46(S), Ağustos 1946-Kasım 1947.

“Secret, Persian correspondence. (1917-18)', British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/10/613, 23 Şubat 1918.

“Suggested Pan-Islamic Congress to be held in Cairo”, IOR/L/PS/12/1022.

“Secret, Summary of situation in Central Asia May-July 1918 India Office Library”, IOR/L/MIL/17/14/87, 10 Ağustos 1918.

“Tehran Intelligence Summaries” British Library: India Office Records and Private Papers”, IOR/L/PS/12/3503.

“The Turkish and Pan-Turkish Ideal by Tekin Alp”, IOR/L/MIL/17/16/24.

KİTAP VE MAKALELER

ABAZOV, Rafis, **The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia**, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

ADAMS, Ralph James Q. ve Philip P. Poirier, **The conscription controversy in Great Britain, 1900–18**, Springer, 1987, s. 21.

ADİL HIKMET BEY ve **Yusuf Gedikli**. **Asya'da beş Türk**, Ötüken, İstanbul, 1998.

AĞALDAĞ, Sebahattin, “Moğol Devleti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 8, 2002, ss. 265-278.

AKÖZ, Seçkin, “Politika Kavramının Siyaset Kavramı Yerine Kullanılması Ve Bilimsellik Tartışmaları Bağlamında Devlet Olgusuyla İlişkisi”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.3. S.5, 2018, ss. 160-180.

ALAVI, Seema, **The eighteenth century in India. Vol. 1**, Oxford University Press, 2002, s. 245.

ALAU, Addlbayev, “Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri”, **Bilig**, S. 23, 2002, ss. 67-90.

ALIŞIK, Gülşen Seyhan, “Yesevî Takipçisi Olarak Ubeydullâh Han”, **Türkbilig/Türkoloji Arastirmalari Dergisi**, C. 18, 2009, ss. 13-33.

ALLSEN, Thomas, “Spiritual geography and political legitimacy in the eastern Steppe”, **Ideology and the Formation of Early States**, HJM Claessen and JG Osten, 1996, ss. 116-35.

ALPARGU, Mehmet, “Özbekler: Orta Asya’da Yaşayan Bir Türk Topluluğu”, **DİA**, ss. 119.120.

ALPTEKIN, Erkin, “The Uygers”, *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, Vol. 8.2, 1987, ss. 302-310.

ANDERSON, Perry, “Portugal and the end of ultra-colonialism”, **New Left Review**, Vol. 15, 1962, s. 83.

ANDERSON, Roger Charles, **Naval wars in the Baltic: during the sailing-ship epoch, 1522-1850**, C. Gilbert-Wood, 1910.

ANOOSHAHR Ali, *Turkestan and the Rise of Eurasian Empires: A Study of Politics and Invented Traditions*, Oxford University Press, 2018.

ARABACI, Caner “100.Yılında Kutü'l-Amare Zaferi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi**.

ARIK, Durmuş, “Buhara Yahudileri”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2. S.2, 2005, ss.1-27.

ARNOLD-FORSTER, Mark, **The world at war, Vol. 461**, Random House, 2001, s. 85.

ARSLANIAN, Artin H., “Dunsterville's Adventures: A Reappraisal”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.12.2, 1980, ss. 199-216.

ASCHER, Abraham, **The revolution of 1905: Russia in disarray. Vol. 1**, Stanford University Press, 1994, ss.15-36.

AVRICH, Paul H., “The Bolshevik Revolution and Workers' Control in Russian Industry”, **Slavic Review**, Vol. 22.1, 1963, ss. 47-63.

AY, Zahide, **Nasır-ı Hüsrev ve sonrasında bedahşan ismailileri (10.-15.-yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

AYDIN, Mithat, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.15, S.38, 2008, ss. 253-288.

BABAOĞLU, Cenay ve Sedat Çobanoğlu, “Rusya Federasyonu Başkanlık Sistemi ve Türkiye'ye Yansımaları”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.10. S.4 (2017), ss. 285-297.

BACON, Elizabeth E., "Types of pastoral nomadism in Central and Southwest Asia", **Southwestern Journal of Anthropology**, 10.1, 1954, ss. 44-68.

BAHAR, Hasan, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 1994, ss. 233-244.

BAILEY, Frederick Manson, “In Russian Turkestan under the Bolsheviks”, **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 8.1, 1921, ss. 49-69.

BAILEY, Frederick Marshman ve Peter Hopkirk, **Mission to Tashkent**, Oxford Paperbacks, 2002.

BLACK, Jeremy, **British foreign policy in an age of revolutions, 1783-1793**, Cambridge University Press, 1994.

BLACKER, L. V. S. “Travels in Turkistan 1918-20”, **Geographical Journal**, (1921), s. 178-197.

BALFOUR, James Moncreiff, **Recent Happenings in Persia**, Edinburgh, 1922.

BARTHOLD, Wilhelm, “Turkistān”, **Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936)**, Edited by M. Th. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset, R. Hartmann, VIII, 1913, s. 895.

BARTOLD, Vasilii Vladimirovich, Clifford Edmund Bosworth ve Tatiana Minorsky, **Turkestan down to the Mongol Invasion, Vol. 5**, London, 1968, s. 25-45.

BARTHOLD, Vasilii Vladimirovich, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

BAYKARA, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı**, C. 1, 2013, ss. 257-298.

BAZILI: Nikolaï Aleksandrovich, **Nicolas de Basily, diplomat of Imperial Russia, 1903-1917: memoirs Vol. 125**, Hoover Institution Press, Stanford University, 1973, s. 38.

BECKER, Seymour, “The ‘great game’: The history of an evocative phrase”, **Asian Affairs**, Vol. 43.1, 2012, s. 61-80.

BECKETT, William Ian Frederick ve John Gooch, **Politicians and defence: studies in the formulation of British defence policy, 1845-1970**, Manchester University Press, 1981, s. 61.

BEIZER, Michael, “Restoring courage to Jewish hearts: Frank Rosenblatt's mission in Siberia in 1919”, **East European Jewish Affairs**, Vol. 39.1,2009, ss.35-56.

BENNETT, G., **British foreign policy during the Curzon period, 1919-24**, Springer, 1995.

BENNIGSEN, Alexandre ve Marie Broxup, **The Islamic Threat to the Soviet State** (Routledge Revivals), Routledge, 2014.

BENTON, Gregor ve Edmund Terence Gomez, **Chinese in Britain, 1800-present**, Palgrave Macmillan, 2011, s. 74.

BERNSTEIN, Samuel, “American labor in the long depression, 1873-1878”, **Science & Society** (1956), ss. 59-83.

BETTA Chiara, “Xinjiang or Eastern Turkestan? The Conundrum of Chinese Central Asia”, **Institute of International Economic Relations**, 2001, s. 87.

BILLINGTON, James H., “Six views of the Russian revolution”, **World Politics**, Vol. 18.3, 1966, ss. 452-473.

BISKE, Yu S. ve R. Seltmann, “Paleozoic Tian-Shan as a transitional region between the Rheic and Urals-Turkestan oceans”, **Gondwana Research**, Vol. 17.2-3, 2010, ss. 602-613.

BLACKER, Latham Valentine Stewart, **On Secret Patrol in High Asia**, J. Murray, 1922, s. 156.

BODGER, Alan, “Russia and the End of the Ottoman Empire”, **The Great Powers and the end of the Ottoman Empire**, 2005, ss. 83-116.

BOLTON, Kerry, “Francis Parker Yockey: Stalin’s Fascist Advocate”, **Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi**, C. 3.6, ss. 9-35.

BONDAREVSKY, Gregory L., **The Great Game A Russian Perspective**, 2002.

BOZKURT, Fuat, **Türklerin dili**. Cem Yayinevi, 1995.

BRADLEY, John, **The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920** (Boulder: East European Monographs), 1990 14–16.; Alon Rachamimov, **POWs and the Great War: captivity on the Eastern Front**, Berg, 2014.

BREGEL, Yuri, **An Historical Atlas of Central Asia**, Vol. 9, Handbook of Oriental Studies: Section Eight: Central Asia, Leiden: Brill, 2003.

BROWER, Daniel, “Mam and Ethnicity: Russian Colonial Policy in Turkestan”, **Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917**, 1997, s. 115.

BROWER, Daniel, “Islam and Ethnicity: Russian Colonial Policy in Turkestan”, **Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917**, 1997, ss. 15-135.

BUDAK, Mustafa, “Ebü'l-Hayr Han”, **DİA**, 1994, s. 325.

BURTON, Audrey, **The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic, and Commercial History, 1550-1702**, Macmillan, 1997, s. 21.

CABLE, James, **The Political Influence of Naval Forces in History**, New York: St Martins Press, 1998.

CAIN, Peter J. ve Anthony G. Hopkins, **British imperialism: innovation and expansion, 1688-1914**, Vol. 1. Addison-Wesley Longman Ltd, 1993, s. 37.

CAIN, Peter J. ve Anthony G. Hopkins, “Gentlemanly capitalism and British expansion overseas II: new imperialism, 1850-1945”, **The Economic History Review**, Vol. 40.1, 1987, ss. 1-26.

CAMPBELL, Ian W., “The rise and fall of Khoqand, 1709–1876: Central Asia in the global age”, **Central Asian Survey**, 2018, ss. 499-501.

CAN, Lâle, “Connecting People: A Central Asian Sufi Network in Turn-of-The-Century Istanbul”, **Modern Asian Studies**, Vol. 46.2, 2012, ss. 373-401.

CHAMBERLIN, William Henry, **The Russian Revolution, Volume I: 1917-1918: From the Overthrow of the Tsar to the Assumption of Power by the Bolsheviks**, Vol. 794, Princeton University Press, 2014, ss. 153-54.

CHIRCOP, Aldo ve Olof Linden, **Places of Refuge for Ships: emerging environmental concerns of a maritime custom**, BRILL, 2005.

CHURCHILL, Winston S., **The World Crisis: The Aftermath. Vol. 4**, Rosetta Books, 2013.

CLAUSEWITZ, Carl, **On War**, Penguin UK, 1982, s. 48.

COHEN, Stuart, “Mesopotamia in British strategy, 1903–1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9.2 (1978), ss. 171-181.

CURZON, George Nathaniel, **Persia and the Persian question. Vol. 1**, Cambridge University Press, 2016.

CURZON, George N., **Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question**, London, 1889.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011.24 (2011), ss. 51-78.

ÇELENK, Mehmet, "Safevîler Döneminin Şîu-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C. 6., S.2, 2013, s. 63.

ÇINAR, Gülay Karadağ, "Safevî-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524- 1630)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, 2011 s. 12.

DANI, Ahmad Hasan ve Vadim Mikhaïlovich Masson, **History of civilizations of Central Asia: development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century**, Vol. 5. Unesco, 2003.

DARWIN, John, **The empire project: the rise and fall of the British world-system, 1830-1970**, Cambridge University Press, 2009, s. 49.

DEBO, Richard K., "Lockhart Plot or Dzerhinskii Plot?", **The Journal of Modern History**, Vol. 43.3 (1971), ss. 413-439.

DEMİR, Timur, "Anadolu'da Kimmer-İskit İz Ve Etkileri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 112.

DEMİR, Necati, "Türk tarihinin ve kültürünün kaynağı olarak kaya üzeri resimler (petroglifler) ve yazılar." **Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks**, C.1.S. 1, 2009, ss. 5-19.

DEMİRCİ, Levent, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", **Savunma Bilimleri Dergisi**, C.11, S. 2, 2012, ss. 33-69.

DICEY, Edward, "The Rival Empires", **The Nineteenth century and after: a monthly review**, Vol. 54, 1903, ss. 885-902.

DOCKRILL, Michael L. ve Brian JC McKercher, **Diplomacy and World Power: Studies in British Foreign Policy, 1890-1951**, Cambridge University Press, 2002, s. 68.

DOĞAN, Orhan, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", **Tarih Dergisi/Turkish Journal of History**, C. 37, 2011, ss. 77-92.

DONUĞ, Abdülkadir, "Basmacı hareketi", **DİA**, C.5, 1992, ss. 107-108.

DUBE, Agnima, **Central Asia and India between the two World Wars: a study of the impact of Soviet power on their relations**, 1997.

DUGIN, Aleksandr ve Vügar İmanov, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, 2010.

DUNCAN, Peter JS., “Contemporary Russian Identity Between East and West”, **The Historical Journal**, Vol. 48.1, 2005, ss. 277-294.

DURGUN, Şenol ve Gonca Bayraktar, **İngiliz Gizli Servisi MI5’e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm**, çev: İstanbul, Yesevi Yayınları, 1999.

EFFENDI, Shoghi ve George Townshend, **God passes by. Baha'i Publishing Trust**, 1970.

EGAMBERDIYEV, Mirzahan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6.1, 2005, ss. 103-108.

EHRlich, Mark Avrum, “Jews in Turkestan”, **Encyclopedia of the Jewish diaspora: origins, experiences, and culture**, Vol. 2, Abc-clio, 2009.

EICHENGREEN, Barry, **Globalizing Capital A History Of The International Monetary System, Second Edition**, Princeton University Press, Princeton, 2008.

ELLIOTT, John Huxtable, **Empires of the Atlantic world: Britain and Spain in America, 1492-1830**, Yale University Press, 2007, s. 122.

ELLIS, Charles Howard, **The Transcaspian Episode: 1918-1919**, Hutchinson, 1963.

ELLIS, Charles Howard, **The British Intervention in Transcaspia 1918-1919**, Univ of California Press, 1963.

EMMONS, Terence ve Wayne S. Vucinich, **The Zemstvo in Russia: An Experiment in Local Self-Government**, Cambridge University Press, 1982.

ENGSTRÖM, Maria, “Contemporary Russian messianism and new Russian foreign policy”, **Contemporary Security Policy**, Vol. 35.3 (2014), ss. 356-379.

ENOKI, Kazuo, “The origin of the White Huns or Hephthalites”, **East and West**, Vol 6.3, 1955, ss. 231-237.

ERŞAHİN, Seyfettin, “Türkistan'ın" Verilen Bağımsızlık" tan" Alınan Bağımsızlığa" Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 44.1, 2003, ss. 313-343.

ETHERTON, P.T., Manchuria-the Cockpit of Asia, Read Books.2007.

ETHERTON, Percy Thomas, Across the roof of the world: a record of sport and travel through Kashmir, Gilgit, Hunza, the Pamirs, Chinese Turkistan, Mongolia and Siberia, Constable and Company, Ltd., 1911.

ETHERTON, Percy Thomas, In the heart of Asia, Constable, 1925.

ETHERTON, Percy Thomas, "Central Asia: Its rise as a political and economic factor", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 10.2 (1923), ss. 87-103.

ETTINGER, Shmuel, "Hibbat Zion", **Encyclopaedia Judaica, Second Edition**, Volume 21, ss. 542-545; Harold Harel Fisch, "Zangwill, Israel", **Encyclopaedia Judaica, Second Edition**, Volume 21, ss. 455-456.

FERRIS, John, Intelligence and strategy: selected essays, Routledge, 2007, s. 43.

FIGES, Orlando, Revolutionary Russia, 1891-1991: A History, Macmillan, 2014.

FITZGERALD, Edward Peter, "France's Middle Eastern ambitions, the Sykes-Picot negotiations, and the oil fields of Mosul, 1915-1918", **The Journal of Modern History**, Vol.66.4, 1994, ss. 697-725.

FLETCHER, Joseph, "Ch'ing inner Asia c. 1800-1911", **The Cambridge History of China** , Part 1, 1978.

FRANCIS, David Rowland, Russia from the American Embassy, C. Scribner's Sons, 1916, s. 214.

FRECHTLING, Louis E., "Anglo-Russian rivalry in eastern Turkistan, 1863—1881", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol. 26.3, 1939, ss. 471-489.

FROMKIN, David, "The great game in Asia", **Foreign Aff.**, Vol. 58, 1979, ss. 936.

GATRELL, Peter, Russia's First World War: a social and economic history, Routledge, 2014.

GELLNER, Ernest ve John Breuilly, Nations and Nationalism, Vol. 1. Cornell University Press, 1983.

GILLARD, David, The struggle for Asia, 1828-1914: a study in British and Russian imperialism, Taylor & Francis, 1977.

GINK, Károly ve Károly Gombos, The Pearls of Uzbekistan: Bukhara,

Samarkand, Khiva, Corvina Press, 1976, s. 89.

GOLDEN, Peter B. ve Denis Sinor, "The Cambridge History of Early Inner Asia." **The Cambridge History**, 1990, s. 263.

GOOCH, John, **The Boer War: Direction, Experience and Image**, Routledge, 2013, s. 23.

GOOCH, John, **The Prospect of War: The British Defence Policy 1847-1942**, Routledge, 2012.

GOOCH, John, **The Plans of War: The General Staff and British Military Strategy c. 1900-1916**, Routledge, 2015, ss. 45-75.

GORSHENINA, Svetlana ve Sergej Abašin, "Construire et vivre le Turkestan russe: un regard double sur une rencontre coloniale", **Institut Français d'Études sur l'Asie centrale**, 2009, s. 7-14.

GREENAWAY, John, **Drink and British politics since 1830: A study in policy making**, Springer, 2003.

GREAVES, Rose Louise, "British policy in Persia, 1892–1903—II", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Vol. 28.2, 1965, ss. 284-307.

GREAVES, Julian, **Industrial reorganization and government policy in interwar Britain**, Routledge, 2017, s. 96.

GUINS, George C., "The Siberian Intervention, 1918-1919", **The Russian Review**, Vol. 28.4 1969, ss. 428-440.

GÜNDÜZ, Ahmet, "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 6, C. 1, ss. 1-12.

HAMEL, Iosif Khristianovich ve Joseph Hamel, **England and Russia: Comprising the Voyages of John Tradescant the Elder, Sir Hugh Willoughby, Richard Chancellor, Nelson, and Others, to the White Sea**, R. Bentley, 1854, ss. 36-56.

HAUPT, Georges, and Jean-Jacques Marie, **Makers of the Russian Revolution: Biographies**, Routledge, 2017.

HASSMANN, Heinrich, **Oil in the Soviet Union**, (Translated from the German with the addition of much new information by Alfred M. Leeston), Princeton University Press, 1953, ss.25-28.

HAYİT, Baymirza, "Western Turkestan: the Russian dilemma", **Institute of Muslim Minority Affairs**, Journal 6.1,1985, ss. 137-151.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

HAYİT, Baymirza, **“Basmacılar” Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

HEIKKA, Henrikki, **The Evolution of Russian Grand Strategy: Implications for Europe's North**, University of Birmingham, 2000.

HOLDSWORTH, Mary, **Turkestan in The Nineteenth Century: A Brief History of The Khanates of Bukhara, Kokand And Khiva**, Issued by the Central Asian Research Centre in association with St. Antony's College (Oxford) Soviet Affairs Study Group, 1959, s. 26.

HOPKIRK, Peter, **The great game**, John Murray, 2006.

HOOYDONK, Eric Van, “Chapter 15”, **Places of Refuge for Ships: emerging environmental concerns of a maritime custom**. BRILL, 2005.

HUMBLY, G. R. G., “Turkestan, History of in”, **In Encyclopaedia Britannica**, 15th edn Vol. V 18, ss. 792–798.

HUNT, E. L., “The Panama Canal Treaties: Past, Present, Future”, **U. Fla. L. Rev.** 18 (1965), s. 398.

HYMAN, Anthony, “Turkestan and pan-Turkism revisited”, **Central Asian Survey**, Vol. 16.3, 1997, ss. 339-351.

INGRAM, Edward, **In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842**, Routledge, 2013, s. 78.

İNALCIK, Halil, Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 35.

JANKE, Arthur E., “Don Cossacks and the February Revolution”, **Canadian Slavonic Papers**, Vol.10.2 (1968), ss. 148-165.

KADISH, Sharman, **Bolsheviks and British Jews: The Anglo-Jewish Community, Britain and the Russian Revolution**, Routledge, 2013, s. 32.

KAHRAMAN, Kemal, “PICKTHALL, Marmaduke William”, **DİA**, İstanbul, 2015, ss. 270,271.

KAISER, David E., “Germany and the origins of the First World War”, **The Journal of Modern History**, Vol. 55.3, 1983, ss. 442-474.

KAPPELER, Andreas, **The Russian empire: A multi-ethnic History**, Routledge, 2014, s. 87.

KARABAYRAM, Fırat, “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası”. **Atılım Üniversitesi SBE**, 2007.

KARASAR, Hasan Ali, “National identity and regional integration in Central Asia: Turkestan Reunion”, **Bilkent University**, 2002.

KARIMOVA, Risalat, “History of Eastern Turkestan Culture within the Context of Turkic Civilization”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S. 3, 2014, ss. 221-228.

KARLUK, Abdureşit Jelil, “Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki Milliyetlerin Dağılımı Ve Etno-Demografik Özellikleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, C.11 S.11 (2009), ss. 63-90.

KAUSHIK, Devendra, **Central Asia in modern times**, Progress, Moscow, 1970.

KAYMAK, Muammer, “1873-1896 KRİZİ: MİT Mİ GERÇEKLİK Mİ?”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, ss. 166-194 s.5

KAZAHSKOYA, İstoriya, **SSR**, Vol. 3, 1979, s. 25; V.Y. Basın, **Rossiya i Kazaskiye Hanstva**, Alma-Ata, 1971, s. 69.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan misyonu, 1914-1918**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüks, 1999.

KENNEDY, Paul, **The rise and fall of British naval mastery**, Penguin UK, 2017, s, 65.

KENNEDY, Paul M., **The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914**, Ashfield Press, 1980.

KENT, Marian, “Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900–23”, **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, 2005, ss. 175-208.

KETTLE, Michael, **Churchill and the Archangel Fiasco**, Routledge, 2005.

KINVIG, Clifford, **Churchill's crusade: the British invasion of Russia, 1918-1920**, A&C Black, 2007.

KHALID, Adeeb, “Backwardness and The Quest For Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective”, **Slavic Review**, Vol. 65.2, 2006, ss. 231-251.

KIPLING, Rudyard, “**Kim. 1901**” **Captains Courageous and Kim**”, The Burwash

edition of *The Complete Works in Prose and Verse of Rudyard Kipling*, 1987.

KNOLLYS, D. E., “Military Operations in Transcaspia, 1918-1919”, **Journal of the Central Asian Society**, Vol XIII, April 1926, Part II, ss. 89-110.

KOÇYIĞIT, Recep, “1917 Bolşevik Devriminin Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Yankıları”, **Ankara Üniversitesi SBE**, Ankara, 2006.

KOJEVNIKOV, Alexei, “The Great War, the Russian Civil War, and the invention of big science”, **Science in Context**, Vol. 15.2, 2002, ss. 239-275.

KOKEBAYEVA, Gulzhaukhar, “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, **Bilig**, Vol 76, 2016, ss. 117-137.

KOPISTO, Lauri, **The British Intervention in South Russia 1918-1920**. 2011.

KURAT, Nimet Akdes, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, C. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 154.

KURTCEPHE, İsrail ve Mustafa Balcıoğlu. “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM S.3.C.03**, 1992, ss. 247-269.

KÜPELİ, Özer, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınevi, 2014.

LAGEARD, Helene Aymen De, “The revolt of the basmachi according to red army journals (1920–1922)”, **Central Asian Survey**, Vol. 6.3, 1987, ss. 1-35.

LAMBERT, Nicholas A., **Sir John Fisher's naval revolution**, Univ of South Carolina Press, 2002.

LAMBERT, Andrew, **Nelson: Britannia's god of war**, Faber & Faber, 2010.

LANCASTER, Jason, “Warship Diplomacy: British Intervention in the Baltic from 1800-1801, Europe, History.

LATTIMORE, Owen, **The desert road to Turkestan**, Kodansha International, New York, 1995, s. 78.

LATTIMORE, Owen, **Inner Asian Frontiers of China. No. 21**, Beacon Press, 1962.

LEDBETTER, Kathryn, **Tennyson and Victorian Periodicals: Commodities in Context**, Routledge, 2016, s. 128.

LEDONNE, John P., **The grand strategy of the Russian Empire, 1650-1831**, Oxford University Press, 2003.

LEVENE, Mark, "Authority and Legitimacy in Jewish Leadership: The Case of Lucien Wolf (1857-1930)", **Jewish Political Studies Review**, 1992, ss. 85-110.

LEVI, Scott C., "Early Modern Central Asia in World History", **History Compass**, Vol. 10.11, 2012, ss 866-878.

LEVIN, Zeev, **Collectivization and Social Engineering: Soviet Administration and the Jews of Uzbekistan, 1917-1939**, Brill, 2015.

LOB, Stor, **Tales from Turkistan: A Scythian's Stories**, W. Blackwood and Sons, 1924.

LOHR, Eric ve Marshall Poe, **The military and society in Russia: 1450-1917**, Vol. 14, Brill Academic Publishers, 2002.

LONG, John W., "Searching for Sidney Reilly: The lockhart plot in revolutionary Russia, 1918", **Europe-Asia Studies**, Vol. 47.7 (1995), ss. 1225-1241.

MACGAHAN, J. A., "Oasis of Khiva", **Journal of the American Geographical Society of New York**, 1874, ss. 116-137.

MACARTNEY, George, "Bolshevism As I Saw It At Tashkent In 1918", **Journal of The Central Asian Society**, Vol. VII, 1920, s. 49.

MACARTNEY, George, "Bolshevism as i saw it at Tashkent in 1918", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 7.2-3 (1920), ss. 42-58.

MAHAJAN, Sneh, **British foreign policy 1874-1914: The role of India**, Routledge, 2003, s. 25.

MAHAJAN, Sneh, "The defence of India and the end of Isolation. A study in the foreign policy of the conservative government, 1900–1905", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, Vol.10.2, 1982, ss. 168-193.

MALLESON, Sir Wilfred, "The British Military Mission to Turkestan, 1918-1920", **Journal of the Royal Central Asian Society**, Vol. 9.pt 2, 1922, s.15.

MAMADALIEV, Inomjon, "The Defence of Khujand İn 1866 Through The Eyes Of Russian Officers", **Central Asian Survey**, Vol. 33.2, 2014, ss. 170-179.

MANZ, Beatrice, **Central Asia in Historical Perspective**, Routledge, 2018.

MARSHALL, Alex, **The Russian General Staff and Asia, 1860-1917**, Routledge, 2006.

MAUKHARA, Yerkinay, "Siyasî ve kültürel açıdan Kazak Hanlığı (1456-1731)", **Selçuk Üniversitesi SBE**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, s. 37.

MAWDSLEY, Evan, **The Russian civil war**, Birlinn, 2011; Ronald Kowalski, **The Russian Revolution: 1917-1921**, Routledge, 2005.

MCDERMOTT, John, “The Revolution in British Military Thinking from the Boer War to the Moroccan Crisis”, **Canadian Journal of History**, Vol. 9.2, 1974, ss. 159-178.

MEDLIN, Virgil D., “Alexander Fedorovich Kerensky”, **Proceedings of the Oklahoma Academy of Science**. Vol. 51. 1971.

MELANCON, Glenn, **Britain's China Policy and the Opium Crisis: Balancing Drugs, Violence and National Honour, 1833–1840**, Routledge, 2017, ss. 25-64.

MILLER, Margaret, **The Economic Development of Russia 1905-1914: With Special Reference to Trade, Industry, and Finance**, Routledge, 2017, s. 267.

MINASSIAN, T. Ter, **Most Secret Agent of Empire: Reginald Teague-Jones, Master Spy of the Great Game**, Oxford University Press.2014.

MINEZ, Roland P., **At the Limit of Complexity: British Military Operations in North Persia and the Caucasus 1918**, Army University Press, 2018.

MITROKHIN, Leonid Vasil'evich, **Failure of Three Missions: British Diplomacy and Intelligence in the Efforts to Overthrow Soviet Government in Central Asia and Transcaucasia**, Progress Publishers, 1987, s. 69.

MONGER, George W., **The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900-1907**, London; New York: T. Nelson, 1963, s. 28.

MONGER, G. W., “The End of Isolation: Britain, Germany and Japan, 1900–1902 (The Alexander Prize Essay)”, **Transactions of the Royal Historical Society**, Vol. 13, 1963, ss. 103-121.

MONYPENNY, William Flavelle, **George Earle Buckle. The life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield, Vol. 6**, The Macmillan company, 1920.

MORGAN, Gerald, **Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-1895**, Routledge, 2012.

MORRIS, L. P., “British Secret Missions in Turkestan, 1918-19”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 12.2, 1977, ss. 363-379.

MORRISON Alexander, **Russian rule in Samarkand 1868-1910: A comparison with British India**, Oxford university press, 2008, s. 75.

MORRISON, Alexander, “Introduction: Killing the Cotton Canard and getting rid of the Great Game: rewriting the Russian conquest of Central Asia, 1814–1895”, **Journal of Anthropological Archaeology**, 2014, ss.131-142.

MUKMINOVA, R. G. ve A. Mukhtarov, “The Khanate (Emirate) Of Bukhara”, **Preface Of The Director-General Of Unesco 15**, 1996, s. 230.

MURVAR, Vatro, “Messianism in Russia: religious and revolutionary”, **Journal for the Scientific Study of Religion** (1971), ss.: 277-338.

MÜHLEN, Patrik von Zur, **Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Vol. 5**, Droste Verlag, 1971, s. 34.

NACHTIGAL, Reinhard, “The Repatriation and Reception of Returning Prisoners of War, 1918–22”, **Immigrants & Minorities**, Vol. 26.1-2, 2008, ss. 157-184.

NASRITDINOV, Emil, **Regional Change in Kyrgystan: Bazaars, Open-air Markets and Social Networks**, University of Melbourne, 2006.

NAZHIVIN, Ivan Fedorovich, **Zapiski O Revolyutsii**, Heftet, Russisk, 2014.

NECEF, Ekber N. ve Ahmet Anna Berdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul 2003, s. 66.

NEILSON, Keith, Britain, **Soviet Russia and the collapse of the Versailles order, 1919–1939**, Cambridge University Press, 2005.

NIGHTINGALE, Pamela ve C. P. Skrine, **Macartney at Kashgar: new light on British, Chinese and Russian activities in Sinkiang, 1890-1918**, Routledge, 2013, s.9.

NURPEIIS, Laziza, “Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hakimiyeti ve Türkler”, **Uludağ Üniversitesi SBE**, Bursa, 2007.

OĞUZ, Alaattin, “The Interplay between Turkish and Hungarian Nationalism: Ottoman Pan-Turkism and Hungarian Turanism (1890–1918)”, **The Middle East Technical University**, 2005, ss. 9-12.

OKLADNIKOV, A. P., "Inner Asia at the dawn of history", **The Cambridge History of Early Inner Asia**, 1990, ss. 41-96.

ÖZALP, G. Ozan ve Yakup Kaya, “Filistin Topraklarında İsrail’in Kurulması Sürecinde Yapılan Faaliyetler: Faysal-Chaim Weizmann Anlaşması Örneği”, **Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi**, 2017.

ÖZALP, Görkem Ozan, **Turan Ordusu**, IQ yayınları, İstanbul, 2015.

ÖZCAN, Azmi, “Encümen-i Huddâm-ı Kâ‘Be”, **DİA**, İstanbul, 2015 ss. 178,179.

ÖZCAN, Kemal, **Kemik Kardeşliği Türkiye-Türkmenistan ilişkileri (1991-2014)**, Aybil Yayınları, Konya, 2014.

ÖZKAN, Murat, “87/5 Numaralı Rusya Ahkam Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi (Su. 1-95)”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu, 2012, s. 11.

PAKENHAM, Thomas, **The Boer War**, Hachette UK, 2015.

PARKINSON, Roger, **The late Victorian Navy: the pre-dreadnought era and the origins of the First World War**, Boydell Press, 2008.

PARVIN, Darabadi, “Geopolitical rivalry in the Caucasus in the early 20th century (a geohistorical essay)”, **The Caucasus & Globalization**, Vol. 1.1, 2006, ss. 169-180.

PEARSON, Michael Naylor, **The Portuguese in India. Vol. 1**, Cambridge University Press, 2006, s. 46.

PERDUE, Peter, **C. Exhausting the earth: state and peasant in Hunan, 1500-1850**, Harvard Univ Asia Center, 1987, s. 15.

PERSIC, Moisej Aronovič ve Rostislav Aleksandrovič Ul'ánovskij, **Revolutionaries of India in Soviet Russia: Mainsprings of the Communist Movement in the East**, Progress Publishers, 1983.

PIERCE, Richard A., **Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule**, Vol. 4, Univ of California Press, 1960.

POMFRET, Richard, **The economies of central Asia**, Princeton University Press, 2014.

PRESTON, Adrian, “Frustrated Great Gamesmanship: Sir Garnet Wolseley's Plans for War against Russia, 1873–1880”, **The International History Review**, Vol. 2.2, 1980, ss. 239-265.

PRICE, M. Philips, “When the Lamps Went Out: Reporting the Great War 1914–1918”, **Manchester Guardian**, 28 Kasım 1917.

QUINN, David B., “The Argument for the English Discovery of America between 1480 and 1494”, **The Geographical Journal**1, Vol. 27.3, 1961, ss. 277-285.

RACHAMIMOV, Alon, **POWs and the Great War: captivity on the Eastern Front**. Berg, 2014.

RAPOPORT, Louis, **Stalin's War Against the Jews**, Free Press, 1990, ss. 30- 37.

RAMSAY, William Mitchell, **The historical geography of Asia Minor**, Vol. 4, 1890.

RASOR, Eugene L., **English/British naval history to 1815: a guide to the**

literatüre, Vol. 15. Greenwood Publishing Group, 2004

RASULOV, Akbar, “Central Asia as an Object of Orientalist Narratives in the Age of Bandung”, **Bandung, Global History, and International Law: Critical Pasts and Pending Futures**, (Cambridge University Press, 2017.

REINHARZ, Jehuda, **Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader**, Vol. 1, Oxford University Press, USA, 1985.

REYNOLDS, David, **Britannia overruled: British policy and world power in the twentieth century**, Routledge, 2013.

ROBINSON, Francis, “Anjuman-i Khuddām-i Ka‘ba”, **Encyclopaedia of Islam**, Consulted online, 27 Mart 2019.

ROBINSON, Francis, **The Mughal Emperors: And the Islamic Dynasties of India, Iran and Central Asia, 1206-1925**, Thames & Hudson, 2007, s. 19.

ROSSABI, Morris, **China and Inner Asia: From 1368 to the Present Day**, Pica Press: distributed by Universe Books, 1975.

RYWKIN, Michael, **Russian Colonial Expansion To 1917**, Vol.1, Mansell, 1988, s. 45.

SABAHI, Houshang, **British policy in Persia, 1918-1925**, Routledge, 2005.

SADIGOV, Ramin, “Rusya Kurucu Meclisi: Tarihi Gelişimi Ve Bolşevikler Tarafından Feshi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9 Sayı: 43, 2016, ss. 906-920.

SALZMANN, Stephanie, **Great Britain, Germany and the Soviet Union: Rapallo and After. 1922-1934**, Suffolk: Boydell & Brewer, 2003, s.185.

SAMRA, Chattar Singh, **India and Anglo-Soviet Relations (1917-1947)**, Asia Publishing House, 1959, ss. 17-19.

SANDIKLI, Atilla, “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporu :27**, İstanbul, 2011.

SARGENT, Michael, **British Military Involvement in Transcaspia (1918-1919)**, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, 2004, s. 35.

SARAY, Mehmet, “Bedahşan”, **DİA**, V, 2013, ss. 291-292

SARAY, Mehmet, “Hive Hanlığı”, **DİA**, 1998, ss. 167-170.

SCHÖLCH, Alexander, "The 'Men on the Spot' and the English Occupation of Egypt in 1882", **The Historical Journal**, Vol. 19.3, 1976, ss. 773-785.

SCHUMPETER, Joseph, **Imperialism And Social Classes**, Meridian Books, 1955. s. 84-86.

SELIGMANN, S. Matthew, **The Royal Navy and the German Threat 1901-1914: Admiralty Plans to Protect British Trade in a War Against Germany**, Oxford University Press, 2012.

SERGEEV, Evgeny, **The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia**, Woodrow Wilson Center Press, 2013.

SETON-WATSON, Robert William, **Britain in Europe, 1789-1914: a survey of foreign policy**, CUP Archive, 1955, s. 61.

SHEFFY, Yigal, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918**, Routledge, 2014, ss. 172,173.

SHMELEV, Anatol, "The allies in Russia, 1917–20: Intervention as seen by the whites", **Revolutionary Russia**, Vol. 16.1,2003, ss. 87-107.

SIEGEL, Jennifer, "Russian conquests in central Asia (nineteenth century)", **The Encyclopedia of War**, 2011.

SIKINNER, S Andrew ve Thomas Wilson, **Essays on Adam Smith**, Oxford: Clarendon Press, 1975 s. 45.

SINOR, Denis, **The Cambridge history of early inner Asia**, Vol. 1, Cambridge University Press, 1990.

SOUCEK, Svat ve Soucek Branko, **A history of inner Asia**, Cambridge University Press, 2000.

SPAIN, James W., "The Pathan Borderlands", **Middle East Journal**, Vol. 15.2, 1961, ss. 165-177.

STALIN, Josip, "Izvestia, No. 85, April 23, 1919 Signed: J. Stalin", **J. Stalin collected Works**, Vol. 4, Moscow, 1953, ss. 261-265.

STANWOOD, Frederick, **War, Revolution & British Imperialism in Central Asia**, Ithaca Press, 1983.

SUTTON, Antony Cyril, **Wall Street and The Bolshevik Revolution**, Clairview Books, 2011.

ŞAHİN, Köksal, "Bir ideoloji olarak milliyetçilik", **Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S.12, 2007, ss. 1-9.

TARHAN, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.I, 2002, ss. 597-610.

TARHAN, M. Taner, “Eskiçağ’da Kimmerler Problemi”, VII. **Türk Tarih Kongresi** (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III, Ankara 1979, s. 355-369.

TAŞAĞIL: Ahmet, "Türkistan", **İslam Ansiklopedisi**, C 41, 2012, ss. 556-560.

TAŞAĞIL, Ahmet, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basmevi, 1995.

TAYLOR, Miles, **The Victorian Empire and Britain's Maritime World, 1837-1901: The Sea and Global History**, Springer, 2013, ss. 25-98.

TEAGUE-JONES, Reginald, **The Spy who Disappeared: Diary of a Secret Mission to Russian Central Asia in 1918**, Gollancz, 1990.

TOGAN, Zeki Velidi, **Türk Türkistan**, Toprak Yayınları, İstanbul, 1960.

TOGAN, A. Zeki Velidî, **Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Cilt I Batı ve Kuzey Türkistan**, 2. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

TOPAL, Kadriye, “19. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan Siyaseti”, **Hacettepe Üniversitesi SBE** (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 2014.

TORMA, Franziska, “Turkestan-Expeditionen”, **Zur Kulturgeschichte deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)**, Bielefeld: Ver-lag für Kommunikation, Kultur und soziale Praxis, 2011.

TUMARKIN, Nina, “Religion, Bolshevism, and the Origins of the Lenin Cult”, **The Russian Review**, Vol. 40.1, 1981, ss. 35-46.

TURNBULL, John, **A Voyage Round the World, in the Years 1800, 1801, 1802, 1803, and 1804: In Which the Author Visited Madeira, the Brazils, Cape of Good Hope, the English Settlements of Botany Bay and Norfolk Island, and the Principal Islands in the Pacific Ocean**, Cambridge University Press, 2013, ss. 65-97.

TYRRELL, Chase, “Russia's March towards India”, **Calcutta Review**, Vol. 100, 1895, ss. 25-48.

UEDA, Akira, “How did the Nomads Act during the 1916 Revolt in Russian Turkistan?”, **Journal of Asian Network for GIS-based Historical Studies**, Vol 33, 2013, s. 44.

ULLMAN, Richard Henry, **Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Volume 1: Intervention and the War. Vol. 5378**, Princeton university press, 2019.

ULLMAN, Richard H., **Intervention and the War**, Princeton University Press, 1961.

ULOTH, Gerald, **Riding to War**, Stockbridge, Monks, 1993.

USHER, Roland Greene, **Pan-Germanism**, Houghton Mifflin, 1913.

VAMBERY, Arminius, "The Future Of Russia In Asia", **The Nineteenth century and after: a monthly review**, 1890, ss. 196-212.

VASIL'EVICH MITROKHIN, Leonid, **Failure of Three Missions: British Diplomacy and Intelligence in the Efforts to Overthrow Soviet Government in Central Asia and Transcaucasia**, Progress Publishers, 1987.

VOLKOV, E.D., **The Failure of English Internationalist Policy and the Diplomatic Isolation of the Soviet Government 1917-1924**, Moscow, 1954.

VURGUN, Seda Yılmaz, "1916 Türkistan İsyanı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 40, ss. 2016, ss. 315-325.

VURGUN, Seda Yılmaz, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.1, C. 1., 2016, ss. 138-157.

WANG, John Z., "Eastern Turkistan Islamic movement: A case study of a new terrorist organization in China", **International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology**, Vol. 47.5, 2003, ss. 568-584.

WASYL, Franciszek, "Karol Jaroszyński (1878-1929) –europejski finansista i wizjoner z Kresów", **Krakowskie Pismo Kresowe**, Vol. 06,2014, ss. 107-148.

WATSON, William E., **Tricolor and crescent: France and the Islamic world**. Greenwood Publishing Group, 2003.

WAUGH, Daniel C., **Etherton at Kashgar: Rhetoric and Reality in the History of the "Great Game"**, Bactrian Press, 2007.

WEBER, Mark, "The Jewish Role in the Bolshevik Revolution and Russia's Early Soviet Regime", **Journal of Historical Review**, Vol. 14, 1994, ss. 4-14.

WIDEN, J. J., "Naval diplomacy—a theoretical approach", **Diplomacy & Statecraft**, Vol. 22.4, 2011, ss. 715-733.

WILFRID, Malleson, "Britain And Islamic Asia", **Journal of the Central Asian Society**, Vol.X., 1920, s.21.

WILKINSON, Spenser, **The Brain of an Army**, BoD—Books on Demand, 2018.

WILLIAMS, Rhodri, **Defending the Empire: the Conservative Party and British defence policy, 1899-1915**, Yale University Press, 1991, s. 81.

WILLIAMS, J. Beryl, “VI. The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907”, **The Historical Journal**, Vol. 9.3 (1966), ss. 360-373.

WINEGARD, Lieutenant Timothy C., “Dunsterforce: A Case Study of Coalition Warfare in the Middle East, 1918-1919”, **Canadian Army Journal**, Vol. 8.3 (2005), ss. 93-109.

WINSTON, Churchill, **Zionism Versus Bolshevism**, London Illustrated Sunday Herald, 1920.

WOOD, Alan, **The origins of the Russian revolution, 1861–1917**, Routledge, 2004.

WOOD, Alfred C., **A history of the Levant Company**, Routledge, 2013.

WRECKLE, B S. ve W. Wucherer, “The Aralkum, a Man-Made Desert on the Desiccated Floor of the Aral Sea (Central Asia): General Introduction and Aims of the Book”, **Aralkum-a Man-Made Desert. Springer Berlin Heidelberg**, 2012, ss. 1-9.

WRIGHT, Quincy, “The Middle East Problem”, **American Journal of International Law**, Vol. 64.2, 1970, ss. 270-281.

YALÇIN, Emruhan, “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, **Toros Üniversitesi İisbf Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2.S.4., 2015, ss.75-106.

YILDIRIM, Kürşat, “Doğu Türkistan ve İlk Sakinleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 12, S. 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2012, s. 423.

YILDIRIM, Kürşat, **Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28; Hasan Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1994, ss. 233-244.

ZAND, Mikhail, “Bukharan Jewish culture under Soviet rule”, **Soviet Jewish Affairs**, Vol. 9.2, 1979, ss. 15-23.

ZENKOVSKY, Serge A., **Pan-Islam and in Russia**, Harvard University Press, Cambridge, 1967, s.19-20.

18 Ekim 1907 Tarihinde La Haye'de İmzalanmış, Iv Sayılı, Kara Harbinin Kanunları Ve Adetleri Hakkında Sözleşme, <http://askerihukuk.net> (Erişim: 01.10.2018).

EKLER

EK 1. Turan halklarını gösteren harita (CAB/24/144, EASTERN REPORT No. XLIV)

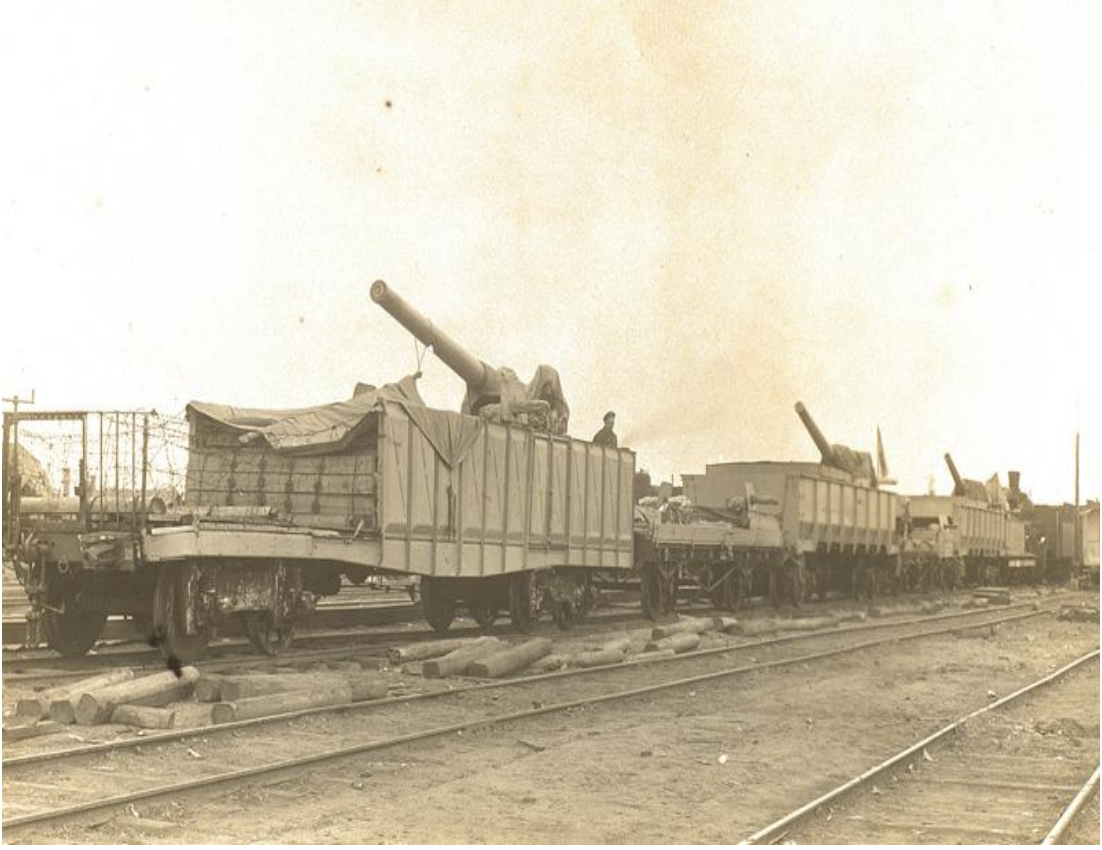
EK 2. P.T. Arminius Vambery'nin seyahatlerini gösteren Türkistan Haritası (Mss Eur F126/104)

EK 3. Meşhed'deki İngiliz 28. Hafif Süvari alayı, 1918 (NAM. 2013-10-7-117, National Army Museum, London)

EK 4. 1919'da Rusya'daki bir zırhlı tren ve silahlar (NAM. 1952-01-33-55-427, National Army Museum, London)

EK 5. Bolşevik mahkumlar, 1918-1919 (NAM. 1952-01-33-55-426, National Army Museum, London)

EK 6. Gerald Uloth ve Alayı 1918-1919 (NAM. 2013-10-7-117, National Army Museum, London)

EK 7. İngiliz BE2C keşif ve hafif bombardıman uçağı (NAM. 1983-12-72-200, National Army Museum, London)

EK 8. Amerikan Arşivlerinde Yer Alan Türkistan'daki Esirler İle İlgili Belge
(M367_Roll318-0026)

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEPT
BY *W. Deane* DATE *March 15, 1962*

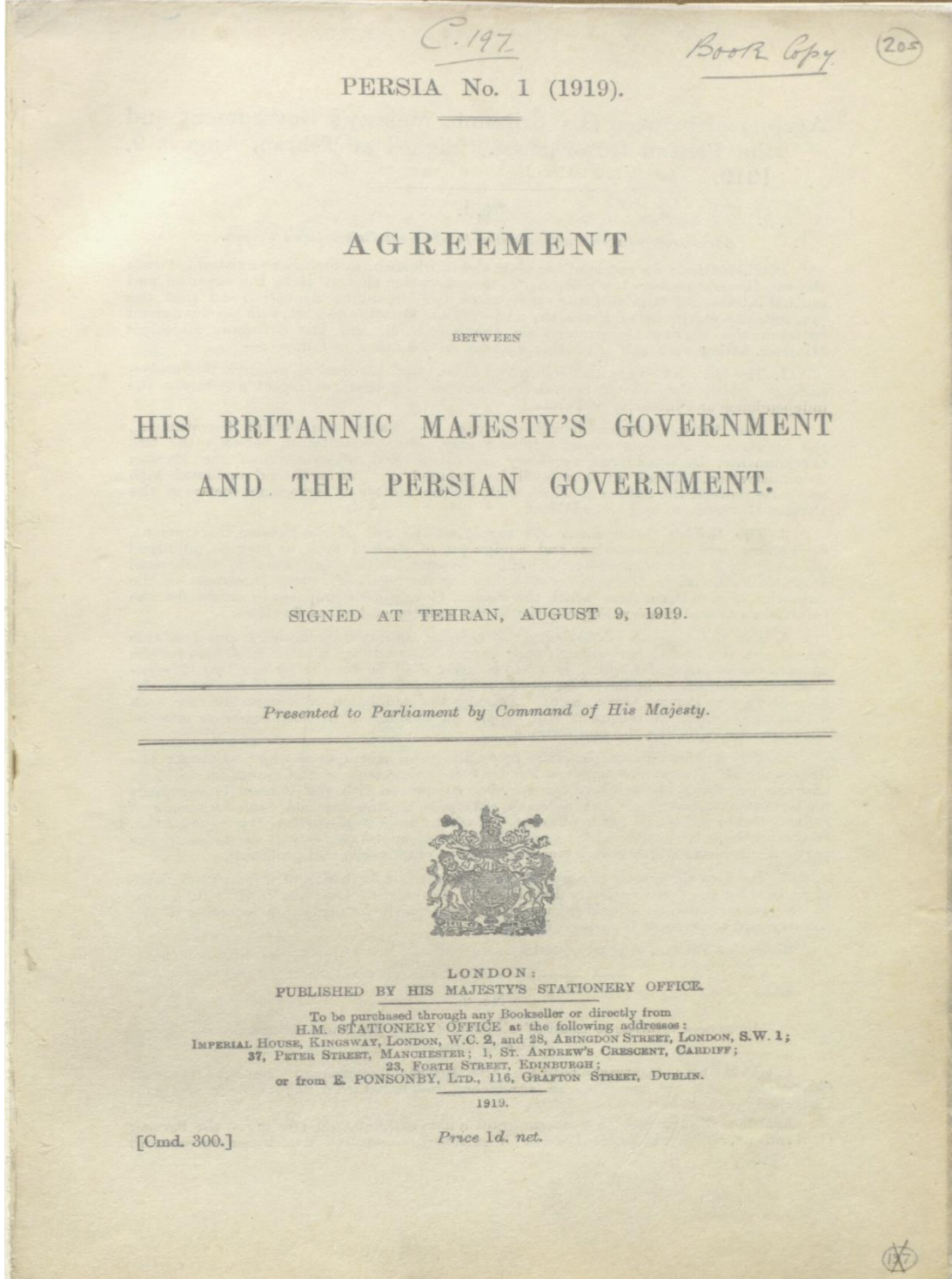
-2-

PRISONERS OF WAR IN SIBERIA AND TURKESTAN.

<u>Facts.</u>	<u>Sources of Information.</u>
By 160-162 of the Treaty a Commission is to be appointed to deal with the question of <u>repatriation</u> after the Ratification of the Treaty. It should be made possible to elect this Commission before the Ratification.	Wish of the Austrian Government.
<u>Probable number of prisoners.</u>	<u>The Allies have promised the Czecho-Slovaks repatriation of their prisoners and legionnaires and the money for the repatriation.</u>
150,000 Hungarian. 120,000 Austrian German. 30,000 Polish. 30,000 Rumanian. 20,000 Czecho-Slovaks. 50,000 " " Legionaries retained near Vladivostock) <u>400,000</u>	The Allies have promised to bring back first prisoners of the Allied Nations. <u>Denikin and Koltchak</u> have refused to let them pass. America offered to transport 60,000. See information of Danish Government, H. Kramer.
Of these 100,000 (number uncertain) are <u>East of Lake Baikal</u> , including 50,000 Czecho Slovaks Legionaries. In <u>Turkestan 30,000</u> . The remainder are <u>West of Lake Baikal</u> . Those in Camps at Onsk, Tomsk, Kausk etc. are now at liberty because Denikin's army has gone East of Tomsk.	
<u>PRESENT CONDITION OF PRISONERS.</u>	
<u>Facts.</u> <u>Food</u> good in two camps <u>East of Lake Baikal</u> under Japanese management. <u>West of Lake Baikal</u> food insufficient. <u>Clothes</u> none. Only uniforms 5 years old and in rags. <u>Sanitary conditions</u> worst <u>West of Lake</u> . <u>News from whole of Siberia</u> by Danish, Swedish, Norwegian Red Cross Delegates. <u>News of Prisoners in Turkestan</u> none received.	<u>Authority.</u> Danish, Swedish and Norwegian Red Cross Delegates. ----- Delegates of Y.M.C.A. T. V. LUNDELL UPSALA Skolgalar, 17. J. P. MORTENSEN (Late returned from Vladivostock). KOPENHAGEN, Kristiansgade, 22.
Emergency Committee.	

EK 10. İngiliz Hükümeti Ve İran Hükümeti Arasında Yapılan 9 Ağustos 1919 Tarihli Gizli Anlaşma (IOR/L/PS/18/C197)

Agreement between His Britannic Majesty's Government and
the Persian Government. Signed at Tehran, August 9,
1919.

No. 1.

Agreement between the Governments of Great Britain and Persia.

PREAMBLE: In virtue of the close ties of friendship which have existed between the two Governments in the past, and in the conviction that it is in the essential and mutual interests of both in future that these ties should be cemented, and that the progress and prosperity of Persia should be promoted to the utmost, it is hereby agreed between the Persian Government on the one hand, and His Britannic Majesty's Minister, acting on behalf of his Government, on the other, as follows:—

1. The British Government reiterate, in the most categorical manner, the undertakings which they have repeatedly given in the past to respect absolutely the independence and integrity of Persia.

2. The British Government will supply, at the cost of the Persian Government, the services of whatever expert advisers may, after consultation between the two Governments, be considered necessary for the several departments of the Persian Administration. These advisers shall be engaged on contracts and endowed with adequate powers, the nature of which shall be the matter of agreement between the Persian Government and the advisers.

3. The British Government will supply, at the cost of the Persian Government, such officers and such munitions and equipment of modern type as may be adjudged necessary by a joint commission of military experts, British and Persian, which shall assemble forthwith for the purpose of estimating the needs of Persia in respect of the formation of a uniform force which the Persian Government proposes to create for the establishment and preservation of order in the country and on its frontiers.

4. For the purpose of financing the reforms indicated in clauses 2 and 3 of this agreement, the British Government offer to provide or arrange a substantial loan for the Persian Government, for which adequate security shall be sought by the two Governments in consultation in the revenues of the customs or other sources of income at the disposal of the Persian Government. Pending the completion of negotiations for such a loan the British Government will supply on account of it such funds as may be necessary for initiating the said reforms.

5. The British Government fully recognising the urgent need which exists for the improvement of communications in Persia, with a view both to the extension of trade and the prevention of famine, are prepared to co-operate with the Persian Government for the encouragement of Anglo-Persian enterprise in this direction, both by means of railway construction and other forms of transport; subject always to the examination of the problems by experts and to agreement between the two Governments as to the particular projects which may be most necessary, practicable, and profitable.

6. The two Governments agree to the appointment forthwith of a joint Committee of experts for the examination and revision of the existing Customs Tariff with a view to its reconstruction on a basis calculated to accord with the legitimate interests of the country and to promote its prosperity.

Signed at Tehran, August 9, 1919.

No. 2.

*Agreement relating to Loan of 2,000,000L., at 7 per cent., redeemable in
Twenty Years.*

PREAMBLE: Contract between the British Government and the Persian Government with reference to an agreement concluded this day between the said Governments. It is agreed as follows:—

Article 1. The British Government grant a loan of 2,000,000L. sterling to the Persian Government, to be paid to the Persian Government as required in such instalments and

[55c]

at such dates as may be indicated by the Persian Government after the British Financial Adviser shall have taken up the duties of his office at Tehran, as provided for in the aforesaid agreement.

Art. 2. The Persian Government undertakes to pay interest monthly at the rate of 7 per cent. per annum upon sums advanced in accordance with article 1 up to 20th March, 1921, and thereafter to pay monthly such amount as will suffice to liquidate the principal sum and interest thereon at 7 per cent. per annum in twenty years.

Art. 3. All the revenues and Customs receipts assigned in virtue of the contract of the 8th May, 1911,* for the repayment of the loan of 1,250,000*l.* are assigned for the repayment of the present loan with continuity of all conditions stipulated in the said contract, and with priority over all debts other than the 1911 loan and subsequent advances made by the British Government. In case of insufficiency of the receipts indicated above the Persian Government undertakes to make good the necessary sums from other resources, and for this purpose the Persian Government hereby assigns to the service of the present loan, and of the other advances above mentioned, in priority and with continuity of conditions stipulated in the aforesaid contract, the Customs receipts of all other regions, in so far as these receipts are or shall be at its disposal.

Art. 4. The Persian Government will have the right of repayment of the present loan at any date out of the proceeds of any British loan which it may contract for.

Signed at Tehran, August 9, 1919.

No. 3.

*Article 5 of Contract between the Persian Government and the Imperial Bank of Persia relating to the Persian Government Five per Cent. Loan of 1,250,000*l.* of May 8, 1911.*

(Included for reference.)

5. THE Imperial Government of Persia specially assigns to the service of the loan, and as a first charge thereon, subject only to prior charges amounting to 15,714*l.* 1*s.* 10*d.* per annum for three years, and 30,278*l.* 12*s.* 7*d.* per annum from the year 1913 to the year 1928. The full net customs receipts of every description which the Government now is, or at any time hereafter may be, entitled to collect and receive at all ports or places in the Persian Gulf, including Bushire, Bunder Abbas, Lingah, Mohammerah, and Ahwaz, which receipts are hereby made payable to the Bank, and the Imperial Government of Persia hereby engages forthwith after receipt thereof to pay to the Bank all such Customs receipts as aforesaid without deduction other than for actual expenses of administration of the customs of the said ports disbursed prior to the date of such payment.

(a.) The Imperial Government of Persia undertakes that throughout the continuance of the loan all sums collected by the Customs Administration shall be paid to the Bank at the ports of collection, or at its nearest branch, week by week for meeting the prior charges referred to above and for the service of the loan, and an account of such receipts shall be submitted to the Persian Government by the Bank at the end of each month.

(b.) The bank shall, out of the moneys so collected, pay the prior charges above-mentioned, and the interest and sinking fund of the loan, and shall hold the surplus at the disposal of the Imperial Government of Persia.

(c.) The bank undertakes, out of the moneys so received, to pay on behalf of the Imperial Government of Persia the half-yearly coupon in London, and supervise the working of the sinking fund and service of the loan free of charges connected with the same.

(d.) In the event of the Customs receipts of the above-mentioned ports for any three months falling short of the amount required for the prior charges and the service of the loan, either for interest or amortisation, the Imperial Government of Persia binds itself to make good such deficiency from other sources of Government revenue, and further, should receipts from these sources fall below the amount required as above, the Persian Government hereby assigns for this purpose the revenue derived from the receipts of the telegraphs—this assignment to constitute a second charge on the said telegraph receipts up to the year 1928, after which the telegraph receipts will be free.

* See No. 3.

No. 4.

Sir P. Cox to His Highness Vossug-ed-Dowleh.

Your Highness, *British Legation, Tehran, August 9, 1919.*

I TRUST your Highness has been able, during your successful direction of affairs of the Persian State, to convince yourself that His Britannic Majesty's Government have always endeavoured to support to the utmost the efforts of your Highness's Cabinet on the one hand to restore order and security in the interior of the country, and on the other to maintain a policy of close co-operation between the Persian and British Governments.

As further evidence of the goodwill by which the Cabinet of London is inspired, I am now authorised to inform your Highness that, in the event of the agreement regarding projects of reforms which your Government contemplates introducing in Persia being concluded, His Britannic Majesty's Government will be prepared in due course to co-operate with the Persian Government with a view to the realisation of the following desiderata:—

1. The revision of the treaties actually in force between the two Powers.
2. The claim of Persia to compensation for material damage suffered at the hands of other belligerents.
3. The rectification of the frontier of Persia at the points where it is agreed upon by the parties to be justifiable.

The precise manner, time and means to be chosen for pursuing these aims shall be discussed, as soon as practicable, by the two Governments.

I have, &c.
(Signed) P. Z. COX.

No. 5.

Sir P. Cox to His Highness Vossug-ed-Dowleh.

Your Highness, *British Legation, Tehran, August 9, 1919.*

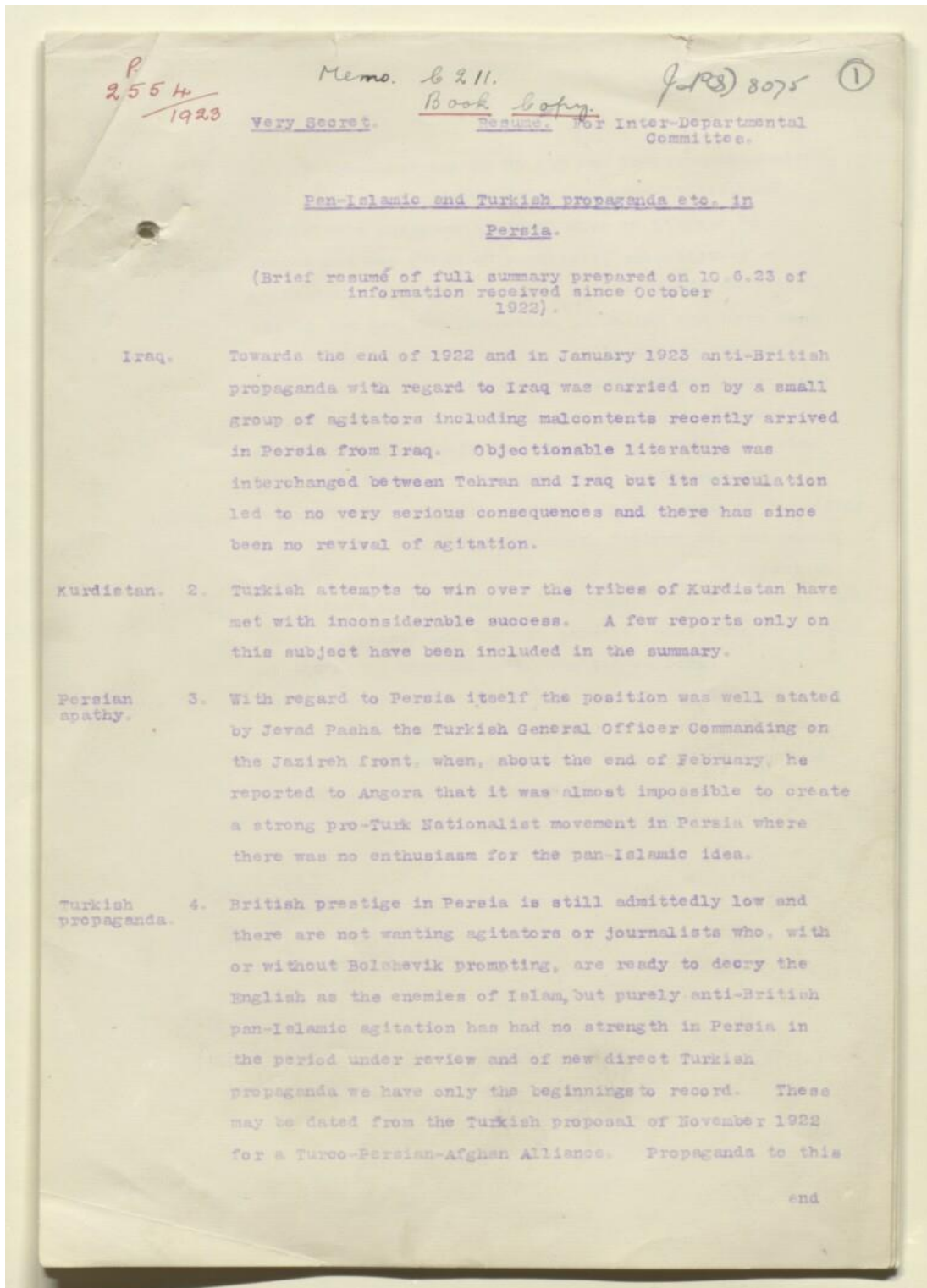
WITH reference to the second desideratum indicated in my previous letter of to-day's date, it is understood and agreed between the two Governments reciprocally that, on the one hand His Majesty's Government will not claim from the Government of His Majesty the Shah the cost of the maintenance of British troops which His Majesty's Government were obliged to send to Persia owing to Persia's want of power to defend her neutrality, and that on the other hand the Persian Government will not claim from the British Government an indemnity for any damage which may have been caused by the said troops during their presence in Persian territory.

It is to be understood, however, that this agreement of the two parties does not in any way affect the claims of individuals and private institutions, which will be dealt with independently.

A note from your Highness informing me that you accept this position on behalf of the Persian Government will suffice to record the agreement of the two Governments on this subject.

I have, &c.
(Signed) P. Z. COX.

EK 11. Pan-İslamcı Politika İle ilgiliz belgeler (IOR/L/PS/18/C21)

②

end has been carried on by the new Turkish Ambassador who, early in February, delivered anti-British and pan-Islamic speeches at Resht when on his way to Tehran and was given an unofficial reception of a pan-Islamic character; also by one of his secretaries and by the new Turkish Consul at Meshed who have been advocating a Union of Islam. In March the Turkish Ambassador is believed to have reported to Angora that Persia was willing to enter into a secret alliance. ✕

Reports of propaganda in favour of the Union of Islam also come from Central Asia where, in January and February, it was being preached in the towns of Turkestan. That Turkish propaganda in these regions has not been without effect is indicated by a very recent report to the effect that in Samarkand, parents have been removing their children from the new schools, under the influence of agitation carried on by Turkish Mullahs.

General 5. Generally it may be said that the information now available is scanty but sufficient to show that Pan-Islamic intrigue has not been a very vital element in Persia in the period under review.

③

Very Secret.

For Inter-Departmental Committee.

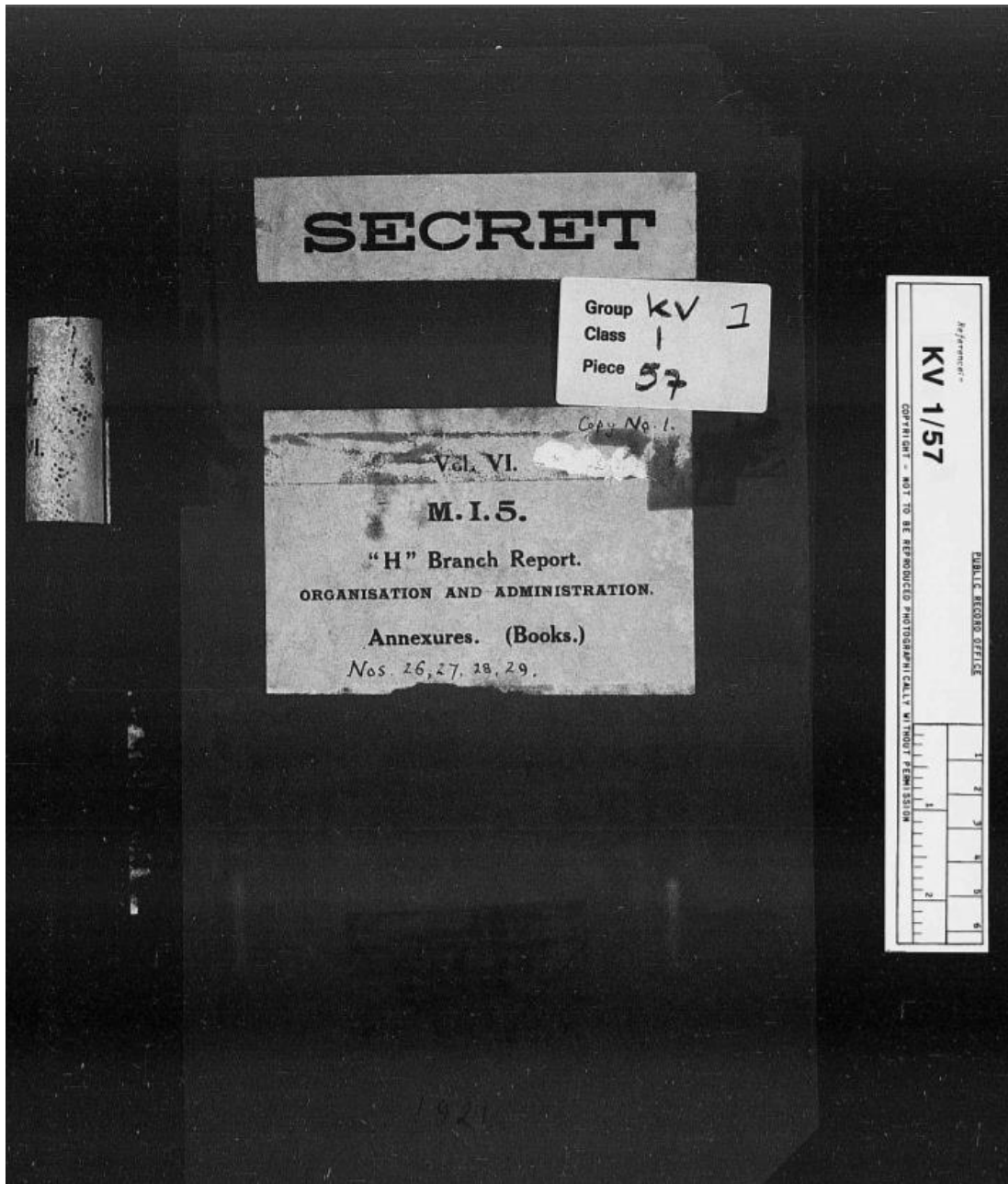
Prepared on 10. 6. 23.

Summary of information received since October
1922 regardingTurco-Persian Relations.Intrigue with regard to Iraq.Pan-Islamic and Turkish propoganda
and intrigue in Persia.

Page.

Section I.	Proposed Turco-Persian-Afghan Alliance.	...
"	II. Turkish Officials.	...
"	III(a) Intrigue with regard to Iraq	...
	(b) The two Mullas deported from Iraq	...
"	IV. Pan-Islamic and Turkish propoganda in Persia.	...
"	V. Pan-Islamism in Central Asia.	...
"	VI. Turkish intrigues in Kurdistan and on the Persian border.	...
"	VII. Miscellaneous reports.	...

EK 12. İngiliz İstihbarat Servisi M.I.5. İle ilgili belgeler (KV 57)

Staff of M.I.5.A. in November 1918.OFFICERS.

Major Welchman.
 Major Toulmin.
 Captain Powell.
 Baron Sadoine.
 Monsieur Beer.

MALE CLERKS.

Mr. H.P. Bates.
 Corporal Cuiagnet.

WOMEN CLERKS.

Miss Avison, E.	Mrs Edmonds.	Miss Potterton, R.
Mrs Bain.	" Ellett.	" Prior, P.
" Bennett, H.	Miss Forbes, M.	" Rayson, A.
Miss Bennetts, W.H.	Mrs Gatacre.	" Reade, V.
" Betts, F.	Miss Goodman, K.	Mr ^s Rooke.
" Borough, A.L.	Mrs Gopell-Snook.	" Russell.
" Byers, M.	Miss Harte, A.	" Sinclair.
" Caley, E.	" Hines, M.	Miss Symons, M.
" Cazelet, D.	" Jenkins.	" Thorburn, A.
" Clarke, B.M.	" Lawrie, E.	" Tiernay, N.
" " , E.	" Middleton, M.D.	" Vincent, C.
" " , H.	" Morgan, B.	
" Craig, M.deQ.	" Morrah, S.	
" Davies, E.	" Neill, N.B.	
" " , G.	" Newsa, O.	
Mr ^s . Dawe, R.S.	" Nicholls, A.	
Miss Drummond, E.	" Paton-Smith.	
" Durrant, A.J.	" Poignand, B.	

Reference-

KV 1/13

PUBLIC RECORD OFFICE

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

298534. An address on India was given at a Union of Democratic
 (143) Control meeting, notice of which reached this office
 J. B. WY. through a correspondence check. The lecturer proved a
 CHAPMAN. moderate Home Ruler, his only objectionable statement be-
 ing that India should be internationally controlled after
 the War. He is a civil servant, employed at the Public
 Records Office, about forty-five years of age, somewhat
 eccentric in dress and manners, a Hyde Park temperance
 orator and a member of the Women's International League
 and the National Council for Civil Liberties. When he
 filled up his National Registration form, he entered him-
 self as not willing to undertake other skilled work "as
 long as the British Government threatens to use poison gas
 in warfare and thereby to break the last Hague Convention".
 He is not a member of the Home Rule for India League,
 though intimate with its leaders. It was decided to warn
 him not to take part in political movements.

295493. A pro-Turkish society ostensibly devoted to ethno-
 (144) graphical studies has closed down for the present. At the
 Circles of Studies last meeting the Secretary explained that its funds were
 Ethnogeographies exhausted. The Vice-President was in prison; the organiser
 Without FIELD had been convicted under the Defence of the Realm Regula-
 At Home LUPTON tions and was on bail pending his appeal, (since dismissed);
 R. A. L. the President would shortly be called up for military
 service; and the Treasurer had been declared a Turkish
 subject and therefore an alien enemy. The Secretary added
 that, as a conscientious objector, he would himself not
 improbably be in prison before the year was out.

J. PRELORER A Jewish member agreed that the Society must disappear,
 but said that he was quite prepared to finance further
 meetings, if held openly under the auspices of another

Reference -
 KV 1/51
 COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

*Anglo-Persian
Society.*

Turkophil Society, and with the undisguised object of championing Turkish rights.

292077. The activities of this other Turkophil Society, which
(145) has for some time been spreading Turkish propaganda among Socialists, members of the Labour Party, and Egyptians and Indians in this country, have themselves been brought to an end. Specimens of its leaflets were recently submitted to the Home Office but it was decided that a raid on its premises would only give it a publicity helpful to its straitened finances. But it too has suffered through the misfortunes of its brother Society, whose
M. TICATHALL President was its founder. This gentleman, a writer of some distinction, expressed his willingness, when called up, to do anything except fight against the Turks. He will not be sent to an Eastern theatre of war.

288449. The Secretary of the deceased "ethnographical" as-
(146) sociation is now planning an "Anglo-Persian Society" to maintain the integrity of Persia and to form an alliance between Turkey, Persia and Afghanistan against European encroachment. An Indian Muhammadan of Persian descent is to be approached for the office of President, and a Parsi, well-known for his seditious tendencies, is mentioned for the Committee. All Indians of Persian descent are to be eligible for membership, so that they may be induced to take a greater interest in Persia and consequently in Turkey.

This project, in view of recent events on the borders of Persia, is characteristic of its author who is always ready to work for the detriment of his country's interests.

KV 1/51

REFERENCE - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

(147)
WILHELM
ROHR

V. HERTIG

A German commercial agent, stationed at SHIRAZ before the War, was deputed after its outbreak to join the German mission to Afghanistan. When the mission was dismissed by the Amir in 1918, this man accompanied its head across Chinese Turkestan and into China but parted from him at Hankow. Thence he went to Shanghai, where he was presumably registered as an alien enemy when China entered the War. Early in June he was reported to have escaped from Shanghai and to have gone North. If it is his intention to reach Germany via Siberia or Russia, there seems little hope of intercepting him.

288412.

(148)
MAHENDRA
PRATAP

Another member of the mission to Afghanistan was an Indian Zemindar who posed as a Rajah. He eventually returned to Germany and had an audience of the Emperor. A trustworthy Swiss report states that he left Berlin for Constantinople in May and is about to return to Afghanistan to get into touch with enemy agents there and in India.

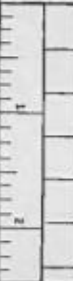
288454.

(149)

The United States Authorities have discovered a coterie of Indian Muhammadians in Detroit, who appear to hold pan-Islamic sentiments and to have been in touch with the Turks, before the War if not now. Four of these men were arrested and interrogated, but were released in the absence of evidence on which they could be charged under any section of the law. They are connected, on the one hand, with the Ghadr party and, on the other, with the India Home Rule League of America.

Reference -
KV 1/51

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

*Procedure:- Aliens must get previous consent both of
Ct. Isle of Wight and Port Portsmouth and
forward both to Home Office for approval.*

150

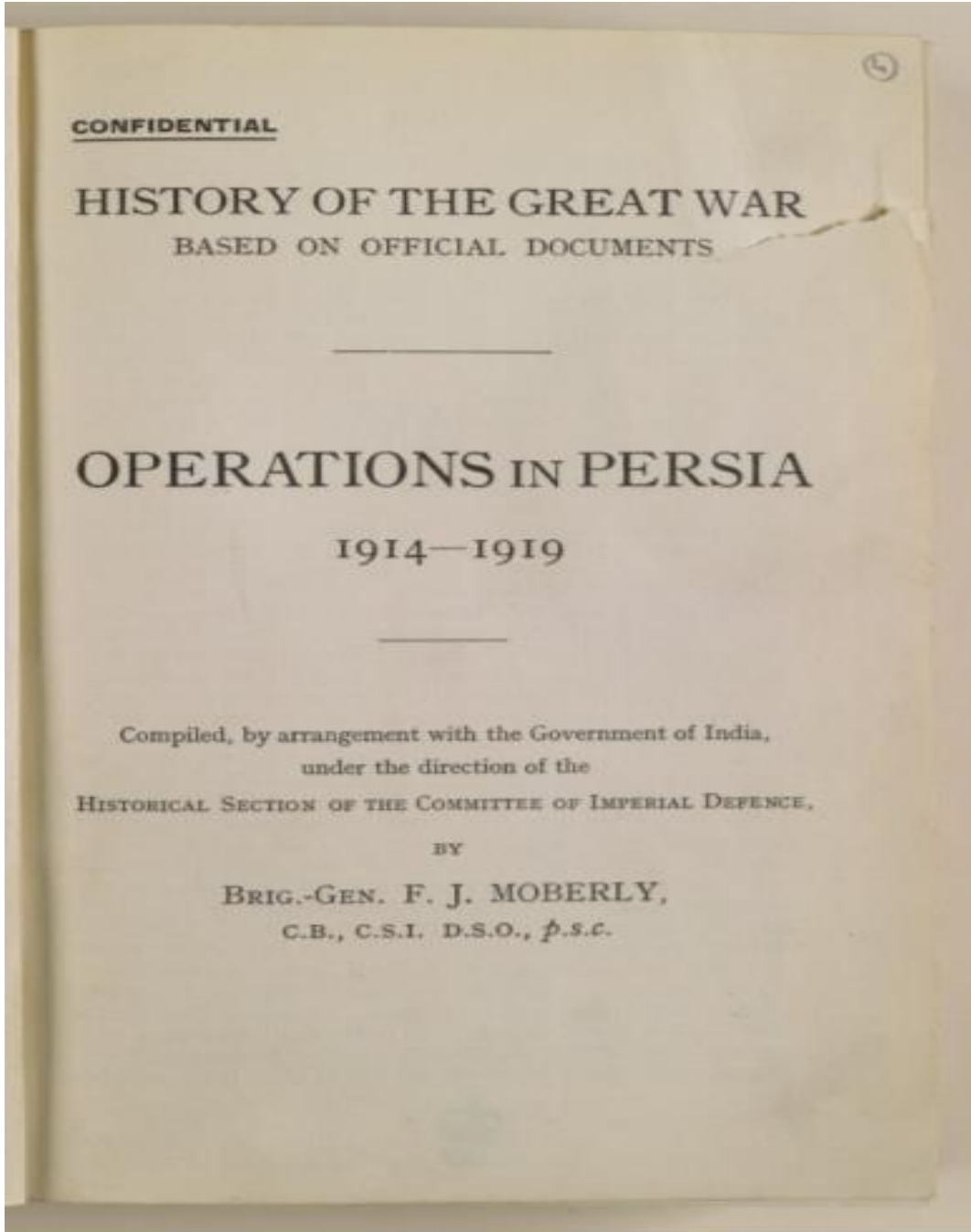
Instructions to Aliens Officers controlling
the Passenger Traffic to and from the Isle of Wight.

171

In these instructions the expression "Alien enemies" means persons of German, Austrian, Hungarian or Turkish nationality, and the expression "Alien friends" means all aliens other than alien enemies.

1. No passenger, British or alien, may land or embark without the leave of the aliens officer.
2. The aliens officer has power to ask any questions or call for the production of any documents and can detain any passenger for these purposes.
3. Alien enemies may not land or embark at Cowes or Lyminster, and may land or embark at Ryde only by special permission of the Secretary of State.
4. Where an alien enemy lands ^{or embarks} or attempts to land or embark at Cowes or Lyminster, or at Ryde without the special permission of the Secretary of State, he should be detained and a report sent by telegram to the Under Secretary of State, Home Office, S.W. who will issue instructions as to the action to be taken.
5. Alien friends may land or embark at Ryde provided that the Aliens Officer is satisfied that they reside in the Isle of Wight. Other alien friends may land or embark only by special permission of the Secretary of State.
6. Alien friends may land or embark at Cowes or Lyminster only by special permission of the Secretary of State.

EK 13. Ulusal Müzede Tutulan “Imperial War Museum Historical Section of the Committee of Imperial Defence by Brig.-Gen.F.J. Moberly” Adlı Belge (LBY 87 / 1858)

EK 14. Siyonist Hareket İle İlgili Savaş Kabinesine Sunulan Raporlar. (CAB/24/4)

Capt. Jones

[This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government.] **41**

Printed for the War Cabinet. October 1917.

SECRET.
G.—164. 9

WAR CABINET.

THE ZIONIST MOVEMENT.

(Note by the Secretary.)

IN accordance with the instructions given in War Cabinet 245, Minute 18, the draft declaration on Zionism was submitted to nine—or, including Mr. E. S. Montagu, ten—representative Jewish leaders.

Mr. Montagu's memoranda have already been circulated.

The following are the replies of the remaining nine. (Appendix I.) Of these, six may be regarded as on the whole favourable to the declaration, or to the declaration with slight amendments, while three are opposed to a form of declaration acceptable to the Zionists, and submit alternatives. The six favourable to a Zionist form of declaration are:—

1. The Rt. Hon. Herbert Samuel, M.P.
2. The Chief Rabbi.
3. Lord Rothschild.
4. Sir Stuart Samuel, Bart., Chairman of the Jewish Board of Deputies.
5. Dr. Weizmann.
6. Mr. Nahum Sokolov.

The three unfavourable are:—

7. Sir Philip Magnus, M.P.
8. C. G. Montefiore, Esq., President, Anglo-Jewish Association.
9. L. L. Cohen, Esq., Jewish Board of Guardians.

The various alternative drafts submitted are collated in the attached Appendix II.

Appendix III contains a selection of extracts from documents submitted by the leaders of the Zionist organisation. The latter have not seen Mr. Montagu's Memorandum (Paper No. G.T.—2263), nor have they had an opportunity of replying thereto.

M. P. A. HANKEY, *Secretary, War Cabinet.*

2, Whitehall Gardens, S.W.,
October 17, 1917.

APPENDIX I.

(1.)

From the Rt. Hon. Herbert Samuel, M.P.

The policy embodied in the draft declaration, which is now under the consideration of the Cabinet, seems to me to be right.

If the Turks are left ostensibly in control of Palestine, the country is likely to fall, in course of time, under German influence. If Germany, or any other continental Power, is dominant there, Egypt would be exposed to constant menace. The best safeguard would be the establishment of a large Jewish population, preferably under British protection.

I feel no doubt that the policy expressed in the declaration is that which is desired by the mass of the Jewish people, both in this country and throughout the world. Those who oppose it, though individually influential, are few in number, and, I believe, not representative. The officers of the Jewish Board of Representatives, which is the nearest approach to a democratically elected body in the Jewish

[1074] B

2

community in England, having recently issued a pronouncement in a hostile sense, were censured by their constituents and obliged to resign.

If the policy were carried into effect through British influence it would be calculated to win for the British Empire the gratitude of Jews throughout the world, and, wherever the interests of the country of which they were citizens was not involved, to create among them a bias favourable to the Empire.

I presume that such a declaration would not be made public until a favourable military situation had been brought about in Palestine. Otherwise it might lead to the persecution of the Jewish colonists there at the hands of the Turks. It might also prove an embarrassment at home, as it might be represented that one of the reasons for the continuance of the war was the pursuit of subsidiary aims, of which this was one. But the adoption of the declaration now, and its confidential communication to those who are interested, would clear the air, and would be, I think, a wise step.

(2.)

From the Chief Rabbi (Dr. J. H. Herz).

It is with feelings of the profoundest gratification that I learn of the intention of His Majesty's Government to lend its powerful support to the re-establishment in Palestine of a national home for the Jewish people. The proposed declaration of His Majesty's Government that it "will use its best endeavours to facilitate the achievement of this object" will mark an epoch in Jewish history. To millions of my brethren throughout the world it will mean the realisation of Israel's undying hope of a restoration—a hope that has been the spiritual lodestar of Israel's wanderings for the last 1,800 years.

The draft declaration is in spirit and in substance everything that could be desired. I welcome the reference to the civil and religious rights of the existing non-Jewish communities in Palestine. It is but a translation of the basic principle of the Mosaic legislation: "And if a stranger sojourn with thee in your land, ye shall not vex (oppress) him. But the stranger that dwelleth with you shall be unto you as one born among you, and thou shalt love him as thyself." (Lev., xix, 33, 34.)

I would suggest one minor alteration in the wording of the last three lines. I am anxious that the phrase:

" . . . or the rights and political status enjoyed in any other country by such Jews who are fully contented with their existing nationality and citizenship "

be shortened to:

" . . . or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country."

In conclusion, I must, as Chief Rabbi, thank the Prime Minister, the Secretary of State for Foreign Affairs, and the members of the War Cabinet for their striking sympathy with Jewish aspirations, and assure them that the overwhelming majority of Anglo-Jewry, as well as of the Jewries of His Majesty's Overseas Dominions, will rejoice with me at this broad humanity and far-sighted statesmanship of the men who guide the destinies of the Empire.

(3.)

From Lord Rothschild.

I would welcome a declaration on the lines of the draft you send me, for I think it will to a great extent meet the objections raised by the anti-Zionists.

Personally, I think that the proviso is rather a slur on Zionism, as it presupposes the possibility of a danger to non-Zionists, which I deny. However, I welcome this declaration because it would show that His Majesty's Government is benevolently disposed towards and would lend its potent support to the aspirations of the great mass of the Jewish people, these aspirations being to have a home where they could speak their own language, have their own education, and have their own civil and religious institutions under the protection of the Allied Governments. I should like

a referendum on the question, secondly to lay before the All-Russian Jewish Congress the question of Jewish claims in Palestine, and thirdly to claim the admission of a representative of the Jewish nation at the future peace conference to be held upon the closing of hostilities for the expression of the wishes of the Jewish nation and for the defence of its historic and national rights and interests."

Practical Zionism.

Passing to the practical side of the Zionist movement, we desire to mention the following facts:—

In Moscow the "Haboneh," a company with a subscribed capital of 5,000,000 roubles, has been formed for the purpose of building houses in Palestine on the cessation of hostilities.

The considerable monthly returns of the Jewish National Fund are due particularly to receipts from Russia. This willingness to make sacrifices evinced by the Russian Jews (280,000 roubles during the first month of their deliverance) opens up very favourable prospects for the development of the Jewish National Fund in the future.

THE GROWTH OF ZIONISM IN AMERICA DURING THE WAR.

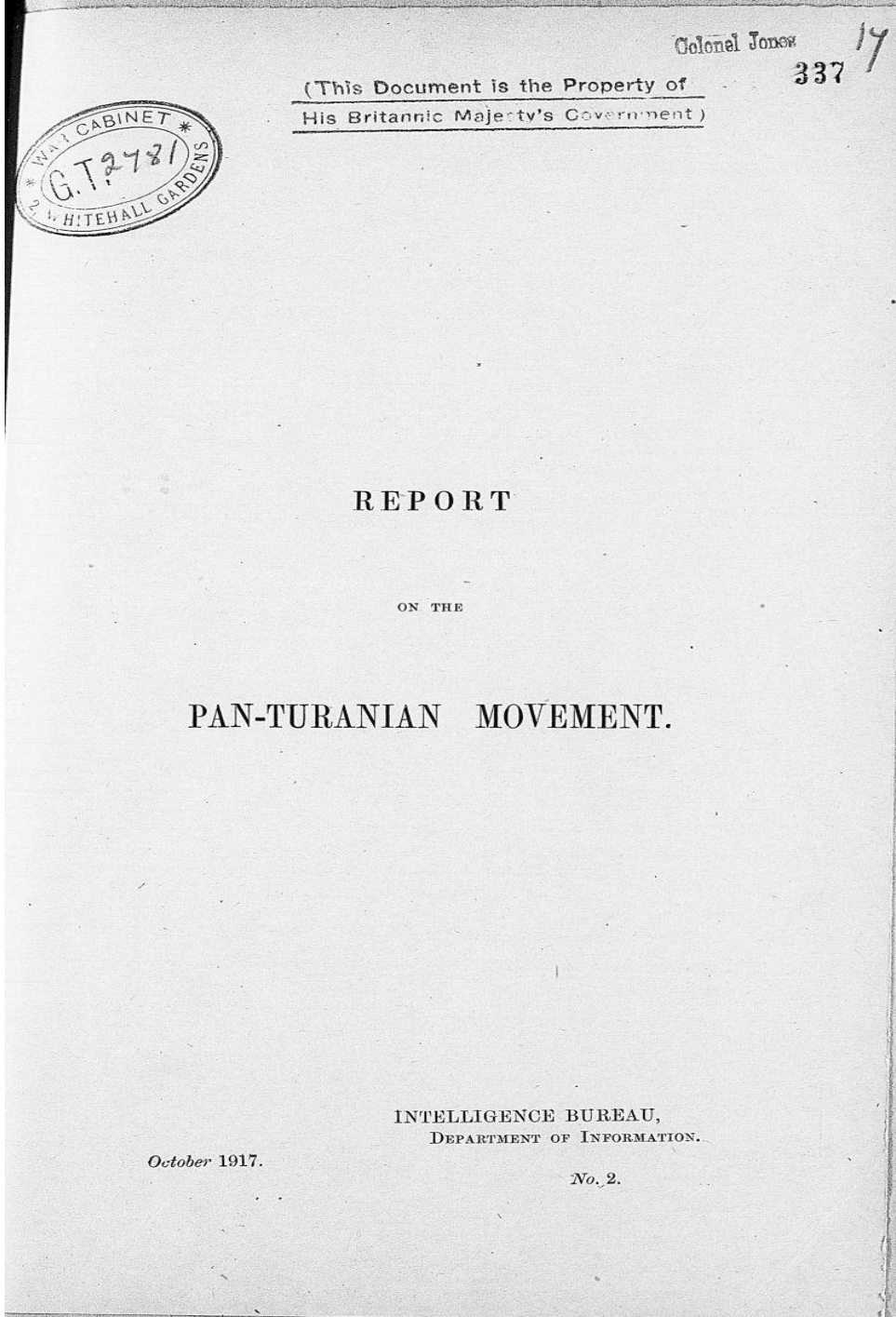
On the outbreak of the war American Zionists promptly set up in New York a provisional Executive Committee for Zionist affairs, which became, for certain purposes, a real International Zionist Executive. The head of this organisation was Mr. Brandeis, now Mr. Justice Brandeis, of the Supreme Court. It made its chief task the maintenance of the Jewish settlements and educational and other institutions in Palestine. For this purpose it raised vast sums of money, and the persistence of Jewish work in Palestine through three years of war is due primarily to American Zionists. In three years over 360,000*l.* passed through its hands, independently of the ordinary Zionist collections such as Shekel and National Funds. The Provisional Executive, at the same time, established intimate relations with the political factors in the United States and laboured to assist in the development of Zionism throughout the American Continent, notably in Canada and the Argentine. The recent Zionist Convention in Canada was the most impressive in the history of the movement in the Dominion.

The United States.

What may be called local Zionist affairs are under the control of the American Zionist Federation and affiliated bodies. These have grown greatly in strength during the war. At the Baltimore Conference on the 24th June last, it was reported that there were 170 societies attached to the Federation, 41 to the Hadassah or Women's Union, 98 to the Zionist Union of the Western States, 450 to the Young Judah Association, 87 to the Order Sons of Zion, 190 to the Misraché or strictly orthodox Association, 95 to the Poalé-Zion or Zionist Labour Party. To these should now be added the Order Brith Shalom with 50,000 members. At the time of the Baltimore Convention it was announced that there were 50 new Zionist Societies in process of formation. The number of shekel payers had risen in 1917 to 320,000, which is more than 120,000 increase over the preceding year. Every shekel payer formally accepts the Zionist programme and subscribes to the Zionist funds.

Some idea of the financial power of Zionism in the United States may be gained from a few illustrations. At mass meetings held in conjunction with the Baltimore Convention it was announced that 60,000*l.* was raised for Jewish relief in Palestine and the other war zones. The National Fund, which exists for the purchase of land in Palestine to be held by the organised Jewish people, obtained over 12,000*l.* during the year in voluntary gifts. In May the various Achuzah and other American societies for the co-operative purchase of land and foundation of colonies in Palestine were formed into a union, which has an actual capital of 30,000*l.*, and within five or six years will have an income of 200,000*l.* It is worth observing that this union will make special provision for the settlement in Palestine of Jewish ex-soldiers.

EK 15. Pan-Turancı Hareket İle İlgili Belge (CAB/24/33)

**REPORT ON THE PAN-TURANIAN
MOVEMENT.**

Contents.

	Page
Statistical Table of Turkish-speaking Populations - - -	2
1. Origin of the Name Pan-Turanian - - -	3
2. Pan-Turanianism as Pan-Turkism - - -	4
3. The Turkish Nationality in the Ottoman Empire - - -	4
4. The Beginnings of Turkish Nationalism - - -	5
5. The Effects of the Balkan War - - -	6
6. The Policy of the C.U.P. - - -	7
7. Turkish Aims in the European War - - -	8
8. Pan-Turanianism and Pan-Islamism - - -	9
9. Prospects of Turkish Irredentism Abroad - - -	10
(a) The Tatars of Kazan - - -	11
(b) The Tatars of Crimea - - -	12
(c) The Tatars of Western Siberia - - -	12
(d) The Tatars of the Caucasus - - -	12
(e) The Turkish-speaking populations in Persia - - -	13
(f) The Turkish-speaking populations in Afghanistan - - -	13
(g) The Turks of Central Asia - - -	14
(h) The Yakuts - - -	15
10. Prospects of Turkification in the Ottoman Empire - - -	15
(a) Turkification and the Arabs - - -	15
(b) Turkification in Anatolia - - -	18
11. Conclusions - - -	19
Appendix 1. The Kurds - - -	21
Appendix 2. Anti-Islamic tendencies in the Pan-Turanian Movement - - -	23
Appendix 3. Text of a Protest against the Italian Proclamation of a Protectorate over Albania, addressed by the All-Russian Mohammedan Council to the Russian Government - - -	24
Sketch-map showing distribution of Turkish-speaking populations <i>facing page</i>	24

**Statistical Table of Turkish-speaking
Populations.***

Yakuts - - - - -	250,000	
Kazan (and Astrakhan) Tatars - - -	1,500,000	
West Siberian Tatars† - - - - -	50,000+	
Crimean Tatars - - - - -	200,000-	
Total in Western Russia and Siberia - - -		2,000,000
Tatars in the Caucasus - - - - -		2,000,000+
Bashkirs and Chuvashes - - - - -	2,400,000	
Kirghiz - - - - -	4,692,000	
Turkmans - - - - -	290,000	
Other tribes in Russian Central Asiatic provinces (mostly sedentary) - - - - -	2,772,000	
Tatars of Altai - - - - -	?	
Sedentary Turkish population of Khiva and Bokhara - - - - -	1,000,000	
Nomadic Turkish population of Khiva and Bokhara - - - - -	500,000	
Turkish population of Chinese Turkestan - - -	1,000,000+	
Total in Central Asiatic Area - - - - -		13,000,000±
Ottoman Empire (Constantinople and Anatolia) -		8,000,000-
Persia, Afghanistan, and lost Ottoman provinces in Europe - - - - -		2,000,000±
Total Turks in the World - - - - -		27,000,000±
<hr/>		
Turks in the Russian Empire - - - - -	16,000,000+	
Turks in the Ottoman Empire - - - - -	8,000,000-	
Turks under other Governments - - - - -	3,000,000±	
Total Turks in the World - - - - -		27,000,000±

* Statistics can only be given in round numbers. Russia is the only country inhabited by Turks where there has been an official census, and even in Russia the last (and first) census was in 1897. The figures here given for Russia consist of estimates made in 1911 on the basis of the census of 1897. The rest of the figures are more conjectural still.

† Not including about 100,000 semi-Tatarised aliens (mostly Ugro-Finnish).

ADDENDUM.—In 1909 the Moslem Ecclesiastical Court of Orenburg, an official body which, under the Old Régime, exercised authority over the Moslems of the Russian Empire, excluding the Caucasus, Crimea and Central Asiatic provinces, and which, among other duties, kept a record of births and deaths, estimated the number of Moslems under its jurisdiction at 5,283,618. This is more than a million in excess of the figures given above for the Kazan, Astrakhan, and West Siberian Tatars, Chuvashes and Bashkirs combined. The difference is probably accounted for by the inclusion of certain sections of the Kirghiz, whose territory is reckoned administratively as part of European Russia.

THE PAN-TURANIAN MOVEMENT.

1. Origin of the name "Pan-Turanian."

Turan is a Persian word. In Persian medieval poetry it means the steppes and deserts of Central Asia, in contrast to the settled country of Iran or Persia. The "people of Turan" are the nomads (of many different languages and races) who constantly overran Persia from the north-east, till the Russians pacified Central Asia half a century ago.

Nineteenth-century philologists in Europe appropriated the name *Turanian* for the languages of north-eastern Europe and Asia which are "agglutinative" in structure, in contrast to the Indo-European family. It was really a negative term—a provisional label for an unexplored mass. "Turanian" research was first taken up seriously by the Magyars, who speak one of these agglutinative languages (of the Ugro-Finnic group) and have always felt themselves isolated among the Latin, Slavonic, and Teutonic speaking peoples of Europe. A medieval Hungarian monk once made a pilgrimage eastward to discover his lost kinsmen, and lighted upon the Bashkirs of the Ural Region; and during the present war Magyar professors are said to have conducted a propaganda among Russian prisoners of war belonging to easterly Finnish tribes, to prove to them that the Magyars are their brethren and Buda-Pest their cultural home.

Magyar Pan-Turanianism has followed in the wake of Russian Pan-Slavism. When the Russians remembered their kinship with the Balkan Slavs, and this movement took on a political form, the Magyars looked about for "Turanian" anti-Slav allies, and naturally thought of the Turks. The famous Hungarian savant, Vambéry, was led by this Turanian idea to research among the Turkish-speaking peoples of Central Asia, but the Magyars addressed themselves chiefly to the Osmanlis. When the Magyar struggle for independence in 1848 was crushed by the combined Austro-Russian armies, many leading Magyar refugees had found an asylum at Constantinople. In 1867 these exiles returned to Hungary and became a power in the newly-constituted Dual Monarchy. During the Balkan upheavals of 1875-8 the Magyars were violently pro-Ottoman, and a deputation of Magyar students presented a sword of honour to the Sultan during the Serbo-Turkish War.

This Magyar-Ottoman rapprochement was not really racial but political. It rested not on a common consciousness of "Turanianism" but on a common hostility to certain Slavonic States. The same political motives have led people in Bulgaria to accept the Turanian label since the Bulgarian Government's intervention against Serbia and Russia in the European War. Yet the Bulgars are as much Slavs as any other Slavonic-speaking people. The original founders of the Bulgarian State, thirteen centuries ago, were certainly "Turanian" nomads from the steppes, but they have left less trace on the Slavs upon whom they imposed themselves in the Balkan Peninsula than the Normans have on the people of England. Modern Bulgaria is a Slavonic State which has played for its own hand in defiance of Pan-Slav sentiment, and wishes for new sentimental catchwords that conform with its Real-Politik.

Thus Pan-Turanianism, in its origin, is (a) artificial, and (b) European. The Osmanlis did not extract it for themselves from Persian literature (though they study Persian as we study the Greek and Latin classics); it was offered to them from Europe, and they have not been the wooers but the wooed. The Osmanli has no genuine sentiment for the Bulgar or the Magyar, who are both ex-subjects of his, like the Serb and the Greek. If supposed

SCHEDULE OF CORRESPONDENCE

LETTERS IN AND OUT. (To be filled in by recipient.)

SCHEDULE OF CO
IN AND OUT.

Date of Letter	From	To	No. of Enclosures and Description	From
<i>Jul 27</i>	<i>Wm. L. Brown</i>	<i>Doc. 56</i>	<i>1</i>	<i>Wm. L. Brown</i>

College Reference CAB/BCJ

M.C. Form 2	Page /
Munic. Dist.	
<u>12/20/17</u>	<u>1</u>
<u>Enclosure 1A.</u>	Report of October 1917 on the Pan-Sarawak movement.
<u>Enclosure 2A</u> 12/20/17	<u>2</u> Memorandum by Professor Omer dated 8.1.18 Re "Landing in Sarawak and its problems"

24

12/10/11

MEMORANDUM TO THE KING AND THE CABINET.

MEMORANDUM

By

Professor Curzon.

RIGHT IN ASIA AND ITS PROBLEMS.

2. 1. 1912.
[Inspired by Mr. Lloyd George's Recent Speech.]

The governing principle in any projected reconstruction of the territories in Western Asia hitherto under Turkish rule or unambiguously must undoubtedly be that of the emancipation of nationalities, and the formation of national states. It is of paramount necessity that the accusation of "imperialism" or "imperialism" now currently made against the Entente powers should be refuted by the programme of reconstruction which they must set forth. This principle does not, however, make it impossible to recognize areas of special interest to one or another power or another. But crude partition schemes, such as those of 1915, should be avoided. The moral effect of them on public opinion all over the world has been deplorable.

It may be pressed that such schemes are now disavowed, when we see Mr. Lloyd George, undoubtedly with the cognizance of our Allies, disclaiming in his speech of January 5th, 1912 any idea of cutting up Anatolia - despite of well known Italian ambitions. And still more is implied by the recent offer made to the King of the Hedjaz, that an Arab capital should be established.

PUBLIC RECORD OFFICE
 APPROVED BY
Cab. 25
 43
 CONTROLLED BY THE PUBLIC RECORDS OFFICE
 ALL INFORMATION CONTAINED
 HEREIN IS UNCLASSIFIED
 DATE 08/01/01 BY 60322

EK 17. Etherton'un Pan-Turancı Hareket ve Türkistan İle İlgili Raporu (CAB/25/42)

C. 181.

Copy No 4

CENTRAL ASIA.

The Pan-Turanian Movement, &c.

(NOTE BY MAJOR P. T. ETHERTON, 39TH GARHWAL RIFLES, ATTACHED TO
BRITISH MISSION TO KASHGAR.)

The great nationalist movement which is sweeping across Asia and spreading broadcast the idea that Turkey, and the races and tribes in close affinity to her, must assert themselves, becomes daily more pronounced. Germany is taking advantage of this as one of the means to destroy British power, and having already posed as the friend of Islam, now declares herself in full sympathy with Pan-Turanian ideals, realising that the power which allies itself with Islam, as Napoleon dreamed of doing, can dispose of an irresistible force in Asia.

A wide field is open to Turco-German activities to found a Moslem Empire which will be nearer to India than the Balkans, and it is to India that attention is being directed. The Turkish people are the most militant of Asiatics, and the fate of Turkey now depends not so much on the spread of constitutionalism as on the regeneration of militarism. The rise of a new Turkish Empire would bind Mahommedans closely together and give birth to a new species of Asiatic irredentism. The menacing nature of such a movement to India is apparent and it is not politic to lose time in counteracting it. The lack of any precise information precludes an estimate of the extent of these Turco-German activities, but, judging from the calculated and consistent action which Germany always adopts, we may safely conclude they are making great strides.

Moreover, since the Russian revolution, and the spread of anarchy and disaffection in Central Asia, the resources in matériel and personnel available to the Central Powers, as well as the possibility of exploiting the Pan-Turanian movement to restore Turkish power, have now become a question of direct interest to India in particular and the Allies in general.

If we regard the areas embraced by the Turkish-speaking peoples from the point of view of resources only we find the latter are as great, and fully as varied, as the United States and Canada combined. Siberia alone contains a superabundance of everything which makes for a nation of great wealth, whilst Central Asia from Western Chinese Turkestan to the Aral Sea is equally well placed. In this connection the production of cotton may be cited, the cultivation of which in Central Asia is carried out on a scale which will make Turkestan a premier producer herein.

These points are well appreciated by Germany, and in them she sees a profitable field. The founding of a purely Turkish Empire, with all its available resources, would in the future be a formidable weapon in German hands. This explains the determined efforts now being made to develop the Pan-Turanian movement amongst the peoples of Northern Persia, Afghanistan, and Russian and Chinese Turkestan. The idea of moulding the tribes and races there into one nation under the Sultan is fostered as the means of restoring Turkey to power, and creating for her an empire greater than hitherto. The Committee of Union and Progress regard this as the leading feature of their programme, and they are receiving every encouragement, both financially and morally, from Germany. The dream of Pan-Turians is to weld together all Mohammedans of whatever race, and so form a politico-religious confederation that shall check European aggression and liberate all Mohammedans now subject to Christians.

The Turkish-speaking peoples are found from Turkey to the Caucasus, through Northern Persia to Afghanistan and Russian Central Asia, and thence into Chinese Turkestan. They are also met with, but in less numbers, on a line running from north of the Caucasus, and the Volga provinces, to Siberia.

Despite their alliance with Germany, and the promises held out by the latter, the Turks have abandoned the hope of becoming a power in Europe, and therefore turn to the Turkish races outside. As a potential outcome of the new movement the

Committee of Union and Progress suggests a Triple Alliance between Turkey, Persia and Afghanistan, based on the principle of political independence for Islamic States.

The region stretching from the Hindu Kush to Palestine and the Mediterranean is politically one, in spite of the racial diversity of its inhabitants, and the divisions into which it is academically divided. The Pan-Turanian movement embraces all this area, and its exploitation by Germany constitutes a source of insecurity and constant danger to India. Its success would imply the consolidation of German dominion right up to the frontiers of India, and there would be risk of the Mahomedan States, both in and adjacent to India, falling entirely under German influence, more particularly in view of the pressure being brought to bear upon the Amir of Afghanistan, and other Moslem chiefs and leading men, to support the movement. It receives still further support from one of the main political consequences of the present war, which is the enhancement of German reputation in Asia. The power of organisation, the way in which she has conducted the war and occupied large stretches of territory and exploited them to her own use, have had far-reaching effects on Asiatics. As regards the respective popularity of the two nations—Britain and Germany—the balance should certainly be in our favour. We have, for instance, shown to Persia and Afghanistan that we have no desire to interfere with their freedom, whilst the German methods and intentions with regard to Belgium, Russia, and other occupied lands clearly mean annexation, or a Government under German direction. We should, therefore, endeavour to confirm the impression held by many of the people in Central Asia that we are, and will be in the future, the defenders of their liberty. The desirability of strengthening this conviction, and turning it to good account, is obvious.

The Germans are helped by their reputation acquired in Europe owing to an apparently unchecked advance, by the credit of their numbers, and the noise and swagger of their movements. The tribes and races of Central Asia are impressed with the wealth and extent of the British Empire, but they are impressed to a far greater extent by the numerical strength and self-assertion of Germany.

To come to the question of the most profitable fields for Pan-Turanianism—these are the Caucasus, Northern Persia, Russian Turkestan, Northern and Western Afghanistan where there are a number of the fanatical and more or less influential Uzbeks, and to a less extent Western Chinese Turkestan, and the Tian Shan districts to the north of Kashgaria. In the latter area there is a strong Kazak element with Turanian sympathies.

It will be seen that the majority of the Turanian peoples are within Russian territory; indeed, Russia has more Turkish-speaking subjects than Turkey herself. Throughout all the above areas the population is essentially mixed, but contains much ability. That this has not manifested itself to any extent may be due to external conditions, and the dormant state in which these territories still lie. It is said that with their already pro-Turkish sympathies, and the fact of their being of one religion, the Pan-Turanian movement, once it takes root in the areas in question, would spread throughout the Central Asian races and constitute a danger to India greater than any that has hitherto confronted us. My own experience is that the Turkomans, Kirghiz and Kazaks would be more inclined towards Great Britain, whom, it seemed to me, they always regarded as a friend not actuated by any motives of conquest, or likely to interfere in any way with their liberties, rather than throw in their lot with a Turco-German party who are obviously actuated by personal motives and whom the people, as a whole, do not regard favourably. The Russian conquests in Central Asia, and the misrule and oppression in Turkish dominions, have not been without their effect on the Central Asian people. If they came into more direct touch with British aims and ideals, in so far as they themselves are concerned, the great efforts now being made by the Turco-German party to set them permanently against us, and to revolutionise the whole Central Asian problem, might possibly be frustrated.

With regard to the population of Central Asia, this is both Aryan and Mongol. Nearly all the tribes are of Turkish origin and comprise :—

	Kirghiz.	Tajiks.
	Uzbeks.	Sarts.
	Turkomans.	

The Kirghiz, who are in the majority, are a large and widely-spread division of the Turkish race. They are known as the Kara-Kirghiz of the uplands and the Kirghiz-Kazaks of the steppes. They number over three millions. The Kara-Kirghiz are the purest and best representatives of the race, and to them belongs the

distinctive national name of Kirghiz, which term is traceable to a legendary chief named Kirghiz. They are Sunnis and are governed by tribal rulers, or "Manaps," who enjoy practically unlimited authority.

The Kirghiz are a people easily influenced by those with whom they may be temporarily associated. Their main trait is the respect for the authority of their superiors, whose mandates they unhesitatingly obey. To gain the goodwill of the tribal leaders would, therefore, be essential.

The Kirghiz-Kazaks are from the steppes, and call themselves Kazaks, or riders. The two terms, Kazak and Cossack, were formerly synonymous, but Kazak now denotes a Mongol-Tartar race, whilst Cossack refers to varied members of the Slav family. The Russians use the compound term Kirghiz-Kazak to distinguish them from the Cossack. They are more numerous and widely spread than the Kara-Kirghiz, being found throughout Russian and Chinese Central Asia. They are also of the Sunni sect.

The Uzbeks, who are the pure type of Turanian nomad, but have now become more settled, are the important element, have decided political tendencies, and exert considerable influence over the other sections of the population, being particularly in evidence in Northern Afghanistan, the Bokharan area, and Ferghana. The Uzbeks, who are an impressionable people, show partiality for outside politics, and during my journey through Central Asia were much impressed with the result of the Russo-Japanese war. Indeed, the nationalist movement now spreading in Asia may possibly be traced to Japan's remarkable success in driving back a great nation which had hitherto held unbroken sway in the East.

To win over the Uzbeks would be essential, and since the Emir of Bokhara is desirous of autonomy, it might be feasible to counteract Turco-German aims once Bokhara realises we have no territorial designs but are merely friends. The Uzbeks are, if anything, well disposed towards Great Britain, although they might be drawn in against us on the score of religion. The Afghan and Uzbek are not on good terms, but the Uzbeks would probably incline towards Bokhara, whichever side the latter took, since the conditions of Bokharan rule and government suit them, they are of the same faith, and, what is more important, the Bokharan ruling dynasty comes from a branch of the Uzbeks. Among the leading clans are the Ming, to which the reigning family of Khokand belong, who inhabit Urgut and the mountains south-east of Samarkand.

The Khanate of Khiva is also an element to be considered, but to a much less extent than Bokhara, whose territories stretch along the whole northern frontier of Afghanistan to the Chinese frontier. Khiva since the Russian revolution has secured a constitution from the Khan and has elected a parliament.

The Sarts, and to a limited extent the Turkomans, are educated, are of the Sunni sect, and form the trading and agricultural classes. Sart is the common name for the Turkish-speaking urban population of Central Asia, but it has no ethnological significance. They always impressed me as being friendly to Great Britain.

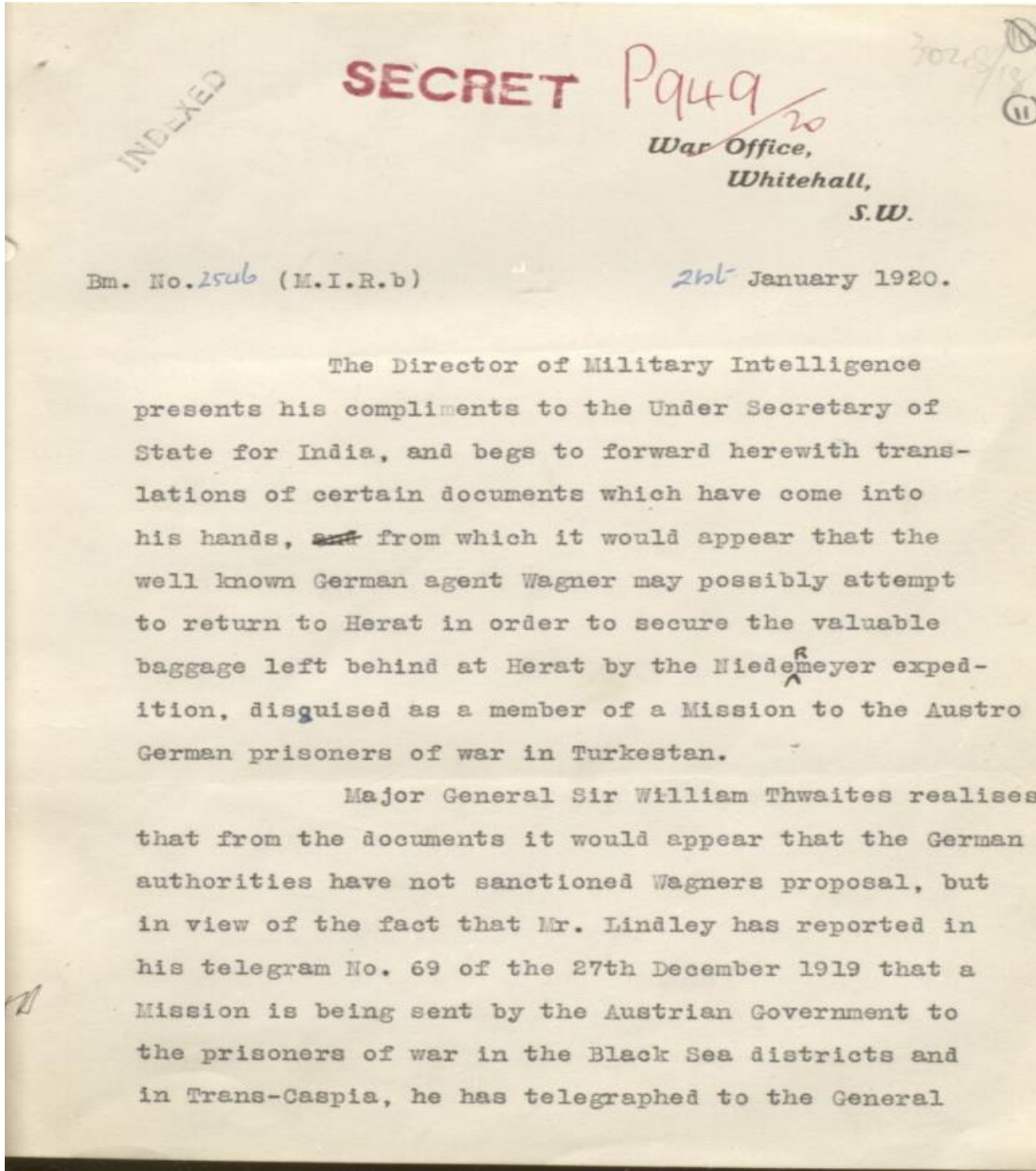
The Turkomans are mostly found between the Caspian and the Oxus. They appear to be a branch of the Western Turks, and until the Russian occupation were divided into many tribes, the principal of which are:—(a) The Yomuts from Khiva across the Ust-Urt to the Caspian Sea and so down to Persia, and (b) the Tekkes, who were the most formidable of Russia's enemies in her Central Asian campaign.

The Tajiks, who are the settled and original population, are found on the Pamirs, in Northern Russian Central Asia, and a few in Bokhara. They form the main element of the city population in Bokhara, Samarkand and Khojend, but along the right bank of the Syr Daria the population is much smaller, the population being mainly of Turkish origin. They are a pastoral people, very self-centred, and being Shi'ahs, have little in common with the other races. Their sympathies are with Bokhara, but their views do not rise to any broad political horizon. I was always struck with their friendliness to us.

The Tajiks speak a dialect of Persian, but which has an admixture of Turkish. It, however, retains many Aryan words not found in modern Persian, which is evidence of the long continuance of the race in these regions.

There is another race of people in the Caucasus and the steppe country north-east of the Caspian Sea, as well as a large contingent of them in the Tian Shan districts of Russian and Chinese Turkestan, who, although not of Turkish origin, should be reckoned with and, if necessary, approached. They are the Kalmuks, with whom I spent some months, and who impressed me with their exceptional friendliness. The Kalmuks are of Mongolian origin, Buddhists by religion, and number about

EK 18. Türkistan Bölgesinde ve İran'daki Alman Ve Osmanlı Ajanları Hakkında Bilgiler Bulunan Ve Bir Alman Ajanından Ele Geçirilen Günlüğün İngiliz İstihbaratı Tarafından Tercüme Edilmiş Kopyası (IOR/L/PS/10/476)

War Office,
Whitehall,
S.W.

2.

Officer Commanding in Chief at Constantinople,
(repeating to C.G.S. India) informing him of the
situation.

Major General Sir William Thwaites desires
that the documents transmitted herewith should be
treated as very secret.

The Under Secretary of State for India.,
India Office.
WHITEHALL. S.W.1.

VOLUME I.

DIARY OF W. GRIESINGER.

st - 4th August, 1914. Waiting. £5½ in debt.

th August. Journey to London. In vain. Tried at the Consulate, too many people. 8.30 p.m. departure from Folkestone - Flushing.

th August. 4 a.m. Kissingen. On direct with Countess Bernstorff. Holland friendly.

th August. By electric to Duisberg. Left Duisberg 12 for Mulheim-on-Ruhr. From there on foot across bridge to Cologne terminus. At 6 p.m. on to Nieder-Lahustein.

th August. 11 a.m. on to Frankfort. 11 p.m. on direct to Stuttgart.

th August. 6 a.m. Karlsruhe, 7 o'clock on to Freiburg.

th August. Telephone Lowenstein, Uncle and Fischer. Prospect of King's pardon.

rd August. Arrived Stuttgart 3.30 a.m.

st August. To Berlin. Letter from Happrick who spoke about Expedition.

st September. Went to Happrick's about the Expedition.

nd September. Arrived Wurzburg.

th September to about
th November. Looking and waiting. Berlin - Munich - Stuttgart
Berlin - Vienna - Constantinople.

out 20th November. Member of Niedermayer's expedition through Persia to Afghanistan and India.

th December. 9 a.m. departure from Haider Pasha to Aleppo. Captain Niedermayer, Consten, Doctor Niedermayer, Paschen and myself, Jacob, Niedermayer's orderly, 2 telegraphists, 3 Turkish Officers and 27 men.

th December. Arrival at Konia.

th December. Arrived Bozanti. Pack animals for us for transport across Taurus taken away the day before by Captain Klein who is going to the Persian Gulf.

th December. Journey through Taurus.

th December. General Boch and Lemffer on the way to Damascus.

to dates) Aleppo - Euphrates.
Feluja - Baghdad.

Prinzen 19. März 1915

195

Lieber Herr Professor,

Ich schrieb Ihnen am 12. ds. und empfangung Ihren Brief vom 18. ds. 8/III.

Ihr Ajakdar ist leider noch russischer als Prinzen, prinzen, nur nicht unserer Sache so gefährlich, da er alt ist & nicht die Energie des Letzteren besitzen soll. Mit Hartnäckigkeit erhalten sich die Gerichte über die Bewegung Isfahans durch die Russen. Da wir immer noch keine Verbindung mit hinten kappen von uns dunkeln, wie unsere Lage in Frage ist. Günstig ist sie nicht, da die drahtlosen Gerichte darüber seit Wochen sich ausschweifen während Anfangs des Krieges dort vereinzelt immer Berichte gegeben wurden, über Kasan-er-Saltanek, etc. Die Russen haben vor 1 Monat Kasan genommen, sie sollen versuchen über Kasan auf Masul vorzudringen und anderswärts auf Trapesunt. Diese letztere Nachricht lässt keinen Zweifel an Wahrheit mehr, beruht durch Faberamer Zeichnungen & abgegriffen von uns auf Grund aufgefangener russischer Nachrichten, die ein westerr. Soldat uns übersetzte.

Am 14. ds. wurde von uns der Prinz-i-Causchuk abgegriffen als er auf dem Wege zur Stadt war. Die Punkte zeigen nur 2 seiner Reiter mit Pferden mit, ihn verfolgte sie aber nur unbedeutend am Rhein war er verwundet. Im auf folgenden Infanterie wurden von seinen Reitern um ganzen Massen getötet mehrere schwer & leicht verletzt. In den Kasernen, Besenställen & Meidjedoddens hatten vorher die meisten Türme besetzt; die Bakhtiaren die ihren

In der Nähe des Regierungsgebäudes ^{19/11/1870} ¹⁹⁶ ¹⁸⁷⁰
 haben kaum es zum Glück nicht, der Gouverneur blieb
 streng kitzelhaft. Am Nachmittage wurden 14 Kanonen
 alle Gewehre im Herbestkhanis erbeutet, 11 alte Vorder-
 lader Kanonen & 3 Hinterlader von 1870 so ca. davon
 2 @ 7 Gew. & 1 @ 9 Gew. mit Zubehör (verschied.) allerdings
 ohne Verchlüsse die noch aufgeschrieben werden müssen
 die Ortschaften sind nicht aufgeschrieben wenigstens
 nicht die Lokale Offiziere derselben, sie flüchteten - Nach
 gelangenen Sitzungen mit dem Gouverneur ist nun vorgeschla-
 gen der Pers.-i. Ortschaften nach Teheran auf den Klub ge-
 bracht. Der Gouverneur wird die Stadt verlassen & ins
 Exil zuwandern gehen da er nicht offen mit uns gehen
 kann, solange nicht sein Haus in den Krieg gegen
 die Russen eintritt. - Er will nicht als einziger Exil-
 Chef Rebellen werden. Sein wahrer Beweggrund - wie er auch
 unverblümt zugegeben hat - ist seine mächtige Angst
 vor den Russen verstärkt durch deren letzte Erfolge im
 pers. Kampfgelände. An sein im Exil bestelltes Bureau
 will er nicht, so sehr wir uns auch Mühe geben ihn in
 Interesse der öffentlichen Sicherheit zu zurückhalten, wo
 er sich in den letzten Wochen so tadelloser uns & den andern
 Parteien gegenüber verhalten hat wie wir nur unter
 Würdigung seines existenziellen Hauptpunktes erhoffen
 konnten. Ist er erst einmal später fort, so ist das letzte
 Band mit Teheran zerbrochen und alles wird in eigene
 Regie genommen. - Wie das bei den uns bekannten
 Kräfte der Despoten auslaufen wird, ist eine
 andre Sache. Aus 25 Mitgliedern & Kriegeren aller

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Görkem Ozan Özalp			İmza:	
Doğum Yeri:	Niğde				
Doğum Tarihi:	15.04.1978				
Medeni Durumu:	Evli				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Hazımtepeyan	İlköğretim	Niğde	1984-1989	
Ortaöğretim	Atatürk Orta Okulu	Orta Okul	Niğde	1989-1992	
Lise	Niğde E.M.L.	Elektronik Bölümü	Niğde	1992-1995	
Lisans	Anadolu Üniversitesi	Kamu Yönetimi	Eskişehir	2004-2009	
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Tarih Bölümü	Konya	2013-2015	
İş Deneyimi:	TSK, 1996-2017				
İlgi Alanları:	Genel Türk Tarihi, Türkistan				
Aldığı Ödüller:					
Tel:	05306901900				
Adres	Ulubathı Hasan Mah. Denizkuşu Sok Şems Konutları E.Blok No:12/20 Karatay-Konya				
Ekleme istediğiniz hususlar	<p>Yayınlar:</p> <p><u>Kitap</u></p> <p>Turan Ordusu (2015) Süleyman Şah Türbesi: Bir Vatan Toprağı (2015)</p> <p><u>Kitap Bölümü:</u></p> <p>MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TBMM HÜKÜMETİ İLE FRANSA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ VE BRİTANYA'NİN SÜRECE TEPKİSİ.</p>				

	<p>(Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası II-Turkish Foreign Policy In The Period Of Atatürk II, 2018)</p> <p><u>Makaleler:</u></p> <p>Kardeslikten Stratejik Ortaklığa Giden Yol: Türkiye ve Azerbaycan/From Brotherhood To Strategic Partnership: Turkey And Azerbaijan (Eko Avrasya Dergisi)</p> <p>Osmanlı Devlet'nden Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Süleymanşah Türbesi/The Status Of The Tomb Of Suleyman Shah In Period Of Transition From Ottoman State To Republican Era (The Journal Of International Social Research Volume: 8 Issue: June 2015)</p> <p>Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin Taşınması Sorunu/Issue Of Relocation Of Süleyman Shah Tomb In The Republican Period (Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume 10/5 Spring 2015, P. 245-266.</p> <p>Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin Korunması/Protection Of The Tomb Of Suleyman Shah In The Republican Period. (Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 10/9 Summer 2015, P. 263-302 Doi Number: Http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.8595issn: 1308-2140, Ankara-Turkey)</p> <p>Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Savunma Yapısı Ve Güvenlik Politikası/Defence Structure And Security Policy Of The Republic Azerbaijan(Journal Of Central Asian & Caucasian Studies, 2015)</p> <p>Avrasya Bölgesinin Stratejik Önemi ve Türkiye-Bölge Ülkelerin Savunma Ve Güvenlik Alanlarında İlişkileri/Strategic Importance Of Eurasia Region And Turkey-The Region Countries Relations In The Field Of Defence And Security (Akademik Bakış Dergisi Sayı: 54 Mart-Nisan 2016 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Issn:1694-528x İktisat Ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü)</p> <p><u>Konferans Sunumları:</u></p> <p>Büyük Oyunda Yeni Hamleler ve İngilizlerin Türkistan Siyaseti (Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri)</p> <p>Filistin Topraklarında İsrail'in Kurulması Sürecinde Yapılan Faaliyetler: Faysal-Chaim Weizmann Anlaşması Örneği</p> <p><u>Bildiği Diller</u></p> <p>İngilizce, Arapça, Osmanlıca</p>
--	--